

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«І. ЖАНСУГІРОВ АТЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕ АҚ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
НАО «ЖЕТЫСУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ И. ЖАНСУГУРОВА»

«ЭКОНОМИКА. БИЗНЕС ЖӘНЕ БІЛІМ»
республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

9 қазан

МАТЕРИАЛЫ
республиканской научно-практической конференции
«ЭКОНОМИКА. БИЗНЕС. ОБРАЗОВАНИЕ»

9 октября

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58
Ә 40

Редакция алқасы:

Редакционная коллегия: Қ.М.Баймырзаев (бас редактор), Е.С.Андасбаев (бас редактордың орынбасары), С.С.Слэмжанова, Б.Р.Таубаев.

«ЭКОНОМИКА. БИЗНЕС ЖӘНЕ БІЛІМ» атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Талдықорған, І. Жансүгіров атындағы ЖУ, 2020. 182 б.

Ә 40

Материалы республиканской научно-практической конференции

«ЭКОНОМИКА. БИЗНЕС. ОБРАЗОВАНИЕ» – Талдықорған, ЖУ имени И. Жансугурова, 2020. 182 с.

ISBN 978-601-216-678-1

Жинақ материалдары білім беру мен ғылым саласында инновациялық зерттеу жұмыстарымен айналысатын ғалымдарға, докторанттарға және магистранттарға арналған.

Материалы сборника предназначены ученым, докторантам и магистрантам, занимающимся исследованиями инноваций в образовании и науке.

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58

ISBN 978-601-216-678-1

© І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 2020
© І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің баспа бөлімі, 2020

**І. Жансүгіров атындағы
Жетісу университетінің Басқарма төрағасы - Ректоры,
география ғылымдарының докторы,
профессор, Қазақстан Республикасы
Ұлттық ғылым академиясының құрметті академигі
Қ.М. Баймырзаевтың**

АЛҒЫ СӨЗ

Инновациялық экономиканы модернизациялау және қалыптастыру жағдайында жаңғыру сипатындағы жедел процестер, қазіргі интеграциялық тенденциялар күрделі экономикалық жүйелердегі институттардың өзара әрекеттесу тетіктерін ғылыми зерттеулерді күшейтуді талап етеді. Бірінші кезекте талап етеді. Осыған байланысты, өнеркәсіптік дамыған аймақтағы білім беру, ғылым және өндірісті интеграциялау мәселелерін зерттеу бүгінгі күн талабы.

Білім беру жүйесі үздік әлемдік тәжірибелерге сәйкес толығымен жаңартылуда. Жаңа білім беру цифрлық экономиканың қажеттіліктеріне, ең алдымен, ақпаратты талдаудағы дағдыларға және ойлау креативтілігін дамытуға баса назар аударып отыр.

Экономиканың инновациялық дамуын қамтамасыз ету және білімге негізделген қоғамды қалыптастыру міндеттері ғылым, білім беру және өндіріс саласындағы әртүрлі институттар арасындағы өзара әрекеттесуді зерттеуді талап етеді. Мұндай институттардың интегративті өзара іс-қимылы, атап айтқанда, мемлекеттің қолдауымен шағын инновациялық кәсіпорындардың дамуын ынталандыру экономикалық өсу факторларының біріне айналған Қытай, Израиль және Финляндия тәжірибесі сияқты мультипликациялық әсер береді.

Ғылыми-техникалық жетістіктерді жылдам игеруге ыңғайлы шағын және орта кәсіпорындар, көптеген индустриалды дамыған елдердің экономикалық өмірінің негізін құрайды. Олар еңбек нарығының қалыптасуына әсер ете отырып, жұмыссыздық деңгейін төмендетуге және экономикалық жағдайды жақсартуға мүмкіндік беретін инфрақұрылымын дамытуға әсер етеді.

Академиялық ғылым нақты өндірістік немесе қаржылық мәселелерді шешпесе де, оның ашылуы мен жетістіктері технологияны дамыту, өндірістік технологияларды жетілдіру және әлеуметтік ұйымды жақсарту арқылы экономикалық және өндірістік салаға әсер етеді.

Ғылым, білім және өндіріс интеграциясының экономикалық шарттары ұлттық экономикалық және коммерциялық тиімділік - ресурстарды біріктірумен байланысты. Білім беру мекемелері қызметінің әр түрлі аспектілерін біріктіру шығындарды азайтуға, еңбек, қаржылық, материалдық ресурстарды тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Интеграцияның түбегейлі жаңа модельдерін іздеудің маңызды экономикалық шарты ғылыми-зерттеу жұмыстарын қаржыландыру көздерін, білім беру технологияларын әртараптандыру болып табылады (гранттар, кәсіпкерлік субъектілерімен келісімшарттар, ғылыми әзірлемелерді енгізу, ғылыми кеңес беру, сараптама, ақпараттық қызметтер, дизайн, ұйымдастырушылық қызметтер, патенттерді, лицензияларды және т.б. іске асыру және т.б.). Оған бюджеттен тыс қаражатты жұмылдырудың икемді схемаларын қолдану арқылы (басқару органдарының заманауи бақылау және бақылау әдістерін қолдана отырып) қол жеткізіледі.

Ғылымның, білімнің және өндірістің әр түрлі салаларында инновацияларды дамыту үшін мезодеңгейде қолайлы жағдай туғызып, өндірісте жаңа техника мен технологияны жасаумен айналысатын кәсіпорындарға салықтық және экономикалық жеңілдіктер беріп, арнайы экономикалық аймақтар құруды қамтамасыз ету қажет. Сондықтан, ЖОО-ы ғылым,

білім беру және өндіріс саласындағы интеграциялық процестердің орталық буыны болуы керек. Біздің ойымызша, университетті басқарудың маңызды ішкі жүйесі басқа университеттермен, академиялық ғылыммен, өнеркәсіппен, бизнеспен және билік құрылымдарымен стратегиялық серіктестікті қалыптастыру, университеттің сыртқы ортамен өзара әрекеттесу инфрақұрылымын дамыту болуы керек.

UDC 658

FORMATION OF ANTI-CORRUPTION CULTURE

Bekhmuhametova A. student

Scientific supervisor: master of law, senior lecturer Seilkasymova Roza
Zhetysay university named after I. Zhansugurov, Taldykorgan

E-mail: roze.95@mail.ru

We live in a new society. If the property of a new society is business relationship, we have succeeded in this. There are complex problems too. In the world today has gained wide spread such a thing as corruption. It is a social phenomenon.

Key words: new society, social phenomenon, corruption.

Біз мүлде жаңа қоғамда өмір сүріп жатырмыз. Жаңа қоғамның сипатыіскерлік болса, бұл жолда жетістіктеріміз де аз емес. Ал шешімі күрделі мәселелер де бар. Ол – әлеуметтілік мәселе. Бұл салада қоғам өмірінде түбегейлі шешімі табылмай тұрған мәселе, ол – коррупция.

Тірек сөздер: жаңа қоғам, әлеуметтік мәселе, коррупция.

Мы живем в новом обществе. Если свойство нового общества деловые отношения, то мы преуспели в этом. Есть и сложные проблемы. Сегодня во всем мире приобрело широкое распространение такое понятие как - коррупция. Это- социальное явление.

Ключевые слова: новое общество, социальное явление, коррупция.

Corruption, which has long been known to mankind, is one of the most dangerous diseases that has grown in step with the times, withstood the onslaught of resistance and took root wherever there is a lot of money. Like other developing countries, our young state has not escaped this devastating disease.

The first President of the Republic of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev, in his Address to the people "The strategy of Kazakhstan to enter the 50 most competitive countries in the world, Kazakhstan is on the verge of a new breakthrough in its development" consistently outlined a comprehensive national anti-corruption program. He stressed the need to implement anti-corruption measures for all members of society, and therefore the fight against corruption is the duty of the entire population. Over the ten years since the adoption of the Law "On Combating Corruption" anti-corruption measures have been consistently implemented [1].

Today the fight against corruption is a serious problem in Kazakhstan. Our scientific work is relevant, as it shows where and how corruption came to the Kazakh steppes - an occupation that is completely alien to a nomadic people with a strong spirit.

The main goal of the work is to reveal the educational value of the prerequisites for the emergence of corruption in Kazakhstani society by identifying the historical preconditions for the penetration of corruption into the Kazakh steppes, which was not in the mentality of the Kazakh people.

Through acquaintance with historical sources, we got acquainted with the collection of nomads on history, the laws of the Kazakh Khanate: "The Way of Kasym Khan", "The Old Way of Yesim Khan", "Seven Letters". We compared the normative rights of the laws of the khans in history.

As a theoretical and methodological basis for research - the Anti-Corruption Law, the Anti-Corruption Program, the Law "On Civil Service" (1995), the Law "On Commercial Procurement" (Article 231), Read the Law "On Abuse of Official Position" (Article 307).

Corruption is the illegal use of official (official) powers and related opportunities, independently or through intermediaries, in order to obtain or obtain property (non-property) benefits and privileges for oneself or third parties, as well as bribery of these persons by providing benefits and privileges.

The etymological approach to the meaning of the word "corruption" allows us to define it by taking the Latin word "corruptio" as "bribery", "bribery". In Roman law, there was also the concept of "corrumpere", which generally means "burglary, damage, destruction, damage, counterfeiting, bribery" and meant illegal action. The explanatory dictionary of the Russian language describes corruption as bribery, betrayal of officials, politicians. [2; 3]

Depending on the type of corruption, it is divided into two types: criminal acts committed by individual officials, and criminal acts committed jointly by several officials (in short, corruption).

Subjects of corruption:

- persons holding responsible government positions;
- persons authorized to perform government functions;
- persons equated to persons authorized to perform state functions;
- officials;

Corruption of the "rules" is an incentive to ease the conditions of a bribe to receive a priority service in what the recipient is required to do by law.

Corruption against the rules is a bribe a recipient receives to obtain services that should not be provided by law.

7 principles to prevent corruption:

In 1995, the Nolan Commission in the United Kingdom adopted seven principles for preventing corruption:

1. Selflessness. Officials make decisions with the public interest in mind.
2. Sale. Officials should not consider themselves financially independent of other people or organizations.
3. Justice. When making decisions about appointments, contracts, awards, officials should take into account the professionalism and business acumen of the candidate.
4. Reporting. Officials should be held accountable to society for their actions and decisions.
5. Transparency. The decisions and actions of officials must be open to the public. Every decision must be consistent.
6. Maintaining dignity. Officials should be open about their interests and come to a decision that will benefit the community if those interests conflict with the work they do.
7. Management. Officials have a responsibility to follow these principles, follow instructions, and set an example by their good deeds and behavior. [4; 5]

As an object of research work, the Branch of the Almaty regional party NUR "Otan" and the National Anti-Corruption Bureau (Anti-Corruption Service) of the Almaty region of Taldykorgan will conduct examinations and interviews.

For their part, young people can do their part to prevent corruption:

- become a professional in the future, serve people in your own way,
- to create exemplary actions in their environment,
- not commit offenses when solving family problems, knowing their rights.

Improving legal literacy of youth

Our future will be fair by fostering zero tolerance for corruption among youth.

At the same time, in order to eradicate legal nihilism among young people and develop an anti-corruption culture, it is necessary to start the following classes at school:

1. Approval of measures to prevent corruption in educational institutions, as well as everyday corruption;
2. Additional training and presentation of anti-corruption advocacy work;
3. Interpretation of anti-corruption legislation;

4. Conducting thematic meetings, a series of events with the participation of high school students, parents, school staff.

All these measures are aimed at forming a legal culture in society and increasing legal literacy [3; 5].

The role of youth in shaping an anti-corruption culture:

Nursultan Nazarbayev In his Address to the people, Nazarbayev said: "I always say that youth is the foundation of our future. The state has opened all doors and roads to the new generation! ... This is a great opportunity for every ambitious to young person , who has light in his eyes, blood in his heart, and who loves his country and his land, to realize his goals and dreams,"he said.

XXI century - information age. I think that today's youth have an idea of what "corruption" is. We need to improve our initial knowledge by increasing legal literacy[6].

Young people should not get used to solving their various questions and problems through corruption. This is not only a deviation from the rule of law, but also a dangerous act for society, and the following issues will be resolved in the future:

It contributes to the growth of social injustice, the formation of a negative attitude of young people to society, the fall in the spiritual and moral values of young people, and a decrease in obedience to the law.

Through anti-corruption education and education of youth who are the future of the country, we can determine the future direction of the country and take concrete steps.

Basic documents in the field of corruption prevention:

- Law on Combating Corruption (2015),
- National Plan "100 Concrete Steps" (2015)
- Anti-corruption strategy of the Republic of Kazakhstan for 2015-2025 (2014).
- It is also worth noting the concept of state youth policy until 2020 "Kazakhstan 2020: the path to the future" with the aim of forming a legal culture among young people.

REFERENCES:

1. Қазақстан Республикасының Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан 2030 Стратегиясы».
- 2.Ә. Әбдәкімұлы Қазақстан тарихы. Алматы 2005, 2056.
- 3.Ә. Әбдәкімұлы Қазақстан тарихы. Алматы 2005, 2046.
- 4.Д. Досыбайұлы. Сыбайлас жемқорлықты жеңуге болады. "Құқықтық Қазақстан" 2017, 18 қаңтар.
- 5.Е. Айымбетов. Сыбайластықпен күрес баршаның міндеті. "Құқықтық Қазақстан" 2017, 28 қаңтар.
- 6.Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы.

UDC 371

FORMATION OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN'S INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES

Molzhigitova Zh.K., student

Scientific supervisor: senior lecturer, master's degree Abilgazieva Zh.K.

Zhetysu University named after I.Zhansugurov, Taldykorgan

e-mail: zhuldyz160615@gmail.com

The article analyzes the essence of cross-cultural communication, highlights the main features and features of the formation of cross-cultural communicative competence in modern conditions. The author, focusing on the role of foreign languages in the formation of intercultural communicative competence, comes to the conclusion that it is necessary to form an intercultural discipline.

Key words: Internet, speaking, communication, innovation, foreign language, competence, advantage, Zoom, process, human community.

Мақалада мәдениетаралық қарым-қатынастың мәні талданды, қазіргі жағдайда мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастырудың негізгі белгілері мен ерекшеліктері анықталды. Автор мәдениетаралық коммуникативті құзыреттілікті қалыптастырудағы шет тілдерінің рөліне назар аудара отырып, мәдениетаралық тәртіпті қалыптастыру қажеттілігі туралы қорытындыға келеді.

Тірек сөздер: интернет, сөйлеу, байланыс, инновация, шет тілі, құзыреттілік, артықшылық, Zoom, процесс, адамзат қоғамдастығы.

В статье проанализирована сущность межкультурной коммуникации, выделены главные признаки и особенности формирования межкультурной коммуникативной компетентности в современных условиях. Автор, акцентируя внимание на роли иностранных языков в формировании межкультурной коммуникативной компетентности, приходит к выводу о необходимости формирования межкультурной дисциплины.

Ключевые слова: интернет, говорение, коммуникация, инновация, иностранный язык, компетентность, преимущество, Zoom, процесс, человеческое сообщество.

The basis of motivation to study any subject is the realization that the competencies formed within the framework of this subject area will be useful in later life, studies, studies or hobbies. Against the background of spatial lack of freedom, there is an active formation of virtual freedom. Most students spend more than half of their time on the Internet. Expanding one's own information, game and communication capabilities in the digital environment can and should be a powerful motive in learning a foreign language.

Information and communication technologies are an integral part of our life and have penetrated all spheres of human communication, and education should also keep up with general trends. The use of information and communication technologies on a regular basis not only allows access to extensive information on various subjects of the curriculum, but also due to the needs of the 21st century.

Speaking about the competencies of a person of the 21st century, the competences included in this list should be noted. Traditionally, cognitive competencies have included critical thinking, analysis and problem solving, and have been considered key indicators of success. However, changes in the economic and social conditions of the 21st century have brought interpersonal and intrapersonal competencies to the fore.

These competencies are distinguished as dominant on the basis of the fact that they make a tangible contribution to achieving success, both in education and in other spheres of life of a modern person. These competencies are related to critical thinking, communication, collaboration, creativity and innovation.

Communication is one of the most important aspects of our life. As experience proves to us, without communication the existence and development of a person is impossible, or difficult. The transfer of information and its receipt can be varied, from a banal conversation between people to searching for something in the virtual space, therefore one of the main competencies that a student, or rather any person, must acquire and master perfectly is communication.

Communicative competence is the ability to set and solve communicative tasks, such as: defining the goal of communication, assessing the situation, taking into account the intention and choosing a communication partner for communication, forming an adequate communication strategy, etc.

In a modern school, a number of changes are taking place in the learning outcomes, they are trying to prepare pupil for their future life, through mastering certain competencies. Of course, communicative competence is not the last line of a whole range of skills that a pupil must develop. The lesson, and, in principle, the entire school, is a platform for the implementation of the activities of teachers and students for mastering competencies, and subjects, in particular a foreign language, act as a means of socialization of the individual and the formation of communicative competence, etc.

Modern Internet resources make it possible to access various sources of English-language information, are a unique basis for creating an information-subject environment. The development of communicative competence becomes several times more effective when students are immersed in the language environment. It is the Internet that provides such an opportunity both in the classroom and in extracurricular activities, and during the student's independent work. One of the most basic uses of the Internet is to use it as a source of additional materials in preparation for a lesson. The Internet can make up for the lack of sources of educational material. The volume and complexity of the material must be varied and selected based on the level of development of students at each stage of education. It is obvious that in the modern world it is inappropriate to teach a foreign language, using only educational complexes and ignoring the huge resources of the internet.

From a didactic point of view, the advantage of the Internet over traditional teaching tools lies in the relevance and accessibility of authentic materials. The teacher's task is to teach the child to navigate the endless space of the World Wide Web and the variety of opportunities it offers for learning the language (foreign literature, regional material, videos, news, programs, and others).

It can be concluded that the use of ICT is currently an integral part of the educational process in secondary school, contributes to the modernization of general education, the formation of functional literacy of students, allows for a systematic activity approach in teaching and successfully form the educational, cognitive, general cultural and information competence of students. ICTs are undoubtedly an effective means of developing students' communicative competence and provide the teacher with a variety of forms and methods for working with children to improve their language skills.

Teaching tools for practicing speaking are services such as fotobabble.com⁴⁷, vacaroo.com⁴⁸. The sites are very easy to use, students write their cues in English and send links to the teacher, and here again the phone is used. It should be said about the Vine⁴⁹ platform. This service is also available for smartphones. It allows you to create short six-second videos that students can send to class chat or bring to class.

Learning through the use of Zoom is also innovative. The ability to communicate with people outside the classroom through Zoom and similar resources allows students to interact with others and practice their English skills. This method provides the necessary motivation for students who now definitely have the opportunity to use their communication with someone in English. Also, the ability to communicate face to face with students online opens up a lot of new things for the teacher, for example, creating online classes.

In a blended learning environment, the teacher needs to effectively manage the blend (a combination of classroom and extracurricular student work), stimulate students' independent and group work, and create online support for students. Students, in turn, need to formulate the ultimate goal of learning, define and develop their own learning style, develop an individual learning plan.

The modern blended learning model assumes that:

* all materials of practical lessons are available to students and can be easily used for independent study, i.e. educational materials exist not only in print, but also in electronic form;

* the teacher draws up a resource map, which indicates the basic and additional materials, Internet links, which the student can use during the passage of a certain language course;

* there is the possibility of online communication using tools such as chat; □ individual and group projects are being developed, which develops the skills of searching, analyzing information, teaches to work in a team, correctly distribute responsibilities and be responsible for decisions made;

* audio and video lectures are used, which make the learning process simple and richer.

Thus, with the help of blended learning, we can combine various digital resources, combining them with traditional classroom teaching.

In conclusion, with the capabilities of digital technologies that exist today in schools, it is simply impossible to leave this type of education aside. Almost every student has a smartphone that he tries to get out during the lesson, you don't need to stop it, you just need to direct it towards learning. Without a global digital space, the concept of intercultural communication remains just a loud word, because many students do not have the opportunity to travel to another country, the opportunity to meet with a native speaker is also not great. This problem helps us to solve the Internet, which provides such an opportunity.

An important task of modern education is the formation of communicative competence. The solution to this problem is impossible without the use of Internet resources. Also the most important task of the teacher is to formulate this competence of the student. In addition to the school, this competence is relevant in the rest of the living space.

Communication is a complex process consisting of certain actions. In the process of communication, people mutually influence each other; exchange of interests, feelings, etc. Communication is an important tool for human relations and progress in the human community. Intercultural communication is a more complex process, since it is communication between representatives of different cultures. In this day and age the relevance of intercultural communication is growing due to the fact that many international companies and teams employ representatives of different cultures, religions, worldviews, etc. It is intercultural communication that plays an important role in creating a multipolar world, being the basis of cultural integration.

Intercultural communicative competence is an indicator of the formation of a person's ability to effectively take part in intercultural communication. To understand the essence of the concept of "intercultural communicative competence", let us consider the features of intercultural communication. In the context of globalization, communication between people of different cultures has become an everyday reality, which has led to a wide interest in the interaction of all world cultures, which is called intercultural communication.

ӘОЖ 94(547) «1926/30»:316

ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ЛЕКЦИЯНЫҢ ТҮРЛЕРІ, САБАҚТА ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

Абдильдинова Л.Б., Касымова Н.Б.

І.Жансүгіров атындағы ЖУ, Талдықорған қ.

e-mail: abdildinova@mail.ru, dano4ka2017@mail.ru

Бұл мақалада жоғары оқу орындарында сабақ жүргізу барысында жаңа оқыту технологияларын қолдану ерекшеліктері қарастырылған.

Тірек сөздер: инновация, лекция, студент, мотивация, пассив, актив

В данной статье рассмотрены особенности применения новых технологий обучения при проведении занятий в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: инновация, лекция, студент, мотивация, пассив, актив

This article discusses the features of the use of new learning technologies in conducting classes in higher education institutions.

Key words: innovation, lecture, student, motivation, liability, asset

XX ғасыр, нақтырақ айтқанда 2000-жылдардан бергі уақыт – оқыту процесінде жаңа технологияларды пайдалануды талап ететін ғасыр. Жаңа көзқарастар оқытудың мазмұнын жетілдіреді, олардың әдістері мен құралдарының бірлігін қамтамасыз етуді талап етеді. Техника дамуда, оқу/оқыт жүйесі күнделікті өзгерске түсуде. Қоғам өзгерістерді, жаңашылдықты күнделікті талап етуде.

Негізгі мазмұнына келсек, білім саласындағы инновациялық өзгерістер оқыту мен оқытудың негізі ретінде тұлғаның дамуын қарастырады, себебі, динамика мен өзгерістерге толы ақпараттық дәуір экономикасы адамның білімді, әрі білікті тұлғасына тәуелді, біздің ғасыр идеологиялық, әлеуметтік, саяси сұраныстары адамнан күнделікті ізденісті және құзыреттіліктерді талап етеді, атап айтқанда: ақпараттың ішінен өзіне қажеттіні таңдап, оны пайдалану; мәселелерді шешу және шешімін табу; өзіндік ой-пікір, идеялар, тұжырым, түсінік келтіру, оларды дәлелдеу және қорғай білу; ауызша, жазбаша қарым-қатынас қалыптастыра білу, бірлесіп жұмыс жасауға бейімделу; өмірге деген көзқарас, сенімді, қажеттіліктер мен құндылықтарды адами құндылықтармен байланыстыру; әрқашанда білімді дамытып отыру; [2, 56.]

Жалпы алғанда, педагогтардың қолданысында көбінде дидактикалық әдістер орын алады. Бүгінгі күні интербелсенді оқыту әдістерін жіктеудің көптеген нұсқалары бар және мұндай жіктелер интербелсенді әдістерді әртүрлі тұрғыдан түрлендіреді [2, 236.]. Мысалға, мазмұндық, қолдану тұрғысынан, технологиялық сипаттары бойынша. Талдап көрсету үшін М.Новиктің интербелсенді әдістерді түрге бөлудің негізін қолданғанды жөн көрдік.

1-кесте. М.Новиктің оқытудың интербелсенді әдістерінің жіктеу кестесі

Тектері	Түрлері
Имитациялық емес	Проблемалық лекциялар
	Проблемалық семинарлар
	Тақырыптық топтық пікірталастар
	Ой қозғау (brainstorming)
	Дөңгелек үстел
	Педагогикалық ойын жаттығулары
Имитациялық а) Ойын түрінде емес	Нақты ситуацияларды талдау
	Имитациялық жаттығулар
	Тренингтер
ә) Ойын түрінде	Іскерлік ойындар
	1) Оқу ойындары
	-блиц-ойындар
	-мини-ойындар
	-компьютерде өткізілетін ойын сабақтары
	2)Өндірістік ойындар
	-проблемалық-іскерлік ойындар
	3)Зерттеу ойындары
	-проблемалық-іскерлік ойындар
	Ойын түрінде жобалау

Қандай да болмасын дамудың негізінде пікірлердің тоғысуы мен олардың қарама-қайшылықтары, олар туғызатын қақтығыс пен дау-дамай жатқызылады, бұл – диалектика заңдылығы болып табылады.

Оқыту жүйелері, жобалар мен технологияларда сабақ өткізудің үш кезеңдік құрылын ұсынады. Бұл идеяны Г.Гегель диалектикасынан бастау алады және адам өз санасындағы ұғымдардың барлығын да объективтік деңгейге дейін жеткізеді және бұл түсініктер 3 кезеңнен тұрады, ондағы: тезис, антитезис, синтез [3].

Сонымен қатар, мектептегі және ЖОО-дағы оқыту әдістерін Жан Пиаже бойынша балалардың ойлау ерекшеліктерін анықтайтын тәжірибелерден олардың ойлауы жүйесі 3 кезеңнен тұратындығын анықтауға болады [9], мысалға: 1) балалар өзінің кезең көзқарасын жақтайды; 2) басқалардың кезең көзқарастарын жақтайды; 3) бұл кезеңде қарапайым, тіптен үшінші заттарды ескере отырып, салыстырмалы көзқарас тандайды.

С.Мірсейтова кітабында Р.Иннздің жоғарғы мектепте өткізілетін сабақтың 3 кезеңдік құрылымын мысалға кетіреді, ол бойынша: 1) мотивация, 2) білім құрастыру, 3) білімді ұштастыру болып табылады [4].

Яғни, жоғарғы мектептегі сабақ кезеңдері мен мақсаттары студенттерді жаңа білімді қабылдауға және игеруге белсендендіруі шарт және тақырып бойынша өз мақсаттарын айқындайды, не болмаса тақырып бойынша өздеріне қажеттіні анықтайды. Сонымен қатар, «Не білемін?», «Не білгім келеді?», «Жаңа білімнің маған берер пайдасы қандай болмақ?» [8] деген сұрақтарға жауап іздестіреді.

Оқытушының міндеті: біріншіден, студенттерге білім алудың белсенді тәсілдерін ұсынады; екіншіден, құрастыру – студенттердің өздігімен жаңа мәліметті жан-жақты қарастырып, зерттеп, игеруіне қажетті жағдайлар жасайды және оны жеткізудің амалдарын ойластырады, жалпақ тілмен айтқанда тығырықтан шығуды қарастырады. Тақырыпты түсіну үшін студенттер: жекелей немесе жұлпын, топпен бірлесе жаңа ақпаратпен танысады; ажырату – мәлімет бойынша пікір алмасады, ой жарыстырады және талқыға салады; алынған жаңа ақпарат туралы өз пікірлерін қалыптастырады.

Ендігі тақырып мазмұнына келсек, лекция – өзекті проблемаларды игеру мен меңгерудің теориялық мәселелерін қарастыратын сабақ түрі. Ол болашақ мамандық тұрғысынан үйренушілерді өміршеңді, күнделікті өмірден алынған теориялық проблемалар мен мәселелерді шешуге бағыттайды. Лекцияда көлемді мәліметтерді жүйелеп беру қолайлы, мұнда тақырыптың басты мәселелері нақтыланып, материалдың өзіндік тұрғыдан әдістемелік нұсқаулары беріледі [5].

Алайда, білімді игеру процесін белсендірде, үйренушілердің қызығушылығы мен көтеріңкі мотивациясын тудыруда, кері байланысты қолдануда, эмоционалды қарым-қатынас құрда монологқа негізделген дәстүрлі лекцияның (көзқарас, пікір, позиция, шешім келтіру) мүмкіншіліктері шектеулі.

2-кесте: Жоғарғы мектептегі сабақ кезеңдері және мақсаттары

Кезеңдер	Негізгі мақсаттары
Мәселені айқындау	Қарастырылатын мәселе немесе тақырып бойынша негізгі проблемаларды анықтап, оларды игеруге студенттерді ынталандыру, шәкірттердің қызығушылығын ояту. Оқытушы әрекеті: -студенттерді жаңа білім қабылдауға және игеруге белсенділендіреді. Студенттер әрекеті: -тақырып бойынша өз мақсаттарын айқындайды. -тақырып бойынша өз өмірлеріне тікелей қатысты бар нақты проблемаларды айқындайды. -проблема бойынша өздерінің бұрынғы білімдерін есіне түсіреді, оларды салыстырады, байланыстырады. - «Не білемін?», «Не білгім келеді?», «Жаңа білімнің маған берер пайдасы қандай болмақ?» секілді сұрақтарға жауап іздейді.

Мәселені шешу	Жаңа білімді іздену мен зерттеу кезеңі. Мұнда проблеманы шешу жолдары қарастырылады. Оқытушы әрекеті: -студенттерге білім алудың белсенді тәсілдерін ұсынады; -студенттердің өздігімен жаңа мәліметті жан-жақты қарастырып, зерттеп, игеруіне қажетті жағдайлар жасайды. Студенттер әрекеті: -жекелей, жұппен және топпен жаңа ақпаратпен танысады. -мәлімет бойынша пікір алмасады, ой жарастырады, талқыға салады.
Мәселе шешімін қолдану	Үйренгенді айқындау және бағалау, проблема бойынша шешім қабылдау кезеңі. Оқытушы әрекеті: -студенттердің жаңа мұғалім бойынша ойланып, ол жөнінде өзара пікір алмасу мен талқылауды ұйымдастырады. Студенттер әрекеті: -осы сабақта білгендері мен үйренгенін тұжырымдайды. -олардың қолданысы туралы ойланады, пікірлеседі. -өзінің жаңа біліміне баға береді. -жаңа білімді нақты бір проблема шешуде қолданады. -сабақта не нәрсеге үйренгендігі және қалайша жұмыс жасағандығы туралы есеп береді.

Яғни, интербелсенді әдістер мен тәсілдерді қолдану дәстүрлі лекцияны үйренушілердің белсенді әрекеттерінен құрылған қызықты әрі тартымды танымдық процеске айналдырады [1, 239-240 бб.].

Бүгінгі күні интербелсенді лекцияның ерекшелігі, онда ақпарат дайын күйінде берілмейтіндігінде. Мысалға, интербелсенді лекция үйренушінің қандай да бір тақырып немесе мәлімет бойынша бірлескен әрекеттер негізінде (топтық пікір алмасу, талқылау, пікірталас, ой қозғау, т.б.) студенттерде өзіндік пікір мен көзқарас қалыптастыруға бағытталады. Интербелсенді лекцияда негізгі қағида «беру», «үйрету» емей – «ұсыну» болады. Ұсынылған мәлімет бойынша студенттер бірлескен белсенді әрекеттер арқылы өздігімен жаңа білімді қалыптастырады.

Интербелсенді лекция тақырыпты дамытуға, тереңдетуге бағытталған. Дәстүрлі монолог түріндегі лекция «студенттердің қарастырылатын тақырып бойынша білімі мен деректері жоқ немесе жоқтың қасы» деген қағиданы ұстанады. Сондықтан, дәстүрлі лекция ақпараттың көп мөлшерін «беруге» мүдделі. Студенттер мұнда әдетте бәсеңді (пассив) әрекеттер атқарады: тыңдайды, көшіреді. Мұндай тәсілден кейін, лекция студенттің есінде сақталмауы мүмкін.

Сондай-ақ, интербелсенді лекцияда теориялық материал студенттерге қағазға басылған немесе электронды нысандағы мәтін, слайд түріндегі ұсынылады. Дәстүрлі лекцияда оқытушы ақпараттың негізгі көзі болғандықтан студенттер көбіне оның айтқанын көшірумен айналысады [6]. Мұндай пассивті әрекеттер студенттердің лекция материалын терең меңгеруге жол бермейді: студенттер көп жағдайда өздерінің үйренуін лекция мәліметтерін есте сақтау, қайталау мен жаттау әрекеттермен ғана шектейді.

Егер де, интербелсенді лекцияның мәгіні ауызша оқылмай, жазбаша үлестірмелі материал түрінде не болмаса электрондық тасушылар арқылы, слайд түрінде таратылып беріледі. Оқытушы студенттер тарапынан туындаған сұрақтарға жауап бергенде, лекция тақырыбын толықтырғанда ғана түсіндіру мен әңгімеге жол беруі мүмкін. Нәтижесінде, уақыт үнемделеді, студенттер оқу материалын өздік тұрғыдан игеру әрекеттеріне белсене араласады [1, 241 б.].

Интербелсенді лекцияның түрлеріне проблемалық лекцияны жатқызуға болады, сондай-ақ, пікірталас лекциясы, лекция-консультант, лекция-конференция, лекция – пресс-конференция, сұрақ-жауап-талдау лекциясы, қатені түзету лекциясы, екі оқытушының лекциясы сияқты түрлерін атап өтуге болады. Ең бастысы, студент пен оқытушының арасында байланыс орнап, лекция не болмаса практикалық сабақ қызықты, тиімді түрде

ұйымдастырылуы қажет және алынған мағлұматпен кері байланыс ұйымдастырылуы шарт [7]. Бұл жағдай студенттің лекция тақырыбын меңгеріп, есте сақтауына әсері мол.

Қорытындалай келе, интербелсенді оқыту арқылы студенттердің танымдық белсенділігін арттыру үшін төмендегідей әдістемелік ұсыныстар белгіленді:

– интербелсенді оқыту мектеп оқушыларына да, студенттерде де мақсатты, жүйелі ұйымдастырылуы керек;

– әр дидактикалық ойынның мақсаты анық, әрі шарты түсінікті болуы керек;

– интербелсенді оқыту қорытындыланып отыруы керек;

– сипатына қарай бөлінетін интербелсенді оқыту оқу іс-әрекетінің мазмұнына сай қолданылуы керек;

– интербелсенді оқыту арқылы оқытушы мен студенттің белсенділігі артады.

Білім саласындағы инновациялық өзгерістер оқытудың негізі ретінде тұлғалық дамуды қарастырады. Осыны ескере отырып, өзгерістерге толы ақпараттық дәуір экономикасы адамның білімді әрі білікті тұлғаның қалыптасуын талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1.Әлімов А.Қ. Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселелері. Оқу құралы. – Алматы. 2013. – 448 б.

2.Әлімов А.Қ. Интербелсенді әдістерді жоғарғы оқу орындарында қолдану. оқу құралы. – Алматы. 2009. – 263 б.

3.Интербелсенді сабақтың құрылымы // <https://stud.kz/prezentatsiya/id/32344>

4.Тарихты оқытудың зерттеу әдістері // <https://stud.kz/referat/show/88215>.

5. А.Есекеева. Оқытудың интерактивті әдістерін қолданудың ерекше-ліктері // <https://articlekz.com/kk/article/16916>. - 2012.

6..*Интербелсенді әдістерді сабақта қолдану* // <https://adisteme.kz/interbelsendi-adisterdi-sabakta-koldanu.html> Алимova Акгуль Едиресовна 2017

7.«Сабақта қолданылатын интербелсенді әдіс - тәсілдің түрлері» <https://u-s.kz/blog/11226-sabata-oldanylatyn-interbelsend-ds-tsld-trler.html>.

8.Коранова А.М. Интербелсенді әдістерді сабақта қолданудың тиімділігі // <http://internet-konkursy.com/statii/interbelsendi-adisterdi-sabakta-koldanudyn-tiimdiligi/>. – 2017.

9.Интербелсенді әдістерді қолданудың маңыздылығы// <https://articlekz.com/kk/article/17307>. – 2019.

ӘОЖ 33

САНДЫҚ ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ОНЫҢ ТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСЫНА ӘСЕРІ

Абдуғали І. студент

Ғылыми жетекші: Сапарова А.Қ., магистр, оқытушы

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: azhar.saparova@mail.ru

Экономиканы цифрландыру қоғам мен адам өмірінің барлық салаларына әсер етеді, туристік индустрия да ерекшелік емес. Мақалада цифрлық экономиканың туризм индустриясына әсер етуінің негізгі бағыттары және туристік саланың цифрлық трансформациясына әсер ететін негізгі технологиялар қарастырылған.

Тірек сөздер: Цифрлық экономика, туризм, жаңа технология, әлеуметтік желі.

Цифровизация экономики оказывает влияние на все сферы жизни общества и человека, туристическая индустрия не является исключением. В статье рассмотрены основные направления влияния цифровой экономики на индустрию туризма и рассмотрены основные технологии, оказывающие влияние на цифровую трансформацию туристической отрасли.

Ключевые слова: Цифровая экономика, туризм, новые технологии, социальная сеть.

The digitalization of the economy has an impact on all spheres of society and human life, and the tourism industry is no exception. The article examines the main directions of the digital economy's influence on the tourism industry and examines the main technologies that influence the digital transformation of the tourism industry.

Key words: Digital economy, tourism, new technologies, social network.

Қазіргі кезеңде экономиканың дамуы барлық қызметті цифрландырумен байланысты. Цифрлық экономиканың шаруашылық жүргізу түрі ретіндегі қарапайым экономикадан айырмашылығы онда өндіріс, алмасу және тұтыну, сондай-ақ бөлу саласындағы маңызды ресурс Ақпарат және оны басқару әдістері болып табылады. Яғни, ақпарат кәсіпорынның негізгі активтерінің сипатына ие болады, оның экономикалық қызметінде маңызды рөл атқарады.

Цифрлық экономика жағдайында ақпарат, шын мәнінде, капиталдың өзіндік нысаны болып табылады. Мұндай капиталды құру және іске асыру мемлекет пен бизнес, мемлекет пен азаматтық қоғам, бизнес пен азаматтық қоғам арасындағы тығыз ынтымақтастықты көздейді. Соған қарамастан, экономикалық пайда тек ақпаратқа қол жетімділікпен ғана емес, сонымен бірге оларды өндеудің тиімді технологияларымен байланысты шаруашылық жүргізуші субъектілерден де алынуы мүмкін. Экономикалық қызметтің тиімді өсуі маңызды салалар мен нарықтардың ағымдағы жағдайын барынша дәл бағалауға мүмкіндік беретін технологиялардың болуына негізделуі керек, сонымен қатар олардың дамуын оңтайландыруды, модельдеуді және болжауды жүзеге асыра алады және жасайды, конъюнктурадағы өзгерістерге тез жауап береді, сонымен бірге ақпараттық асимметрияға жол бермейді.

Соңғы жылдары пайда болған түбегейлі жаңа технологиялар экономиканы цифрландыру базасы болып табылады. Жаңа экономиканың цифрлық инфрақұрылымында қолданылатын цифрлық технологиялар тізіміне мыналарды жатқызуға болады:

- жасанды интеллект технологиялары (нейрожелілер);
- үлкен деректер технологиялары (Big Data);
- мобильді интернет пен мобильді құрылғыларды кеңінен қолдану;
- заттар интернетін пайдалану (Internet of Things-IoT);
- Blockchain технологиясы;
- виртуалды және кеңейтілген нақтылық технологиялары және т. б.

Кәсіпорын деңгейіндегі цифрлық экономика жағдайындағы басқарудың негізгі қағидаттары мынадай [1]:

- нақты уақыт аралығында деректерді алу;
- деректердің үлкен ауқымын автоматтандырылған талдау процестеріне негізделген әлеуметтік-экономикалық жүйелерді басқару;
- тиімді шешімдер қабылдаудың жоғары жылдамдығы, бұл ретте нақты уақытта бола отырып, ережелерді өзгерту, сондай-ақ интерактивтілікке және сыртқы және ішкі ортаның өзгеруіне жедел ден қою;
- ақпараттық қызметтердің нақты тұтынушысына бағдар беру, Мобильді құрылғылар арқылы операциялық бизнес-процестер;
- көптеген мәселелерді шешу «бір түрту арқылы»;

- мемлекет, бизнес және жекелеген азаматтардың синергетикалық өзара іс-қимыл орталығы форматындағы цифрлық экожүйе.

Адам мен қоғам өмірінің барлық салаларына цифрландырудың енуі тіпті шалғай жерлерде Интернеттің болмауынсыз мүмкін емес еді. Қазіргі уақытта туристердің көпшілігі әртүрлі мобильді құрылғылар мен мобильді интернеттің белсенді қолданушылары болып табылады, сондықтан соңғы онжылдықта Интернеттің таралуына байланысты туризм саласында айтарлықтай өзгеріс болды. Ұялы байланыс пен мобильді интернеттің кеңінен енуі, смартфондар мен әлеуметтік желілердің таралуы жаңа мүмкіндіктер ашады және туристік фирмаларға клиенттердің қажеттіліктері мен проблемаларына тез арада жауап беруге мүмкіндік береді [2].

Жоғары бәсекеге қабілетті цифрлық экономика жағдайында табысты дамудың негізгі факторлары ретінде технологиялардың өздері емес, осы технологияларды басқарудың жаңа модельдері, тетіктері мен азаматтық қоғамдағы және көптеген қызмет түрлеріндегі болашақ сын-тегеуріндер мен проблемаларға жедел әрекет етуге және модельдеуге мүмкіндік беретіндігін қабылдауға болады.

Басқа салалар мен қызмет түрлерімен салыстырғанда Туризмдегі ақпарат пен сандық технологияларға қажеттілік әсіресе туристік өнімнің оның құрамына кіретін қызметтердің кешенділігі, материалдық емес және терең өзара байланысы сияқты қасиеттеріне байланысты жоғары. Сондықтан ақпарат туристік индустрияның "қаны" болып табылады, өйткені ол болмаған жағдайда әлеуетті тұтынушылық мотивация және туристік өнімді сатып алу мүмкіндігі айтарлықтай шектеулі [4]. Цифрландырудың технологиялық мүмкіндіктері уақыт өте келе өзгеріп, үнемі жаңартылып отырады. Осылайша, біз таңдаған тақырып, әрине, өзекті деп сеніммен айтуға болады. XXI ғасырда туристік кәсіпорындардың қызметі ақпараттық және цифрлық технологияларды пайдаланбай аяқталмайды. Бәсекелестік дәуірінде өмір сүру үшін инновациялық технологияларды енгізу қажет. Мұндай жағдайларда турагенттер мен туристік қызметтердің туроператорлары туристерге ұнайтын ғана емес, сонымен қатар ерекше болатын жаңа қызмет түрлерін әзірлеп, қолдануы керек.

Ол үшін жаңа тұтынушылық құндылықтарды қалыптастыру қажет:

- Қосымша қызметтер ассортиментін кеңейту арқылы кешенді сервисті ұсынады;
- Сатып алушыны сатудан кейінгі сүйемелдеуді жетілдіру;
- Халықаралық қызмет көрсету стандарттарын енгізу.

Динамикалық пакеттеу туралы айта отырып, бұл жеке турлардың әмбебап дизайнері екенін атап өткен жөн, ол бірнеше минут ішінде брондауды рәсімдеуге, қызметтерге ақы төлеуге және қолайлы шарттармен билеттерге тапсырыс беруге мүмкіндік береді.

Туристік тұрғыдан дамыған елдердің тәжірибесіне сүйене отырып, келешекте бүгінгі күні серпінді пакеттеу әлемдік туризм индустриясын дамытудың жаңа тактикасының технологиялық базасына айналатынын түсінеміз.

Жаңа технология Қазақстанның ішкі туристік өнімдерінің географиясын кеңейтуде үлкен маңызға ие. Осылайша, ол клиентке шағын курорттардың, жеке орналастыру объектілерінің шашыраңқы ресурсын жеткізе алады, оны бүгінде ешкім туристер үшін әдеттегі режимде нарыққа шығармайды. Мұндай шешім бұрын чартерлік рейстерді ұйымдастыру мүмкін болмаған аймақтардың қол жетімділігін арттырады. Жақын болашақта динамикалық турпакеттер теміржолдармен, автобус маршруттарымен тасымалдау арқылы ұйымдастырылады, бұл ұйымдасқан және жеке туристер мен экскурсанттар үшін туристік нысандарға барынша қол жеткізуге көмектеседі.

Осыған байланысты пакеттік турларды сатудың жаңа арналары қосылуда:

- дүниежүзілік іздеу жүйелері;
- авиакомпаниялардың веб-сайттары;
- Интернет желісінде жүйе ресурсын ілгерілетумен айналысатын он-лайн турагенттер;

• қызметкерлер құрамының жеке және іскери сапарларын жоспарлау үшін ресурсты пайдаланатын фирмалар мен компаниялар.

Аймақтық деңгейлердегі орналастыру объектілері туралы ақпаратты бірыңғай дерекқорға жүйелеу оған еліміздің миллиондаған азаматтары үшін қол жетімділікті қамтамасыз етеді [3].

Сонымен қатар, жеке базалық технологияларды жаңғырту арқылы кейбір операторлар динамикалық топтамалаудың қолда бар платформалары негізінде өздері үшін жаңа ресурс жасайды. Сонымен қатар, дайын Ғаламдық мазмұнға қонақ үйлер мен көлікке қатысты жаңалықтар кіреді. Туристік өнімді түрлендірудің бұл тактикасы дағдарыс кезінде туризм саласындағы бизнесті сақтаудың бір тәсілі болып табылады. Дәл осы уақытта чартерлік рейстердің саны минимумға дейін қысқарды, ал тұрақты тасымалдау туристік пакеттің негізіне айналады.

Қазақстанда туристік қызметті жүзеге асыратын туристік агенттіктер үшін турлардың динамикалық пакеті- бұл туристік қызметтердің халықаралық сандық ресурстарымен бәсекеге қабілеттілікке жағдай жасайтын жүйелік технологиялық шешім, бұл өз кезегінде тұтынушыға оң әсер етеді [5].

Жаңа инновациялық технологияны ілгерілету компания қызметкерлерінің еңбек өнімділігін арттыра алады және тұтастай алғанда ұйым жұмысының тиімділігіне оң әсер етеді, сондай-ақ іскерлік процестерді автоматтандырады және оңтайландырады, тұтынушыларға қызмет көрсетудің халықаралық стандарттарын енгізеді.

Қазіргі уақытта экскурсиялар кезінде қолданылуы керек көптеген инновациялар бар. Туристік өнімнің құрамына кіретін негізгі қызметтердің бірі болып саналатын экскурсия танымдық және тәрбиелік функцияларды орындайды, ал экскурсиялық қызметтің өзі қоғамның білім беру функциясына жауап береді. Сонымен қатар, экскурсия турдың құрамында да, тәуелсіз қызмет түрінде де болуы мүмкін.

Интернеттегі немесе офлайн режиміндегі әлеуетті сатып алушылардың мінез-құлқын талдау туристік фирмаларды болашақта оларды үнемі қолданудың тиімді әдістері мен арналарын таңдауға әсер етуі мүмкін, осылайша туристік бизнеске клиенттердің қалауы алынған жеке арнайы ұсыныстардың көмегімен сатып алушылар үшін қосымша маңыздылық қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Facebook, Instagram, Вконтакте, Одноклассники сияқты әлеуметтік желілердің беттеріне кіріп, суреттерді немесе пайдаланушылардың жарияланымдарын қарап отырып, біз әлеуетті клиенттің мүдделері туралы ақпаратты оңай аламыз. Осылайша, адам туралы белгілі бір мәліметтерге ие бола отырып, туристік компания клиенттің мүдделеріне сүйене отырып, тиісті ұсыныс жасай алады.

Компанияның қызметінде тартудың осындай әдістерін қолдана отырып, қарапайым пайдаланушыларды тұрақты клиенттерге айналдыруға болады. Ол үшін клиентке турды сатып алудан бұрын бірегей ұсыныс түрінде оның маңыздылығын, сондай-ақ жоғары сапалы қызметті үнемі көрсету қажет.

Google Assistant, Amazon Alexa және Apple Siri сияқты виртуалды боттар дауыстық, графикалық немесе мәтіндік енгізу арқылы жеке адамға қажетті ақпаратты табуға көмектеседі. Жақын арада мұндай виртуалды көмекші сіздің күнтізбеңізді өз бетінше сканерлеп, белгілі бір сапарға бару немесе көлік билеттерін брондау қажет болған күндерді анықтау үшін, сіздің кестеңіз бен тілектеріңізге сүйене отырып, сонымен қатар өткен ақпаратты пайдалану мүмкіндігі жоғары. Көп ұзамай туристік салада осындай технологияларды қолдану айтарлықтай биіктерге жетеді және олар тұтынушылар мен туристік қызметтерді жеткізушілер арасындағы жалғыз делдал болады [2].

Экскурсиялық қызметте инновациялық және цифрлық технологиялардың мүмкіндіктерін пайдалану туризм нарығына экскурсиялардың сәтті өтуіне қолайлы әсер етеді. Бұл мәселеде басты рөлді гидтерді дайындау және экскурсиялық өнімнің өзін сапалы қалыптастыру, сонымен қатар оны өткізудің әдістері мен техникаларына ие болу атқарады.

Біздің өңірдің ауқымды тарихи-мәдени әлеуеті туристік және экскурсиялық қызметті жүзеге асыру үшін шексіз мүмкіндіктер жасайды. Экскурсия жасайтын ұйымдардың тұтынушылық сұранысты ескеретін өзіндік ерекше брендті болуы керек.

Жаңа маршруттардың дамуы жаңа экскурсиялық нысандардың пайда болуына, туристік өнімнің алуан түрлілігіне және оны ұсынудың әртүрлі формаларына әсер етеді. Тарих экскурсиялық іс-шаралар гидтің қарапайым әңгімелерінен басталды. Алайда уақыт өте келе бұл қызмет заманауи, ерекше, театрландырылған, 3D және экскурсияның басқа түрлеріне айналды. Экскурсиялық қызметтегі инновациялық процестер әр түрлі формада болады, олардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар, олар оның дамуына әсер етеді және сайып келгенде туристік өнімнің бәсекеге қабілеттілігі мен сұранысына әсер етеді.

Техникалық және технологиялық экскурсиялардың инновацияларына радио/аудио Нұсқаулық, Автоматты GPS нұсқаулығы және т.б. техникалық инновациялардың құрамында экскурсиялық нысандарды өз бетінше зерттеуге мүмкіндік беретін инновацияларды бөлек атап өту керек. Мұндай инновациялар: QR-код, мобильдік жолсілтемелер мен анықтамалықтар, сондай-ақ виртуалды экскурсиялар туралы ақпарат орналастырылған онлайн-қызметтер болуы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, соңғы жылдары біз экскурсиялық қызметті ұйымдастырудың әртүрлі инновациялық формаларының пайда болу тенденциясын және қолданылуын байқайтынымызды атап өтуге болады. Осылайша, радиогид, QR коды, квест экскурсиясы сияқты инновациялардың нысандарын пайдалану орынды. Цифрлық және инновациялық технологиялардың мүмкіндіктерін пайдалану қызметтердің, экскурсиялық қызметтің сапасын жақсартуға және бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, сондай-ақ қаланың немесе өңірдің туристік нарығында тиісті пайда алуды қамтамасыз етуге көмектеседі.

Туристік фирмалардың қызметінде интернет-технологияларды пайдаланудың тағы бір артықшылығы-онлайн брондау жүйелерін пайдалану (Booking.com, Ostrovok.ru, Hotels.ru және т.б.) туристік дестинацияда тұру құралдары, олардың құны, сондай-ақ оларды брондау мүмкіндіктері туралы шынайы және өзекті ақпаратты нақты уақытта беруге мүмкіндік береді. Онлайн брондау жүйелерін пайдалану клиенттердің көпшілігі өз сапарларын ұйымдастыруды өз бетінше жүргізуді қалайтындығына әкеледі.

Туристік саланы цифрландыру процесі оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді, өйткені клиенттер қызмет көрсету сапасын жақсартады, ал туристік қызмет көрсету кәсіпорындары өз қызметтерінен жоғары табыс алады [4]. Осылайша, цифрлық трансформацияның әсерінен қазіргі уақытта туризм индустриясында маңызды тенденциялар байқалды. Туризм индустриясында заманауи технологияларды цифрландыру және пайдалану туристік индустрияны қазіргі цифрлық әлемде бәсекеге қабілетті етуге бағытталған.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Багаева Н.У. Развитие цифровизации в индустрии туризма [Текст] / Н.У. Багаева // Развитие региональной экономики в условиях цифровизации: сборник материалов Международной научно-практической конференции, посвященной 80-летию ФГБОУ ВО «Чеченский государственный университет» / отв. ред. А.Х. Цакаев, З.А. Саидов, З.А. Арсаханова. – 2018. – С. 738–743.
2. Калашников А.С. Как автоматизировать работу туристического агентства // Туринфо. № 10. 2010.
3. Каурова А.Д. Организация сферы туризма: учеб. пособие. СПб.: Герда, 2010.
4. Чудновский А.Д. Управление индустрией туризма. М.: Кнорус, 2009.
5. Воронкова Л.П. Интернет как информационный ресурс международного туризма [Текст] / Л.П. Воронкова // Информационное общество. – 2018. – №2. – С. 49–53.

ӘОЖ 342.1

БОЛАШАҚ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МОДЕЛІНДЕГІ СОТ ЖҮЙЕСІН РЕФОРМАЛАУ

Абишев Ш. студент

Ғылыми жетекші: Байжуманова А.М.з.ғ.м., аға оқытушы
I.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: Nurai310707@mail.ru

Бұл мақалада Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаев қабылдаған «Бес институционалдық реформасын жүзеге асырудың 100 қадамы» атты ұлт жоспарының заң үстемдігін қамтамасыз ету бағыты негізінде сот жүйесін модернизациялау мәселелері мен тиісті өзгерістердің ерекшеліктері айқындалады.

Тірек сөздер: сот жүйесі, сот билігі, модернизация, транспаренттік қағидасы, заң үстемдігі.

В данной статье рассматривается модернизация судебной системы и особенности внесенных изменений по Плану нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева.

Ключевые слова: судебная система, судебная власть, модернизация, принцип транспарентности, верховенство закона.

This article discusses the modernization of the judicial system and particular changes on the Plan of the nation - 100 concrete steps to implement the five institutional reforms of President Nursultan Nazarbayev.

Key words: judiciary, judicial system, modernization, principle of transparency, supremacy of the law.

«Болашақ Қазақстанның құқықтық моделі» дегенде мен өз көз алдыма біршама тамаша сәттерден құралған, бұл сәттердің өзі мемлекет дамуындағы барлық салалары толық-қанды дамыған, оның ішінде құқықтық жүйесі тұрақты және бұдан әрі берік, алдымызға қойылған асыл арман – мақсаттардың барлығы мінсіз жүзеге асырылған дамыған мемлекеттердің алдыңғы қатарындағы мемлекет ретінде елстетемін.

Болашақ Қазақстанның құқықтық моделін құру, ол Қазақстанның өз дамуының жаңа кезеңіне кіру логикасы деп есептеймін. Осыған сәйкес, мемлекеттік басқаруды және саяси жүйені реформалауды мұқият қарастырып, жүзеге асыруды талап ететіні сөзсіз.

Яғни еліміздің мемлекеттік және саяси құрылымының оңтайлы моделін енгізуіміз керек. Мемлекеттік басқаруды жаңғырту және саяси реформаларды іске асыру біздің қоғамымызды топтастыруға, Қазақстанның дүние жүзіндегі беделі мен абыройының өсуіне қызмет ететіні айқын. Бұл Қазақстанға халықаралық саясаттың, өркениеттер үндесуінің, Орта Азия аймағындағы тұрақтылық пен интеграцияларының орталығына айналуына мүмкіндік береді. Осы және басқа көптеген өзгерістердің барлығы біздің көзделген мақсаттарға жетуге жол ашады [1, 96 б.].

Әлемдегі дамыған үздік 30 елдің қатарына кіру жөніндегі еліміздің стратегиясы қазіргі Қазақстанның бастамаларының көкжиегін анықтайды. Біздің мемлекетіміздің егеменді және тәуелсіз даму процесін бекіту мен жетілдіру ісіне Қазақстанның заң және құқықтық жанры саласындағылары қоса барлығы өзінің үлесін қосуда.

Айтылмасқа болмайтыны – ол бүгінгі күнгі Қазақстан. Себебі, біз болашаққа күннен- күнге,қадам –қадаммен жетеміз, сол себептіде, біз бүгінгі таңдағы жетістіктерімізді

анықтап, саралап, салыстыра отырып, алдағы мақсаттарды әрі қарай жетуді көздейміз. Қазақстан жас мемлекет ол қысқа мерзім ішінде қазіргі заманғы бәсекеге қабілетті, ауқымды саяси, экономикалық және әлеуметтік реформаларды сәтті жүзеге асырған, өзіндік қазақстандық даму жолын таңдаған мемлекетке айналды.

Еліміздің жетістіктерінің бірі - ол ата заңымызды қабылдау болып табылады. Әрбір мемлекеттің негізін Алтын Заңы - Конституциясы белгілейді. Мемлекеттің қандай қағидалардың негізінде құрылғанын білдіретін сол елдің Конституциясы.

Сот жүйесі қашанда мемлекеттің негізін құрайтын, еліміздің әлеуметтік, экономикалық және саяси жаңғыруы жолындағы демократиялық даму тетіктерінің бірі болып қалыптасады. Азаматтардың мемлекеттік құқықтық саясатқа көзқарасы және қоғам тарапынан билікке сенім білдіру деңгейі сот төрелігінің тиімді жүзеге асырылуына тікелей байланысты. Пәрменді және тәуелсіз сот билігі тәуелсіздік алған жылдардан бері мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы үйлесімді өзара байланыстың принципті кепілінің бірі, азаматтардың Конституциялық құқықтарын қорғаудың басты құралы болып қалыптасып келеді. Еліміз егемендік алып Тәуелсіздің жалауын биікке желбіреткен кезеңнен бері Конституция бойынша Қазақстан Республикасында үш басқарушы билік тармағы қалыптасты. Олар: заң шығарушы, атқарушы және сот билігі.

Бүгінгі таңда Конституция баптарымен егеменді қазақ елінде сот жүйесі мемлекеттік биліктің бір тармағы болып нақты нығайды. Осының өзі республикамыздағы тәуелсіз үш биліктің бірі – сот жүйесінің ерекше маңыздылығын, айрықша беделін нақты дәлелдей түссе керек. Бүгінгі таңда еліміздің судьялар корпусына өте үлкен жауапкершілік жүктеледі деп сезініп, сол сенімді ақтау үшін әр судья әрқашан адал да әділ сот төрелігін жүргізуді басты назарда ұстауы керек [2].

Еліміз егемендікке қол жеткізіп, көк аспанда тәуелсіздік туы желбірегеніне жиырма бес жылдай уақыт болып қалыпты. Бір сәтке ойлансақ, жиырма бес жыл аз ғана уақыт сияқты. Ал осы қысқа уақыттың қырлары мен сырларына терең үңілетін болсақ мемлекетіміздің және оның билік институттарының талай-талай белестерден асып, біршама жетістіктерге жеткенін байқай аламыз.

Осы жиырма бес жылда Қазақстандағы сот билігінің де асқан белестері айтарлықтай, жеткен жетістіктері де көп. Қазіргі таңда еліміздің сот билігіне толықтай сипат беру үшін әрбір заңгер маман Конституция баптарына жүгінетіндігі сөзсіз. Себебі, Ата Заңымыздың қағидаларында сот билігі Қазақстан Республикасындағы біртұтас биліктің бір тармағы ретінде танылып, мемлекеттік билік органдарының өзара тепе-теңдік принципі негізінде жұмыс атқаруының тұғырына айналды. Еліміздің сот билігінің мазмұнын ашуда аталмыш қағида шешуші әрі орталық орын алады [3, 6 б.].

Қазақстандағы сот билігінің қоғам мен мемлекеттік билік органдары арасындағы қарым-қатынастағы рөліне баға беру үшін оның айрықша мемлекеттік билік түрі екендігін анықтайтын өзіне тән ерекшеліктерін атап өткен жөн.

Біріншіден, сот билігі – мемлекетіміздің басқа билік салаларынан, яғни атқарушы және заң шығарушы билік тармақтарынан өкілеттіктері бойынша да дараланып тұр, демек, өз қызметінде тәуелсіз әрі тек заңдарды ғана басшылыққа алады.

Екіншіден, сот билігінің басты мақсаты еліміздің заңдарына сай әділ шешімдер қабылдау болғандықтан, азаматтардың, жеке және заңды тұлғалардың бұзылған құқықтарын қорғауда шешуші рөлге ие. Егер, басқа мемлекеттік органдардың құқық қорғау функциялары белгілі бір құзырет шегінен аспайтын болса, соттар әрбір тұлғаның тағдырына байланысты түпкілікті, тек заңға негізделген шешім қабылдау арқылы әлеуметтік әділдікті орнатады. Демек, сот билігінің тәуелсіз билік саласы болып құрылуының астарлы себебі де осында. Өйткені соттардың тәуелсіздігі – азаматтардың бұзылған құқықтарын қорғау мен әділ шешім шығарудың кепілі [2].

Қазіргі таңда, қоғам арасында сот билігіне байланысты әртүрлі пікірлер айтылып жататыны белгілі. Тіпті, кейбір газет пен журнал беттеріндегі мақалаларда жалпы соттар

шығарған шешімдердің ішінара қаншасы әділ, қаншасы заңсыз деген сұраққа жауап беруді мақсат еткен әр-түрлі қоғамдық сұраулардың қорытындысы негізінде пайыздық көрсеткіштерді анықтап, осыған байланысты қоғамдағы пікірді қалыптастыру тәсілдері де кең орын алғаны жасырын емес. Осыған байланысты айта кететін бір жәйт, кез келген сотта істі қарау барысында белгілі бір тараптың сот шешімімен келіспейтіндігі анық. Өйткені, тек заңдарға сүйене отырып шешім шығару барысында сот белгілі бір тұлғаға жауапкершілік, не болмаса міндет жүктейтіндігі ақиқат. Осы орайда қоғамдағы соттар, жалпы сот билігі жайлы пікірді тек халық арасында жүргізген сұрау қорытындысы бойынша анықтау дұрыс па деген заңды сұрақ туады.

Меніңше, қазіргі таңдағы қоғамдағы сот билігі жайлы кейбір теріс пікірлердің қалыптасуының астарлы себептері осы саланы зерттеудегі, сондай-ақ сот билігінің халыққа деген қызмет көрсету дәрежесін анықтаудағы тандалып жатқан тәсілдердің біржақты, үстірт қолданылуында. Сондықтан, қоғамдағы сот билігіне деген сенімнің артуына бағытталған шаралар кешенді әрі жан-жақты болуы тиіс.

Басқа мемлекеттік органдардың қызметімен салыстыратын болсақ сот билігін жүзеге асыру әрқашанда ашық әрі жарыспалылық қағидаларына сүйенген. Демек, сотта кез келген қоғам мүшесі заң мен белгілі бір іс шеңберінде өз құқықтары мен мүдделерін қорғауға тікелей қатыса алады. Өз кезінде Томас Джефферсон айтқандай: «адамның тумасынан пайда болған құқықтарынан басқа нәрсенің барлығы уақыт өте өзгеріске ұшырайды» [4, 125 б.].

Сот жүйесін жетілдіруде Елбасы Н.Ә.Назарбаев ерекше көңіл бөледі. Ол судьялардың бас қосу съезінде сөйлеген әрбір сөздері терең ойға ие. Мысалға келтіретін болсақ, Қазақстан Республикасы судьяларының VI съезіндегі елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың сөйлеген сөздері: «Біз меже қылған биік белестер барлық саладағы игіліктерді көздейді. Сондықтан, сот жүйесі сол елдердің сот жүйесімен бірдей болуы керек. Қазақстанның сот жүйесі алдыңғы қатарда болуы қажет. Бұл туралы мен Стратегияда нақты көрсеттік. Барлық құқық қорғау органдары ішінен ең жоғары тұрғаны Жоғарғы Сот болып табылады. Жоғарғы Соттың абыройы – Қазақстанның абыройы, жалпы биліктің абыройы. Біз «Қазақстан 2050» Стратегиясын темірқазық ете отырып, сот жүйесін жетілдіруді жалғастыра беруіміз қажет» [5].

«Егер де біз реформа жасағанда экономикада, саясатта сот жүйесін, жалпы құқық қорғау жүйесін түземесек, көздеген мақсатымызға жете алмаймыз, деп жалғады сөзін Президент. Біздің азаматтар сот жүйесінде барлық мәселелерді шешуі керек, өзінің құқығын қорғай алуы керек. Мемлекеттің де, менің де сот жүйесіне көп көңіл бөліп отырғаным сондықтан. Осындай үлкен жауапкершілікті баршаларыңыз түсінесіздер деп ойлаймын» [6].

Елбасы келесі кезекте Қазақстан судьяларының VI съезі жауапты тарихи- сәтте өтіп отырғанына тоқталды. Тура бір жыл бұрын өзінің еліміздің 2050 жылға дейінгі Даму стратегиясын жариялағанын еске салды. Жаңа саяси бағыттың барлық векторы үшін басымдықтар мен міндеттер айқындалып жатқанын атап көрсетті.

Олардың бәрі ұлы стратегиялық мақсатқа – осы уақыт ішінде әлемнің дамыған 30 елінің қатарына кіруге бағытталған. Бұл – сот жүйесін де қамтитын барлық мемлекеттік органдардың міндеттері мен барлық жұмыстары соған сәйкестендірілген негізгі мақсат, деді Н.Ә.Назарбаев осы орайда. XXI ғасырдағы ұлттың дамуының маңызды өлшемі – мінсіз және тиімді ұлттық сот төрелігі жүйесі. Тәуелсіз және әділетті сот – құқықтық мемлекеттің негізі. Онсыз әлемнің бірде-бір елінде, тіпті ең дамыған мемлекеттерде қолайлы инвестициялық ахуалдың да, азаматтардың әл-ауқатының жоғары деңгейінің де, қоғамның табысты дамуының да болуы мүмкін емес.

Болашақ Қазақстанның құқықтық моделіндегі сот жүйесін реформалауда үлкен әрі терең мән-мағынаға ие – «Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың бес институционалдық реформасын жүзеге асырудың 100 қадамы» атты Ұлт жоспарының

ықпалы өте зор [2]. Екінші реформасы, екінші бағыты «заң үстемдігін қамтамасыз» ету деп аталады. 16-шы қадамынан 34-ші қадам аралығын қамтыған, бар жоғы жиырма нақты қадамның бүгінгі таңдағы жүріп жатқан барлық үрдіске өз әсерін тікелей тигізеді. Бұл әсерлер оң жағынан көрінісін табуда. Әрине аталған бес институционалды реформалар өз кезегінде бір бірімен тығыз байланыста. Дегенмен, егер бұның үстінен заң қарамаса, реттеп отырмаса, заңдылық сақталмайтын болса бұл мақсаттар іске асады ма? Әрине жоқ! Сол себепті де заң үстемдігін қамтамасыз етуде үлкен міндет жүктелгенін көре аламыз. Заңның үстемдігін қамтамасыз етуде тек мемлекет тарапынан атсалысу деген ой қалыптаспауы қажет, бұл қомақты процеске әрбіреуіміздің қосар үлесіміз болуы керек.

Заң үстемдігін қамтамасыз ету реформасының көкейтестілік дәрежесі өте жоғары. Онда еліміздің сот жүйесін модернизациялау мен жетілдірілу мәселесі қозғалды.

Елбасының бес институционалды реформасында айқындалғанындай, заң үстемдігін қамтамасыз ету адамның іргелі құқығы мен бостандығын толық қамтамасыз етуге, сыбайлас жемқорлықты тамырымен жоюға, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздіктің салтанат құруына, мемлекеттік билікті шектеуге, әділ сот билігінің қалыптасуына септігін тигізетін болады [7].

Ұлт жоспарының «Заң үстемдігін қамтамасыз ету» атты екінші тарауында сот жүйесін реформалаудың негізгі қадамдары көрсетілген, Бес сатылы сот жүйесінен (бірінші сатыдағы сот, апелляциялық, кассациялық, қадағалау, қайта қадағалау) Үш сатылы жүйеге: бірінші, апелляциялық, кассациялық сот жүйесіне көшу қажеттілігі көзделген.

Сот рәсімдерін қысқарту және жеңілдету мақсатында азаматтық-құқықтық дауларды прокурорсыз қарау ескерілген, бұған қоса, жергілікті атқарушы органдардың және қоғамдық бірлестіктердің алдында есеп беретін полиция қызметі құрылатыны туралы айтылған.

Үш сатылы сот жүйесі – халықаралық тәжірибеде бар үрдіс. Әлемдегі сот тәжірибесі көрсеткендей, аралық сатылардың көп болуы сот процестерін қасақана ұзартуға және сот шешімін сөзбұйдаға салуға ықпал етеді. Сот шешімінің бірнеше рет өзгеріп, күшін жоюы – республика атынан шешім қабылдайтын соттардың беделіне нұқсан келтіретін факторлардың бірі. Себебі, апелляциялық және кассациялық сатылардың бір облыстық сотта шоғырлануы сот істерін қараудың созылып кетіп, шешім қабылдаудың қиындауына негіз болуда. Бұған қоса, кассациялық алқа іс жүзінде Жоғарғы Сотқа жүктелген қадағалау сатысының қызметін атқарып, күшіне енген сот шешімінің қайта-қайта өзгеріске ұшырауына алып келуде. Кеңестік кезеңнен қалған бұл жүйе бүгінгі күннің талабымен үйлеспей, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, адамның, қоғамның және мемлекеттің заңды мүддесін неғұрлым жедел әрі сапалы қорғауға өзінің кері әсерін тигізуде. Осындай мәселелерді ескере келе, Жаңғырту жөніндегі ұлттық комиссия сот жүйесінің сатыларын оңтайландыру туралы бастаманы қолдап отыр [8, 5].

Бұл реформаға сәйкес, сот жүйесінде «Транспаренттік» қағидасын қалыптастыру арқылы, біздің яғни қарапайым халықтың өз құқықтары мен заңды мүдделерін сот арқылы қорғалып, қалпына келтірудегі едәуір жеңілдететін және қуантатын жәйт. Транспаренттілік дегеніміз - бұл қандай да бір құпиялылықтың болмауы, ақпараттардың қол жетімділігі, ашықтық пен мөлдірлікті қамтамасыз ету болып табылады. Бұл қағиданы сот жүйесінде белсенді қолдану сол құқықтар мен заңды мүдделерді қорғауда барлығы қолжетімді, ашық және мөлдірлікпен ұштасады.

Сот жүйесін реформалауда басты өзгерістердің бірі ретінде судья лауазымына кандидаттарды іріктеуде талаптардың қатаңдауы - Болашақ Қазақстанның құқықтық моделін қалыптастыруға үлкен серпілісін тигізеді. Бұл талаптардың қатаңдауы болашақ мемлекетіміздің өркендеу жолындағы өте орынды да маңызға толы өзгерістер қатары болып табылады. Жаңа қатаңдатылған талаптардың тигізер оң әсерін анықтамас бұрын, алдымен оны бұрынғы талаптарымен салыстыру керек. Оны біз Қазақстан Республикасының Конституциясының 7 бөлімінде көрініс тапқан «соттар және сот

төрелігі» 79-баптың 3-тармағына сәйкес нақтылай аламыз. Онда былай делінген: «Республиканың жиырма бес жасқа толған, жоғары заң білімі, заң мамандығы бойынша кемінде екі жыл жұмыс стажы бар және біліктілік емтиханын тапсырған азаматтары судья бола алады» [7]. Ұлт жоспарында бұл талаптардың қаншалықты қатаңдағанын 17-қадамына сәйкес көре аламыз.

Ұлт жоспарының 17-қадамында Судья лауазымына кандидаттарды іріктеу тетіктерін көбейту және біліктілік талаптарын қатайту көзделген және ол төмендегідей:

- жасы 30 толған.
- міндетті түрдегі талап сот істерін жүргізуге қатысудың 5 жылдық өтілі;
- кәсіби дағдысы мен іскерлігін тексеру үшін ахуалдық тестілер жүйесін енгізу;
- судьялыққа үміткерлер соттарда стипендия төленетін бір жылдық тағылымдамадан өтеді;
- бір жылдық тағылымдамадан кейін судья бір жылдық сынақ мерзімінен өтуі тиіс [2].

Қазіргі таңда сот билігін тәуелсіз билік саласы ретінде жетілдіру жолдары тікелей сот жүйесіндегі құрылымдық өзгерістерге алып келетіндігі анық. Бұл өзгерістер, өз кезегінде халықтың, қоғамның сот билігіне деген сенімінің артуына және сот әділдігін тиісті дәрежеде жүзеге асыруға оң ықпалын тигізері сөзсіз.

Сот әділдігін жүзеге асыруда жергілікті соттардың рөлін арттыру мен халыққа қызмет ету сапасын жетілдіру мақсатында сот жүйесінің сатыларында қаралатын істердің қарау құзыреттілігін өзгерту жұмыстары да басталып кетті. Яғни, болашақта бірінші инстанциялы (аудандық, қалалық) соттарда барлық қылмыстық, азаматтық және әкімшілік істердің санаты толықтай қаралатын болса, облыстық соттар тек апелляциялық және кассациялық тәртіпте түскен істерді қарайтын болады.

Ал Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты құзыретіне қадағалау тәртібінде істерді карап, мемлекетіміздегі бірыңғай сот тәжірибесін зерттеу, нормативтік қаулылар қабылдау сияқты маңызды жұмыстарды кешенді түрде жүргізуіне мүмкіндік тумақшы. Сондай-ақ, сот билігінің дұрыс жүзеге асырылуының бірден-бір факторы тәжірибелі, саналы қызметкерлер дайындау болғандықтан, осы бағытта да біршама жұмыстар атқарылуда. Сонымен бірге, қазіргі таңда қоғамды осы саладағы атқарылып жатқан жұмыстардың нәтижелері жайлы дұрыс әрі сапалы ақпараттандыру мәселесі маңызды орынға ие. Осы себепті, бүгінгі күні өзінің оң шешімін табуға тиісті өзекті сұрақтардың бірі – қоғамның санасында «сот билігі», «соттар» сияқты ұғымдардың «әділдік» пен «заңдылық» ұғымдарына пара-пар, бір мағыналы болып қалыптасуына қол жеткізу болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Н.Ә. Назарбаев. Қазақстан жолы, - Астана, 2007. -372 б.
2. Н.Ә. Назарбаев «100 нақты қадам» // Егемен Қазақстан газеті, 2015 ж.
3. Сот билігі және қоғам // Егемен Қазақстан газеті, 2010 жыл 12 наурыз.
4. Т. Джефферсон Тәуелсіздік Декларациясы. 1774 ж. 4 шілде. 587 б.
5. Н.Ә. Назарбаев «Ұлт жоспары – қазақстандық арманға бастайтын жол» // Егеменді Қазақстан газеті, 2016 ж. 5 қаңтар.
6. <http://www.inform.kz/kaz/article/2607391>
7. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда қабылданған // «Параграф» ақпараттық жүйесі.
8. И.Түсіпбаев Жүйелі сөз // Әділ Сот, 2012. -№37. -13 б.

ӘОЖ 343.1

МИКРОБИОЛОГИЯЛЫҚ НЕМЕСЕ БАСҚА ДА БИОЛОГИЯЛЫҚ АГЕНТТЕРМЕН НЕМЕСЕ УЫТТЫ ЗАТТАРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ КЕЗІНДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛАПТАРДЫ БҰЗҒАНЫ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚ

Айтимов Б.Ж., философия докторы (PhD)

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

e-mail: bola_30081978@mail.ru

Мақалада соңғы уақытта өзекті мәселеге айналған микробиологиялық не басқа да биологиялық агенттермен немесе уытты заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзғаны үшін жауаптылық туындауының негіздері қаралған.

Тірек сөздер: микробиологиялық агент, биологиялық агент, экологиялық талаптар, қылмыстық жауаптылық

В статье рассматриваются актуальные проблемы в современности основания ответственности за нарушение экологических требований при обращении с микробиологическими или другими биологическими агентами или токсинами

Ключевые слова: микробиологические агенты, биологические агенты, экологические требования, уголовная ответственность

The article discusses current problems in modern times, the grounds for liability for violation of environmental requirements when handling microbiological or other biological agents or toxins

Key words: microbiological agents, biological agents, environmental requirements, criminal liability

ҚР ҚК-інің 326-бабы микробиологиялық не өзге де биологиялық агенттермен, сондай-ақ уытты заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзғаны үшін қоршаған ортаға залал немесе адамның денсаулығына зиян келтірген не келтіру қаупін туғызған жағдайда қылмыстық жауаптылық көзделген. Заң шығарушының мұндай іс-әрекетті жеке қылмыстық құрам ретінде қарауының бірнеше себептері бар.

Біріншіден, патогендік организмдер, оның ішінде бактериялар тудыратын қатерлі инфекциялық аурулардың пайда болуы мен таралуы адам баласы үшін күрделі сынақ болып табылады. Бактериялар шамамен 2 млрд жыл бойы өмір сүріп келеді, олар өмірдің өте көне түрі және де кез келген жағдайларға бейімделе алады. ХІҮ ғасырдың ортасында оба бактериялары Еуропа халқының үштен бірін өлтірсе, ХҮ ғасырдың аяғында Американың байырғы тұрғындарының 95%-ы еуропалықтар алып барған аурулардың (тұмау, безгек, т.б.) нәтижесінде қырылды. Адам баласы тек Жер бетінде ғана емес, өзінің бойында өмір сүретін бактериялардың 99%-ы туралы толық ештеңе білмейді. Патогендік микроорганизмдер медицинада белгілі 400-ден астам жұқпалы ауруларды тудыруы мүмкін, соның ішінде ең қауіптілері: оба, геморрагиялық қызба, шешек, энцефалопатия және т.б.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) ақпаратына сәйкес жыл сайын әлемде патогендік микроорганизмдер тудыратын жұқпалы аурулардан 16 млн-нан астам адам қайтыс болады. Ғалымдардың зерттеуіне сәйкес соңғы 50 жылда әлемдегі әскери қақатығыстарда 25 млн-ға жуық адам мерт болса, 200 млн-нан астам адам тек 5 инфекциядан (иммун тапшылығы синдромы, безгек, туберкулез, В және С гепатиттері) көз жұмған. ДДСҰ-ның пайымдауынша, ұлттық қауіпсіздік пен экономикалық өсуде

бактериялар мен вирустардың қауіп-қатерін бағаламау мемлекеттерді өз халқын осы қауіптен қорғау қабілетінен айыруы мүмкін.

Екіншіден, ғылыми әдебиеттерде патогендік микроорганизмдерді зерттеу, сонымен қатар олар тудыратын жұқпалы аурулардың алдын алу мен бақылауға ерекше көңіл бөлінеді, көптеген зерттеулер мен эксперименттер жүргізілуде. Бірақ олардың нәтижелері әлі күнге дейін заң ғылымы мен тәжірибеде мойындала бермейді. Осыған қарамастан патогендік микроорганизмдермен жұмыс қауіпсіздігін қамтамасыз етуге арналған санитарлық ережелер, ветеринарлық-эпидемиологиялық нұсқаулықтар жасақталған.

Үшіншіден, микробиологиялық не өзге де биологиялық агенттермен, сондай-ақ уытты заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзғаны үшін қылмыстық жауаптылық алғаш рет 1997 жылы 16 шілдедегі ҚР қылмыстық кодексінде алғаш қаралған болатын. Аталмыш норма 2014 жылғы 3 шілдеде қабылданған ҚР қылмыстық кодексінде де сақталып қалды. Алайда, сот тәжірибесіне сүйенсек оның тәжірибеде мүлдем қолданылмайтынын байқауға болады [1]. Жақын шет елдің тәжірибесін қарасақ, Ресей Федерациясының қылмыстық кодексінде де дәл осындай норма бар, сотталғандық туралы мәліметтерге қарасақ, соңғы 25 жылда осы норманың негізінде 1998 және 2004 жылдары адамдар жауаптылыққа тартылған. Сонымен қатар, медициналық статистикаға қарасақ, осы кезеңдерде патогендік микроорганизмдердің штаммдарымен бірнеше рет инфекциялық аурулар туындаған оқиғаларды кездестіруге болады.

Төртіншіден, әлемдегі террористік қауіп-қатердің өсуі, соның ішінде террористердің биологиялық қаруды пайдалану тәуекелінің артуы микробиологиялық не өзге де биологиялық агенттермен, сондай-ақ уытты заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды сақтауды қатаң бақылауға алуды талап етеді.

Микробиологиялық не өзге де биологиялық агенттермен, уытты заттармен жұмыс жасау кезінде экологиялық талаптарды бұзу іс-әрекеті бір немесе бірнеше рет болуына қарамастан **жеке құрамдағы (жсай)** бір қылмыстық құқық бұзушылық ретінде ғана қаралады. Себебі, мұнда іс-әрекеттің бір немесе бірнеше рет жасалуы маңызды емес, қоғамға қауіпті зардаптың мөлшеріне байланысты болады. ҚР ҚК-інің 326-бабында қаралған қылмыстық құқық бұзушылық көбінесе ҚР ҚК-інің 13-тарауында көзделген өзге де экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтармен қатар жасалып, қылмыстардың жиынтығында қаралады.

ҚР ҚК-інің 326-бабының диспозициясында қылмыстық құқық бұзушылықтың **сыбайлас қатысушылықпен** жасалуын қарастырмайды. Себебі, мұндай талаптарды бұзуды қылмыстың арнайы субъектісі жеке дара жасайды. Субъектінің бұйрығымен бұл талаптарды бұзуға іс-әрекет жасаған, ол талаптарды сақтауға қызметтік немесе лауазымдық жағдайына байланысты немесе ерекше тапсырмаға байланысты экологиялық қауіпсіздік талаптарын сақтауға жауапты емес тұлға бұл қылмыстың сыбайлас қатысушысы деп есептелмейді.

Микробиологиялық немесе басқа да биологиялық агенттермен немесе уытты заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу қылмысы (ҚР ҚК-інің 326-бабы) 2008-2017 жылдар аралығында елімізде тіркелген. Оған сәйкес аталмыш қылмыс бойынша сотталғандар жоқ, тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтардың саны 1, 2008-2017 жылдар аралығында осы қылмыс бойынша 5 іс бойынша қылмыстық қудалау тоқтатылған, қылмыстың субъектісінің анықталмауына байланысты 1 іс тоқтатылған (1-кесте) [2].

ҚР ҚК-інің 326-бабында көзделген іс-әрекеттерді жасап, қоғамға қауіпті зардаптарға алып келгені үшін *айыппұл салу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, бас бостандығын шектеу* немесе *бас бостандығынан айыру* сияқты жазаның негізгі түрлерімен қатар, белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру сияқты қосымша түрі де қаралған. Осы қылмыстық қылмыстық құқық бұзушылықты жасаған тұлға ҚР ҚК-інің 53-бабының 1-бөлігінің 6-тармақшасына сәйкес

қылмыс салдарынан келтірілген зиянның орнын толтырған, сондай-ақ осы баптың 1-тармағының 11-тармақшасына сәйкес шын ниетпен өкінген, айыбын мойындаған жағдайда жаза тағайындау кезінде жеңілдететін мән-жайлар ретінде ескерілуі мүмкін.

Жылдар	Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтардың саны	Қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша қылмыстық қудалау тоқтатылған	Қылмыстық іс бойынша сот ісін жүргізу тоқтатыла тұрған қылмыстық құқық бұзушылықтардың саны	Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамның анықталмауына байланысты қылмыстық іс тоқтатыла тұрған қылмыстық құқық бұзушылықтардың саны	Қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша аяқталған қылмыстық істер саны	Қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша сотқа жіберілген қылмыстық істер саны	Сотталғандар
2008							-
2009							-
2010							-
2011							-
2012							-
2013	1		1	1			-
2014							-
2015		4					-
2016		1					-
2017							-
Барлығы:	1	5	1	1	-	-	-

1-кесте. ҚР ҚК-інің 326-бабы (Микробиологиялық немесе басқа да биологиялық агенттермен немесе уытты заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу) бойынша 2008-2017 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасында тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтардың көрсеткіші.

Сонымен қатар, шын өкінуі мен айыбын мойындап келу қылмыстық теріс қылық жасаған жағдай немесе 326-баптың 2-3 бөліктерінде қарастырылған қылмысты алғаш рет жасаған жағдайлар тұлғаны ҚР ҚК-інің 65-бабы 1-тармағына сәйкес қылмыстық жауаптылықтан босатуға алып келуі мүмкін жағдай болып саналады. Себебі, ҚР ҚК-інің 326-бабының құрамындағы қылмысты алғаш рет жасаған адам айыбын мойындап, қылмыспен келтірілген зиянды қалпына келтіруі ескеріле отырып шынайы өкінді деп есептеледі және де қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін. Сонымен бірге, ҚР ҚК-інің 67-бабында көзделгеніндей процестік келісімнің талаптарын орындаған жағдайда қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкіндігі де бар.

Қылмыстық құқық бұзушылық құрамының түрлеріне қарай жіктейтін болсақ [3, 676.], ҚР ҚК-інің 326-бабын төмендегіше қарастырамыз:

Құрылысына қарай қылмыс **материалдық құрам** болып табылады. Яғни микробиологиялық не өзге де биологиялық агенттермен, уытты заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу жеткіліксіз. Мұндағы қылмыс құрамы қоршаған

ортаға кемінде айтарлықтай залал (ірі залал, аса ірі залал), адам денсаулығына зиян, адам өлімі немесе адамдардың жаппай сырқаттануына алып келуін талап етеді.

Микробиологиялық не өзге де биологиялық агенттермен, сондай-ақ уытты заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзумен байланысты әлеуметтік мінез-құлық іс-әрекеттері өзге экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтармен салыстырғанда сирек кездеседі, алайда айтарлықтай жасырын (латентті), сонымен қатар аурулардың таралуының жоғары жылдамдығымен және адамдарға, жануарлар мен өсімдіктерге ерекше қауіптілігімен айрықша зиян келтірумен сипатталады. Осылайша, қарастырылып отырған қылмыстық норманың шектеулі «мамандандырылуына» қарамастан оны қолдану жиі кездесу қажет. Заң шығарушының ойына сүйенсек, ҚР ҚК-інің 326-бабының қолданылу аясы кәсіби түрде ғылымда, медицинада, фармацевтика мен қорғаныс өнеркәсібінде кәсіби түрде қызмет ететін адамдардың үлкен тобы болуының мінез-құлқына байланысты кең болуы қажет.

Микробиологиялық не өзге де биологиялық агенттермен, сондай-ақ уытты заттармен жұмыс істеуде қауіпсіздікті сақтауды реттейтін арнайы нормативтік-құқықтық акті жоқ. Бұл ережелер халықаралық құқық, табиғатты қорғау, санитарлық, ветеринариялық, ауыл шаруашылығы, медицина саласындағы құқық нормаларының құрамында кездеседі. Атап айтсақ, ҚР экологиялық кодексінің 280-281 баптары, Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы 2009 жылғы 18 қыркүйектегі №193-ІҮ кодексінің 145-бабында, ҚР ауыл шаруашылығы министрінің «Биологиялық қалдықтарды кәдеге жарату, жою қағидаларын бекіту туралы» 2015 жылғы 6 сәуірдегі №16-07/307 бұйрығы т.б.

Экологиялық қылмыстардың топтық объектісі қоғамдық қауіпсіздіктің бір элементі ретіндегі экологиялық қауіпсіздік танылады. Экологиялық қауіпсіздік бұл қоршаған табиғи орта мен оның элементтеріне құқыққа қайшы іс-әрекеттермен зиян келмеген, сондай-ақ мұндай зиян келтірудің шынайы қауіп болмаған жағдайды атаймыз. Осының негізінде «Микробиологиялық не өзге де биологиялық агенттермен, сондай-ақ уытты заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу» қылмыстық құқық бұзушылығының **негізгі тікелей объектісі** микробиологиялық немесе өзге де биологиялық агенттермен, уытты заттар саласындағы экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етумен байланысты қоғамдық қатынастар болып табылады. Дәлірек айтсақ, ҚР ҚК-інің 326-бабына сәйкес қылмыстық құқық бұзушылық жасаған қылмыскер 2007 жылғы 9 қаңтарда қабылданған №212 Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 281, 282-баптарында, денсаулық кодексінде және де биологиялық әртүрлілік туралы конвенцияға биологиялық қауіпсіздік жөніндегі Картахен хаттамасында, сондай-ақ микробиологиялық не өзге де биологиялық агенттермен, уытты заттармен жұмыс істеудің ережелерінде көзделген экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етумен байланысты қоғамдық қатынастарға қол сұғады. Бұл қылмыстық құқық бұзушылықтың **қосымша тікелей объектісі** қоршаған ортаның қалыпты жағдайы, адамның денсаулығы, өмірі.

Қылмыстың заты ретінде микробиологиялық не өзге де биологиялық агенттерді, сондай-ақ уытты заттарды атаймыз. Қылмыстың затын анықтау ҚР ҚК-інің 326-бабының құрамын 325-бап нормасынан дәлме-дәл анықтауға мүмкіндік береді. Маман емес адамға, 325-бапта көрсетілген биологиялық заттардан микробиологиялық не өзге де биологиялық агенттерді не уытты заттарды ажырату қиынға соғары анық. Сондықтан да әрбір түсінікке жеке жеке тоқталып, ашып көрсеткен жөн.

Микробиологиялық агент деп микроорганизм, вирус, сондай-ақ бактериялық заттарды айтамыз. Басқа биологиялық агенттерге адамды, жануарлар мен өсімдіктерді, өзге де тірі ағзаларды өлімге, науқастануға немесе өзге де биологиялық дисфункцияға алып келетін, сонымен қатар азық-түліктің, судың, құрал-жабдықтардың, өзге де материалдардың бүлінуіне немесе қоршаған ортаның зиянды өзгеруіне әкелетін кез келген инфекциялық затты не оның тасымалдаушысын жатқызамыз.

«Уытты зат» тегі мен жасалу әдісіне қарамастан тірі организм шығаратын кез келген улы затты білдіреді. Уытты заттар тірі организмдердің қызметін тежейді. Олар бактериялды, өсімдік не жануар тектес болып келеді. Ең кең таралғаны мен зерттелгені бұл бактериялық уытты заттар (токсиндер). Олар экзотоксиндер мен эндотоксиндер деп бөлінеді.

Мұндай микробиологиялық не өзге де биологиялық агенттер, сондай-ақ уытты заттарды патогендік дәрежесіне байланысты мынадай топтарға бөліп қарастыруға болады: адамдар мен жануарлар үшін қауіпті; тек жануарлар үшін қауіпті; өсімдіктер үшін қауіпті. Адамдар мен жануарлар үшін қауіпті патогендер – вирустар, риккетсиялар, бактериялар, токсиндер, сонымен бірге генетикалық түрлендірілген микроорганизмдер немесе патогендік факторларын не токсиндердің кез келгенін кодтайтын нуклеин қышқылының тізбегін қамтитын генетикалық элементтер. Жануарлар үшін қауіпті патогендер – вирустар, бактериялар, және генетикалық түрлендірілген микроорганизмдер. Өсімдіктерге қауіпті патогендер – вирустар, бактериялар, микроскопиялық саңырауқұлақтар және генетикалық түрлендірілген микроорганизмдер.

Гендік-инженерлі модификацияланған организм деп генетикалық инженерия әдістерін және де гендік-инженерлік материалдарды (ген, оның бөліктері немесе комбинациялары) қолдана отырып алынған табиғи организмдерден айрықша тұқым қуалайтын генетикалық материалды тудыруға немесе табыстауға қабілетті жасушасыз, бір клеткалы, көп жасушалы құрылыстар. Трансгендік ағзалар ұғымы да ғылымға енген, бұл генетикалық инженерия әдістерін қолдану арқылы генетикалық бағдарламасы өзгертіліп алынған жануарлар, өсімдіктер, микроорганизмдер. Қылмыс затының белгілерін биологиялық сараптама тағайындау арқылы ғана анықталатынын байқадық, қылмыстық-құқықтық тұрғыда заттардың биологиялық сипатта екені анықталса жеткілікті болып табылады.

ҚР ҚК-інің 326-бабында қарастырылған қылмыстық құқық бұзушылықтың **объективтік жағы** төмендегідей міндетті белгілермен сипатталады:

а) 326-баптың диспозициясында қаралған микробиологиялық немесе өзге де биологиялық агенттерді, уытты заттарды жинап қою, жою кезінде, осылардың біреуін болса да жүзеге асыруда экологиялық талаптарды бұзуға алып келген, сонымен қатар Қазақстан аумағына заңсыз алып келумен көрініс табатын *іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік)*. Іс-әрекеттің аралас нысанында көбірек кездесуі мүмкін. Экологиялық қауіпсіздік талаптарын бұзуда жасалған *әрекеттер* мен заңда немесе техникалық регламенттерде көрсетілген тікелей жасалған тыйымдарды немесе талаптардағы нұсқауларды орындамаудағы *әрекетсіздік*;

ә) қоршаған ортаға алып келген не алып келуі мүмкін кем дегенде айтарлықтай залалмен (2-бөлігінде ірі залал, 3-бөлігінде аса ірі залал) немесе адамның денсаулығына зиян (жеңіл не орта, тіпті ауыр болғанының ешқайсысы маңызды емес) келтірумен, сондай-ақ адамның өліміне алып келуімен, не адамдардың жаппай сырқыттануымен көрініс табатын *қоғамға қауіпті зардап*;

б) 326-баптың диспозициясында көзделген қызметтерді жүзеге асыру барысында экологиялық талаптарды бұзуға алып келген іс-әрекет пен орнаған қоғамға қауіпті зардаптың арасындағы *себепті байланыс*. Бұл жасалған қоғамға қауіпті іс-әрекеттер мен келтірілген зардаптың арасындағы заңға сәйкес, қажетті байланыстарды анықтау арқылы жүзеге асырылады.

Қылмыс 326-баптың диспозициясында көзделген қоғамға қауіпті зардаптардың біреуінің болса да орнаған жағдайда **аяқталған** деп саналады.

Яғни қылмыстық құқық бұзушылық құрамын саралауда микробиологиялық не өзге де биологиялық агенттерді не уытты заттарды жинауда, жою мен көмуде экологиялық талаптарды бұзу, сондай-ақ оны ел аумағына заңсыз әкелу ғана маңызды емес, міндетті түрде қоғамға қауіпті зардап туындауы не зардаптың туындауына әкеп соғуы қажет тиіс.

Мұндай қоғамға қауіпті зардап ретінде қоршаған ортаға айтарлықтай (ірі залал, аса ірі залал) келуін, зиян келтіру қаупін туғызуды немесе адамның денсаулығына, өміріне зиян келуін талап етеді.

Мұндағы айтарлықтай залал деп ҚР ҚК-інің 3-бабы 2-тармағына сәйкес қоршаған ортаны қалпына келтіру үшін немесе табиғи ресурстардың тұтынушылық қасиеттерін қалпына келтіру мақсатында қажетті 100 АЕК-тен 200 АЕК-ке дейінгі мөлшердегі құндық көрінісін айтамыз [4].

Айтарлықтай залал (ірі залал) келтіруге әкелуі, денсаулыққа зиян келтіруі мүмкін жағдайлар деп микробиологиялық не өзге де биологиялық агенттермен, уытты заттарды жинағанда, жойғанда, көмгенде экологиялық талаптарды бұзады, алайда қылмыс әшкере болған уақытта қоршаған ортаға әлі айтарлықтай залал (ірі залал) келмеген жағдайларды атаймыз. Мұндай жағдайларда қылмыстық құқық бұзушылық адам денсаулығына немесе қоршаған ортаға зиян келтіру қаупінің шынайы болғанында аяқталды деп саналады. Шынайы қауіпті болғандығына түпкілікті баға беру құзіреті судьяға берілген, бұл шешім сараптамалық қорытындыларды талдау мен қорыту нәтижесінде қабылданады.

ҚР ҚК-інің 326-бап диспозициясында адамның денсаулығына зиянның келуінің мөлшері қарастырылмаған. Денсаулыққа зиян ең аз дегенде бір адамның денсаулығына жеңіл немесе ауыр зиян келтіру арқылы көрінеді.

Осы баптың 3-тармағы ауырлататын мән-жайларды қарастырған. Оған сәйкес, аса ірі залал келтіруі немесе адам өліміне, сондай-ақ адамдардың жаппай сырқаттануына алып келуі тиіс. Мұндағы аса ірі залал деп ҚР ҚК-інің 3-бабының 3-тармағына сәйкес қоршаған ортаны қалпына келтіру үшін немесе табиғи ресурстардың тұтынушылық қасиеттерін қалпына келтіру мақсатында қажетті шығынның 20000 АЕК-тен асатын мөлшердегі құндық көрінісін айтылады [4]. Сонымен қатар, осы баптың құрамында бір адамның өліміне алып келуі немесе үш адамнан артық адамдардың сырқаттануына алып келу де ауырлататын мән-жай ретінде қаралады.

ҚР ҚК-інің 326-бабының 2-бөлігінде объективтік жағының сараланған белгісі ретінде экологиялық талаптарды бұзу, Қазақстанға микробиологиялық не өзге де биологиялық агенттерді, уытты заттарды заңсыз әкелу нәтижесінде қоршаған ортаға ірі залал келтірудің төтенше экологиялық ахуал аумағында жасалуы қаралады. Қазақстандағы төтенше экологиялық ахуал аумақтары олардың мәртебесін айқындайтын арнайы заңнамамен айқындалған.

Қылмыстың субъектісі – арнаулы субъект, яғни тиісті кәсіби дайындықтан өткен, микроорганизмдермен, оның бөліктерімен, тиісті технологиямен, құрал-жабдықтармен жұмыс жасаудың тиісті дағдыларына ие микробиологиялық агенттер мен токсиндермен жұмыс істеу кезінде қауіпсіздік ережелерін сақтау мен бақылауды қамтамасыз ету міндеті нормативтік-құқықтық актілермен немесе өзге де актілермен жүктелген 16 жасқа толған есі дұрыс жеке тұлға.

Қылмыстың **субъективті жағы** кінәнің екі нысанындағы іс-әрекеттерді жасауда көрініс табады. Микробиологиялық не өзге де биологиялық агенттер, уытты заттармен жұмыс жасау кезінде экологиялық талаптарды бұзу кінәнің қасақана нысанында жасалады. Себебі, өзіне осындай жұмыстарда экологиялық қауіпсіздік талаптарын сақтау міндеттері жүктелген тұлға оны бұзу заңға қайшы екенін біледі, бұзған жағдайда қоршаған ортаға, адамға зардаптар алып келетінін болжай алады, талаптарды бұзуды тілейді немесе оған саналы түрде жол береді. Алайда бұл іс-әрекеттің нәтижесінде қоғамға қауіпті зардаптардың туындауына сақтық пен ұқыптылықты қолбандағандықтан не жеңілтектікпен қарай отырып абайсызда жол береді. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 22-бабына сәйкес тұтастай алғанда мұндай қылмыстар қасақана жасалған деп есептеледі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Микробиологиялық немесе басқа да биологиялық агенттермен немесе ұйытқы заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу жөніндегі экологиялық қылмыстар бойынша істерді қарау сот практикасын қорыту // <http://office.sud.kz/forumTaldau/forum.xhtml?view=generalization&category=22&content=classes&article=1326>
2. Проблемы совершенствования законодательства Республики Казахстан об ответственности за экологические уголовные правонарушения. Отчет об итогах фундаментального и прикладного научного исследования 2018 года // http://www.zqai.kz/sites/default/files/monogr.po_ekolog.pravonar.pdf
3. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық: Оқулық. Жалпы бөлік. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – Б.67
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ (10.01.2020 жылғы өзгерістер мен толықтырулар енгізілген) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

УДК 631

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ АПК В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Айткулова С.Н.

Жетысуский университет им. И. Жансугурова, г. Талдыкорган

E-mail: sagadat84@mail.ru

В данной статье рассматриваются вопросы о структурном развитии агропромышленного комплекса. На рынке сельскохозяйственной продукции сравнительно характеризуется количество мелких производителей.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, ресурсы, предприятия, рынок, продукция, предпринимательство, потребность.

Бұл мақалада агроөнеркәсіп кешенінің құрылымдық дамуы туралы мәселелер қарастырылады. Ауыл шаруашылық өнімдерінің нарығында ұсақ өндірушілердің саны салыстырмалы түрде сипатталады.

Кілт сөздер: агроөнеркәсіп кешені, ресурстар, кәсіпорын, нарық, өнім, кәсіпкерлік, қажеттілік.

This article discusses the structural development of the agro-industrial complex. The number of small producers on the agricultural market is relatively small.

Keywords: agro-industrial complex, resources, enterprises, market, products, entrepreneurship, need.

Агропромышленный комплекс (АПК) – крупнейший межотраслевой комплекс, объединяющий несколько отраслей экономики, направленных на производство и переработку сельскохозяйственного сырья и получения из него продукции, доводимой до конечного потребителя.

Это совокупность отраслей экономики страны, включающая сельское хозяйство и отрасли промышленности, тесно связанные с сельскохозяйственным производством, осуществляющие перевозку, хранение, переработку сельскохозяйственной продукции,

поставку ее потребителям, обеспечивающие сельское хозяйство техникой, химикатами и удобрениями, обслуживающие сельскохозяйственное производство [1].

АПК включает 4 сферы деятельности: сельское хозяйство – ядро АПК; отрасли и службы, обеспечивающие сельское хозяйство средствами производства и материальными ресурсами; отрасли, которые занимаются переработкой сельскохозяйственного сырья; инфраструктурный блок – производства, которые занимаются заготовкой сельскохозяйственного сырья, транспортировкой, хранением, торговля потребительскими товарами, подготовка кадров для сельского хозяйства, строительство в отраслях АПК. Важнейшей проблемой агропромышленного комплекса является обеспечение энергосбережения. Современное состояние отечественного АПК трудно назвать стабильным и развивающимся, несмотря на активные меры, предпринимаемые правительством. Причина кроется в ошибках и промахах недавнего прошлого, когда отсутствие систематической схемы и соответствующего контроля преждевременного реформирования всех отраслей АПК привело к ухудшению ситуации, вплоть до упадка целых отраслей и разорения крупных хозяйственников. И в настоящее время развитие АПК лимитируется рядом сдерживающих факторов, имеющих природную, финансовую, технологическую, социальную природу [2].

Особенности развития отечественного АПК вызваны тесной связью всего комплекса от состояния сельского хозяйства как самой крупной и значимой его сферы. В свою очередь, объемы производства отраслей сельского хозяйства оказывают влияние на показатели АПК в целом. Снижение производства в отрасли животноводства, сельхозмашиностроения вызваны проблемами финансового характера – дефицит средств не позволяет осуществить своевременное переоснащение и обновление технической базы хозяйственных субъектов [3].

Одновременно отмечается спад посевных площадей, пастбищных угодий, что ведет к недостатку кормовой базы – ключевого фактора животноводства. Снижение поголовья скота и продукции растениеводства лимитирует развитие других отраслей АПК – перерабатывающей и легкой промышленности. В результате создаются предпосылки нехватки квалифицированных кадров, особенно в сельской местности, где остро ощущается недостаток рабочих мест. Здесь же можно отметить социальную проблему АПК – низкую заработную плату у работников, занятых в аграрном секторе, неудовлетворительные жилищные условия.

Как известно, в структуре АПК выделяют три ключевых сферы, каждая из которых выполняет определенную функцию: сельское хозяйство, производство средств производства и перерабатывающую промышленность. Соотношение между этими сферами и определяет степень развития АПК той или иной страны. Так, например, в России сельское хозяйство является самым мощным звеном, которое производит до 50% от общего объема продукции. В развитых странах в создании конечного продукта до 70% приходится на перерабатывающую промышленность. При этом развивающиеся страны, в которых проживает 4/5 населения планеты, производят всего около 1/3 всего продовольствия, их доля в мировом экспорте составляет чуть более 30%.

АПК отдельного государства не является обособленным организмом в современном мире, характеризующемся глобальными интеграционными процессами. Отдельные страны не производят самостоятельно весь ассортимент продуктов, необходимый для обеспечения потребностей собственного населения. Это означает, что в мировом контексте постоянно сохраняется продовольственная, сырьевая, технологическая и иные формы зависимости. И малейший перекос системы, что, к примеру, происходит сегодня, в связи с продовольственным эмбарго в России, может привести к кризису экономики некоторых стран.

Обеспечение продовольственной безопасности участников глобального рынка является главной проблемой АПК. Кроме политических причин ее усугубляют

примитивные методы ведения хозяйства, недостаточная техническая оснащенность и низкая производительность труда в развивающихся странах. На решение продовольственной проблемы направлена деятельность ряда международных организаций (ООН, ФАО, ВТО, МВФ и др.). ВТО, например, предоставляет развивающимся странам поддержку в виде льгот, регламентации торговли продовольствием, в форме технической помощи и различных уступок. Транснациональные корпорации также содействуют решению проблемы обеспечения продовольствием растущего населения, способствуя образованию международного рынка и одновременно усиливая эффективность национальных продовольственных систем. Международное кооперирование в области генной инженерии и биотехнологий – еще один путь решения проблемы, который способствует выведению семян, устойчивых к болезням, поражению насекомыми, а также к различным агроклиматическим условиям.

Второй проблемой развития АПК является нарушение природного баланса и истощение земель вследствие применения методов интенсивного ведения сельского хозяйства. Нацеленность на получение главного продукта в максимально сжатые сроки приводит к тому, что при разработке и внедрении новых технологий не всегда учитываются негативные воздействия на природную среду. К последствиям сельскохозяйственной деятельности относятся: загрязнение поверхностных и грунтовых вод, деградация водных экосистем, уничтожение лесных экосистем, нарушение водного режима вследствие осушения и орошения, опустынивание в результате нарушения растительного покрова и эрозии почв, уничтожение природных мест обитания и как следствие вымирание некоторых видов животных[4].

Переход к экологизации всех мероприятий сельского хозяйства с учетом природных особенностей земельных ресурсов должен стать главным принципом дальнейшего развития АПК. Разработка комплексных программ, направленных на минимизацию экологических последствий, способствует решению данной проблемы. Такие программы с одной стороны должны включать методы борьбы с эрозией почв, рекомендации по сокращению техногенного воздействия на почвы, почвозащитные технологии, биологические методы защиты растений, чистые пары и т.п. С другой стороны в комплексе мер должна быть подпрограмма, которые позволят ликвидировать потери сельскохозяйственного сырья, вызванные отставанием в развитии инфраструктуры и перерабатывающей промышленности. По некоторым данным такие потери на сегодня достигают 20-30%. Это означает, что часть природных ресурсов АПК используется нерационально.

АПК функционирует как замкнутая самовоспроизводящаяся система. Переход сельскохозяйственного производства на машинную стадию развития сопровождается качественным изменением в содержании аграрного труда и самого производства. Аграрный труд преобразуется в аграрно-промышленный труд (вид синтезированной деятельности, вобравшей общие признаки индустриального труда и особенности биотехнического производства), а само аграрное производство — в аграрно-промышленное производство.

Агропромышленный комплекс (АПК) имеет особое значение в экономике страны. Он относится к числу основных народнохозяйственных комплексов, определяющих условия поддержания жизнедеятельности общества. Значение его не только в обеспечении потребностей людей в продуктах питания, но в том, что он существенно влияет на занятость населения и эффективность всего национального производства.

АПК — самый крупный из основных (базовых) комплексов в экономике страны. В АПК России в настоящее время занято около 35% всех работающих в сфере материального производства. Здесь сосредоточено более четверти всех производственных фондов и создается почти 15% ВВП. Около 30% отраслей народнохозяйственного комплекса включено в воспроизводственные связи с аграрным сектором. Из сельскохозяйственного

сырья производится примерно 70% всего набора производимых в стране предметов потребления. В розничном товарообороте продовольственные товары составляют примерно половину.

Экономика АПК требует оптимального сочетания государственного регулирования и рыночных рычагов, вызывает необходимость разработки теории и совершенствования практики государственного воздействия на макро- и микроэкономические процессы в сельском хозяйстве и связанных с ним отраслях.

Государственное регулирование в АПК предполагает осуществление его преимущественно экономическими методами и включает:

- защиту отечественного продовольственного рынка от импорта, а также аграрного сектора от высокомонополизированных отраслей, производящих средства производства для сельского хозяйства и закупающих его продукцию;
- сохранение и совершенствование функции государства в качестве заказчика и инвестора применительно к условиям переходного периода;
- содействие развитию рыночной инфраструктуры;
- поддержание государственного сектора АПК;
- развитие социальной сферы села;
- развитие аграрной науки и подготовка кадров для сельского хозяйства.

Активное воздействие на развитие АПК экономическими методами государство может осуществлять через кредитное и налоговое регулирование, бюджетное финансирование, регулирование условий и уровня оплаты труда, социальное развитие, через государственные программы, госзаказы, эффективную таможенную политику и т. д.

В области кредитно-финансовой политики необходимо строго целевое использование кредитов с пониженной для сельского хозяйства процентной ставкой.

В налоговой политике необходимо исключить многоканальность и дублирование налоговых изъятий.

Государственное регулирование АПК обязательно включает и внешнеэкономическое направление. Оно в качестве одной из важнейших задач имеет защиту отечественного сельского хозяйства. Степень и формы внешнеторговой защиты и аграрного протекционизма должны зависеть от состояния сельскохозяйственного производства и рынка по отдельным товарам и товарным группам, от насыщения рынка и конкурентоспособности отечественной продукции.

Необходимость государственного регулирования в рыночных условиях объясняется следующими обстоятельствами:

1. По мере развития производительных сил усиливается взаимозависимость, взаимосвязанность всех отраслей производства. Специализация, рост концентрации приводят к тому, что во многих отраслях начинают доминировать несколько крупных производителей, фактически удовлетворяющих основную часть общественной потребности в продукции данной отрасли, что ограничивает развитие конкуренции. Сигналы рынка, формируемые под влиянием цен текущей ситуации, могут формировать неверную ориентацию у частного производителя, в результате чего периодически возникают кризисные ситуации «перегрева» экономики, последующего спада, депрессии, медленного пения. При этом резко ухудшается положение значительной части трудящихся, разоряется множество мелких и средних производителей, уничтожается часть материального богатства, происходит падение производства. Экономика, где рынок является единственным регулятором, не в состоянии избавиться от кризисов. В конечном счёте кризисы становятся столь сильными и разрушительными, что или экономическая система должна реформироваться в направлении резкого усиления государственного регулирования, или экономика, основанная на частной собственности, потерпит крах.

2. При насыщении потребности рост производства (продуктов питания, в частности) приводит к резкому снижению цен и, как результат, к разорению производителей. Это вынуждает государство содействовать стабилизации цен.

3. Рынок как саморегулирующаяся система содержит действительно мощные стимулы саморазвития, главным двигателем которых является конкуренция. Однако рынок обеспечивает надежную связь спроса и предложения, производства и потребления, непрерывность воспроизводственных процессов только в условиях свободной конкуренции. Последняя подверглась разрушению еще в XIX в. под влиянием концентрации производства и капитала. Очевидно, что более высокая эффективность крупного производства порождает тенденцию к монополизации, и, следовательно, возникает ограничение конкуренции, тормоз, угроза рыночному механизму, ибо любая монополия препятствует предпринимательской деятельности. Поэтому создание и сохранение конкурентной среды в экономике, противодействие монополистическим тенденциям — одна из главных причин (но не единственная) государственного вмешательства в экономические процессы.

4. Под влиянием чисто рыночного механизма не происходит сбалансирование спроса и предложения, и этот дисбаланс выражается в усилении инфляции, деньги теряют свои традиционные функции средства платежа, сбережений и средства инвестиций. Действительно, спрос на продовольствие, особенно на базовые продукты питания, в странах с низким жизненным уровнем (Россия) является малоэластичным, а по некоторым видам — вообще эластичным. Эластичность поставок сельского хозяйства относительно цен расстройстве денежного обращения и неразвитости рыночной структуры вполне низка. Эластичность цен на продовольствие, затраты на которое составляют основную часть в структуре затрат населения, при сокращении поставок продовольствия чрезвычайно высока и носит, по существу, взрывной характер. Вмешательство государства для поддержания необходимого сбалансирования в этом случае необходимо, и прежде всего в области денежного обращения важнейшего элемента решения продовольственной проблемы [5].

Сельское хозяйство следует рассматривать не только как отрасль, обеспечивающую страну продуктами питания и промышленность сырьем. Не менее значима его стратегическая роль как основного заказчика и потребителя промышленной продукции, формирующего, в конечном счете, прибыль в различных отраслях народнохозяйственного комплекса. При этом на предприятиях, работающих на село, как правило, уровень рентабельности значительно выше, чем в сельском хозяйстве. При устойчивом состоянии экономики один крестьянин обеспечивает работой семь-восемь рабочих других отраслей и зарплатой значительно более высокой, чем в сельском хозяйстве. Именно высокий уровень развития сельскохозяйственного производства, его платежеспособность, возможность и необходимость приобретать и поглощать материально-технические ресурсы (технику, запчасти, средства химизации, энергоресурсы и т. д.), являющиеся продукцией десятков отраслей, определяет устойчивое развитие всего народнохозяйственного комплекса.

Сельскохозяйственное производство связано с биологическими и природными процессами, находится в прямой зависимости от климатических факторов, вовлеченности в производство человека, земли, растений, животных, разнообразного по своему составу и назначению основного и оборотного капитала и является очень сложной формой хозяйственной деятельности [6].

При этом независимо от национальной принадлежности, уровня развития, форм собственности, методов его организации, сельское хозяйство имеет свои специфические, присущие только ему особенности, существенно отличающие его от всех других отраслей народнохозяйственного комплекса. Эти особенности наиболее значимо проявляются в условиях рыночной экономики при свободной конкуренции и недостаточном регулировании государством происходящих процессов. Как следствие этого, в большинстве стран мира не только признана необходимость государственного

регулирования сельского хозяйства, но и приняты конкретные законодательные акты, на основе которых выработаны эффективные направления, программы, обеспечивающие устойчивое развитие не только отраслей сельскохозяйственного производства, но и всех сфер деятельности и условий проживания сельского населения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Кресникова Н. Об эффективности аграрного землепользования // Экономист. - 2013. - № 9. - С. 3-8.
2. Лысенко Е. Совершенствование форм хозяйствования в аграрном секторе // Экономист. - 2014. - № 9. - С. 16-19.
3. Мухина Е. Оценка эффективности государственной поддержки агропромышленного производства // Экономист. 2015. - № 12. - С. 34-39.
4. Скузоватова О. Нормативы в анализе и оценке аграрного региона // Экономист. - 2015. - № 4. - С. 3-8.
5. Соловьёва Л.Ю. Региональная бюджетная поддержка сельхозтоваропроизводителей: эффективность и приоритеты//Аграрный вестник Урала, - 2014. - № 5. - С. 12-17.
6. Ушачёв И. Сельское хозяйство: приоритетно – целевой принцип развития // Экономист, - 2013. - № 4. - С. 34-45.

УДК 519.6:517.977.56:629.764

АНАЛИЗ ОПЫТА ВНЕДРЕНИЯ КОМПЬЮТЕРА В ОБУЧЕНИЕ

Акболатов Ж.С. магистрант

Научный руководитель: Смагулов Е. Ж. д.п.н., профессор
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: jasiq.ak@mail.ru

Бұл жұмыстың мақсаты- білім беру саласындағы компьютерлік технологияның теориялық және практикалық негізгі сәттерін, И.Жансүгіров атындағы Жетісулық университеттің базасы арқылы көрсету. Компьютерлерді білім беру жүйесіне енгізу тәжірибесін талдай отырып, мынандай қорытынды жасауға болады: оқу процесінде электрондық компьютерді қолдану мақсаттарының бірі - зерттеушілік қабілеттерін дамыту, ойлау мен кеңістіктегі елестету, теорияны терең және тұрақты игеру, білім беруді компьютерлендіру процесіне ыңғайластыру.

Тірек сөздер: компьютер, бағдарламалау, оқу процесі, ақпараттық технологиялар, АКТ, электронды оқулық

Целью данной работы показать основные моменты теоретических и практических знаний компьютерных технологий в области образования, а именно на базе Жетысуского университета им. И.Жансугурова . Анализируя опыт внедрения компьютеров в обучение, можно сделать вывод, что одними из целей применения электронно – вычислительной машины в учебном процессе являются развитие исследовательских навыков, мышления и пространственного воображения, глубокое и прочное усвоение теории, приобщение к процессу компьютеризации образования.

Ключевые слова: компьютер, программирование, учебный процесс, информационные технологий, ИКТ, электронный учебник

The purpose of this work is to show the main points of theoretical and practical knowledge of computer technologies in the field of education, namely on the basis of the Zhetysu University named after I. Zhansugurova. Analyzing the experience of introducing computers into education, we can conclude that one of the goals of using an electronic computer in the educational process is the development of research skills, thinking and spatial imagination, deep and solid assimilation of theory, involvement in the process of computerization of education.

Key words: computer, programming, educational process, information technology, ICT, electronic textbook

Основной задачей работы является ознакомление учащихся с готовым программным продуктом, которые и не всегда реализует развивающие функции обучения, а самостоятельное программирование требует определенных навыков и знания языка программирования.

Учебный материал, поддержанный компьютерной программой, позволяет сконцентрировать внимание обучаемых, а также повысить их интерес к изучаемой теме. Таким образом, повышение качества обучения, в наш век глобальной компьютеризации, не возможно без внедрения компьютеров в учебный процесс. Особенно перспективным, как мне кажется, представляется использование компьютера при обработанной, помещенной в некоторую программную среду и только затем представленной обучаемому, то становится очевидным, что работа преподавателя в новых условиях не только упрощается, а наоборот, усложняется и требует более высокой квалификации, чем проведение традиционного занятия. И это не только визуализация излагаемого материала, но и развитие пространственного воображения и конструктивного мышления.

В отличие от готовых программных средств можно перейти к активным формам использования современных информационных технологий в преподавании. В качестве средства обучения используется программирование на языках программирования. Таким образом, главная особенность данного подхода – в самостоятельном создании программ (проектов) обучаемым, который должен знать основные факты разделов предмета. При такой работе развивается пространственное воображение, конструктивное мышление, формируются навыки исследовательской деятельности. Данный путь является, безусловно, перспективным, так как ведет к закреплению теоретических и практических знаний обучаемых, к развитию мышления, воображения, творческих способностей. Готовые программные продукты, разработанные специалистами, не всегда реализуют эти функции. Программный продукт не всегда создается в сотрудничестве программистов со специалистами предметниками, методистами, педагогами, психологами. В результате не всякий преподаватель считает целесообразным применение компьютера на уроке. Речь идет о возможности внесения изменений в программу по усмотрению педагога. Не каждый программный продукт это предусматривает. Выходом могло бы быть самостоятельное написание программы преподавателем, но не всякий преподаватель обладает знаниями по программированию.

Анализируя опыт внедрения компьютеров в обучение, можно сделать вывод, что одними из целей применения электронно – вычислительной машины в учебном процессе являются развитие исследовательских навыков, мышления и пространственного воображения, глубокое и прочное усвоение теории, приобщение к процессу компьютеризации образования. Однако работа с готовым программным продуктом не всегда реализует развивающие функции обучения, а самостоятельное программирование требует определенных навыков и знания языка программирования.

Существуют готовые программные продукты, которые могут быть с успехом использованы при обучении дисциплин, такие как программа MicrosoftPowerPointforWindows, графические ресурсы математического пакета MathcadProfessional, программа s3DBalderversion 1.0.

Программа презентаций позволяет демонстрировать графические и текстовые объекты с использованием анимационных эффектов. Эти особенности дают возможность организовать работу студентов по решению геометрических задач формально – логическим методом (на воображаемые построения) с применением компьютера. Указанные задачи рассматриваются нами при изучении курса «Конструктивная геометрия» и «Теория изображений». Обычно их решение сопровождается (в случае слабого развития пространственного воображения) чертежом – картинкой, выполняемым на доске или в тетради. Полученный рисунок мысленных построений, как правило, не отвечает требованиям наглядности, особенно когда приходится изображать множество плоскостей и прямых, удовлетворяющих условиям задачи, аксиомам и т.д. в целях накопления устойчивых представлений о выполняемых построениях иллюстрируются все этапы решения задачи на экране компьютера. Системы виртуального эксперимента – это программные комплексы, позволяющие обучаемому проводить эксперименты в «виртуальной лаборатории». Главное их преимущество – они позволяют обучаемому проводить такие эксперименты, которые в реальности были бы невозможны по соображениям безопасности, временным характеристикам и т.п. Главный недостаток подобных программ – естественная ограниченность заложенной в них модели, за пределы которой обучаемый выйти не может в рамках своего виртуального эксперимента. Программные системы контроля знаний, к которым относятся опросники и тесты. Главное их достоинство – быстрая удобная, беспристрастная и автоматизированная обработка полученных результатов. Главный недостаток – негибкая система ответов, не позволяющая испытуемому проявить свои творческие способности. Электронные учебники и учебные курсы – объединяют в единый комплекс все или несколько вышеописанных типов. Например, обучаемому сначала предлагается просмотреть обучающий курс (презентация), затем проставить виртуальный эксперимент на основе знаний, полученных при просмотре обучающего курса (система виртуального эксперимента). Часто на этом этапе учащемуся доступен также электронный справочник/энциклопедия по изучаемому курсу, и в завершение он должен ответить на набор вопросов и/или решить несколько задач (программные системы контроля знаний). Обучающие игры и развивающие программы – это интерактивные программы с игровым сценарием. Выполняя разнообразные задания в процессе игры, дети развивают тонкие двигательные навыки, пространственное воображение, память и, возможно, получают дополнительные навыки, например, обучаются работать на клавиатуре.

В образовательном процессе компьютер может быть как объектом изучения, так и средством обучения, воспитания, развития и диагностики усвоения содержания обучения, т.е. возможны два направления использования компьютерных технологий в процессе обучения. Но сегодня определились, по крайней мере, еще две функции: компьютер как средство общения, компьютер как инструмент в управлении, компьютер как развивающая среда. В образовательном процессе важно одновременное использование всех этих направлений.

Одним из важнейших методических принципов позволяющих эффективно использовать информационные и коммуникационные технологии (ИКТ) является совмещение компьютерных технологий с традиционными. Использование ИКТ на уроке должно быть целесообразно и методически обосновано. К информационным технологиям необходимо обращаться лишь в том случае, если они обеспечивают более высокий уровень образовательного процесса по сравнению с другими методами обучения. Компьютер в состоянии заменить основную часть наглядных пособий и моделей (а они порой бывают слишком объёмными и громоздкими, к тому же количество пособий не всегда достаточно для обеспечения всего класса). При организации практических работ компьютер становится эффективным помощником. Электронные учебники, снабженные трёхмерными иллюстрациями, способствуют развитию пространственного мышления. Использование

компьютерных моделей способствует образному мышлению и лучшему усвоению материала. На уроках использовать компьютерные технологии можно при изучении нового материала, при первичном закреплении полученных на уроке знаний и умений, при отработке умений и навыков (обучающее тестирование), во время проведения практикума, а также при контроле и коррекции знаний.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бабаев Д.Д., Смагулов Е.Ж., Хаймулданов Е.С. Математиканы оқытуда IT технологияларды қолданудың әдістемелік ерекшеліктері. ВЕСТНИК ЖГУ имени И.Жансугурова. Серия «Математика и естественно-технические науки». Стр.11-15. Талдықорған, 2018
2. Ilyasov, D. F. Educational Technopark: New Opportunities for Improving the Quality of Education / D. F. Ilyasov, V. N. Kespikov, M. I. Solodkova, E. A. Kouzova, T. A. Danelchenko, A. V. Koptelov, G. V. Yakovleva // Modern problems of science and education. - 2018. - № 5 .; URL: <http://science-education.ru/ru/article/view?id=25289> (access date: 10/14/2018).
3. Smagulov E.Zh., Smagulov B.E., Zheksenbay A.T. On the role of tasks in the formation and development of students' mathematical thinking. Proceedings of the international scientific - practical conference "PROBLEMS OF MATHEMATICAL EDUCATION IN THE INFORMATION SOCIETY", dedicated to the 85th anniversary of the doctor of pedagogical sciences, professorBurkitBaymukhanov, April 8, 2016. S.247-250. Almaty, 2016
4. Смагулов Е.Ж., Акболатов Ж.С., Жаукумова Ш.С.КОРПОРАТИВТІК ЖЕЛІЛЕРДІ ҚҰРУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚАУІПСІЗДІГІ .ISSN 2073-333X МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ №7/1 2020 ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN М.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫ АРНАЙЫ КАФЕДРАСЫ Әбу-Насыр әл-Фарабидің 1150 жылдық мерей тойын атап өту аясында «ШЫМКЕНТ – ӨНДІРІС МЕКЕНІ ЖӘНЕ ҚАЙЫРЫМДЫ МЕГАПОЛИС» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы стр. 211-214, Шымкент, 2020

ӘОЖ 347,9

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДІҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ АНАЛИЗІ

Амирова Б.К. з.ғ.м.

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: bota_1981@mail.ru

Қазақстандағы азаматтық процестік кодекстің қабылдану мәселесі мен оның қоғамдағы ролі қарастырылған Азаматтық істер бойынша сот төрелігін жүзеге асыру барысында туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейтін және азаматтардың, заңды тұлғалар мен мемлекеттің бұзылған немесе дауланған құқықтарын, бостандықтарын және заңдық мүдделерін қорғау мен қалпына келтіру тәртібі, сондай-ақ азаматтық іс жүргізу құқығы ғылымына тән құқықтық санаттарды, ғылыми көзқарастарды және тұжырымдарды реттейтін құқықтық нормаларды сараланған.

Тірек сөздер: *Елбасы, заң, кодекс, сот, көзқарас, тәртіп, процесс*

В статье рассматривается порядок защиты и восстановления нарушенных или оспариваемых прав, свобод и законных интересов граждан, юридических лиц и государства, регулирующий общественные отношения, возникающие при отправлении правосудия по гражданским делам, а также по гражданским делам дифференцированные правовые нормы, регулирующие юридические категории, научные взгляды и концепции, присущие науке о праве на поведение.

Ключевые слова *Елбасы, закон, кодекс, суд, правила, право, процесс*

The article examines the procedure for the protection and restoration of violated or disputed rights, freedoms and legitimate interests of citizens, legal entities and the state, regulating public relations arising in the administration of justice in civil cases, as well as in civil cases, differentiated legal norms governing legal categories, scientific views and concepts inherent in the science of the right to conduct.

Key words: *Elbasy, law, code, court, rules, law, process*

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың 2015 жылы 6 қаңтарда жариялаған «Ұлт жоспары – қазақстандық арманға бастайтын жол» мақаласында құқықтық тәртіп пен заңдылық мәселесі кеңінен қаралып, сот төрелігінің маңыздылығын қадап айтты. «Заңның үстемдігін қамтамасыз ету» екінші реформасы бағытында сот төрелігі мен Қазақстанның бүкіл құқық қорғау жүйесінің тек қана азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге, заңдарды қатаң орындауға және құқық тәртібін нығайтуға бағытталуы тиіс деп көрсетілген [1]. Заңдардың үстемдігін қамтамасыз ету заман талабына сай заңдарды қабылдаумен қатар, олардың орындалуымен, азаматтардың заңдарды құрметтеуімен, ешкімнің құқықтарын бұзылмауымен құнды.

Осы заңнамалық тұрғыдан қамтамасыз ету аясында 2015 жылы 31 қазанда жаңа Азаматтық процестік кодекс қабылданды [2]. Осы кодексті қолданысқа енгізу жөніндегі жарлыққа Елбасымыз бірінші рет, ерекше жағдайда, бүкіл халықтың алдында қолын қойып, бұл заңның өте маңызды екенін білдірді. Сот құқықтық реформаларды жүзеге асыру бағытында азаматтық сот ісін жүргізуде жаңа ұғымдар мен тараулар пайда болды (оңайлатылған іс жүргізу, татуластыру рәсімдері-партисипативтік рәсім, алдын ала сот отырысы, ҚР Халықаралық шарт негізінде баланы қайтару туралы немесе балаға қатысты қол жеткізу құқықтарын жүзеге асыру туралы арыздарды қарау бойынша іс жүргізу, 37, 40-41 тараулар).

Қазақстан Республикасы Конституциясының 12 бабы төртінші бөлігіне және «Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» заңның 6 бабына сәйкес, Конституцияда, заңдарда және халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар Республикада азаматтар үшін белгіленген құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ міндеттерді мойнына алады [3]. Сонымен қатар, АПК-нің 472 бабы бірінші және екінші бөліктеріне сәйкес, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдардың, шетелдік және халықаралық ұйымдардың өздерінің бұзылған немесе дауланып отырған құқықтарын, бостандықтарын және заңмен қорғалатын мүдделерін қорғау үшін Қазақстан Республикасының соттарына жүгінуге құқылы. Егер Қазақстан Республикасы ратификацияланған халықаралық шартта өзгеше көзделмесе, шетелдік тұлғалар процестік құқықтарды пайдаланады және процестік міндеттерін Қазақстан Республикасының азаматтарымен және заңды тұлғалармен бірдей орындайды [4,57].

Кез-келген мемлекет халықаралық құқықтық нормаларға сүйенеді. Сондықтан да халықаралық құқық нормаларының шетел азаматтарының құқықтық жағдайын реттеуге бағытталған кез келген ішкі заңнама нормаларынан басым күшке ие болады. Бұл ереже Қазақстан Республикасы Конституциясының 4 бабы үшінші бөлігінде көрініс тапқан: «Республика бекіткен халықаралық шарттардың Республика заңдарынан басымдығы болады және халықаралық шарт бойынша оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін

жағдайдан басқа реттерде тікелей қолданылады» [3]. Яғни, еліміздің заңнамасына қарағанда, халықаралық шарттар басым болады.

Шетелдіктердің жағдайы оған тән барлық күрделіліктер мен қарама-қайшылықтарға қарамастан уақытша сипатта болады. Сондықтан халықаралық құқықта шетелдіктердің жағдайы туралы айтқанда, оны мәртебе деп емес, режим деп атаған дұрыс болар еді. Бізде бұл пікірмен келісеміз. Себебі, еліміздің Ата заңында айтылғандай шетел азаматтары. Азаматтығы жоқ адамдар қазақстан халқымен тең құқықты иеленеді. Яғни, олардың ешқандай артықшылықтары болмайды. Сондықтан да шетелдік тұлғаларға «мәртебе» деп қарау орынсыз.

Халықаралық құқық ғылымы соттылықтың ерекше және альтернативтік (таңдаулы) деп бөледі. Ерекше соттылық бойынша шетел элементі бар істердің барлығын мемлекет өзінің сот органдарымен қарастырылғанын барлығын мемлекет өзінің сот органдарымен қарастырылғанын ғана таниды. Альтернативтік соттылық бойынша шетел элементі бар істердің барлығы мемлекет өзінің және өзге мемлекеттердің сот органдарымен шешілгендігін таниды. Шетел элементі бар істерді жергілікті соттардың қарамағынан алып тастау бойынша әрекеттер деррогация деп аталады. Бұл халықаралық соттылық мәселесін ғана шешеді. Ішкі қатынастарды аталған келісім өзгерте алмайды. Мысалы, шетел элементі бар істерді бір мемлекетте бірінші сатыдағы сот қарастырса, екіншіде екінші сатыдағы сот қарастыруы мүмкін. Яғни ішкі заңнаманың артықшылығы бар екендігін байқауға болады.

Батыс мемлекеттерінің заң әдебиеттерінде халықаралық соттылықтың үш құқықтық жүйесі көрсетілген:

Біріншісі-германдық жүйе; Ол Еуропа мемлекеттерінің көпшілігінде және Жапония мемлекетінде кездеседі.

Екіншісі-латындық жүйе; 1804 жылы Наполеон кодексі «Корпус юрис цивилистен» (Римдік азаматтық құқықтың жинағынан) алынған.

Үшіншісі-common law, яғни ағылшын-американдық құқық жүйесі.

Германдық жүйе халықаралық соттылықты жауапкердің тұрған жері бойынша анықтайды. Бұл ережеге қатысты германия соттары некелесу істерін қарастырмайды. Мәселен, екі азаматта да германия азаматтығы болмаса, істерді өз өндірісіне қабылдамайды.

Латындық жүйеге негізделген француздық құқық халықаралық соттылықты қай мемлекеттің азаматтығына жататындығы бойынша анықтайды. Мәселен, шетел азаматы сол елдің азаматымен келісім жасап, Франция мемлекетінде болмаса, міндеттемелерді орындату үшін Франция соты шетел азаматын шақыртып шешім шығарады. Франция азаматы шкелісім шартты шетелде жасаса да, Франция соты міндеттемелерді орындату үшін жауапкершілікке тартуға құқылы [5,231].

Ұлыбритания соты шетелдіктерге қатысты істерді, егер жауапкерге сотқа шақыру туралы бұйрық берілсе (шетел азаматы қысқа мерзімге келсе де), қарауға өкілетті деп есептейді. Яғни жауапкердің сол елде мүлкі, не болмаса, тұрақты тұратын жері болмаса да істі қарай береді. Сонымен қатар, шетелдік заңды тұлғаға қатысты да істерді қарастырады. Ол үшін заңды тұлғаның қызметі Ұлыбританияның аумағында болуы тиіс. Сондай-ақ, сол елдің территориялық суларында жүзіп жүрген кемелерге қатысты талаптарды қарастыра алады. Аталған азаматтық істер біздің елдің заңнамасына сәйкес келеді және процестік әрекеттерінде де ұқсастық элементтер байқалады.

Американдық құқық негізіндегі соттылық өзгеше болып келеді. Бұл елдегі 50 штаттың өзінде-ақ азаматтық іс жүргізу заңнамасымен ерекшеленеді. Сондықтан да АҚШ-тың жоғарғы оқу орындарында өз штаттарында кездесетін қарама-қайшылықтарды оқытатын «Қақтығысу құқығы» деп аталатын пән енгізілген.

АҚШ-та соттылықты латындық жүйе сияқты траптардық азаматтыңы бойынша анықталады. Бұл елде талап арыз жауапкердің тұрғылықты жері бойынша берілуі мүмкін.

Келесі халықаралық конвенциялардағы халықаралық соттылықты қарастырып өтелік. 1952 жылы 10 мамырда «Теңіз кемелерінің соғылысуы жөніндегі істері бойынша азаматтық

юрисдикцияға жататын кейбір ережелерді унификациялау туралы» Конвенциясына сәйкес, кемелердің соқтығысуына байланысты талаптар тұрғылықты жері бойынша немесе қызмет орны бойынша, не кеме қамауға алынған елдің сотына немесе кемелердің соқтығысуына байланысты сол мемлекеттің сотына беріледі. Және де пророгациялық келісімдерге қарсы шықпайды [6].

1956 жылы 19 мамырдағы «Автокөлікпен жүктерді халықаралық тасымалдау келісім-шарттары туралы» Конвенцияда тасымалдаушыға талаптар жауапкердің тұрған жері бойынша немесе кәсіпорын орналасқан жері бойынша не пророгациялық келісімде көзделгендей сол елдің сотына беріледі деп көрсетілген.

1968 жылы 27 қыркүйектегі «Халықаралық соттылық және сот шешімдерін орындау туралы» Батыс Еуропалық мемлекеттердің Конвенциясында соттылықты анықтаудың негізгі факторы ретінде тұрғылықты жер болып табылады. Кейбір істер бойынша аталған Конвенция сот өкілеттіктерін бөліп қарастырады. Мысалы, талапкер жауапкердің тұрғылықты жері бойынша талап арыз береді немесе Конвенцияның 5 және 6 баптарында көрсетілген соттарға береді. Сонымен қатар, Конвенция бойынша шарттардан туындаған талаптарды зиян (нұқсан) келтірілген елдің сотына беруге болады. Егер қылмыстық іске байланысты азаматтық талаптар туындаса, онда қылмыстық істер қаралып жатқан елдің сотына береді. Заңды тұлғаларға қатысты оның фелилалдарының заңсыз іс әрекетіне, қызметіне тайланысты туындаған талаптар заңды тұлғаның фелилалдары қызмет істейтін елдің сотына беріледі. Жоғарыда аталған Конвенцияның 16 бабында ерекше халықаралық соттылыққа байланысты мынадай істер көрсетілген:

- заңды тұлғалардың қызметі мен таратылуына қатысты талаптар бойынша істер - (заңды тұлға) жауапкер тұрақты тұрған жері елінің сотына;
- қозғалмайтын мүлікке заттық құқықтар жөніндегі талаптар бойынша істер - қозғалмайтын мүлік орналасқан елдің сотымен қаралады [7,58].

Ал Қазақстан Республикасының заңнамасындағы халықаралық соттылыққа байланысты нормалар АПК-нің 4 бөлімінде қарастырылады. АПК-нің 471 бабына сәйкес, ҚР соттарының құзыретіне жатқызылған істердің соттылығы осы Кодекстің 3 тарауында белгіленген соттылық қағидалары бойынша айқындалады [2], яғни территориялық соттылықтың ережелері халықаралық соттылыққа қолданылады. Бұдан шығатын қорытындылар, егер де шетелдік тұлғаларға қатысты азаматтық істер туындаса, онда Қазақстан Республикасының заңнамасындағы негіздер бойынша талап арыздар қарастырылады. Яғни АПК-да көрсетілген нормалар қолданылады.

АПК-тің 467 бабында шетелдік тұлғалар қатысатын Қазақстан Республикасы соттарының айрықша құзыреттілігіне жататын істер көрсетілген.

Қазақстан Республикасының азаматтық процесіндегі шетел азаматтарының жағдайы ҚР Конституциясының 12 бабы 4 бөлігінде белгіленген: «Конституцияда, заңдарда және халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар Республикада азаматтар үшін белгіленген құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ міндеттер атқарады» [3]. Яғни, шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдар еліміздің азаматтарымен тең құқықты ие. Соттарда шетелдік тұлғалар қатысатын істер бойынша сот ісін жүргізу АПК-нің және өзге де заңдарға сәйкес жүзеге асырылады.

Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, мемлекетті тұрақты, құқықтық өркениетке сай дамыту, сот төрелігі институтын жетілдіру, заңдардың уақытылы сапалы түрде жаңартып отыру – қазіргі заман талабы.

Азаматтық процестік заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізуге байланысты, сонымен қатар мемлекеттік тілдегі ҚР АПК-нің мәтінін жетілдіру жөнінде ұсыныстар азаматтық істер бойынша сот төрелігін жүзеге асырудың тиімділігін арттыруға, азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен мүдделерінің тиісінше қорғалуына бағытталған. Азаматтық процестегі әрбір институтына теориялық-құқықтық тұрғыдан жан-жақты талдау

жасалды. Жұмысты еліміздегі жаңадан қабылданған азаматтық процестік зағнаманы алғашқы ғылыми еңбек ретінде бағалауға болады.

Жалпы, АПК заң үстемдігін нығайту, азаматтардың өмір сүру сапасын және бұзылған немесе даулы құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғауға бағытталған.

Заңнамадағы өзгерістер, бітімгершілік рәсімдер, ақпараттық технологияларды кеңінен қолдану т.б. процеске қатысушылар үшін азаматтық істерді қараудың ыңғайлы әрі жылдам тәртібін қалыптастырады. Тәжірибеге сүйенсек, қазіргі таңда Азаматтық процестік кодекс заң үстемдігін оңтайландыру бағытында тиімділігін көрсетуде.

Азаматтық процестік кодекс азаматтардың, мемлекеттің және заңды тұлғалардың бұзылған немесе даулы құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау және қалпына келтіру, заңдылықты сақтау, дауды бейбіт жолмен реттеуге жәрдемдесу, құқық бұзушылықтардың алдын алу мен қоғамда заңға және сотқа құрметпен қарауды қалыптастыру бағытында толыққанды жұмыс істеп келеді деп айтуға болады. Ондағы енгізілген елеулі өзгерістер өзінің ерекше қажеттілігін, тиімділігін көрсетуде, сондықтан бұндай өзгерістер еліміздің сот жүйесін одан әрі дамытып, нығайтып, сот әділдігін пәрменді түрде күшейтіп, заң үстемдігін қамтамасыз етіп, құқықтық бағыттағы жұмыстарды әлемдік озық стандарттар деңгейіне жеткізетін болады.

Заңға сүйене билік жүргізілген ел болашағының жарқын болатындығы сөзсіз. Халқымыз заңды құрметтеп, сотқа сенім артса, сот жүйесінің басты жетістігі болмақ. Сондықтан жаңартылған Азаматтық процестік кодекс құқық саласын түбегейлі жақсартады деп ойлаймыз.

Қорыта айтқанда, Елбасы «Ұлт жоспары – қазақстандық арманға бастайтын жол» атты мақаласында «Қазақстан 2050» стратегиясына орай жүзеге асырылатын жұмыстардың бағытын белгілеп, Қазақстанды дамыған 30 елдің қатарына ендіріп, Мәңгілік Елге айналдырудың тетіктерін барынша жіктеп айтып берді. Расында Елбасы белгілеген межеден шығып, Ұлт жоспары ойдағыдай орындалса, құқық, сот саласындағы жаңа реформалардың негізгі бағыттары қазақстандық азаматтардың заңның үстемдігіне, соттың әділдігіне деген сенімін арттырады сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ұлт жоспары - Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың 06 қаңтар 2015 жылғы бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам Жолдауы // <http://www.inform.kz>

2. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ. (18.03.2018 жылғы толықтырулар мен өзгерістермен) // <http://adilet.zan.kz>

3. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жыл 30 тамыздағы (10.03.2018 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен) // [www. online-zakon.kz](http://www.online-zakon.kz)

4. Нұрмашев Ү., Нұрмашева Ф. Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу құқығы: Оқу құралы. – Алматы: «Жеті Жарғы», 2009. – 400 б.

5. Марш П.Д.В. Англия, Франция және Германияның салыстырмалы келісім-шарт құқығы. – Алматы: «Дәнекер», 1999. – 450 б.

6. «Теңіз кемелерінің соғылысуы жөніндегі істері бойынша азаматтық юрисдикцияға жататын кейбір ережелерді унификациялау туралы» 1952 жыл 10 мамырдағы Конвенция // <http://newtimes.kz>

7. Нысанбекова Л.Б. Халықаралық жеке құқық. Оқу құралы. – Алматы: «Жеті жарғы», 2006. – 168 б.

УДК 330.101.5

РОЛЬ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ И ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МЕТОДА БИЗНЕС-ОБРАЗОВАНИЯ

Баймырзаева М.К., к.э.н., доцент
ЕЮА им. Д.А. Кунаева, г.Алматы

E-mail: madikob@mail.ru

Мақалада оқу пәні ретінде экономикадағы жобалық технологиясын меңгеру әдістер қарастырылған.

Тірек сөздер: бизнес-білім беру, әдіс, жоба, экономика, кәсіпкерлік қызмет, бизнес-жоба.

В статье рассматриваются приемы освоения проектной технологии в экономике в рамках учебной дисциплины.

Ключевые слова: бизнес-образование, методика, проекты, экономика, предпринимательская деятельность, бизнес-проект.

The article discusses the development of methods of design technology in the economy as part of the discipline.

Key words: business education, methodology, projects, Economics, entrepreneurship, business project.

Бизнес-образование как таковое подразумевает под собой образовательные программы и курсы МВА (мастер делового администрирования). В традиционный набор дисциплин освоения входят такие курсы, как менеджмент, маркетинг, макроэкономика, стратегический менеджмент, анализ проектов. Специфика бизнес-образования нацелена на практическое взаимодействие с компаниями и рынками стран сотрудничества. На это апеллируют знаменитые школы бизнеса в мировом экономическом пространстве [2-3]. Региональный подход в организации бизнес-образования видится нам в точной нацеленности на рынок, культуру бизнеса в регионе, знание локальных компаний. Также бизнес-образование готовит лидеров производства, умеющих ориентироваться в построении бизнес-процессов, налаживать контакты.

В Казахстане 3,2 тыс. компании малого бизнеса начали свою деятельность более чем 25 лет назад. LS представляет инфографику о возрасте подобных юрлиц в стране [4].

Как сообщает печатное агентство LSM.kz А. Саруар: «Всего в Казахстане на 1 июля 2020 года действуют более 313 тыс. субъектов малого бизнеса. 32,8 тыс. не исполнилось и года, 35 тыс. – открылись год назад, а 34 тыс. – два года. До 10-летнего возраста дошли 9,4 тыс. компаний. В диапазоне 11-15 лет находятся 44,3 тыс. юрлиц. Свыше 25 лет работают 3,2 тыс. представителей малого бизнеса.

Что касается регионов, то больше всего компаний малого предпринимательства действуют в Алматы – более 80 тыс., в Нур-Султане – 54,4 тыс., в Карагандинской области – 22,6 тыс., в Шымкенте – 16,5 тыс. и в Алматинской области – 16,3 тыс.»

Если обратимся к статистике по Алматинской области, то объем промышленности в регионе составил 242 миллиарда тенге [5].

Больше 85 тысяч жителей Алматинской области работают на промышленных предприятиях. В целом в регионе на сегодняшний день действует 1407 промышленных предприятий, из них 32 крупных, 64 средних и 1311 малых. Сейчас почти все они

функционируют в штатном режиме, со строгим соблюдением санитарно-дезинфекционных мер.

По поручению главы региона Амандыка Баталова в Алматинской области налажена работа по пошиву медицинских масок, к которой присоединились многие предприятия региона. Только одной фармацевтической компанией в Илийском районе ежедневно производится более 150 тысяч медицинских масок. Еще около 70 тысяч масок для своих сотрудников и по заказу для других компаний производят семь предприятий региона.

Как поделился руководитель областного управления предпринимательства и индустриально-инновационного развития Руслан Кожасбаев, объем промышленности в регионе за январь-март 2020 года составил 242 миллиарда тенге, или 106 процентов, что на 53,7 миллиарда тенге больше показателя 2019 года.

«Доля обрабатывающей промышленности в общем объеме составляет 85,4 процента – самый высокий показатель в республике. А общий рост объемов промышленного производства обеспечен за счет роста объемов производства продуктов питания в городе Капшагай (2019 год – 3,2 тысячи тонн продукции, 2020 год – 3,9 тысячи тонн, или 120,4 процента), расширения ассортимента и рынков сбыта крупнейшего производителя кондитерской продукции (2019 год – 3,5 тысячи тонн, 2020 год – 4,3 тысячи тонн, или 123,5 процента), увеличение производства муки (2019 год – 45,7 тысячи тонн, 2020 год – 65,1 тысячи тонн, или 142,4 процента)», - говорит он.

Ощутимый и важный вклад в общий объем внесли производители соков и безалкогольных напитков. В 2019 году было 193,6 миллиона литров, а в 2020 году – 240,2 миллиона литров, или 124,1 процента.

Немаловажную роль сыграло и наращивание объемов производства передельного чугуна, которое возросло в восемь раз. Так, если в 2019 году предприятие произвело 5,8 тысячи тонн продукции, то в 2020 году уже 46,7 тысячи тонн. В районах, входящих в алматинскую агломерацию и городе Капшагай, более десяти системообразующих и крупных предприятий.

Вернемся в сферу образования и, в частности, в экономическое образование. Что может предложить бизнес-сообщество в нашем регионе? Бесспорно, о бизнес-грамотности многое могут показать и рассказать в Алматинском филиале НПП «Атамекен»: три вида курсов для предпринимательства, цеха по производствам, организация выставок предприятий-лидеров по отраслям, многие наши студенты и преподаватели прошли здесь обучение и получили сертификаты бизнес-советника, здесь опытные инструкторы помогут с написанием бизнес-планов.

Немалый опыт можно получить в Алматинском филиале АО «Казпочта» по освоению навыков финансовой грамотности: некоторые финансовые операции, офис-регистратор, логистика, маркетинг и многое другое. Здесь реализуются элементы дуального обучения, когда во второй половине дня студенты на два часа идут работать в Казпочту и получают бесценный опыт по движению материальных ресурсов, денежных операциях, а главное отношениям работодателя и работником, в коллективе, с населением.

В повышении бизнес-грамотности основным навыком наряду с кейсовым методом считается освоение проектированием. Методика экономического проектирования – часть современного экономического знания о профессии экономиста (менеджера, финансиста, бухгалтера, маркетолога), особенностях его творческого, управленческого, учетного, финансового метода. В методике экономического проектирования выражена модель профессиональной деятельности проектного специалиста бизнес-экономики.

В результате теоретических исследований профессиональной деятельности, высказываний великих ученых об особенностях своего творчества, самоанализа и саморефлексии появилось теоретическое представление в самом обобщенном виде о сущности деятельности профессионалов, раскрывающее содержание и последовательные этапы этой деятельности.

Методике экономического проектирования посвящена монография профессора Исмуратова С.Б. Методика экономического проектирования представляет теоретическое обобщение опыта преподавания дисциплины предпринимательская деятельность, использование эффективных методов обучения. В работе отражены авторские исследования, а также опыт целой плеяды преподавателей, результаты научных семинаров, а также зарубежный опыт.

Предпринимательская деятельность – главная дисциплина в подготовке бизнес-специалиста как профессионала. Обучение бизнес-проектированию должно быть максимально приближено к профессиональной деятельности выпускника экономического факультета и практика-бизнесмена. Обеспечить это позволяет методика экономического проектирования, которая представляет собой технологию деятельности профессионала.

Результатом учебного бизнес-проектирования является бизнес-проект – продукт сложной учебной деятельности. Проект отражает творческую идею; учитывает качество его проработки. Это является главным основанием его оценки. Однако профессиональные качества учебного проекта представляют хотя и видимую, но важную часть айсберга, учебного действия.

Другая также значительная часть учебного действия представляет подводную часть айсберга практически незаметную в проекте. Она отражает усвоение учащимися методики экономического проектирования, которая в результате формирует индивидуальный творческий метод, профессиональную компетентность, творческий уровень. Удача проекта может состоять в своевременной помощи, подсказке преподавателя. Качества, которые приобретаются в процессе курсового проектирования, характеризуют профессионализм. Только ведущий преподаватель знает: как последовательно велась работа, насколько самостоятельно принимались решения, реализовывались способности к анализу, целеустремленности в работе и пр. В процессе выполнения проекта осваиваются: технология работы, навыки ремесла, профессиональная грамотность. При индивидуальной работе студента необходимы консультации преподавателя.

Таким образом, учебную оценку курсового проекта по предпринимательству, содержащую усвоение учебных действий, характеризуют следующие качества проекта:

1. Оригинальность предпринимательского решения, проработанность идеи, общая грамотность, состояние подачи работы.
2. Усвоение методики бизнес проектирования посредством выработки авторского индивидуального метода, профессиональной компетентности.
3. Выполнение работы в заданный срок.

Последний фактор очень значим с учетом особенности творческого характера предпринимательского проектирования. Можно сказать, умение выполнять работы в срок – это показатель профессионализма в не меньшей степени, чем другие показатели. Работа с заказчиком (банком, предприятием, акиматом) требует от профессионала четкой организации своего труда в заданные сроки. Творческая работа совершенствования проработки идеи не имеет границ и может продолжаться бесконечно. Организация своего труда по содержанию, по форме и по графику является составной частью приобретаемого профессионального умения.

Для оценки учебного проекта все характеристики легко перевести в балльную систему. Это дает возможность сделать оценку проекта более объективной. Учащийся самостоятельно сможет оценить успешность своей работы.

Выраженные в баллах приобретенные учебные действия характеризуют значимость каждого из этих качеств. Так, например, работа, выполненная не в срок, может оцениваться общим понижением балла работы. Данное качество можно со временем перевести в устойчивый навык работы в срок, по графику.

Качество усвоения методики проектирования может стать определяющим для неудовлетворительной оценки работы в том случае, если учащийся не посещал большую

часть занятий или отсутствовал без уважительной причины. Также работа может быть рассмотрена комиссией преподавателей с защитой и представлением всех рабочих материалов, свидетельствующих о характере и усвоении методики работы. Освоение методики предпринимательского проектирования может быть оценено шестьюдесятью баллами от общего объема работы и в равной степени сорока баллами содержание проектного решения.

Основными компетенциями, которыми нужно овладеть, видятся следующие: способность квалифицированно применять нормативные и теоретические основы в составлении и разработке бизнес-плана; понимать и уметь провести анализ согласно требованиям бизнес-плана; способность определять задачи по организации предпринимательства, операции, сделки, концентрации ресурсов плана; квалифицированно проводить научные исследования в области расчета рисков и возврата инвестиций, потенциальной прибыли предприятия; уметь осуществлять расчеты по оценке затрат, вести деловые переговоры, определять перспективные рынки сбыта; анализировать, самостоятельно и критически мыслить, иметь определенную методологическую базу для успешной предпринимательской деятельности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Стратегический план 2025. <https://primeminister.kz/ru/documents/gosprograms/stratplan-2025>. (дата обращения 08.10.2020).
2. Бизнес-образование в Сингапуре. E-xecutive.ru. (дата обращения 08.10.2020).
3. Окно в Азию: бизнес-школа NUS MBA. Uniquesingapore.ru. (дата обращения 08.10.2020).
4. Сапыар А. web-site LSM.kz // <https://lsm.kz/skol-ko-sub-ektov-malogo-biznesa-dozhivayut-do-25-let-v-kazahstane-infografika>. (дата обращения 09.10.2020).
5. «Объем промышленности в регионе составил 242 миллиарда тенге». //Статья печатного агентства Tengrinews.kz. 22 апреля 2020 г. (дата обращения 09.10.2020).

УДК 33

О ВЛИЯНИИ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ НА РАЗВИТИЕ ТРАНСПОРТНОЙ ОТРАСЛИ

Байтаракова Б.Д., старший преподаватель
Жетысуский университет имени И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: baytarakova@mail.ru

В статье раскрывается характер и механизмы влияния цифровой экономики на развитие транспортной отрасли в мире. Актуальность исследований проблематики цифровизации в транспортной сфере определяется несколькими факторами. Во-первых, именно в транспортной сфере использование цифровых технологий проявляется особенно наглядно: это облегчает понимание природы процесса цифровизации. Во-вторых, именно эффективность использования последних достижений техники определяет конкурентоспособность транспортных компаний, и в этом контексте изучение влияния цифровых технологий на производственные процессы в данной сфере представляет собой наибольший практический интерес. Целью исследования данной темы является выявление наиболее существенных проявлений влияния цифровизации на транспортную сферу, тенденции и характер такого влияния.

Ключевые слова: Цифровая трансформация, цифровые технологии, транспортно-логистическая сфера, цифровая экономика.

Мақалада цифрлық экономиканың әлемдегі көлік саласының дамуына әсер ету сипаты мен тетіктері ашылады. Көлік саласындағы цифрландыру проблемаларын зерттеудің өзектілігі бірнеше факторлармен анықталады. Біріншіден, көлік саласында цифрлық технологияларды пайдалану ерекше айқын көрінеді: бұл цифрландыру процесінің табиғатын түсінуді жеңілдетеді. Екіншіден, көлік компанияларының бәсекеге қабілеттілігін анықтайтын технологияның соңғы жетістіктерін қолданудың тиімділігі, және осы тұрғыда цифрлық технологиялардың осы саладағы өндірістік процестерге әсерін зерттеу практикалық қызығушылық тудырады. Бұл тақырыпты зерттеудің мақсаты цифрландырудың көлік саласына, осындай әсердің тенденциялары мен сипатына әсер етуінің маңызды көріністерін анықтау болып табылады.

Тірек сөздер: цифрлық трансформация, цифрлық технологиялар, көлік-логистика саласы, цифрлық экономика

The article reveals the nature and mechanisms of the influence of the digital economy on the development of the transport industry in the world. The relevance of research on digitalization in the transport sector is determined by several factors. First, it is in the transport sector that the use of digital technologies is particularly evident: this makes it easier to understand the nature of the digitalization process. Secondly, it is the efficiency of using the latest technology that determines the competitiveness of transport companies, and in this context, the study of the impact of digital technologies on production processes in this area is of the greatest practical interest. The purpose of this research is to identify the most significant manifestations of the impact of digitalization on the transport sector, trends and the nature of such influence.

Key words: Digital transformation, digital technologies, transport and logistics, digital economy.

Когда говорят о развитии страны, уровне цивилизации общества, или региона одним из наиболее важных признаков, определяющим этот уровень можно считать уровень развития транспорта.

«В условиях кризиса, как показывает мировой опыт, происходит переориентация экономической политики. Поддержку должны получить те отрасли, которые создают наибольший мультипликативный эффект на рост экономики и занятости» - послание Президента РК Н. Назарбаева народу Казахстана «Нұрлы жол – Путь в будущее» от 11.11.2014 г. [1].

Такой отраслью является развитие транспортной и логистической системы, поэтому в данной отрасли ранее принятая программа сворачиваться не будет, а будет вестись целенаправленная работа по реализации всех поставленных задач.

Для Казахстана, занимающего 9 место в мире по размерам территории, с транспортом связаны не только перевозки грузов, но и развитие регионов, решение многих социальных проблем, таких как занятость населения, снижение инфляционного давления на цены, повышение качества и уровня жизни людей и т.д.

В международном плане решение этих вопросов также востребовано в связи с тем, что развитие транзита и логистики между Востоком и Западом является очень важным вопросом, так как Казахстан расположен на пути всех наземных маршрутов из Азии в Европу, что позволит устранить барьеры для международной перевозки грузов.

В этой связи совершенствование транспортной инфраструктуры признано одним из важных направлений госпрограммы форсированного индустриально-инновационного развития страны. Поэтому 26 ноября 2013 г. была принята госпрограмма развития инфраструктуры транспортной системы до 2020 г. [2].

Основными задачами госпрограммы являются создание на территории Казахстана современной транспортно-логистической системы, обеспечивающей высокую и эффективную транспортную связность внутри страны, увеличение грузопотоков по территории республики и координация работы всех видов наземного, морского и воздушного транспорта.

Кроме того, планируется развить местную транспортную инфраструктуру в регионах, а также обеспечить интеграцию в мировую транспортную систему.

«Развитие транспортно-логистической инфраструктуры должен идти в рамках формирования макрорегионов по принципу хабов. При этом инфраструктурный каркас свяжет с Астаной и между собой макрорегионы магистральными автомобильными, железнодорожными и авиалиниями по лучевому принципу. Прежде всего, нужно реализовать основные автодорожные проекты. Это Западный Китай – Западная Европа; Астана-Алматы; Астана-Усть-Каменогорск; Астана-Актобе-Атырау; Алматы-Усть-Каменогорск; Караганда-Жезказган-Кызылорда; Атырау-Астрахань [3,120 -122 стр].

Крупные региональные логистические центры в городах Алматы, Усть-Каменогорск и Атырау в перспективе будут связаны с центральным хабом в Астане по «принципу лучей». Для создания такой сети запланировано строительство и реконструкция автодорог. Как сообщили в НК «Казавтодор», создание «лучей» между центральным и региональными логистическими хабами запланировано в рамках программы «Нурлы жол» до 2020. Таким образом, определены три ключевых направления – Центр-Юг, ЦентрВосток и Центр-Запад.

Помимо основных «лучевых» автотрасс, региональные транспортно-логистические хабы планируется связать между собой путем реконструкции автомобильных дорог регионального и республиканского значения. В частности, реконструкция будет идти в рамках создания автокоридора «Западная Европа – Западный Китай», дорог Алматы – Усть-Каменогорск, Кызылорда – Жезказган – Караганда, Атырау – Астрахань.

Еще один проект, расширяющий присутствие Казахстана в ключевых логистических центрах других стран, – строительство терминала в порту Ляньюньган на восточном побережье Китая. Одним из важных проектов для реализации транспортного потенциала Казахстана, как отмечают аналитики, является транзит в направлении Китайской Народной Республики. Именно на Восточного соседа была сделана ставка при разработке крупнейшего транзитного автокоридора «Западная Европа – Западный Китай», часть которого проходит через территорию Казахстана. «Общая протяженность казахстанской части коридора «Западная Европа – Западный Китай» составляет 2787 км, и на большей части коридора сегодня работы завершены. Казахстанский логистический терминал в порту Ляньюньган примечателен своим географическим положением, морскими линиями с японским портом Осака, корейским портом Пусан, а также железнодорожным сообщением с рядом крупных китайских портов.

После ввода в эксплуатацию этого терминала РК получит возможность переработки и перевалки транзитных грузов из стран Юго-Восточной Азии и Северной Америки, а также товаров, экспортируемых из Казахстана. Время доставки грузов сократится на треть с 45 до 10-15 дней. Сторонами прорабатываются вопрос применения единых тарифов при транспортировке грузов любым видом транспорта из порта, что позволит дополнительно снизить затраты на экспорт и импорт товаров [4,70-73 стр].

Эти мероприятия осуществляются в рамках программы по индустриализации Казахстана и превращения республики в логистический хаб в Средней Азии. Для этого ранее была создана и функционирует специальная экономическая зона «Хоргос – Восточные ворота» со специализацией на логистике и торговле с КНР, введена в эксплуатацию новая железнодорожная линия, которая соединит Казахстан и Иран через Туркменистан. Также Казахстаном планируется строительство зерновых терминалов на границе Туркмении и Ирана для экспорта зерновых в восточном направлении.

Таким образом, основными задачами являются повышение качества транспортно-логистических услуг до мирового уровня и доступности глобальных путей сообщения для казахстанского экспорта, увеличение транзита через территорию страны, сокращение транспортной составляющей и повышение конкурентоспособности РК на глобальном рынке в целом.

Качественная транспортная и логистическая инфраструктура дает мощный толчок развитию экономики за счет повышения связности территории и снижения накладных расходов на доставку товаров до места назначения. Для получения максимального эффекта от развития инфраструктуры сетей связи требуется параллельно развивать транспортную связность территории как за счет развития всех видов транспортного сообщения и удешевления его стоимости, так и за счет развития инфраструктуры пересылки и доставки грузов. В настоящее время Казахстан имеет высокоразвитую сеть железнодорожных путей, однако недостаточно развитую сеть автомобильных дорог и избыточно дорогостоящие авиаперевозки. Развиваются мультимодальные трансконтинентальные перевозки грузов Европа-Азия, но и здесь есть большой потенциал роста. Есть небольшой объем морских и речных перевозок, в которых также есть нераскрытый потенциал роста [5,112-115 стр].

Что касается примеров мирового опыта в решении проблем транспортной отрасли экономики, то в США для этой цели разработали первые стандарты по интеллектуальной транспортной системе в середине 90-х годов прошлого столетия. В период с 2002 по 2012 годы в США была реализована программа национальной интеллектуальной транспортной системы. В Японии к созданию интеллектуальной транспортной системы приступили в первой половине 70-х годов прошлого столетия с научных исследований, которые в дальнейшем были оформлены в виде социально-ориентированной программы для повышения общенационального благосостояния. В Китае в 2007 году принята «Стратегия развития интеллектуальной транспортной системы Китая». Соответствующие задания на разработку и внедрение сервисов интеллектуальной транспортной системы отражаются в пятилетних планах развития экономики Китая.

Таким образом, для обеспечения дальнейшего роста транспортно-логистической отрасли требуется внедрение транспортной системы, которая бы содействовала увеличению транзитного потенциала путем управления транспортными средствами, усилению

безопасности на транспорте путем оперативной обработки информации и выработки оптимальных и рациональных решений и управляющих воздействий.

Опыт зарубежных стран демонстрирует, что увеличения грузопотока можно достичь, в том числе за счет оптимизации бумажного документооборота, применяя международный стандарт «E-freight», в процессе грузовых авиаперевозок, а также развития мультимодальных перевозок.

Проблемы отрасли лежат в нескольких измерениях и касаются внутреннего и внешнего контуров:

- низкий контроль транзитных и импортных грузов;
- отсутствие возможности мониторинга, анализа и прогнозирования всех видов перевозок для принятия решений;
- слаборазвитая логистическая инфраструктура.

Вышеперечисленные проблемы приводят как к неиспользованию транзитного потенциала, так и созданию барьеров к развитию внутреннего производства [6,60стр].

Цифровизация экономики на сегодняшний день стала одной из неотъемлемых характеристик современной жизни. Эра глобальных перемен на рубеже веков требует постоянного поиска инновационных подходов и способов организации и управления социально-экономическими отношениями. Независимыми чертами глобализации становятся изменения, которые изменились кардинальным образом в области технологии и

энергетики, и это требует изменения традиционных взаимоотношений субъектов экономики и логистики.

Образ мирового хозяйства самого ближайшего будущего и его концептуальные черты тесно связаны с экспансией цифровых технологий в области науки и образования, политики и культуры, и это объясняется постоянным совершенствованием информационно – компьютерных технологий и микроэлектроники [6,62стр].

Поражающие своим масштабом скорости перемен, которые происходят в глобализации экономики, становятся предпосылкой для формирования значительного спроса на специалистов с высоким уровнем квалификации уже в ближайшие пару лет. Ведь именно эти специалисты будут призваны контролировать функционирование роботов, обеспечить и поддерживать их жизнеспособность.

В странах с развитой экономикой очень часто используют роботов при организации и управлении логистическими процессами на транспорте и на складах. Уже сегодня роботы способны самостоятельно перемещаться по складу к указанному в программе месту хранения. Внедряются роботы, которые обеспечивают синхронизацию потоковых процессов. Они дотягиваются до полки, достают необходимый груз, укладывают его в тару или упаковку, транспортируют в пункты отправки уже укомплектованную грузовую единицу. Транспортная инфраструктура под воздействием технологических достижений и техническим инновациям, постоянно модернизируется. Модифицируются методы и траектории транспортировки, существенно упрощается структура логистических цепей и их поэлементный состав, что увеличивает перспективные возможности решения глобальных территориальных и отраслевых противоречий в области производства и перераспределения.

Транспорт, являясь важнейшей инфраструктурой отрасли промышленности в глобальном экономическом пространстве, составляет основу мирового производства и перераспределения. Именно транспорт способствует генерированию и внедрению самого широкого набора дополнительных видов деятельности, прежде всего, в области перемещения, складирования и упаковки продукции.

Казахстан до настоящего времени относится к числу тех стран, где относительный уровень и абсолютный показатель транспортных издержек значителен. Это негативно сказывается на снижении эффективности производственной, распределительной и транспортной деятельности. А это значит, что уровень конкурентоспособности, как отдельных производственных и торговых компаний, так и государства в целом, снижается. Доля транспортных затрат в ВВП Казахстана сегодня оценивается на уровне 19 %. Для сравнения, в Китае она составляет 18 %, в Индии – 14 %, в Бразилии – 12 %, в Италии и Германии – 10 %, в США и Японии – 9 %. По оценкам Armstrong & Associates Inc, среднемировое значение показателя логистических затрат в 2019 году составило 11,8% [7,53стр].

Можно выделить несколько предпосылок увеличения уровня транспортных издержек в нашей стране. Во-первых, недостаточная эффективность организации и управления внутренними транспортными процессами компаний и транспортно-логическим комплексом страны в целом. Серьезное влияние на это оказывают масштабные расстояния грузоперевозок и низкое качество шоссе дорог. Во-вторых, усугубляющаяся сырьевая направленность в экономике, нерациональная система размещения производительных сил, значительная удаленность от портовой инфраструктуры многих энергоемких производств, ориентированных на экспорт, и «вчерашние» технологии транспортировки продукции в каналах распределения.

Внедрение элементов цифровых технологий может стимулировать транспортные компании значительно активизировать свой конкурентный потенциал, проводить постоянные исследования рыночного окружения для определения потенциальных «резервов роста». Следует отметить, что масштабное внедрение инновационной

экосистемы Интернета вещей в транспортной отрасли, характерное для стран с развитой транспортной инфраструктурой, в значительной степени меняет направления и траектории перемещения потоков пассажиров и грузов. Технологические и организационно-управленческие новации, связанные с цифровизацией, определяют трансформацию транспортной индустрии с точки зрения оптимизации ее эффективности и увеличения потенциала возможностей реализации инновационных технологий, формирующих состав и структуру транспортной отрасли будущего. К ним можно отнести:

- реализацию трубопроводного способа транспортировки грузов и пассажиров на принципах «вакуумного поезда» и «гиперпетли», при которых осуществляется высокоскоростное перемещение за счет использования магнитной левитации и вакуума;
- развитие технологии беспилотного транспорта, что в ближайшем будущем неизбежно приведет к появлению автофлаеров, т.е. летательные транспортные средства будут парить над уровнем земли на заданной высоте;
- разработку и запуск в серийное производство и использование беспилотных грузовых контейнеров, которыми можно будет управлять с помощью персонального смартфона или мобильного устройства [8,5-6стр].

Можно предположить, что транспортная отрасль уже недалекого будущего будет представлять некую глобальную интеллектуальную систему, ключевым ресурсом которой станет информация. Данная система будет на принципах нейронных сетей, транспортными процессами в которых будет управлять искусственный интеллект, а решения принимать машины на основе алгоритмов и программ, написанных ими же самими.

В процессе слияния виртуального и реального миров образуется гибридный вид, в котором будут доминировать Интернет вещи и дополненная реальность, произойдет тотальная цифровизация всех сфер деятельности, включая и транспортную отрасль.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Послание Президента РК Н. Назарбаева народу Казахстана «Нұрлы жол – Путь в будущее» от 11.2014 г. МИА «Казинформ» <http://inform.kz/>
2. Программа развития и интеграции инфраструктуры транспортной системы до 2020 года. akorda.kz/
3. Бегмогамбетов М.М., Смирнова С.Л. Транспортная система Республики Казахстан: современное состояние и проблемы развития. – Алматы: Арыс, 2005. – С. 98-167.
4. Бекмогамбетов М.М, Жумагулов Р.Б. Транспортная система Казахстана в современных условиях. – Алматы: Арыс, 2005. - С. 65-97.
5. Марусин А.В., Аблязов Т.Х. Особенности цифровой трансформации транспортнологистической сферы // Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2019. Том 9. № 3А. С. 71-78. DOI: 10.34670/AR.2019.89.3.007
6. Архипов А.Е., Масленников С.Н., Севрюков И.Ю. Моделирование бизнес-процессов компании: подходы, принципы, влияние глобализации // Проблемы современной экономики. – 2019. - №1 (69).- С. 59 – 68
7. Григорьев Е.А. Ресурсосбережение как фактор эффективности транспортного производства // Научные проблемы транспорта Сибири и Дальнего Востока. – 2014. - № 1-2. – С. 52 – 58.
8. Масленников С.Н. Инфраструктура транспорта: логика и логистика // Научные проблемы транспорта Сибири и Дальнего Востока. – 2015. - №1. – С. 3 – 9.
9. <http://www.primeminister.kz/>

ӘОЖ 338.483 (574)

ТУРИЗМ ЖӘНЕ ҚОНАҚЖАЙЛЫЛЫҚ НАРЫҒЫНДАҒЫ БАЛАМАЛЫ ОРНАЛАСТЫРУ ҚҰРАЛДАРЫ: AIRBNB ОНЛАЙН ПЛАТФОРМАСЫ МЫСАЛЫНДА

Беркінбаева Е.Е., докторант

Ғылыми жетекші: Г.Б.Тулешова, э.ғ.к., профессор

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: nurai2007@mail.ru

Мақалада Airbnb онлайн платформасының қонақжайлылық пен туризм индустриясындағы маңызды өзгерістерге-саяхатшылардың жеке орналастыру құралдарын ұжымдық пайдаланудың тез дамуына негіз болған жаңа бизнес – модель ретіндегі рөлі қарастырылады. Мамандандырылған онлайн алаңдар арқылы мәмілеге қатысушылар арасындағы өзара іс-қимылға негізделген туристік бизнестегі тұрғын үйді ішінара немесе толық қысқа мерзімді жалға алу барлық стейкхолдерлерді бірлескен тұтыну экономикасының бизнес-модельдері шеңберінде туындайтын жаңа өзара қарым-қатынастардың ерекшелігін назарға алуға мәжбүрлей отырып, күштердің тепе-теңдігін елеулі түрде өзгертетіні атап өтілді.

Тірек сөздер: қонақ үй бизнесі, бизнес-модель, онлайн платформалар, туризм, қонақжайлылық, бірлескен тұтыну экономикасы, шағын қалалар.

В статье рассматривается роль онлайн платформы Airbnb как новой бизнес-модели, положившей начало серьезным изменениям в индустрии гостеприимства и туризма – быстрому развитию коллективного использования частных средств размещения путешественников. Отмечено, что частичная или полная краткосрочная аренда жилья в туристическом бизнесе, основанная на взаимодействии между участниками сделки через специализированные онлайн площадки, существенно меняет расстановку сил, заставляя всех стейкхолдеров принимать во внимание специфику новых взаимоотношений, возникающих в рамках бизнес-моделей экономики совместного потребления.

Ключевые слова: гостиничный бизнес, бизнес-модель, онлайн платформы, туризм, гостеприимство, экономика совместного потребления, малые города.

The article examines the role of the online platform Airbnb as a new business model that initiated major changes in the hospitality and tourism industry – the rapid development of collective use of private accommodation facilities for travelers. It is noted that partial or full short-term rental of housing in the tourism business, based on the interaction between the transaction participants through specialized online platforms, significantly changes the balance of power, forcing all stakeholders to take into account the specifics of new relationships that arise within the business models of the shared consumption economy.

Key words: hotel business, business model, online platforms, tourism, hospitality, shared consumption economy, small cities.

Іскер саяхатшылар, әсіресе мыңжылдықта туған және олардан кіші ұрпақ, з ұрпағы, дәстүрлі емес өмір сүру жағдайларын таңдайды және саяхаттау кезінде қонақүйлерде өмір сүруден бас тартады. Сонымен, тұру түрін таңдау көбінесе қонақүйлерге қарағанда жеке пәтерлер мен үйлердің пайдасына түседі. Егер бұрын бұл үрдіс қарапайым саяхатшылар арасында байқалса, қазір іскер саяхатшылар да осы процеске қосылды.

Accenture халықаралық компаниясы бес елде 2 500 саяхатшыға жүргізген сауалнамаға сәйкес, бизнес саяхатшыларының 25% - ы дәстүрлі емес өмір сүру жағдайларын қалайды. Бұл үрдіс АҚШ пен Еуропаның саяхатшылар қауымдастығында ғана емес, дамушы елдерде де байқалады. Дәстүрлі емес тұру нарығы балама орналастыру деп аталады. Біз бұны жақынырақ қарастырып көрейік.

Балама орналастыру туралы сөйлескенде, біз балама бюджеттік саяхатпен байланысты тұрғын үйдің кез-келген түрін айтамыз. Балама орналастыру жеке үйлердің, пәтерлердің, жылжымайтын мүліктің иелері онлайн арқылы пәтерді немесе тұрғын үйді қысқа немесе ұзақ мерзімге жалға береді деп болжайды. Мұндай тұрғын үй нарығы онлайн қауымдастықтарға тәуелді.

Әдетте, бұл қауымдастықтар ондаған, жүздеген және мыңдаған мүшелерден тұрады. Мұндай онлайн қауымдастықтар "саяхатшы – хост" (тұратын орын ұсынушы) қарым-қатынасына негізделген, хост өзінің ұсынысын жариялайды, ал саяхатшы тұруға өтініш береді, ал егер біріншісі саяхатшыны қабылдаса, екіншісі тұру ақысын төлейді және жалға алынған тұрғын үйде тоқтайды.

Мұндай бизнестің моделі – американдық Airbnb компаниясы, оның негізін қалаушылар Сан-Франциско аймағындағы қонақ үйлерге арзан балама ретінде бастаған. Олардың идеясы сол кезде өздері тұрған үйді қонақ үйден орын таба алмайтын адамдарға жалға беру болды. Содан кейін олар өздерінің интернет-платформасын құрды, осылайша балама тұрғын үй нарығы пайда болды. Балама орналастыру философиясы – өмірден ләззат алу және саяхаттау мүмкіндігі тек бай адамдарда ғана емес, сонымен бірге олардың бюджетіне қарамастан барлық адамдарда болуы керек. Бүгінгі таңда арзан баспана іздеу проблема емес, тек Интернетке қол жеткізу және онлайн төлем жасау мүмкіндігі қажет.

Бір қарағанда, балама орналастыру нарығы өздігінен дамып келе жатқан сияқты және қонақ үй қызметі нарығына ешқандай әсер етпейтіндей көрінеді. Алайда, шын мәнінде, балама орналастыруды дамыту іс жүзінде бізге таныс қонақ үйлер мен отельдерді "өлтіреді". Біріншіден, балама орналастыру нарығындағы тәуліктік жалдау бағасы қонақүйлерге қарағанда бірнеше есе арзан.

Екіншіден, саяхатшылардың өздері атап өткендей, қонақ үйлерде тұру олар үшін қызықсыз, керісінше, жеке пәтерлерде, хосттардың үйлерінде тұру қызықты балама болып табылады (сіз иелермен сөйлесе аласыз, осы аймақтағы адамдардың өмірі мен ерекшеліктерін біле аласыз және т.б.).

Үшіншіден, егер қалада қонақ үйлердегі нөмірлер қандай да бір халықаралық оқиғалар кезінде толтырылуы мүмкін болса, онда балама орналастыру нарығында әрдайым нұсқалар болады. Мысалы, халықаралық нарықтағы негізгі ойыншы Airbnb, Booking Holdings және Expedia болып табылады. Бұл платформаларда саяхатшылар үшін 10 миллионға жуық ерекше орналастыру ұсыныстары бар, ал Hyatt Hotels Corporation, Hilton Hotels Corporation, Marriott International Inc бөлмелерінің жалпы саны 2,4 миллионды құрайды.

Сонымен қатар, балама орналастыру арқылы сіз арзан тұрғын үйді ғана емес, сонымен қатар Couchsurfing (тікелей мағынасы - "көршілердің" диванына құлау) сияқты ақысыз нұсқаларды таба аласыз немесе HarvestHost, ол арқылы адамдар хостпен алдын-ала келісе отырып, қандай да бір жұмыс жасау арқылы түнде тегін тұра алады.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуына қарай бірлесіп пайдалану экономикасының (ЭСП – экономика совместного использования) бизнес модельдерінің қызметтердің жаһандық нарығының әртүрлі сегменттеріне әсеріне қатысты мәселелер шетелдік және отандық зерттеушілердің барған сайын елеулі қызығушылығының нысанасына айналууда.

Осындай бизнес-модельдердің әсері барған сайын айқын бола түсетін нарықтардың бірі – туризм және қонақжайлылық нарығы. Бірлесіп пайдалану экономикасы (ЭСП) – "меншік құқығын сатып алмай-ақ қосымша игіліктерге қол жеткізуді қамтамасыз ететін"

бизнес модель [1] - көптеген елдердің қалың бұқарасын "жүктелмеген" тұрғын үйді, ең алдымен қысқа мерзімді жалдау негізінде ұжымдық пайдалануға әкеледі, бұл осындай мәмілелерге қатысушыларға қосымша өзара пайда алуға мүмкіндік береді [2]. Бұл интернеттің дамуы мен қашықтағы контрагенттер арасында мәмілелер жасауға мүмкіндік беретін транзакциялардың жылдамдатушысы (фасилитаторы) ретінде әрекет ететін онлайн-сайттардың пайда болуының арқасында мүмкін болды.

Айта кету керек, қазіргі уақытта туристер ақысыз (Hospitality Club, Couchsurfing) және "бартерлік" (мысалы, homeexchange, LoveHomeSwap – бір – бірімен тұру; Nomador, HouseCarers-жануарлар мен өсімдіктерге күтім жасау шартымен тұру) қызметтерін ала алатын онлайн платформалардың әртүрлі түрлері бар. Алайда, 2008 жылы Airbnb онлайн платформасының пайда болуымен басталған негізгі түрі – ақылы қысқа мерзімді жалға беруді қамтамасыз ететін сайттар. Airbnb-ден басқа, әлемдік тұрғын үйді брондау нарығына қосқан үлесі тез өсіп, осы онжылдықтың ортасында 10 миллионнан астам брондауды құраған онлайн платформаларға FlipKey, HomeAway, HomeStay, HomeSuite және т.б. сияқты кіреді [3, 687-688бб]. Соңғы уақытта салыстырмалы түрде тар тауашаларды алатын мамандандырылған платформалар пайда болды (мысалы, Accomable – қозғалғыштығы шектеулі саяхатшылар үшін тұруға арналған жылжымайтын мүлік).

Airbnb бизнес моделі (1-кесте) әлемнің 191 елінде орналасқан 65 000-нан астам қалада жеке тұрғын үйді орналастыру, іздеу және қысқа мерзімді жалға беру қызметтерін қамтамасыз етуді көздейді [4]. Airbnb пайдаланушылары үшін артықшылықтардың бірі - ақпарат алмасудың және көлденең транзакцияларды жүзеге асырудың жоғары жылдамдығы мен ыңғайлылығы, фотографтардың тегін қызметтерімен, өзара рейтингтермен және шолулармен, әлеуметтік желілерді пайдаланушылардың профильдеріне сілтемелермен және т.б. толықтырылған жеткілікті сенімді төлем жүйесі. Жылжымайтын мүлік иелері мен туристерден басқа, негізгі мүдделі тараптар – инвесторлар, штаттан тыс фотографтар және төлем қызметтерін жеткізушілер. Бұл қазіргі заманғы желілік құрылым, бизнестің экожүйесінің бір түрі, мұнда құндылықты құру қатысушылық ұйымдастырушылық мәдениетімен анықталған, ол үшін жеткілікті ашық инфрақұрылым жасалынған және мүдделі тараптардың өзара әрекеттесуін басқарудың қарапайым және түсінікті ережелері құрылған. Осының арқасында Airbnb бизнес-моделі бірқатар ақпарат көздері бар және сонымен бірге тіркеу кезінде ұсынылған құжаттар мен жылжымайтын мүлік иелерінің де, саяхатшылардың да жеке сәйкестендіру нөмірлері Airbnb базасында сақталатынын білетін контрагенттер арасында сенімді байланыс орнатуды айтарлықтай жеңілдетеді.

Кесте 1 – Остервальдер және Пинье бойынша Airbnb бизнес- моделінің шаблону

Негізгі серіктестер	Негізгі қызмет түрлері	Бағалық ұсыныстар	Клиенттермен өзара қарым-қатынас	Тұтынушылық сегменттер
– Тұрғын үй иелері (жалға берушілер) – Қонақтар (жалға алушылар) – Төлем жүйелері – Инвесторлар – Тәуелсіз фотографтар (фрилансерлер)	– Өнімді жасау және оны басқару – Тұрғын үй иелері желісін дамыту – Саяхатшылар желісін дамыту – Өзара қарым-қатынасты басқару	Бос жылжымайтын мүлік иелері үшін: – Тұрғын үйдің бос бөлігі үшін қосымша табыс табу мүмкіндігі – Airbnb жалға берушілерге сақтандыру қызметін ұсынады	– Клиенттік қызмет – Әлеуметтік медиа – Промо ұсыныстар – Сақтандыру	Жылжымайтын мүлік иелері: - Өз тұрғын үйінен қосымша табыс алғысы келетін адамдар - Жаңа таныстар қызықтыратын адамдар Туристер: - Саяхатқа құмарлар - Үнемдеуші саяхатшылар
	Негізгі ресурстар – Көптеген елдердегі жергілікті орналастыру құралдары – Кәсіби мамандар		Өткізу арналары Сайт Мобильді қосымшалар (IOS, Android)	

	– Технологиялар	– Тұрғын үйдің суреттерін онлайн алаңға қою үшін тегін түсіру Туристер үшін: – Қонақ үйдің орнына жеке тұрғын үйді брондау мүмкіндігі, көбінесе айтарлықтай төмен бағамен		- Жергілікті қоғамдастықтардың "күнделікті өміріне енуге" ұмтылатын адамдар - Сапарда өзін "үйдегідей сезіну" маңызды болып табылатын адамдар
Шығындар құрылымы - Технологиялық шешімдерді құруға және қолдауға арналған шығындар - Тұрақты қызметкерлердің жалақысы - Фрилансерлер (фотографтар) қызметтеріне ақы төлеу)		Кірістердің түсу көздері - Әрбір брондау үшін жылжымайтын мүлік иелерінен комиссия - Жылжымайтын мүлікті жалға алушылардан әрбір брондау үшін комиссия		

Ескерту: [4; 5; 8] негізінде құрылған

Зерттеушілер 10 жылдан аз уақыт ішінде (пайдаланушылар саны бойынша да, пайда мөлшері бойынша да) Airbnb төменгі және орта бағалық сегменттердегі шағын және орта қонақ үй бизнесіне ғана емес, сонымен қатар жетекші халықаралық қонақ үй желілеріне, соның ішінде 4-5 жұлдыз сегментінде жұмыс істейтініндеріне де нағыз бәсекелеске айналып отырғандығына назар аударуда [4]. Бұл дәстүрлі нарық ойыншыларын бірлескен тұтыну экономикасының дамуын нақты қауіп ретінде қабылдауға мәжбүр етеді, оған тиісті жауап табу қажет. Бірқатар елдердің тәжірибесіне сәйкес, қонақ үй бизнесі бәсекелестің даму әлеуетін шектеу мақсатында өзінің ықпал жасау мүмкіндіктерін белсенді пайдалануда. Бірқатар зерттеулердің нәтижелері Airbnb өсуі дәстүрлі қонақ үй бизнесінің баға стратегиясын қайта қарауды, көрсетілетін қызметтерді дербестендіру арқылы ұсыныстарды әртараптандыруды, жаңа шешімдерді енгізуді талап етеді.

Нарық қатысушылары мен заң шығарушылар шешуі қажет мәселелер – салық салу, лицензиялау және сертификаттау, тәуекелдерді басқару және бірлесіп пайдалану экономикасындағы еңбек қатынастары, жерді пайдалану және тұрақты даму мәселелері. Сонымен қатар, туризмде жергілікті қауымдастықтармен қарым-қатынас орнату аса маңызды, және бұл тұрғыда модель белгілі бір жағдайларда шиеленістің өсуіне және жергілікті тұрғындардың теріс көзқарасына әкелуі мүмкін: ең айқын мысал – қысқа мерзімді жалға алушылардың жергілікті қауіпсіздік ережелерін бұзуы, тазалықты сақтау, шуды шектеу және т. б. бұл көрші пәтерлер мен үйлердің тұрғындарының өмір сүру сапасына тікелей әсер етеді [3].

Біріншіден, тәсілдің жаңалығына және реттеуші заңнаманың болмауына байланысты көптеген елдерде онлайн платформаларды пайдалана отырып, қысқа мерзімді жалға алу, бір жағынан, заңсыз болып табылмайды, екінші жағынан, көлеңкелі экономиканың өсіп келе жатқан секторын қалыптастыра отырып, іс жүзінде заңсыз жүзеге асырылады. Бұл жағдайда салықтар төленбейтінін және мемлекеттік немесе муниципалды бюджет зардап шегетінін түсіне отырып, көптеген елдердің тиісті органдары қонақжайлылық индустриясы үшін протекционистік заңнаманы белсенді түрде дамыта бастады, ол көбінесе онлайн платформалар арқылы қысқа мерзімді жалға алу үшін жылжымайтын мүлікті пайдалануды қиындатады немесе тікелей тыйым салады. Мысалы, Нью-Йоркте пәтер иелері немесе жалға берушілер, егер олар жалға алынған нысанда тұрмаса, 30 күннен аз мерзімге пәтерлерін заңды түрде жалға бере алмайды [3]. Грекияда

туристерге 30 күнге дейінгі мерзімге жеке жылжымайтын мүлікті тапсыру Грек туризм ұйымы берген пайдалану лицензиясын алғаннан кейін ғана мүмкін болады [6]. Airbnb-ге ең мейірімді Амстердам заңнамасы қала тұрғындарына жылына екі айға дейін бір уақытта 4-тен аспайтын туристерге баспана беру құқығын береді, ал үй иесі тиісті салықтарды, соның ішінде туристік салықтарды төлеуі керек. Францияның алғашқы резиденцияларды қысқа мерзімді жалға алуға рұқсат беретін заңнамасы жеке тұрғын үйді онлайн брондауды қолдайды; Ұлыбританияда тұрғын үй иелеріне оны онлайн платформаларды қолдана отырып жалға беруге тыйым салуды алып тастауға қатысты заңнамалық реформа жарияланды. Алайда, Амстердамда да, Лондонда да Airbnb өз иелерінің жылжымайтын мүлікті тапсыру мерзімін жылына 90 және 60 күнмен шектеуге мәжбүр болды [3]. Егер біз Ресей туралы айтатын болсақ, онда заң шығарушылардың бұл салаға назары әлі де аз, бірақ жақын болашақта жағдай өзгереді деп болжауға болады, ал билік бұл мәселені назардан тыс қалдырмайды [7].

Алайда, жаңа бизнес модель орналастыру құралдары нарығындағы мүмкіндіктерді әртараптандырып қана қоймай, ең бастысы, қазақстандық келу және ішкі туризм нарығын теңгерімді дамыту үшін айтарлықтай қызықты мүмкіндіктер ашатынын атап өткен жөн.

Қазіргі уақытта қалыптасқан қонақжайлық пен туризмнің қазақстандық нарығының негізгі проблемаларын талдау жалпы инфрақұрылымдық проблемалармен қатар орналастыру құралдарының жетіспеуі көптеген өңірлік дестинациялардың, оның ішінде қызықты тарихы, тартымды сәулеті және көркем табиғаты бар шағын қазақстандық қалалардың даму жолындағы негізгі кедергілердің бірі болып табылатынын көрсетеді. Жаһандық қонақ үй желілері үшін Қазақстанның орта қалаларының өзі әлі де жеткілікті перспективалы болып көрінбейді; неғұрлым шағын халықаралық қонақ үй операторларына келетін болсақ, жоғары пайдалану шығындарына байланысты Қазақстанның қатаң климатында қонақ үйді пайдалану құны олар үшін іс жүзінде мүмкін емес болып табылады, бюджеттік қонақ үйдің стандартты моделін іске асыру іс жүзінде мүмкін емес. Сонымен қатар, Airbnb ізашары болған бизнес модель туристерді дәстүрлі қонақ үй инфрақұрылымының нашар дамуы жағдайында олар үшін қолайлы орналастыру құралдарымен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді [9].

Қорытындылай келе, бірлесіп пайдалану экономикасының бизнес модельдерін қонақжайлық пен туризм индустриясына енгізу нарықтың барлық қатысушыларының қызметіне айтарлықтай әсер ететінін атап өтеміз.

Бір жағынан, дәстүрлі туристік бағыттар үшін ғана емес, сонымен қатар дамыған қонақ үй инфрақұрылымының жоқтығымен туризмнің дамуына кедергі болатын ықтимал перспективалы бағыттардағы туристік ағындарды арттыру үшін бірқатар мүмкіндіктер ашылады. Атап айтқанда, онлайн брондау және жеке тұрғын үйді қысқа мерзімді жалға алу мүмкіндіктерін пайдалану шағын қалаларды қамтитын тартымды туристік маршруттардың қалыптасуына серпін бере алады. Өз кезегінде, туристік ағымның өсуі жергілікті шағын кәсіпкерліктің дамуына және жаңа жұмыс орындарының пайда болуына ықпал етеді, бұл шағын елді мекендердің дамуындағы "қиындық" болып табылады.

Екінші жағынан, белгілі бір қауіптер мен қауіптер бар, оларға назар аудару бірлескен экономиканың кеңінен таралуынан оң нәтиже алудың маңызды шарты болып табылады. Жосықсыз бәсекелестік, көлеңкелі нарықты қалыптастыру, қаржылық қауіпсіздік және дербес деректерді қорғау саласындағы қатерлерді азайтатын барабар заңнамалық нормалар мен оларды іске асыру тетіктері қажет.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қонақжайлық пен туризм индустриясына қағидатты өзгерістер әкелгенін түсіну маңызды, ал олардың одан әрі дамуы нарықтың барлық стейкхолдерлерінен өз стратегиясы мен тактикасын жаңа болмысқа бейімдей отырып, жаңа жағдайларға тез және икемді бола білу қабілетін талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Querbes, A. (2017). Banned from the sharing economy: an agent-based model of a peer-to-peer marketplace for consumer goods and services. *Journal of Evolutionary Economics*, 1, 1–33.
2. Toeniskoetter C. Hospitality exchange – Overcoming safety, trust, and gender concerns in the couchsurfing community. Department of Anthropology, University of Michigan – Ann Arbor, 2013. URL: <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/102763/ctoenis.pdf?sequence=1&isAllowed=>
3. Zervas, G., Proserpio, D., and Byers, J. W. (2017). The rise of the sharing economy: Estimating the impact of on the hotel industry. *Journal of Marketing Research*, 54(5), 687-705.
4. Airbnb. Ресми сайт. URL: <https://www.airbnb.ru>
5. Osterwalder, A. and Pigneur, Y. (2009). *Business model creation*. ModdermanDrukwerk: Amsterdam, Netherlands.
6. Rozou A. (2017). Greek ‘sharing economy’ accommodates tourists. Rozou and Associates Law Firm. URL: <https://www.nomikosodigos.info/en/articles/871-greek-sharing-economy-accommodates-tourists>.
7. Sheresheva, M. Y., Oborin, M. S. and Polyanskaya, E. E. (2018). International hotel chains in Russia: the prospects and challenges of movement from megacities to smaller cities in Russian regions. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 10 (4).
8. М. Ю. Шерешева. Онлайн платформа Airbnb – бизнес модель экономики совместного потребления. Материалы Всероссийской научно-практической конференции 21 сентября 2018 г. – Москва, 2018.
9. Альтернативное размещение в мире и в Казахстане: ситуация и тренды. 2019. <http://www.matritca.kz/news/62974-alternativnoe-razmeschenie-v-mire-i-v-kazahstane-situaciya-i-trendy.html>

УДК 336.64.

РОЛЬ ОПРЕДЕЛЕНИЯ РИСКОВ В ПЛАНИРОВАНИИ ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Гаджиев Ф.А., старший преподаватель
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: farrux_gajiev@mail.ru

Осы мақалада тәуекелдің экономикалық мәні және оның түрлері қарастырылады. Оның параметрлері мен сәйкестендіру сипаттамалары да ашылады. Оның пайда болуының жиі кездесетін себептері талданады және кәсіпорынның қаржылық қызметін жоспарлау кезінде оны азайту әдістері келтірілген.

Тірек сөздер: тәуекелдер, жоспарлау, қаржылық қызмет, қаржылық ақпарат, кәсіпкерлік қызмет

В статье рассмотрена экономическая сущность риска и его виды. Также раскрываются его параметры и идентификационные характеристики. Разбираются наиболее частые причины его возникновения и приводятся методы его минимизации при планировании финансовой деятельности предприятия.

Ключевые слова: риски, планирование, финансовая деятельность, финансовая информация, предпринимательская деятельность

The article considers the economic essence of risk and its types. Its parameters and identification characteristics are also disclosed. The most frequent causes of its occurrence are analyzed and methods of its minimization are given when planning the financial activities of an enterprise.

Key words: risks, planning, financial activities, financial information, business activities

В рыночной экономике государство не несет ответственности по обязательствам предприятий, следовательно, последствия риска ложатся на плечи самого предприятия. Даже самое тщательное прогнозирование не в состоянии полностью исключить неопределенность рынка. А где неопределенность и случайность, там как известно и возможность риска.

С точки зрения финансового планирования риск — это вероятность возникновения убытков или недополучения доходов по сравнению с прогнозными данными бюджета.

Проблема выявления рисков и эффективного управления ими существует в каждом секторе хозяйствования – от сельского хозяйства и промышленности до торговли и сферы финансовых отношений. В этой связи определение системы показателей оценки риска при планировании финансовой деятельности предприятия, разработка практических рекомендаций по минимизации и страхованию рисков, а также разработка стратегии эффективного управления риском является актуальным на сегодняшний день вопросом.

Финансовый риск предприятия представляет собой результат выбора его собственниками или менеджерами альтернативного финансового решения, направленного на достижение желаемого целевого результата финансовой деятельности при вероятности понесения экономического ущерба (финансовых потерь) в силу неопределенности условий его реализации [1,23с.].

Классификация финансовых рисков предприятия по основным признакам представлена в таблице 1.

Таблица 1. Классификация финансовых рисков предприятия по основным признакам

по видам:	Основные виды финансовых рисков предприятия:
	Риск отдельной финансовой операции Риск различных видов финансовой деятельности Риск финансовой деятельности предприятия в целом
	Индивидуальный финансовый риск Портфельный финансовый риск
	Простой финансовый риск Сложный финансовый риск
	Внешний или систематический риск Внутренний или несистематический риск
	Риск, влекущий только экономические потери Риск, влекущий упущенную выгоду Риск, влекущий как экономические потери, так и дополнительные доходы
	Постоянный финансовый риск Временный финансовый риск
	Допустимый финансовый риск Критический финансовый риск Катастрофический финансовый риск
	Прогнозируемый финансовый риск Непрогнозируемый финансовый риск
	Страхуемый финансовый риск Нестрахуемый финансовый риск

Примечание - составлено автором на основании [2,54с.].

Вероятность риска принятия некачественного (убыточного) решения зависит от качества и объема используемой информации. Это предположение взято из неоклассической теории риска. Согласно данной теории, при наличии нескольких вариантов принятия решения (при равной доходности) выбирается такое решение, при котором вероятность риска (колебания) наименьшая. Можно предположить, что также при наличии нескольких вариантов с одинаковой прибылью выбирается такое решение, которое основано на более качественной информации, т.е. существует связь между риском и информацией.

Опыт работы специалистов консалтинговых фирм по постановке автоматизированных систем финансового планирования показывает целый ряд проблем, с которыми сталкиваются отечественные предприятия в области организации финансового планирования.

1. Нереальность формируемых финансовых планов, что связано с необоснованными плановыми данными по сбыту, планируемой долей денежных средств в расчетах, заниженными сроками погашения дебиторской задолженности, увеличенными потребностями в финансировании. Основной причиной такого положения дел является функциональная разобщенность подразделений, участвующих в составлении финансовых планов. В результате планы не являются реальным инструментом управления;

2. Низкая оперативность составления планов. Это связано с отсутствием четкой системы подготовки и передачи плановой информации из отдела в отдел, длительностью процедуры согласования планов, недостатком и недостоверностью информации; отсутствие четких внутренних стандартов составления планов;

3. «Оторванность» стратегического планирования от текущего;

4. Слабая выполнимость планов с точки зрения обеспечения необходимыми финансовыми и материальными ресурсами [3,78с.].

Для решения указанных проблем необходимо определить, с какими элементами системы финансового планирования они в наибольшей степени связаны и какие инструменты могут быть использованы для их решения.

Принятие решения является заключительной и самой ответственной процедурой в оценке рисков финансово-хозяйственной деятельности.

Предлагаем для минимизации финансовых рисков при принятии организационных и управленческих решений использовать таблицу оценки качества информации.

Таблица 2. Оценка используемой информации

Характеристика	Критерий оценки (качество)									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Достоверность (корректность) информации										
Объективность информации										
Однозначность										
Порядок информации										
Полнота информации										
Релевантность										
Актуальность информации (значимость)										

Количественная оценка качества информации как среднеарифметическое значение (+10)										
---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Примечание - составлено автором на основании [4,254с.].

Данная таблица позволяет проанализировать финансовую информацию и наглядно убедиться в ее качестве. Номера 1—10 вверху таблицы обозначают качество информации: чем информация качественней, тем выше ей присваивается номер. Результатом анализа может служить итоговое значение качества информации, которое находится как среднеарифметическое значение.

Источниками и методами получения информации являются следующие:

- документированная информация — наиболее ценный вид получения информации;
- пресса и печатные издания — традиционно наиболее емкий и широко используемый метод получения информации;
- данные операторов партнеров;
- использование косвенных признаков (метод сопроцессов). Ни один процесс не протекает в вакууме, в отрыве от окружения. Это приводит к тому, что всегда его будут сопровождать некоторые самостоятельные процессы, проявления которых можно обнаружить;
- агентурные методы — платное систематическое выполнение человеком заданий в ваших интересах [5,84с.].

После оценки используемой информации предлагается эмпирическая шкала риска, которую необходимо применять как заключительный этап при принятии организационных и управленческих решений (таблица 3).

Таблица 3. Эмпирическая шкала риска

N	Величина риска/(качество информации)	Наименование градаций риска	Характеристика
1.	0,1 - 0,3 (0,6 - 0,9)	Минимальный	Вероятность наступления отрицательных последствий достаточно мала (незначительна), отсутствуют факторы, негативно влияющие на финансово - хозяйственную деятельность предприятия. (Информация высокого качества.) Решение принимается.
2.	0,3 - 0,4 (0,7 - 0,8)	Средний	Вероятность наступления отрицательных последствий незначительна, проявляются факторы, негативно влияющие на финансово - хозяйственную деятельность предприятия. (Информация хорошего качества.) Решение принимается.
3.	0,4 - 0,6 (0,5 - 0,7)	Высокий	Значительная вероятность наступления отрицательных последствий, реально существует ограниченное количество факторов негативно влияющих на финансово - хозяйственную деятельность предприятия. (Информация удовлетворительного качества.) Решение принимается после детального анализа по минимизации и нейтрализации негативных факторов.

4.	0,6 - 0,9 (0,5 - 0,1)	Максимальный	Высокая вероятность наступления отрицательных последствий, реально существует значительное количество факторов негативно влияющих на финансово - хозяйственную деятельность предприятия, возникает опасность потери вложенных средств (Информация низкого качества.) Решение принимается после детального анализа по минимизации и нейтрализации негативных факторов.
----	-----------------------	--------------	---

Примечание - составлено автором на основании [6,253с.].

Главная роль в управленческом процессе отводится методам противодействия риску и снижения его уровня. Существует четыре основных варианта поведения в потенциально рискованных ситуациях:

1. *Игнорирование самого факта возможности риска* — лицо, принимающее решение (ЛПР), не предпринимает каких-либо действий в отношении возможного риска (не осознает или не хочет осознавать рисковости операции или ситуации, не может противодействовать риску, умышленно игнорирует его);

2. *Избегание риска* — этот вариант поведения характерен лицам, не склонным к риску, которые стараются избегать рискованных ситуаций, даже если есть потенциальная возможность получения высокого эффекта (дохода, доходности и др.);

3. *Хеджирование риска* — означает применение различных инструментов и методов, с помощью которых удастся снизить риск до приемлемого уровня (к подобным инструментам относятся опционы, фьючерсы, форварды и др.);

4. *Передача риска* — означает, что ЛПР не желает нести риск и готов на определенных условиях передать его другому лицу (примером передачи риска является страхование) [7,194с.].

В целом, финансовый риск – это не фатальное явление, а в значительной степени управляемый процесс. На его параметры и его уровень можно и необходимо оказывать воздействие, предварительно изучив его и идентифицировав его характеристики (состав и значимость факторов риска, масштабы последствия и их проявления и т.д.).

Подводя итоги следует заключить, что:

– финансовый риск присутствует в любых финансовых операциях и полностью избежать его невозможно. Не стоит забывать, что главным для предпринимателя является не полная ликвидация риска, что в принципе невозможно, а его минимизация с помощью уменьшения возможности его появления. Надо помнить, что это возможно лишь при качественной работе риск-менеджера, чей задачей является прогнозирование и своевременное реагирование на возможное проявление риска;

– в условиях неопределенности могут «выжить» лишь те организации, которые представляются наиболее гибкими и способными быстро реагировать на изменения в постоянно меняющейся рыночной среде;

– риск для предпринимательской деятельности настолько же опасен, как и полезен, так как он несет в себе очистительную функцию, то есть выступает «санитаром» рынка. Риск помогает очистить рынок от неконкурентоспособных организаций и тем самым способствует развитию экономики;

– управление финансовым риском является необходимым, иначе существует возможность существенных финансовых потерь.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Комекбаева Л.С. Корпоративный риск-менеджмент: интегрированное управление рисками: учебное пособие. - Караганда: «Болашақ- Баспа», 2017. - 208 с.

2. Ли В. Финансовые и экономические риски в деятельности предприятия. – Вестник КазУЭФМТ. - 2018. - №3. - С. 53-59
3. Жумабеков А.И. Оценка эффективности деятельности предприятий. - Бизнес-Информ., 2017. - №21. – С. 71-79.
4. Ильин Е.П. Психология риска. Глава 2 Теоретические аспекты рассмотрения проблемы риска. 2.3. Способы оценки степени риска. - Питер, 2016. – 327 с.
5. Лапуста М. Риски в предпринимательской деятельности. - М: ИНФРА-М, 2011. - 303 с.
6. Мельников А.В. «Риск-менеджмент: Стохастический анализ рисков в экономике». – М: Издательство «Анкил», 2014 г. - 312 с.
7. Макарова Н.Н. Методология управления рисками в организации. – Томск, 2013. – 248 с.

ӘОЖ 37.02

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚОЛ ЖЕТІМДІ САПАЛЫ БІЛІМ: КӘСІПкерлердің жаңа буынын дайындау бағыттары

Даулиева Ғ.Р. э.ғ.к., профессор м.а.
әл - Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.

E-mail: daulieva@mail.ru

Мақалада қолжетімді сапалы білімнің бәсекеге қабілетті мемлекет, зияткер ұлт қалыптастырудағы маңыздылығы, кәсіпкерлердің жаңа буынын қалыптастыру, кәсіпкерлік білім берудің өзектілігі және жаппайлық сипатының себептері, кәсіпкерлік білім беруді ұйымдастырудың ерекшеліктері және мәселелері қарастырылған.

Тірек сөздер: қолжетімді сапалы білім, креативті экономика, салыстырмалы бәсекелестік артықшылықтар, кәсіпкерлік білім беру, кәсіпкерлік инфрақұрылым

В статье рассмотрены важность доступного качественного образования в формировании конкурентоспособной страны, интеллектуальной нации, формирование нового поколения предпринимателей, причины актуальности и востребованности предпринимательского образования, особенности и проблемы организации предпринимательского образования.

Ключевые слова: доступное качественное образование, креативная экономика, сравнительные конкурентные преимущества, предпринимательское образование, предпринимательская инфраструктура

The article considers the importance of affordable quality education in the formation of a competitive country, an intellectual nation, the formation of a new generation of entrepreneurs, the reasons for the relevance and demand for entrepreneurial education, the features and problems of organizing entrepreneurial education.

Keywords: affordable quality education, creative economy, comparative competitive advantages, entrepreneurial education, entrepreneurial infrastructure

Дамыған озық елдердің экономикалық даму тенденциялары және параметрлерінің эмпирикалық талдауы білім берудің экономикалық өсудің шешуші факторы ретіндегі маңыздылығының артуын байқатады. Қазіргі уақытта білім беру «ақпарат экономикасы», «білім экономикасы», «жаңа экономика», «парасат экономикасы», «инновациялық

экономика», «креативті экономика» деп аталатын барлық экономикалық жүйелердің маңызды айрықша сипаттамаларының қатарында.

Отандық экономиканы модернизациялау стратегиясының маңызды басымдылығы шикізаттық даму моделінен креативті дамуға көшу, бәсекеге қабілетті тауарлар мен қызметтердің кең ауқымды өндірісіне арналған инновацияларды, жоғары технологияларды жасауға, өндіруге және қолдануға қабілетті технологиялық динамикалық мемлекетті дамыту болып табылады.

Қазіргі кезде қоғамның түрлі салаларына таралған жоғары технологиялар және креативтілік компонент экономикалық өсудің қозғаушы күшіне айналуға [1]. Басқаша айтқанда, орны толмайтын табиғи ресурстарды өндіру және оларды экспорттау қазіргі уақытта өзектілігін жоюда. Себебі, жаңа идеяларды жасаушы адамның ақыл-ойының қатысуымен жасалатын өнімдер бір мезгілде қалпына келмейтін ресурстардың сиректігі (шектеулілігі) мәселесін, қоршаған ортаны сақтау, өмір сүру деңгейін көтеру, жан басына шаққандағы ұлттық табыстың өсу мәселелерін шешуге қабілетті. Бұл өз кезегінде, білім беру саласындағы іс-әрекетке тікелей тәуелді, өйткені білімге жұмсалған шығындар адам капиталын қалыптастыру, жетілдіру және жинақтау арқылы экономиканың жаңа идеяларды өндіру қабілетін, оның жоғары технологиялық өндірістердегі салыстырмалы бәсекелестік артықшылықтарын арттырады.

ҚР Президенті К.К.Токаев халыққа жолдауында Ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының: «Білімді болуға оқу керек. Бай болуға кәсіп керек. Күшті болуға бірлік керек. Осы керектердің жолында жұмыс істеу керек» деген ой толғауын өзек ете отырып, қолжетімді сапалы білімнің бәсекеге қабілетті мемлекет, зияткер ұлт қалыптастырудағы маңыздылығына аса мән береді. Жаңа экономикалық бағдардың негізгі бағыттарының қатарында адам капиталының сапалы өсуі және жаңа үлгідегі білім беру саласына инвестиция тарту мәселелеріне ерекше назар аударылып отыр [2].

Отандық білім беру саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асырудың негізі Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы болып табылады. Аталған бағдарлама мемлекеттің білім беру саясатының мақсаттарын, міндеттерін және кезеңдік жүзеге асырылу механизмдерін белгілеумен қатар, стратегиялық дамудың мақсаты ретінде білім берудің сапасын арттыруға және жаңашылдандыруға қажетті жағдайларды жасауға бағытталған [3].

Десек те, білім саласында әлі де шешімін таппай отырған кейбір осал тұстар да баршылық. Әсіресе ғаламдық Covid19 пандемиясы жағдайындағы қашықтықтан оқыту барысында білім беру саласын цифрландырудың жеткіліксіздігі, «цифрлық теңсіздік», заманауи техника және сапалы интернетпен қамтамасыз етілмеуі, білім беру ұйымдарының ІТ стратегиясының болмауы сияқты көптеген мәселелер байқалды.

Жоғары оқу орындары кәсіпкерлік типтегі зерттеушілік университет моделінде еңбек нарығының талаптарына сай білікті маман дайындауда құзыреттілік-модульдік ұстанымды жүзеге асыруда. Еңбек нарығының бағалауы, бітірушінің еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігі - білім беру қызметі сапасының объективті құрамдас бөлігі. Демек, білім беру қызметінің негізгі тұтынушысы да жұмыс беруші. Алайда, қазіргі уақытта, кейбір сарапшылардың пікірінше, барлық білім беру бағдарламаларының тек 32,6% ғана жұмыс берушілердің күтімдеріне сай келеді [4].

Сондықтан, тұтас кәсіби білім беру жүйесін еңбек нарығына қажетті құзыреттіліктерді қалыптастыруға қайта бағдарлау және кәсіпкерлердің жаңа буынын дайындауға бет бұру қажет. Осы тұрғыда, кәсіпкерлік негіздерін білім берудің мектептен бастап ЖОО ға дейінгі барлық деңгейлерінде оқыту үдерісіне енгізілуі елімізде кәсіпкерлікті дамытудың драйвері бола алады.

Қазіргі экономикалық даму жағдайларында кәсіпкерлік білім беру дамыған және даму үстіндегі көптеген елдерде жаһандық трендке айналды. Шет мемлекеттердің тәжірибесінде кәсіпкерлікке оқытудың жекелеген курстары және тұтас бағдарламаларының

танымалдылығы жыл өткен сайын артуда. Мәселен, АҚШ-та бұл танымалдығы бойынша құқық және ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен бағдарламалаудан кейінгі бакалавриат деңгейіндегі жоғары білімнің үшінші бағыты. Жоғары білім берудің еуропалық кеңістігінде кәсіпкерлік бакалавриатта ең талап етілетін оқыту бағыттарының бестігіне кіреді. Көптеген шетел университеттерінде студенттер мамандандырылған факультеттерде (бизнес мектептерде) жеке білім беру бағдарламалары бойынша кәсіпкерлікке оқу мүмкіндігіне ие. Олардың қатарында «Кәсіпкерлік», «Кәсіпкерлік және инновациялар», «Кәсіпкерлікке кіріспе», «Халықаралық бизнес», «Бизнес экономика», «Бизнесті жүргізу», «Кәсіпкерлік және жаңа бизнес» және т. б. бар. Мұндай білім берудің мақсаты - қызметтің ерекше бағыты ретінде кәсіпкерлікке оқыту және білім алушыларда табысты кәсіпкер болу үшін қажетті дағдыларды, осы саладағы кәсіби құзыреттіліктерді қалыптастыру [5].

Ғылыми зерттеулерге жасалған шолу кәсіпкерлік білім берудің жаппайлық сипат алуын бірқатар себептермен түсіндіруге мүмкіндік береді:

- ✓ басқарушылық экономикадан кәсіпкерлік экономикаға көшу (Audretsch, Thurik 2000);
- ✓ кәсіпкерліктің нарық мүмкіндіктерін ашу және пайдалану бойынша қызмет ретіндегі кең тұжырымының қалыптасуы (Shane, Venkataraman, 2000) [6];
- ✓ кәсіпкерлік ойлау және мінез – құлық тәсілі ретіндегі тұжырымның басымдығы (Leitch, Hazlett и Pittaway 2012; Mustar 2009);
- ✓ құзыреттіліктерге жаңа сұраныс, кәсіпкерлік ойлау және бастамашылдық мінез – құлық табыстың негізгі факторы болып табылатын еңбек нарығындағы өзгерістерге бейімделу (Audretsch 2014; Urbano and Guerrero 2013) [7];
- ✓ креативті экономика және креативті индустрияға көшу [1];
- ✓ бизнес-экономикалық / білім беру модельдерінің жаңа форматы (Университет 3.0/ Университет 4.0) [8].

Кәсіпкерлік білім берудің шетелдік тәжірибесі кәсіпкерлік бойынша университеттік бағдарламалардың бүкіл әлемде пәрменді түрде жүзеге асырылатындығын айғақтайды. Бұл ұлттық кәсіпкерлік жүйесін нығайту және оның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүдделі Қазақстан үшін кәсіпкерлік білім берудің өзектілігін арттырады.

Қазіргі уақытта Қазақстанның да аталған жүйелі трендтерден тыс қалмағандығы байқалады. Кәсіпкерлікті дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларын іске асыру шеңберінде кәсіпкерлерді даярлаудың және креативті қоғамды қалыптастырудың ретке келтірілген жүйесі біртіндеп құрылуда.

2016 жылғы 9 қыркүйекте Мемлекет Басшысы Үкімет жұмысының басты басымдықтарының бірі жаппай кәсіпкерлікті ынталандыру және жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету екендігін белгіледі. Осыған байланысты, Мемлекет Басшысы қойған міндеттерді жүзеге асыру үшін «Атамекен» ҰКП кәсіпкерлікті дамыту бойынша 10 қадам ұсынды. Бекітілген қадамдардың қатарында кәсіпкерлік білім беру екінші басымды қадам болып тұр. Сарапшылардың пікірінше, кәсіпкерлік білім беру мемлекеттік басымдыққа айналу қажет [9].

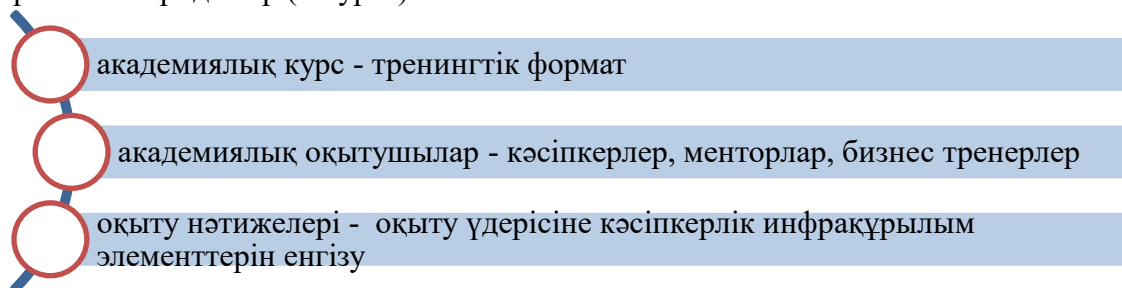
Кәсіпкерлік саласында білім және дағдыларды қалыптастыруға деген аса өткір қажеттілік отандық білім беру қызметі нарығына, әсіресе бизнес-білім беру қызметі нарығына жаңа қатысушыларды әкелуде. Аталған нарықтағы кәсіпкерлік білім беру қысқа мерзімді бизнес-тренингтерді, инновацияларды құрастыру және бизнес-идеяларды генерациялау бойынша әртүрлі сабақтарды, бизнес-жоспарлау, бизнес-модельдеу және инвестициялау бойынша жас кәсіпкерлерге арналған курстарды, шағын бизнесті есепке алу және салық салу бойынша курстарды, сондай-ақ неғұрлым ұзағырақ оқыту бағдарламаларын, оның ішінде стартаперлер мен шағын бизнес-инкубаторлардың қатысушыларына бағдарланған мемлекеттік қаржыландыруға негізделген бағдарламаларды қамтиды. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік

бойынша формальды білім беру «МВА» бағдарламаларымен ұсынылған. Сонымен қатар, бірқатар университеттер мен колледждерде кәсіпкерлік немесе оның негіздері бойынша курстар оқытылады. Алайда, шетелдік тәжірибеде жүзеге асырылып отырған кәсіпкерлік саласындағы жеке білім беру бағдарламалары әзірге қалыптаспаған.

Академиялық деңгейдегі кәсіпкерлік білім беру 1) іргелі экономикалық білімге оқыту (кәсіпкерлік ілімдері); 2) қолданбалы экономикалық білімге оқыту (кәсіпкерлікті қолдау және дамыту бағдарламалары, заңнамадағы өзгерістер және т.б.); 3) ғылыми-зерттеу іскерліктеріне оқыту (статистикалық деректер бойынша талдау, қорытындылар мен ұсыныстарды қалыптастыру); 4) практикалық іскерлікке оқыту (бизнес-жоспарлау көмегімен өз кәсібін ұйымдастыру мүмкіндіктерін қарастыру); 5) экономикалық білімді басқаларға бере білуге үйрету; 6) студенттердің кәсіпкерлік мәдениетін қалыптастыруды қамтиды [10].

Жоғары оқу орындарының білім беру үдерісіне кәсіпкерлік пәнінің енгізілуі студенттерге кәсіпкерлік қабілеттіліктерін анықтауға; кәсіпкерлік және шығармашылық тиімді пайдалануға; студенттерге тиімді әлеуметтік байланыстар тәжірибесін алуға; кәсіби тұрғыда өзін өзі анықтауға; кәсіпкерлік ойлау және кәсіпкерлік мәдениеттің қалыптасуына жағдай жасауға; экономикалық білім берудің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Әрине, білім алушылардың барлығы бірдей бизнесмен болуы қиын. Бұл қалыпты тәжірибе. Кәсіпкерлік білім беру **«soft skills» – «жеке дағдыларды» қалыптастыру тұрғысында маңызды.** Басқаша айтқанда, кәсіпкерлік білім беру кәсіпкерлік құзыреттіліктерді, соның ішінде тәуелсіздік және дербестік шешім қабылдау қабілетін, жеке және топтық жауапкершілікті, коммуникабельділік, командада әрекет ете білу және негізделген тәуекелге бару, бастамашылдық, білімін жетілдіру және өз бетінше білім алуға ұмтылуды қалыптастыруға негіз бола алады.

«Кәсіпкерлік» пәнін оқытудың өзіндік әдіснамалық ерекшеліктері, сәйкесінше бірқатар мәселелері де бар (1-сурет).

1-сурет. Кәсіпкерлік білім берудегі пәнді оқытудың әдіснамалық мәселелері

Ескерту: сурет талдау негізінде автормен құрастырылды.

Бір жағынан, бұл объективті пәндік мазмұны бар ғылым, ал екінші жағынан, бұл ғылымның пәні кәсіпкерлік қызметке бағдарланған әрбір студент үшін жеке маңызды, яғни игерген білім және дағдыларды табыс табу мақсатында өзі қолданып, байқап көруге студенттердің қажеттілігі жоғары. Осыған байланысты, кәсіпкерлікті оқытуда пәндік-бағдарланған және тұлғалық-бағдарланған мазмұнның теңгерімділігін сақтау қажеттігі туындайды. Сондықтан, жаңа кейстарды, оқытудың жаңа әдістері мен форматтарын үйлестіру қажет.

Кәсіпкерлікті академиялық курс ретінде оқыту үдересінде бейформальды оқытуда қолданылатын тренингтік форматтың әдістерін (ситуациялық практика, кәсіпкерлік жекпе-жек, тренингтер, бизнесті басқаруға арналған модельдеу тапсырмаларын шешу, креативті шешімдер дизайны, презентациялар, питчтар) дәстүрлі оқыту әдістерімен қатар барынша қолдану оқытудың практикалық бағытын қалыптастыруға және нығайту тұрғысында маңызды.

Кәсіпкерлік білім беруді дамытуда оқыту үдерісіне танымал кәсіпкерлердің, бизнес-тренерлердің қатысуын, менторлық қолдауды, бизнес-экскурсияларды, байқаулар, жастардың бизнес-лагерьлерін, басқа да кәсіпкерлік инфрақұрылым элементтерін қамтитын жүйелі ұстаным қажет. Осындай жүйелі негіздегі кәсіпкерлік білім беру білім алушыларға отандық бизнес-кейстарды, бизнесмендерді таныстыру арқылы оларды кәсіпкерлік қызметке ынталандырып, студенттерге тиімді әлеуметтік байланыстар тәжірибесін алуға (нетворкинг), студенттік стартаптарға потенциалды инвесторларды, дайын бизнесті потенциалды сатып алушыны табуға мүмкіндіктер береді.

Кез келген елдегі экономикалық дамудың қозғаушы күші - бұл кәсіпкерлік ойлау, мінез-құлық. Оның үстіне, жаңа цифрлық технологиялардың кәсіпкерлік үдерістер мен нәтижелерге тән белгісіздік сипатына, сондай-ақ осы белгісіздікпен күресу тәсілдеріне өзгерістер енгізуі цифрлық технологиялар мен кәсіпкерлік тоғысындағы маңызды мәселе - цифрлық кәсіпкерлік мәселесінің өзектілігін арттырды. Кәсіпкерлік білім беру кәсіпкерлік құзыреттіліктермен қатар креативтілік және бастамашылдық тұрғысында адам капиталын қалыптастыруға, жалпы алғанда Қазақстанның 30-озық елдің қатарына қосылу стратегиясының және ЭЫДҰ стандарттарын енгізу бойынша стратегиялық міндеттердің жүзеге асырылуына қажетті жағдайларды жасауға қабілетті.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Флорида Р. Креативный класс. Люди, которые создают будущее. Издательство: Манн, Иванов и Фербер, 2016 г. - 650 стр.
 2. Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі. Мемлекет басшысы Қ. Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2020 жылғы 1 қыркүйек <https://www.akorda.kz/>
 3. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. <http://adilet.zan.kz/>
 4. Бизнес-образование – драйвер роста предпринимательства: мнение эксперта о послании президента <https://atameken.kz/ru/news/38144>
 5. Предпринимательское образование в России и за рубежом / Под ред. Ю.Б. Рубина М.: Синергия пресс, 2015. 386 с.
 6. Чепуренко А. Ю. Как и зачем обучать студентов предпринимательству: полемические заметки // Вопросы образования. – 2017. – № 3. – С. 248-276.
 7. Nabi G., Liñán F., Fayolle A., Krueger N., Walmsley A. Impact of Entrepreneurship Education in Higher Education: A Systematic Review and Research Agenda. Academy of Management Learning & Education, 2017, Vol. 16, No. 2, 277–299
 8. Виссема Й.Г. Университет третьего поколения. - М: Олимп-Бизнес, 2017. – 480 с.
 9. Глобальный мониторинг предпринимательства Национальный доклад: Казахстан 2017/2018. Астана, 2018. – 85 стр.
- Рубин Ю.Б. Формирование компетенций в сфере предпринимательства на образовательном пространстве бакалавриата // Высшее образование в России. 2016. №1 (197).

УДК 510.65

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ ГЕЙМИФИКАЦИИ

Есейқызы Ү., м.т.н., Есейқызы А., м.п.н., Қаратас Ж.М., м.э.н.
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: aiym.yesseykyzyy@gmail.com

Статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме подготовки квалифицированных специалистов с умением логически анализировать проблемы и задачи, преуспевать в математических операциях и проводить научные исследования использовать формальные и неформальные навыки рассуждения, такие как дедуктивное мышление, и выявлять закономерности. Автором предложены, как методы формирования логического мышления, виды интеллектуальных игр. При активном использовании различных техник тренировки логики и логического мышления, достигается высокий уровень умственного развития.

Ключевые слова: логическое мышление, развитие умственных способностей, интеллектуальные игры, формирование логики

Мақала қазіргі уақыттағы өзекті болып табылатын қасиеттерге ие, яғни, туындаған мәселені логикалық тұрғыда талдай алатын, сонымен қатар, математикалық операцияларды оңай шешіп, ғылыми зерттеулер жүргізу барысында дедуктивтік ойлау және заңдылықтарды анықтау сияқты формальды және формальды емес ойлау дағдыларын қолдана білетін мамандарды даярлауға бағытталған. Автор мақаласында логикалық ойлауды қалыптастыру әдістері ретінде, зияткерлік ойын түрлері ұсынылған. Логика және логикалық ойлау жаттығуларының әртүрлі техникаларын белсенді пайдалану арқылы ақыл-ой дамуының жоғары деңгейіне қол жеткізіледі.

Тірек сөздер: логикалық ойлау, ақыл-ой қабілеттерін дамыту, интеллектуалды ойындар, логиканы қалыптастыру

The article is devoted to the current problem of training qualified specialists with the ability to logically analyze problems and tasks, succeed in mathematical operations and conduct scientific research, use formal and informal reasoning skills, such as deductive thinking, and identify patterns. methods of forming logical thinking and types of intellectual games. With the active use of various techniques for training logic and logical thinking, a high level of mental development is achieved.

Key words: logical thinking, development of mental abilities, intellectual games, the formation of logic

Игра для ребёнка — естественная непринужденная активность, основная форма развития мышления и личности. Через игровую деятельность ребёнок познаёт мир: узнаёт свойства и характеристики окружающих его предметов, осваивает социальные роли и учится взаимодействовать с другими детьми и взрослыми, приобретает навыки и подтверждает свою состоятельность.

В последнее время в педагогике все чаще и чаще используются игровые технологии, так как современные образовательные системы ставят перед собой цель создать гибкую модель обратной связи между учителем и учеником, а также повысить групповую активность и взаимодействие между самими учениками.

Процесс вовлечения и мотивации получил название «геймификации образования». Под геймификацией понимается применение игровых методик в неигровых ситуациях. Опыт показал, что использование этого подхода позволяет значительно увеличить эффективность образовательного процесса. Когда речь заходит об игровых технологиях в обучении, то первая возникающая ассоциация связана с обучением детей дошкольного и младшего школьного возраста.

Термин game-based learning (геймификация) используется для обозначения игр, цель которых — развитие ребенка, в частности, аналитического мышления и логики, эмоционального интеллекта, способности решать сложные задачи. Кроме того, такие

приложения помогают вовлечению детей в командную работу. Методы game-based learning признаны UNESCO как полезный и эффективный инструмент образовательного процесса.

Без умения мыслить логически невозможно выполнять даже самые простые повседневные задачи. В работе, в учебе и даже в бытовых вопросах человек, иногда сам того не осознавая, полагается именно на логику. Без нее невозможно доказать свою правоту в споре, найти выход из какой-либо сложной ситуации или правильно расставить приоритеты, когда нужно принять взвешенное решение. Так логическое мышление является важнейшей функцией человеческого интеллекта, которую просто необходимо развивать.

1) Актуальность

В декабре 2018 года Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) опубликовала результаты оценки навыков казахстанских школьников – PISA-2018. Эта международная система оценки является одним из самых авторитетных проектов в сфере мониторинга образовательных достижений школьников. В результате проведенного тестирования были получены следующие данные: “Средний балл казахстанских участников составил всего 390 (из 1000 возможных) – ниже оказались только Катар, Панама, Перу, Азербайджан и Кыргызстан. С самыми сложными заданиями справилось лишь 0,4% учеников, что согласно методике PISA говорит о том, что подавляющее их большинство не имеют должных навыков логического мышления, умения оценивать незнакомый текст, находить, извлекать и интерпретировать необходимую информацию.”

Для сравнения с предыдущими результатами можно посмотреть на данный график, который демонстрирует статистику с 2009 года.

Что дает нам ясно видеть, тенденцию снижения у учеников навыки математического и логического мышления.

Также, с 2017 года в тесты, предлагаемые на едином национальном тестировании, включены задачи на проверку математической грамотности. Для решения этих задач зачастую не нужен специальный математический аппарат; достаточно хорошо развитого логического мышления, нестандартного подхода, интуиции. Но, как показывает практика, многие выпускники испытывают затруднения при решении довольно простых логических задач. Часто встречается такая ситуация: учащийся интуитивно понимает, каким должен быть правильный ответ, но объяснить – почему именно, не может. Такие данные, являются явными фактами заниженного уровня логического, также критического мышления.

Данная диаграмма иллюстрирует разницу в средних баллах по трем предметам (История Казахстана, Казахский язык, Математика) результатов ЕНТ. Согласно данным из графики, можно четко увидеть что результаты математики сравнительно сильно отличаются от других предметов. В среднем дает 13,74 баллов.

По результатам опроса выпускников школы, на вопрос “В каких именно аспектах вы затруднились ответить по предмету Математики” 82,1% выпускников ответили, что логические задачи, и задачи высшей математики заставляют потратить большое количество времени.

Что дает нам проблему нынешнего образовательного процесса, который требует серьезных перемен, или применения новых методик.

Президент Н.А.Назарбаев отметил, что в первую очередь следует изменить роль системы образования. Образование должно стать одним из основных звеньев новой модели экономического развития. Учебные программы должны быть направлены на развитие логического и критического мышления обучающихся. Основными целями проводимых в Казахстане реформ в системе образования является повышение качества обучения с помощью использования новейших педагогических технологий, развитию у учащихся навыков самостоятельного обучения, критического мышления, умений использовать теоретический материал на практике, а также воспитание конкурентоспособной молодежи.

Таким образом, развитие логического мышления является - одной из важнейших задач, стоящих перед дидактикой. Этим объясняется высокий интерес философов, педагогов, психологов, методистов к данной проблеме.

В поиске способов тренировки своих интеллектуальных способностей многие люди интересуются логическими играми. Считается, что они дают разностороннюю нагрузку на мозг человека, благодаря чему удастся эффективно развивать свой умственный потенциал.

Тренировать логику человек начинает еще будучи ребенком. В школьные годы дети часто выполняют различные упражнения, решают головоломки, которые призваны научить их мыслить последовательно, объективно. Но во взрослом возрасте люди перестают уделять должное внимание развитию логического мышления. Во многом это связано с отсутствием понимания того, как правильно тренировать данную сторону своего интеллекта. Рассмотрим самые эффективные современные методы развития логики.

В статье рассматривается проблема формирования логического и критического мышления у детей путем геймификации образования. Дети поколения Z, которые родились в цифровом мире, и уже не могут представить себе жизнь без мобильного интернета и других гаджетов, в основном воспринимают информацию визуально. Внедрение элементов геймификации посредством платформы поможет повысить заинтересованность детей в выполнении логических заданий. Так как для большинства детей найти полезный и увлекательный досуг является непростой задачей. Мы предлагаем решение для данной проблемы – превратив логические задачи в игровой процесс.

Преимуществом использования специализированной платформы для развития логического мышления является перенос центра тяжести с вербальных методов обучения на методы поисковой и творческой деятельности учителя и учеников. Следовательно, меняется и роль учителя в образовательном процессе. Он перестает быть источником информации, а становится соучастником, помощником.

Использование таких методов помогает:

- привлекать пассивных слушателей к активной деятельности;
- делать занятия более наглядными и интенсивными;
- формировать информационную культуру у детей;
- активизировать познавательный интерес;
- реализовывать личностно-ориентированный и дифференцированный подходы в обучении;
- снять такой отрицательный фактор, как «ответобязнь»;
- активизировать мыслительные процессы (анализ, синтез, сравнение и др.)

Все игры на развитие логического мышления направлены на то, чтобы сформировать у ребенка основные элементы мыслительных процессов: сравнение, обобщение, классификация, синтез, анализ, умозаключение.

Решение разного рода нестандартных задач способствует формированию и совершенствованию общих умственных способностей: логике мысли, рассуждений и действий, гибкости мыслительного процесса, сообразительности, смекалки, пространственных представлений. Овладев логическими операциями, ребенок станет более внимательным, научится мыслить ясно и четко, сумеет в нужный момент сконцентрироваться на сути проблемы, убедить других в своей правоте. Учиться станет легче, а значит, и процесс учебы, и сама школьная жизнь будут приносить радость и удовлетворение.

Цель проекта заключается в устранении недочетов школьного образования в аспекте развития логического мышления учеников путем разработки образовательной платформы, которая позволит сформировать и развить навыки логического и критического мышления у школьников всех возрастов и разных уровней подготовки.

Мы считаем, что логическое мышление ученика и его способность к познанию должны развиваться системно и на основе специального логического инструментария.

Таким образом, мы стремимся познакомить детей с основными категориями, принципами, особенностями и законами логики, а также продемонстрировать примеры и упражнения для применения полученных знаний и навыков.

Учитывая данную проблему, мы ставим перед собой следующие задачи:

1. сделать качественный анализ существующей методики развития логического мышления обучающихся во всех уровнях образования нашей страны
2. на основании результатов анализа сформировать задания совместно с учителями математики
3. разработать полноценную платформу, в которой будет несколько типов аккаунтов:
 - a. ученик (проходит уровни, собирает койнс)
 - b. учитель (может добавлять новые задания, контролировать и анализировать достижения учащихся)
 - c. родитель (также может видеть успехи своего ребенка)
 - d. администраторы
4. Внедрить в образовательную систему в течение 12-18 месяцев со дня получения финансирования

Новизна исследований состоит в разработке кроссплатформенного приложения, предназначенного для формирования логического мышления детей школьного возраста путём комбинации развивающих игр в рамках комплексно-игрового метода.

Современные информационные технологии открывают массу возможностей, в том числе, и для самосовершенствования. Так образовательная платформа “BrainUp” позволяет заниматься в режиме онлайн тогда, когда это удобно. Благодаря нашей платформе, не потребуется посещать какие-либо очные курсы для развития логического мышления – улучшать свои навыки можно прямо из дома. Для полноценного обучения достаточно компьютера и выхода в интернет.

В работе будет реализован системный подход к рассмотрению проблемы развития логического мышления школьников, предполагающий анализ различных компонентов разрабатываемой интерактивной платформы. Можно отметить, что попытки такого рода, предпринимались в ряде исследований, но целостной системы такого объема и качества разработки не предлагалось на отечественном рынке.

Результатом создания платформы с элементами геймификации станет достижение цели развить логическое мышление детей школьного возраста с учетом всех эмоциональных и интеллектуальных потребностей детей, с усовершенствованной системой мотивации и рейтинга, позволяющий детям более осознанно подходить к процессу обучения, результатом которого станет развитие целого ряда навыков, таких как: быстрое нахождение решений проблем (как математических, так и повседневных), развитое аналитическое мышление, способность воспринимать информацию более критически, креативность и ориентированность на результат. В дальнейшем после реализации данного проекта, в планах расширить и усовершенствовать платформу, с помощью консультации опытных педагогов, психологов и разработчиков.

Также мы надеемся достигнуть и наших долгосрочных целей: улучшение результатов единого национального тестирования и поднятие нашей страны в международном рейтинге.

Мы искренне верим, что наши ученики поверят в свои возможности, смогут достичь невероятных высот и стать проактивными гражданами нашей республики, стремящимися внести свой вклад в развитие нашей республики.

УДК 378

АДАМИ КАПИТАЛДЫ ДАМУДАҒЫ БИЗНЕС-БІЛІМ БЕРУДІҢ РӨЛІ

Жанайсова Ж.Е., э.ғ.м., оқытушы

*Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық
университеті, Орал қ.*

E-mail: Jane_1990@mail.ru

Мақалада білім берудің маңыздылығы адам капиталының қалыптасуы мен жинақталуына әсер ететін негізгі фактор ретінде көрсетілгені туралы айтылған. Жұмыста адами капиталды анықтауға негізгі тәсілдері жүргізіледі, сонымен қатар оның құрамдық элементтері болады. Адами капиталдағы инвестиция түсінігі қарастырылады, сондай инвестицияның объектілері мен субъектілері болып бөлінеді. Адами капиталдың негізгі инвестиция көзі ретінде білім беру қарастырылады. Мақалада білім берудің адамның жетістік деңгейіне, кәсіби қызметіне әсері көрсетілген, адами капиталдың қалыптасуының көздері туралы, сонымен қатар адами капиталдың даму үрдісіндегі білім берудің әсері сипатталған. Қорытындысында автор заманауи жаһандық экономикадағы бәсекелес елдердің артықшылықтары ретінде адами капиталды дамытуға алып келетін, білім беру жүйесін жақсартуды, тиімділігі мен сапасын арттыруды іске асыру үшін ұсыныстар береді.

Тірек сөздер: адами капитал; білім беру; білім; инвестиция; экономикалық саясат; экономикалық өсу; экономикалық даму.

В статье говорится о значимости образования как основного фактора, влияющего на формирование и накопление человеческого капитала. В работе приводятся основные подходы к определению человеческого капитала, а также выделяются его составные элементы. Рассматривается понятие инвестиций в человеческий капитал, выделяются субъекты и объекты таких инвестиций. В качестве основного объекта инвестиций в человеческий капитал представляется образование. В статье показано влияние образования на степень успеха человека в его профессиональной деятельности, охарактеризованы источники формирования человеческого капитала, а также описано влияние образования на процесс развития человеческого капитала. В заключение автор дает рекомендации, претворение которых в жизнь может поспособствовать улучшению системы образования, повышению ее качества и эффективности, что в конечном итоге должно привести к развитию человеческого капитала как одного из ключевых конкурентных преимуществ страны в современной глобальной экономике.

Ключевые слова: человеческий капитал; образование; знания; инвестиции; экономическая политика; экономический рост; экономическое развитие.

The article dwells upon the significance of education that can be regarded as the major factor influencing the development and accumulation of human capital. The article provides the main approaches to identify human capital and its components. Further, the author considers the issue of investments in human capital and identifies their subjects and objects. Education is regarded as the main object of investment in human capital. The author describes the influence of education on the professional success of an individual and thus his contribution into the national economy. The author has characterized the sources of

human capital development. Moreover, the influence of education on human capital development has been demonstrated. In the conclusion of the article, there are recommendations which if followed can improve education system and quality of education and its efficiency: all these things will lead to human capital development as one of the key competitive advantages of the country in the contemporary global economy.

Keywords: *human capital; education; knowledge; investment; economic policy; economic growth; economic development.*

Ақпараттық технология, коммуникация, техниканы модернизациялаудың жаһандық даму кезеңінде даярланған мамандар мен жаңа білім алу үшін жедел түрде мүмкіндіктеріне қажеттілік өседі.

Заманауи әлемде білім беру тек адамның ғана емес, бүкіл елдің ғылыми-техникалық потенциалын дамыту мен экономикалық өсуіне әсер ететін жетістік кепілі болып саналады. Д.И. Менделеевтің пікірінше, шындығында білімді адамдар елдің экономикалық, саяси және діни дамуының кепілі: «Білім беру – адамның жойған уақыты пен еңбегіне жауап беретін адами құндылықтарды жинақтайтын сатып алынған капитал» [1, 34-40б]. Шын білімді адам өзіндік пайымдауларына үкімет немесе білімді қоғам мұқтаж болған кезде өз орнын табады.

Заманауи әлемде жақсы маманға бір ғана теориялық білім жеткіліксіз. Алпауыт дамып жатқан ғылым оларды жедел ескіруге алып келеді. Еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілік адамның белсенділігіне оны ойлау қабілетіне білімі мен тәжірибесінің жүзеге асырудағы қабілеттеріне тікелей байланысты. Тұлғаның мотивация, дағды сияқты қасиеттер адами капиталдың құрамы болып табылады. Бұл маңызды ресурстар барлық қоғам мен адамның таралуына маңызды. Ол материалдық байлықты жинау мен табиғи ресурстардан да құндырақ. Біз өз жұмысымызда заманауи әлемдегі адами капиталдың негізі білім беру екендігін көрсетеміз және бұл жағдайда адамның білім беру капиталы туралы айтуға болады. Еске сала кететін жайт, адами капитал теориясына енгізілген идея әлемдік ғылыми ойлауға оң әсерін тигізді және оның әр түрлі сфераларын қозғады, ғылыми проблемаларды шешудің жаңа ережелерін тудырды. Адами капитал теориясының негізін салушы ұлы ойшылдар: Платон, Аристотель, кейін одан әрі А.Смит, Д.Рикардо, К.Маркс, Т.Шульц, Г.Беккер дамытты. Адами капиталды дамытудың мәселесі оның мәні туралы шет елдік, соның ішінде ресейлік ғалымдар: А.И.Добрынин, У.Д.Цыренова, М.М.Критский және басқалары айналысуда. Олардың ғылыми ізденістердің арқасында адами капитал және оны құрайтын негізгісі білім беру – қоғамның көп бөлігінің адамға, оның білімі, кәсіби дайындығына инвестиция құюына деген көзқарастарын өзгертті. Бұл экономикалық тұрғыда тұрақтылық бағасын құрастыруға мүмкіндік тудырды. Адами капитал түсінігінің күрделілігі жан-жақтылығы көп өлшемділігі қазіргі таңда көп түсіндірмелердің болуына әкеледі, бұдан шартты түрде екі негізгі топты біріктіруге болады. Бірінші өкілдер адами капиталды білім алу және дағдылар ретінде қабылдайды бұлар практикалық тәжірибе мен кәсіби дайындық оқу процестерінен алынады., яғни «адамдар білім алу арқылы алатын, кәсіби дайындық пен практикалық тәжірибе және басқа адамдарға құнды өндірістік қызметтер ұсына алатын білім және дағды» деп түсіндіріледі [2, 161-164]. Екінші әдісті жақтаушылар адами капиталды сипаттаушы негізгілерінің ішінде тек білім беру кезінде алынған білімді ғана емес, сонымен қатар кіріс пен еңбектің өнімділігін арттыратын мотивация, энергия, құндылықтарды да ерекше атап өтеді. Соның нәтижесінде, адами капиталды нақты қоғамдық өнеркәсіп сферасында мақсатты түрде қолданатын білім мен дағды, мотивацияға мұқтаж адамға жинақталған ұзақ мерзімді инвестиция негізінде алынған нәтиже ретінде қарастыруға болады. Бұл өнеркәсіптік еңбектің көтерілуіне, оның тиімділігінің өсуіне және жеке алынған тұлғаның кірістеріне әсер етеді.

Ерекше ескіріп, пайдасыз болып қалатын материалдық база, техника, станоктарға қарағанда, білім беру капиталы уақыт өте келе нақты әлеуметтік топ пен барлық қоғам үшін, білімді беруші және оны практикада қолданатын адам үшін көбірек мәнге ие болып келеді.

Білім беру капиталының концепциясы белгілі бір деңгейде білім беруге нақты қор бөлінеді, оның болашақтағы мамандығына сүйене алатындай жалақы түрлерін, кіріс және адамның дайындық деңгейі көрсетілген жалпы инвестиция теориясы контекстінде қарастырылады. Олардың таңдаған қызметінің бағытындағы күйі мен абыройы да үлкен рөл атқарады.

Мемлекет және бизнес инвестициялары	
Білім	Денсаулық сақтау
Адами капиталды жинақтау	
Техника мен ғылымның дамуы	Еңбек өнімділігін арттыру
Экономикалық өсім	

1 сурет. Ғылым, білім беру мен денсаулық сақтауға мемлекет пен бизнестің инвестициясынан экономикалық өсудің тәуелділігі

Білім беру саласына деген көзқарастар XX ғасырдың 50-ші жылдарының аяғында Нобель сыйлығының лауреаты, американдық экономист Т.Шульцтің білім беруі өнеркәсіп саласына әсер етті және экономика үшін де өте маңызды, яғни ол капитал формасы деген негізді тудырғаннан кейін өзгерді [3, 571-583].

Т.Шульцтің пікірінше, адами капитал инвестициясына орта, жоғары оқу орындарындағы алынатын білім мен практикалық дағдылар, жұмысшылардың кәсіби біліктілігін арттыру, сонымен қатар өзін-өзі дамытуға арналған білім беруге кеткен шығындар жатады. Сол себепті де әлеуметтік саладағы мемлекеттік саясаттың басты элементі — ол мемлекет инвестициясын, ғылымдағы бизнесті, білім беру мен денсаулық сақтауды ұлғайту деп есептеді.

Біздің пікірімізше, бұл инвестициялар заманауи экономикалық жағдайда да керек, себебі қорытындысында, қоғамның әл-ауқаты туралы мәселелерді шеше келе, мемлекет өзінің де әл-ауқаты мен дамуы туралы сұрақтарды шешеді (1 сурет).

Бизнес пен мемлекеттің білім беруді белсенді қолдау идеясы, оның экономиканың дамуы үшін маңызы туралы американдық экономист Г.Беккер өз тұжырымын айтты. Ол материалдық тиімділікке басымдық берді, білікті мамандар мен қызметкерлерге ақша бөлу өндіріске қажетті құрылғыларға, машина мен техникаға кеткен шығындармен салыстырғанда болашақта жақсы табыс әкелетінін айтты [4]. Беккер «өз өзіңді» деп адамның жеке қызығушылықтарына да қажеттілік үшін қаржы бөлу керек екенін айтты. Оның осы тақырып бойынша негізгі идеясы «Адами капитал: білім берудегі басты формасы теориялық және эмпирикалық талдау» атты монографиясында қысқартылған. Даярлық пен білім беруге қаржы бөлуді жүзеге асыра отырып, оқушылар мен ата-аналары өздерін салмақты, рациональды ұстайды, мүмкін болатын шегіністерді қарастыра отыра, яғни қолжетімді төлемдермен келешектегі шығындарды анықтайды. Бұл адами факторларға бөлінетін ақшаның рентабельділігін анықтауға, инвестициялық ақша бөлулерге реттеуші қызмет атқарады. Беккер сонымен қатар, өзінің зерттеулерінде, АҚШ- да жоғары білім беруден 10-15 пайыз пайда бар екендігін анықтаған және бұл кез-келген қызмет саласында айтарлықтай жақсы көрсеткіш болып табылады.

Адами капитал	Экономикалық тәуелсіздік
	Кәсіпкерлік сферасы
	Әлеуметтену
	Білім
	Ақпарат
	Мәдениет
	Қауіпсіздік
	Денсаулық сақтау
	Ғылым

2 –сурет . Адами капиталды қалыптастырудың көздері

Адами капиталдың дамуының тағы бір маңызды критерийлерінің бірі тұлғаның жасы болып табылады. Адам үлкен болған сайын, ақпаратты есте сақтау да қиынырақ. Ескере кететін жәйт, жаңа білімді өзіне сіңіріп, көбірек білуге талпынатын кішкентай балаға қарағанда үлкендерде уақыз аз. Ерте жаста мағыналы «бөлінген қаржылар», болашақта тұлғаның арқа сүйей алатын табысты жалақыларының боулына алып келеді.

Адами капиталды қалыптастыруда білім беру маңызды рөл атқарады, ал ақпараттық және технологиялық қоғам жағдайында оның мәні өсе бермек. «XXI ғасырдағы менеджмент тапсырмалары» атты жұмысында П.Ф. Друкер былай деп атап өткен: «XX ғасырдағы кез келген компанияның ең белсенді күші өндірістік құрылғылар болды. XXI ғасырдағы кез келген компанияның бағалы белсенді күші – ой еңбегінің қызметкерлері және олардың еңбек өнімділігі» [5]. XXI ғасырдағы экономикада, білімге негізделген өндірістік күштер адами капитал формасында іске асады және ғылыми ортада әйгілі болатын ой- ол адами капитал- замануи қоғамдағы территорияға, жиналған және қазба байлықтарға қарағанда үлкен мәнге ие, ең бағалы ресурс.

Мамандардың білім алуын даярлау деңгейі мемлекеттегі экономикалық өсу жолында, үлкен жетістіктерімен ғылыми-техникалық үдерістегі қарқыны, өзінің жұмыс жасап жатқан компаниясының, адамның тұлғалық жетістігінің басты факторы болып саналады.

«Біздің заманымызда бәсеке додасындағы артықшылықтар не елдің өлшемімен, не бай табиғи байлықтарымен, не қаржы капиталының күштілігімен анықталмайды. Енді бәрін білім беру мен қоғамдық білімнің жиналған өлшемі шешеді» [6]. Білім беру, ақпарат, тәжірибе дамудың басты көздері болып табылады. «Ақпарат және білім постиндустриалды қоғамда өндірістік үдерісте өндірістік күш ретінде басты рөл атқарады» [7, 65-75].

Адами капиталды инвестициялау жылдан жылға қоғам үшін де, жеке тұлға үшін де өте мәнді болып келеді.

Нәтижесіне келгенде, адам да, қоғам да білім берудің жоғары деңгейіне қызығушылық тудыруда. Тек осы жағдайда ғана тиімді инвестициялау саласында білім беруді дамытып, елдің экономикалық өсуін ұлғайтуға болады. Мемлекет жақсы жағдай жасау үшін, соған лайықты әлеуметтік саясат жүргізуі керек. Осы мақсатпен, мемлекеттің экономикалық дамуы бойынша ұзақмерзімді жоспарларға сәйкес оқу үрдісінің мазмұны мен оқу бағдарламаларын қалыптастыру керек. Мамандар мен қызмет орындары нарығындағы қажеттіліктерге үнемі мониторинг жариялап отыру қажет. Соған қоса, ресейлік экономиканың маңызды даму факторы ретінде, адами капиталды тиімді пайдалану мақсатында нарықта және оның дамуындағы жағдайларды да ескеріп отыру маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Комаров А. В., Лабусов М. В. Инновационное развитие промышленности России на современном этапе: проблемы и перспективы. Сб. «Проблемы социально-экономического развития России на современном этапе» // Материалы VI ежегодной Всероссийской научно-практической конференции (заочной). В 2-х ч. Тамбов: Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина, 2013. С. 34–40.
2. Погосян Э.А., Комаров А.В. Человеческий капитал как один из важных факторов современной экономики. Сб. «Проблемы социально-экономического развития России на современном этапе» // Материалы VI ежегодной Всероссийской научно-практической конференции (заочной) В 2-х ч. / отв. ред. А.А. Бурмистрова. Министерство образования и науки РФ. Тамбов: Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина, 2013. С. 161–164.
3. Schultz T. Capital Formation by Education // Journal of Political Economy, 1960, Vol. 68, no. 6, P. 571–583.
4. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / науч. ред. Р.И. Капелюшников. М.: ГУ ВШЭ, 2003.
5. Друкер П.Ф. Задачи менеджмента в XXI веке. М.: Изд. дом «Вильямс», 2004.
6. Добрынин А. И., Дятлов С.А., Цыренова Е. Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формиро- вание, оценка, эффективность использования. СПб.: Наука, 1999.
7. Комаров А. В., Переверзева А.А. Банковская система современной России: вызовы и реалии // Экономика. Бизнес. Банки. 2017. № 1 (18). С. 65–75.

ӘОЖ 658

ФИЗИКАНЫ ОҚИТУДЫҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

Жеңіс А.Е. магистрант

Ғылыми жетекші: Андасбаев Е.С. т.ғ.д., профессор
I.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: e.ardi@mail.ru

Физиканы оқытудың цифрлық трансформациясы білімгерлердің логикалық ойлау жүйесін қалыптастырып, білімге деген қызығушылықтарын арттыруға мүмкіндік жасайды. Білімгер қағаз оқулықты қажет етпей-ақ, электронды оқулықты қолданып, кез-келген мәліметті тауып, білімді игере алады. Электронды оқу материалдарын білім алу барысында ұтымды пайдаланады. Электрондық оқулықтарды пайдалану білімгерлердің танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, ойлау жүйесін қалыптастыруға, шығармашылықпен жұмыс істеуге жағдай жасайды. Қазіргі ақпараттандыру заманында цифрлық трансформацияны пайдаланбай алға жылжу мүмкін емес.

Тірек сөздер: Электронды оқулық, цифрлық трансформация, компьютерлік зертхана, зерттеу жобалары, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

Цифровая трансформация обучения физике позволяет студентам сформировать систему логического мышления и повысить интерес к знаниям. Студент может найти любую информацию и получить знания с помощью электронного учебника, Рационально использовать электронных учебных материалов в образовании. Использование электронных учебников не только повышает познавательную активность студентов, но

и способствует формированию системы мышления, творческой работы. В наш век информации невозможно двигаться вперед без цифровой трансформаций.

Ключевые слова: Электронный учебник, цифровая трансформация, компьютерная лаборатория, исследовательские проекты, информационно-коммуникационные технологии.

The digital transformation of teaching physics allows students to form a system of logical thinking and increase their interest in knowledge. A student can find any information and gain knowledge using an electronic textbook. Rational use of e-learning materials in education. The use of electronic textbooks not only increases students' cognitive activity, but also contributes to the formation of a system of thinking and creative work. In this information age, it is impossible to move forward without digital transformation.

Key words: Electronic textbook, digital transformation, computer laboratory, research projects, information and communication technologies.

Қазіргі қоғамда ақпараттық технологияларды қолдану адам қызметінің кез-келген саласында қажет. Бұл технологиялардың дағдыларын мектеп үстелінде, жоғарғы оқу орындарының қабырғаларында игеру қазіргі студенттердің болашақ кәсіби дайындығының сәттілігін анықтайды.

Физиканы оқыту, пәннің ерекшеліктеріне байланысты, қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды қолдану үшін ең қолайлы сала болып табылады. Осы бағытта жүргізіліп жатқан жұмыс студенттерге ақпараттық технологияларды қолдану мүмкіндіктері туралы кеңейтілген түсінік беретін таза демонстрациялық компонентті де, студенттердің сабақтарында алған білімдерін белсенді қолдануды қажет ететін компонентті де қамтиды. Физиканы оқыту процесінде ақпараттық технологияларды әртүрлі нысандарда қолдануға болады.

Пайдаланылған бағыттарды келесі түрде ұсынуға болады: сабақтың мультимедиялық сценарийлері, сабақта білімді тексеру, физикалық эксперимент, сабақтан тыс жұмыстар, қашықтықтан оқыту, Philip Harris компьютерлік зертханасын қолдану, Vernier сенсорларын қолдану, I-Micro кешені.

Демонстрациялық материалдардың көздері - сатылатын мультимедиялық дискілер, интернеттегі материалдар, жеке әзірлемелер, сонымен қатар студенттердің презентациялары мен жобалары.

Интернет - ресурстармен жұмыс істеу бір жағынан, студентке негізгі ұғымдарды қалыптастыру процесін нақты көрсетуге, екінші жағынан, осы процеске белсенді қатысуға мүмкіндік береді.

Физиканың эксперименттерін қолдану оқу процесінің тиімділігінің маңызды шарты болып табылады. Физикалық құбылыстарды компьютерлік көрсету-сабақта көрінудің өте тиімді әдісі. Компьютерлік демонстрация нақты физикалық демонстрациялық тәжірибені алмастыру ретінде емес, оны толықтыру ретінде қарастырылатындығын атап өткен жөн.

Эксперимент көрнекілік принципінің негізі, практикалық дағдыларды қалыптастыру үшін негіз болып табылады. Оны қою (және жүргізу) үшін материалдық негіз физика үлгілік кабинетінің оқу жабдығы болып табылады.

Зертханалық эксперимент-бұл кез-келген курстың ғылыми болуын қамтамасыз ететін зерттеу әдісі және көрсету құралы.

Компьютерлік зертхананы пайдалану студенттердің тікелей көз алдында және олардың қатысуымен өлшеулер жүргізуге, нәтижелерді өңдеуге және демонстрациялық экранда зерттелетін физикалық шамалардың графиктерін көрсетуге мүмкіндік береді. Олардың көмегімен сіз объектіге дейінгі қашықтықтың лездік мәндерін, Температураны, қысымды және басқа физикалық шамаларды бақылай аласыз. Физикалық шамалардың уақытқа немесе бір-біріне өлшенген тәуелділіктерін компьютер экранында немесе үлкен

демо экранында көрсетуге, өлшеу нәтижелерін компьютерлік математикалық өңдеуді жүргізуге болады. Ал, компьютерлік сенсорларды қолдану тіпті қарапайым демонстрациялық экспериментті көрнекі және түсінікті етеді, оның ақпараттылығын кеңейтеді.

Мультимедиялық презентация-сабақтарда оқытуды ұйымдастырудың тиімді әдістерінің бірі, дәстүрлі сынып - сабақ жүйесінен тыс қуатты педагогикалық құрал.

Студенттердің сабақтан тыс іс-әрекетін ұйымдастыру үшін компьютерлік технологияларды қолдану бірнеше бағытта жүзеге асырылады. Біріншіден, бұл физика сабағында сыныпта өткізілетін тақырыптық конференцияға хабарлама дайындауға байланысты тапсырмалар. Сондай-ақ, сабаққа презентацияларды дайындау, ол үшін олар Интернетте өз бетінше іздейді, қажетті суреттер мен сызбаларды сканерлейді, дискілерді пайдаланады. Microsoft Office Power Point бағдарламасы дәстүрлі түрде презентацияларды дайындауға арналған құрал ретінде қолданылады.

Сабақтан тыс жұмыстарды ұйымдастырудың келесі бағыты-студенттердің жобалық қызметі, яғни студенттерден материалды өз бетінше және терең зерттеуді қажет ететін ұзақ уақытты қажет ететін шығармашылық тапсырмаларды орындау. Ақпараттық технологияларды пайдалану мұндай қызметті ұйымдастыруға қолайлы жағдай жасайды.

Заманауи мектепті модернизациялаудың басым бағыттарының бірі оқушылардың қашықтықтан білім беру моделін дамыту болып табылады.

Бүгінгі таңда ЖОО дәстүрлі сабақтармен қатар, қашықтықтан білім беру технологияларын қолдану арқылы сабақтар кеңінен таралуда, бұл студенттерге тұрғылықты жері бойынша негізгі немесе қосымша білім беру бағдарламаларын игеруге мүмкіндік береді.

2011 жылдан бастап Ресей Федерациясының Яровое қаласының №19 мектебі қашықтықтан білім беру технологияларын білім беру процесіне енгізу бойынша пилоттық жобаға қатысады. Физика курсы "желілік қала. Білім".

Оқушылардың шығармашылық және интеллектуалдық әлеуетін арттыру және физика пәнінен емтиханға нәтижелі дайындалу үшін 2012 жылы MOODLE базасында "физиканың қысқаша курсы" әзірленді.

Ресурс-бұл қайталауға, тәуелсіз зерттеуге, зерттеу жүргізуге, талқылауға арналған материал: мәтін, иллюстрация, веб-бет, аудио немесе бейне файл және басқа ақпарат.

Жұмыс тәжірибесі MOODLE базасында әзірленген курстар оқытушы үшін мүмкіндіктерді кеңейтіп қана қоймай, сонымен қатар білім алушыларға жүктемені азайтуға мүмкіндік бергенін дәлелдеді.

Жұмыстың нәтижесі-емтихан мен GPI-ны жақсарту. Осы бағытта жұмыс істеудегі негізгі қиындықтарды екі топқа бөлуге болады: ішкі және сыртқы. Ішкі жұмыстарға мыналарды жатқызуға болады: мұғалімдердің үлкен жүктемесі; еңбек сыйымдылығы. Сыртқысына: интернеттің төмен жылдамдығы; кейбір білім алушыларда компьютерлердің болмауы.

Дәл қазір студенттер зерттеу жобаларына, шығармашылық сабақтарға тартылуы тиіс, олардың барысында олар жаңа нәрсені ойлап табуды, түсінуді және меңгеруді, ашық болуды және өз ойларын білдіруге, шешімдер қабылдауға және бір-біріне көмектесуге, қызығушылықтарын қалыптастыруға және мүмкіндіктерді ұғынуға үйренеді.

Физика курсы студенттің көңілін көтеріп қана қоймай, оның жеке басын дамытады және жетілдіреді. Оқушылардың сабаққа арналған материалды таңдаудағы өзіндік жұмысына, физикалық экспериментке олар үшін ең қызықты жұмыс түрі ретінде үлкен мән беріледі.

Интернет-ресурстарды, дискілерді, білім беру порталдарын пайдалану-студенттерді жұмысқа тарту үшін қажет. Физикалық жабдықтар мен түрлі датчиктер-бұл ажырамас аспаптар.

Оқытудың әртүрлі формалары, құралдары мен әдістері бар, бірақ ең тиімдісі- жобалық қызмет және танымның зерттеу әдісі, өйткені зерттеу барысында студенттер себеп-салдарлық байланыстарды табуға және өздерінің кішкентай ашылуларын жасауға үйренеді.

Ақпараттық компьютерлік технологияны қолдану мұғалімге не береді? Бір жағынан – мұғалімнің жұмысын жеңілдету, екінші жағынан-физиканы оқыту, әдістемесінің көптеген жаңа мәселелерінде оқыту мен құзыреттілік деңгейін арттыруға байланысты жаңа міндеттерді шешу қажеттілігі.

Сабақтың көрнекілік сияқты оң компоненті күрт артады. Өз кезегінде, бұл жадтың үш түрін бір уақытта белсенді пайдалануға мүмкіндік береді: мотор (дәптерге жазу), есту (лекция жазу) және визуалды (экраннан жазу).

Интерактивті модельдерді қолдану студенттердің көптеген айқын емес құбылыстар мен физика заңдарын түсінуін айтарлықтай жеңілдетеді, ал мұғалім осы ғылыми фактілерді түсіндіру мүмкіндігін жеңілдетеді.

Мұғалімнің қолында пайда болған мультимедиялық жабдықтар физика сабақтарын, қашықтықтан оқытуды, сабақтан тыс сабақтарды қызықты әрі түсінікті етеді, сондықтан студенттер үшін тартымды болады.

Ақпараттық компьютерлік технологияларды қолдану студентке не береді? Ең бастысы-оқу мотивациясының деңгейін жоғарылату, ЖОО-ғы оқу мазмұны мен оқу уақытын механикалық қысқарту есебінен емес, сонымен қатар ЦОР-ны қолдана отырып, жеке өзін-өзі тәрбиелеу үлесін арттыру арқылы жеңілдету. Нәтижесінде – физика-оқытылатын білім беру саласы үшін зияткерлік және практикалық қызметтің (құзыреттіліктің) жалпы біліктері мен тәсілдерін меңгеру.

Сабақта компьютерді қолдану тәжірибесі физика сабақтарына компьютерлік колдаудың келесі принциптерін ұсынуға мүмкіндік береді:

- компьютер мұғалімді толығымен алмастыра алмайды. Тек мұғалімнің студенттерді қызықтыруға, олардың қызығушылығын оятуға мүмкіндігі бар;
- нақты эксперимент әрдайым мүмкін болған кезде жүргізілуі керек, ал егер бұл құбылысты көрсету мүмкін болмаса, компьютерлік модельді қолдану керек;
- әр сабақта компьютерді пайдалану мүмкін емес, өйткені бұл санитарлық нормалардың бұзылуына әкеліп соғады және студенттердің денсаулығының нашарлауына әкеледі.

Осы жұмыста ішінара көрініс тапқан тәжірибе физика сабақтарында және сабақтан тыс іс-әрекетте ақпараттық технологияларды қолдану мұғалімнің де, оқушылардың да шығармашылық мүмкіндіктерін кеңейтетінін, пәнге деген қызығушылықты арттыратынын, студенттердің пән бойынша өте маңызды тақырыптарды игеруін ынталандыратынын көрсетеді, нәтижесінде бұл оқу процесінің қарқындылығына әкеледі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ақпараттық – білім беру ресурстарының орталығы <http://fcior.edu.ru>
2. Сандық білім беру ресурстарының бірыңғай жинағы
<http://school-collection-да.edu.ru>
3. Жалпы білім берудің мемлекеттік білім беру стандарты.

ӘОЖ 339.94

АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІН ДАМУЫ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МҮМКІНДІГІ РЕТІНДЕ

Жунусова Г.А. магистр, аға оқытушы
І.Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті, Талдықорған қ.

e-mail: Jga_88@mail.ru

Ауыл шаруашылығы шикізаттарынан азық-түлік және басқа да тауарлар өндірісінің жаңа жүйесі бойынша біріншілік өнім өндіру тек аграрлық өндіріс қызметіне жатады. Азық-түлік қауіпсіздігі – сапалы азық-түлік өнімін өндіру мен оны халықтың бұқаралық тұтыну мүмкіндігі үшін қолда бар табиғи шикізаттық ресурстарды пайдаланумен өлшенеді

Тірек сөздер: еңбек ресурс, өнім, агроөнеркәсіп, азық-түлік қауіпсіздігі.

Производство первичной продукции по новой системе производства продовольственных и других товаров из сельскохозяйственного сырья относится только к аграрной деятельности. Продовольственная безопасность-измеряется использованием имеющихся природных сырьевых ресурсов для производства качественной пищевой продукции и возможности ее массового потребления населением

Ключевые слова: трудовой ресурс, продукт, агропромышленная, пищевая безопасность.

Production of primary products under the new system of production of food and other goods from agricultural raw materials refers only to agricultural activities. Food security-measured by the use of available natural raw materials for the production of high-quality food products and the possibility of its mass consumption by the population

Key words: labor resource, product, agro-industrial, food safety.

Агроөнеркәсіптік кешен – бұл халық шаруашылығының ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірумен, сақтаумен, қайта өңдеумен, және тұтынушыға жеткізумен айналысатын салалар жиынтығы. Мұнда ауыл шаруашылығы агроөнеркәсіптік кешеннің ең негізгі құрамды бөлігі болып табылады, яғни ауыл шаруашылығы болмаса агроөнеркәсіптік кешеннің болуы мүмкін емес. Сондықтан агроөнеркәсіптік кешен мен ауыл шаруашылығы саласын өзара тығыз байланыста зерттеу ғылыми-теориялық, сондай-ақ іс-тәжірибелік тұрғыдан алғанда орынды саналады.

Елімізде 15 миллион халық бар, территория кең, егістік жер де мол, бірақ территорияның 60 пайыздан астамы - шөлейт жер, егіншілік табиғи-климаттық жағдайға байланысты, суармалы жер жеткіліксіз. Осы 15 миллион халықты тамақпен, шикізатпен қамтамасыз етуіміз керек. Кейбір экономистер әлемдік нарық жағдайында республика халқын азық-түлікті шеттен алып келіп, қамтамасыз етуге болатынын айтады. Ол рас, қамтамасыз етуге болады, алайда шет елден алынатын азық-түліктің үлес салмағы 40 пайыздай болса, онда ол ел өзінің азық-түлік тәуелсіздігін жояды. Елімізде халықтың 46 пайыздан астамы ауылда тұрады.

Ауыл шаруашылығы шикізаттарынан азық-түлік және басқа да тауарлар өндірісінің жаңа жүйесі бойынша біріншілік өнім өндіру тек аграрлық өндіріс қызметіне жатады. Ал, осы өнімнің аз бөлігі ғана тұтынушыға таза түрінде жетеді де, көп бөлігі техникалық өңдеуден өтеді. Ауыл шаруашылығы өндірісі оңашаланған өзін-өзі ұдайы өндіретін жүйеден жаңа ұдайы өндірістік жүйенің буынына айналады. Сонымен, жаңа қоғамдық

еңбек бөлінісінің аркасында, аграрлық өндіріс қоғамдық капиталдың ұдайы өндірісінің жалпы жүйесіне кіреді және ол осы жүйенің даму заңдарына сәйкес дамиды.

Азық-түлік қауіпсіздігі – сапалы азық-түлік өнімін өндіру мен оны халықтың бұқаралық тұтыну мүмкіндігі үшін қолда бар табиғи шикізаттық ресурстарды пайдаланумен өлшенеді. Дүниежүзі бойынша азық-түлік қауіпсіздігін анықтау мәселесі бірінші кезекте сол елдің экономикалық жағдайын қарастырады, яғни әрбір тұрғын кез келген уақытта, керек мөлшерде тамақ өнімін алуға мүмкіншілігі болуы тиіс. Ақшалай табысының аздығынан адамдар ұдайы азық-түлік тапшылығын сезінеді. Сонымен бірге, азық-түлікке баға өскенде, тұрмыс деңгейі төмендей түскенде, түсімділік кемігенде де тапшылық көрініс береді. Агроөнеркәсіп өндірісінің дамуы төмендеп, тиімділік нәтижесі нашарлағанда азық-түлік жетіспеушілігі туындайды. Мұндай қауіп экономикалық өсу қарқыны төмендегенде, ұлттық валюта курсының тұрақсыздық жағдайында, сыртқы қарыз көлемі өскенде, экспорт мөлшері жоғарылағанда т.б. жағдайларда болады [1].

Елдің азық-түлік қауіпсіздігі - тұтынылатын азық-түліктің 80%-ы елде өндірілген жағдайда немесе экспорты сыртқы сауда балансының оң сальдосын алуға мүмкіндік беретін қандай да бір азық-түлікті өндіруге маманданған жағдайда қамтамасыз етіледі. Оның үстіне, азық-түліктің қажетті санын өндірумен қатар, әлемдік дамыған елдер деңгейіндегі қалпына келетін сақтандыру қоры көлеміндегі (60 күн немесе жылдық тұтыну көлемінің 17%-ы) азық-түлік қосымша шығарылған жағдайда қамтамасыз етіледі деп саналады. Егер елде азық-түліктің кейбір түрлері шығарылмаса немесе олардың өндірісі шектелген болса, елдің азық-түлік қауіпсіздігі басқа елдерден сатып алу арқылы қамтамасыз етіледі. Бұл жағдайда басқа экспорттаушы мемлекеттерге азық-түліктік, саяси және басқа да тәуелділіктің орын алмауы маңызды [2].

Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін мемлекеттің араласуынсыз, заңнамалық, әкімшілік және экономикалық ықпал ету жүйесін құрусыз қамтамасыз етуге болмайды. Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеу қажеттілігі бірқатар жағдайларға байланысты, олардың ішінде агроөнеркәсіптік және шикізат нарықтарының макроэкономикалық жағдайға әсерін, кірістерді экономикалық әділ бөлуді қамтамасыз ету саласындағы қиындықтарды, табиғи факторлардың ауылшаруашылық өндірісінің тиімділігіне әсерін және қолайсыз демографиялық жағдайды бөліп көрсетуге болады. Сондықтан, мемлекет үшін негізгі міндеттер АӨК дамыту, оны басқарудың тиімді жүйесін құру, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, нарықтарды реттеу, тауар өндірушілерді қорғау және т. б. болып табылады.

Отандық ауыл шаруашылығының дамуымен кепілдендіре отырып, тұрғындарды азық-түлікпен тұрақты және толық қамтамасыз ету кез-келген елдің әл-ауқатын нығайтудың маңызды факторы ретінде саналады [3]. Осыған байланысты қоғамның тұрақты дамуы үшін елімізде толыққанды және салауатты азық-түлік нарығын қалыптастыру маңызды болып отыр. Адамдардың көп бөлігінің қолы жететін бағадағы жоғары сапалы өнім түрлерін алуға мүмкіндік жасау, дамыған елдердің ұлттық стратегияларының мақсаты болуы кездейсоқ емес. Сондықтан да қазіргі таңда басты назарда тұтынушы үшін тамақ өнімдерінің физикалық қол жетімділігі, яғни өнімнің нақты сол аймақта болуы; тамақ өнімдерінің экономикалық қол жетімділігі, яғни тұтынушыға тиімді бағада болуы; өнімнің қауіпсіздігі, яғни адамның тамақтануы үшін қауіпті болмауы; тамақ өнімдерінің сапасы, яғни өнімдердің құрамы арнайы талаптарға толық жауап беруі тиіс. Бұл мәселелердің экономикалық және әлеуметтік саясат арқылы шешуін табу әр мемлекеттің басты бағыты болуы қажет деп ойлаймыз.

Жалпы, елімізде азық-түлік қауіпсіздігі сәйкесті ресурстармен қамтамасыз етілген, тамақтанудың физиологиялық нормаларына сәйкес ішкі және сыртқы жағдайларға тәуелсіз азық-түлік өнімдеріне халықтың қажеттіліктері қанағаттандырылатын экономиканың және оның саласы агроөнеркәсіптің жағдайына

байланысты. Ол сапалы азық-түлік өнімін өндіру мен оны халықтың тұтыну мүмкіндігі үшін қолда бар табиғи шикізаттық ресурстарды пайдалануымен өлшенеді.

Ұлттық азық-түлік қауіпсіздігін бақылауда ұстау үшін өндірілетін өнім көлемі 80 пайыздық межені бағындыруы керек екен. Ғалымдардың айтуынша, азық-түліктің 25 пайызы сырттан алынса, оған бақылау жасау қиындап, қауіпсіздігінен айырылады. Ал Ауыл шаруашылығы министрлігінің мәліметтеріне жүгінсек, еліміз ет пен сүттің, көкөністің 20 пайыздан артық мөлшерін сырттан алады екен. Азық-түлік тапшылығы белең ала бастаған бүгінгі таңда әлемнің барлық елі бұл салаға мемлекет тарапынан жасалатын қолдауды күшейтіп, саяси маңызы зор өзгерістерді қолға алып, өндіріс көлемін арттыру, ішкі азық-түлік нарығын тұрақтандыру сияқты мәселелерге ерекше мән беріп отыр[4]. Осы орайда азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етеміз десек, отандық өнімдердің саны мен сапасын арттырудың орны ерекше. Сонымен қатар, практикалық тәжірибе мен ғылыми зерттеулер Қазақстан экономикасының аграрлық секторындағы бәсекелестіктің елдің азық-түлік қауіпсіздігі проблемасын шешуге кешенді тәсілдің қажеттілігін айқындайтын бірқатар ерекшеліктері бар екенін көрсетеді. жеткілікті зерттелмеген күйінде қалып отыр және жаһандану тудыратын немесе тереңдететін адамның азық-түлік қауіпсіздігіне қатер төндіретін проблемалар бойынша ұйымдастырушылық-экономикалық мәселелер одан әрі терең зерттеуді талап етеді.

Әлемдік дағдарыс жағдайында мемлекет ұлттық экономиканың негізгі инвесторына айналды, алайда осы қуатты қолдаумен қатар басқа да қолда бар ішкі және сыртқы ресурстарды іске қосып, шетелдік инвестицияларды тарту қажет. Қазақстандық нарықта оннан астам тікелей инвестиция қорлары маңызды қаржы құралы болып табылады, олар портфельдік инвесторларға қарағанда ақшаны тікелей нақты активтерге салады және бизнестің тиімділігін жақсартуға, Қазақстанда тікелей инвестициялар нарығының инфрақұрылымын дамытуға ықпал етеді. Бұдан басқа, жақын арада республикада АӨК шағын және орта бизнес кәсіпорындарына олардың акционерлік капиталының бір бөлігін сатып алу жолымен көмектесуге арналған мамандандырылған ауыл шаруашылығы қорын құру жоспарланып отыр.

Әлемдік тәжірибе ішкі ресурстар ұлттық экономиканы дамыту үшін ең маңызды және сенімді дереккөз болып табылатындығын куәландырады. сарапшылардың бағалауы бойынша олардың көлемі жиі 5-12%-ын құрайды, бұл ретте көбінесе халық пен кәсіпорындардың жинақ ақшасы есепке алғанда ғана. Сондықтан, назарды сыртқы көздерден, мысалы, зейнетақы қорларының, сақтандыру ұйымдарының қаражаты сияқты ішкі көздерге ауыстыру қажет. Нақты секторды дамыту үшін инвестициялаудың тиімді тетігі болып табылатын қор нарығының құралдарын белсендірек пайдалану керек.

Қаралған ерекшеліктерді ескере отырып, Қазақстанның АӨК тиімділігін арттыру үшін бірқатар шараларды іске асыру қажет деп ойлаймыз. Ең алдымен, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру, сатып алу, қайта өңдеу, сақтау, тасымалдау және өткізу саласындағы экономикалық қатынастар жүйесін жетілдіру талап етіледі. Бұдан басқа, институционалдық өзгерістер де қажет, атап айтқанда, АӨК-нің ұсақ тауарлы өндірістерінің мамандандырылған орта және ірі тауарлы шаруашылықтар жүйесіне көшуін ынталандыру қажет. Халықтың төлемге қабілетті сұранысын жандандыру және ішкі және сыртқы нарықта азық-түліктің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін агроөнімге бағаларды мемлекеттік және нарықтық реттеудің оңтайлы үйлесуіне қол жеткізу қажет. Сонымен қоса, ауыл шаруашылығы өндірушілерін мемлекеттік қолдау, ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіп өнімдеріне баға тепе-теңдігін белгілеу, ең төменгі кепілдендірілген бағалар жүйесін енгізу талап етілуі тиіс.

Сыртқы нарықтарда қалыпты протекционистік саясат жүргізу қажет, сонымен бірге өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін кәсіпорындарды жаңғырту және техникалық қайта жарақтандыру, озық технологиялар мен сапаны басқару жүйелерін енгізу, белсенді инновациялық қызмет қажет. Агроөнеркәсіптік кешенге арналған жабдықтардың, өндіріс

құралдарының импортын ынталандыру, стандарттау және сертификаттау қызметтерінің жұмысын жетілдіру, оларды халықаралық нормалармен үйлестіру жөнінде шаралар қажет. аталған шараларды табысты іске асыру елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, республикадағы макроэкономикалық жағдайға қолайлы ықпал етуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтің Қазақстан халқына Жолдауы: ««Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» 14.12.2012.
2. Юнусова П.С. «Продовольственная безопасность региона: концепция, проблемы, механизм обеспечения» - Ин-т соц.-эконом, исслед. ДагНЦ РАН. - Махачкала: ИД «Наука плюс», 2018. - 156 с.
3. Алшанов, Р.А. Казахстан на мировом аграрном рынке: потенциал, проблемы и их решение / Р.А. Алшанов. – Алматы: Раритет, 2010. – 623 с
4. Лашкарева О.В., Кожаметова Г.А. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН // Успехи современного естествознания. – 2015. – № 1-5. – С. 831-838; URL: <http://www.natural-sciences.ru/ru/article/view?id=34953> (дата обращения: 05.10.2020).

УДК 519.6:517.977.56:629.764

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ АТА – АНАЛАРЫНА КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Журсынболатова С.Б. магистрант

Научный руководитель: Смагулов Е.Ж. д.п.н., профессор
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдықорған

E-mail: sandugash.3626@gmail.com

Теориялық зерттеу жеке тұлғаның өзін-өзі кәсіби анықтауының негізгі мәселелеріне арналған, олар мамандықты таңдаған тұлғаға жеке және сараланған тәсілдің жоқтығынан, білікті кадрлардың жетіспеуінен және қазіргі еңбек нарығының нашар мониторингінен тұрады. Бұл мақалада мектептің жоғары сынып оқушыларының кәсіби бағытының өзекті мәселелері бейнеленеді. Балалардың одан әрі мамандық таңдауға психологиялық дайындығы, сондай-ақ мамандықтар мен олардың қызмет салаларының ой-өрісінің терең кеңеюі маңызды.

Тірек сөздер: кәсіби бағдар, өзін-өзі анықтау, кәсіби таңдау, жеке ерекшеліктер.

Теоретическое исследование посвящено кругу основных проблем профессионального самоопределения личности, которые заключаются в отсутствии индивидуального, дифференцированного подхода к личности выбирающего профессию, нехватке квалифицированных кадров, слабом мониторинге современного рынка труда. В данной статье отражаются актуальные проблемы профориентации старшеклассников в школе, важна психологическая готовность детей к выбору дальнейшей профессии, а также более углублённое расширение кругозора профессий и сфер их деятельности.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, самоопределение, профессиональный выбор, индивидуальные особенности.

A theoretical study is devoted to the circle of the main problems of professional self-determination of a person, which are the lack of an individual, differentiated approach to a person choosing a profession, the lack of qualified personnel, and weak monitoring of the modern labor market. This article reflects the current problems of career guidance for high school students, the psychological readiness of children to choose a further profession is important, as well as a more in-depth expansion of the horizons of professions and their areas of activity.

Key words: professional orientation, self-determination, professional choice, individual characteristics.

Қазіргі уақытта отандық кәсіптік бағдарлау жұмысында сәтсіз реформалармен және әлі де тапшы еңбек нарығымен байланысты ұзақ әлеуметтік-экономикалық тоқыраудан кейін біршама жандану байқалады. Жүйелі оқу кезінде оқушылардың жеке қабілеттерін дамыту, олардың қажеттіліктері мен бейімділіктеріне сәйкес сараланған оқытуды кеңейту, сонымен қатар әртүрлі пәндерді тереңдетіп оқытатын мамандандырылған мектептер мен сыныптар желісін дамыту және орта білім деңгейінің ғылыми-техникалық прогрестің талаптарына сәйкестігін қамтамасыз ету жиі кездеседі.

Кәсіптік бағдарлау шеңберінде оқушыны өз мүдделерін, қабілеттерін және оларды ұштастыру негізінде кәсіптік қызмет саласын саналы түрде таңдауға дайындау қажет. Ең танымал мамандық, мұғалім мамандығы, әсіресе қоғам дамуының жетекші факторларының бірі ретінде қарастырылатын білім беруге қатысты әлеуметтік күтілімдер өзекті болған кезде мамандарды даярлаудың жоғары деңгейін талап етеді.

Алайда, қазіргі жағдайда кәсіптік бағдарлау жұмысы саласындағы кейбір оң нәтижелерге қарамастан, біз әлі де басты мақсатымызға жете алмай жатырмыз — әр тұлғаның жеке ерекшеліктеріне және қоғамның кадрлардағы қажеттіліктеріне сәйкес келетін оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру. Осыған сүйене отырып, кәсіптік бағдар беруді дамытудағы маңызды тежегіш оның орташа деңгейдегі кейбір оқушыларға арналған деп болжауға болады. Осылайша, мамандық таңдаушының тұлғасына жеке, сараланған көзқарас жоқ, сонымен қатар негізінен ауызша, декларативті әдістер қолданылады, бұл әркімге әр түрлі іс-әрекетте, соның ішінде таңдалған қызметте өзін-өзі сынап көруге мүмкіндік бермейді.

Қазіргі уақытта дәл осы мәселе өзекті болып отыр. Қазір көптеген балалар жоғары мектепте кім болатынын біліп қана қоймай, сонымен бірге мектепті бітіргеннен кейін де біледі. Осыдан үш бағытты бөлуге болады:

1. Мәселе балалардың болашақ туралы өз бетінше түсінуінде.
2. Мектептің өзінде кәсіби бағдарлау туралы ақпараттың болмауы.
3. Ата-аналар жағынан түрлі мамандықтар туралы ақпараттың жеткіліксіздігі.

1. Мәселе балалардың болашақ туралы өз бетінше түсінуінде.

Бұл мәселе балалардың болашақ туралы өз ойымен түсінуінде. Жалпы мәселе негізінен өзін-өзі шешуге қажет етеді. Адам өз бетінше шешім қабылдауға әлі жетілмеген, сондықтан оған мамандық таңдау қиынға соғады. Бұл жағдай негізінен ата-аналарға байланысты. Егер кішкентай кезінен ата-ана баланы өздігінен шешім қабылдауға дағдыланбаған болса, онда оған қысқа уақыт ішінде бұл қасиетті меңгеру қиын болады. Айта кету керек, көптеген жасөспірімдер өздерінің болашақтары туралы ойламайды. Олар бір күн өмір сүруді ойлап, болашақта өздерін және отбасыларын қолдау туралы ойламайды. Қазіргі уақытта осы мәселенің жеке аспектілеріне қызығушылықтың ауысуы жиі кездеседі. Кәсіби тұлғаның қалыптасуы мәселесі тұрғысынан жеке өзін-өзі анықтау кәсіби дамудың өзіндік ерекшеліктерін алады. Ол саналы және тәуелсіз деңгейді көрсетуге, адамның даму болашағын (кәсіптік, өмірлік) түзетуге және жүзеге асыруға, өзін-өзі дамытып, уақытын қарастыруға және жеке маңызды мәндерді өз бетінше түсінуге көмек етеді.

2. Мектептің өзінде кәсіби бағдарлау туралы ақпараттың болмауы.

Бұл сонымен бірге мұғалімдер қызметінің маңызды аспектісі. Оның міндеттері тек мансаптық бағдарлау жұмыстарын ғана емес, сонымен қатар жоғары мектеп оқушыларының жеке ерекшеліктерін де ескереді. Өйткені, әртүрлі өзгерістер жасына қарай жиі кездеседі, психологиялық сипаттамалары да өзгереді. Кейбіреулер депрессияға түсуі мүмкін, кейбіреулері жабайы өмір салтын ұстанады, ал кейбіреулері оқуын мүлдем тастайды.

Көптеген жақсы нәтижелерге қарамастан, қазіргі жағдайда кәсіби бағдар беру әлі осы күнге дейін негізгі мақсаттарына жете алған жоқ. Әр адамның жеке ерекшеліктері мен қоғамның кадрларға деген қажеттіліктеріне, оның қазіргі қызметкерге қойылатын талаптарына сәйкес келетін, студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауын қалыптастыру. Мансаптық нұсқаулық орташа оқушыға арналған; мамандық таңдаған адамға жеке, сараланған көзқарас жоқ; негізінен ауызша әдістер әркімге әртүрлі қызмет түрлерінде, соның ішінде таңдалған түрлерінде өзін-өзі сынап көруге мүмкіндік бермей, мұның бәрі оның дамуына маңызды тежегіш болып табылады. Көптеген қалалар мен аудандарда, еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтар туралы қазіргі кездегі ақпарат берілмейді; тәуелсіз өмірге дұрыс жол таңдауға көмектесетін білікті мамандарды даярлау нашар жүргізілуде.

3. Ата-аналар жағынан түрлі мамандықтар туралы ақпараттың жеткіліксіздігі.

Ата-аналық бақылауда балаларға тек оқу қызметі ғана емес, сонымен қатар мансаптық бағдар беру керек. Қазіргі уақытта бұл ата-аналардың бала тәрбиесіндегі басты қателік. 16-18 жас аралығындағы жоғары мектеп оқушының болашағын дұрыс ойластыруы керек. Нақты міндеттер мен олардың шешімдерін белгілеу қажет. Ата-аналар жоғары сынып оқушысымен қоғамдағы тәуелсіз өмір туралы әңгіме жүргізу керек екенін ұмытып, тек оқу процесіне назар аударуға тырысады. Меніңше, білім берудегі маңызды аспекті - тәуелсіздік пен шешім қабылдауды дамыту. Жасөспірімге бейтаныс адамдардан гөрі ата-аналардың мамандықтары туралы білу әлдеқайда қызықты болады. Ата-ана белгілі бір кәсіптің барлық жағымсыз жақтарын түсіндіреді және балаға өзіне ыңғайлы болатын жолды таңдауға көмектеседі. Егер ата-аналар бұл процесте ешқандай әрекет жасамаса, онда жасөспірім қоғамда толық өмір сүре алмайды.

Мектептегі кәсіптік бағдар беру жұмысы жас баланың "білім беру - жұмысқа орналастыру"өмірлік стратегиясындағы өзара байланысты қамтамасыз етудегі басты буын болып табылады. Аумақтың әлеуметтік-экономикалық дамуы, сайып келгенде, осы өзара байланысқа байланысты, өйткені кәсіптік бағдарлаудың сәтті жүйесі оқушылардың әлеуетін ашуға ықпал етеді және оларды, ең алдымен, аймақтық еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтарды кәсіби таңдауға бағыттайды. Мамандар атап көрсетуде: "... мектептегі кәсіптік бағдарлау жұмысы - бұл оқушыларға мамандық таңдаудағы қабілеттері мен бейімділіктерін, кәсіби және танымдық қызығушылықтарын анықтау мен дамытуда, сондай-ақ нарық жағдайында еңбекке қажеттілік пен дайындықты, меншік нысандары мен кәсіпкерліктің көп реттілігін қалыптастыруда жеке тұлғаға бағытталған көмек көрсету бойынша шаралар кешені».

Сонымен қатар, ата-аналар қоғамдастығы мектептегі балаларға білім беру процесінің шындығынан біршама шеттетілді, өйткені әрбір үшінші ата-ана мектепте кәсіптік бағдар беру жүйесінің болуын бағалауда қиындық көрді. Әрбір үшінші ата-ана мектеп психологының болуы немесе болмауы туралы білмейді. Ата-аналардың жартысынан көбі мектеп психологымен немесе мұғаліммен кәсіптік бағдар беру, баланың болашақ мамандығын таңдау бойынша кездесулерде болған жоқ. Бұл өз кезегінде ата-аналарды кәсіптік бағдар беру процестеріне белсенді тартуды өзектендіреді (өз мамандығы туралы айту тұрғысынан оқушылармен кездесулер, өз кәсіпорындары мен ұйымдарына экскурсиялар ұйымдастыру, кәсіптік бағдар беру тестілеуінің нәтижелері негізінде әңгімелесуге қатысу).

Жалпы, мектеп оқушылары мен олардың ата-аналарының көпшілігінде "қанағаттанарлық" және "қанағаттанарлықсыз" бағалар басым екенін атап өткен жөн (бес балдық шкала бойынша мәліметтер). Айта кету керек, мектептің орналасқан жеріне (қалалар немесе муниципалды аудандар) байланысты кәсіптік бағдарлау жұмысын құруда ерекше айырмашылықтар анықталған жоқ, бұл аймақтағы білім беру жүйесінің жүйелік ерекшеліктерін көрсетеді.

Мектептерде кәсіпорындар өкілдеріне қарағанда жоғары және орта кәсіптік оқу орындарының өкілдерімен кездесулер ұйымдастырылады. Сонымен қатар, мұндай фрагменттік кездесулер мектеп оқушыларының білім беру және кәсіби аймақтық нарық туралы көп немесе аз объективті және жеткілікті түсінігін қалыптастыруға мүмкіндік бермейді.

Оқушылар білім беру және жұмысқа орналастыру субъектілерімен кері өзара іс-қимылын бағалайды. Мәселен, жоғары білім беру ұйымдарына, орта кәсіптік білім беру мекемелеріне және кәсіпорындарға экскурсиялар сұралған оқушылардың 40% - дан астамын бағалауда жүргізілмеген. Облыстың муниципалды аудандарының оқушылары қалалық мектептердің оқушыларына қарағанда мұндай экскурсиялардың қатысушылары бола алмады.

Мамандықтар жәрменкелері оқушылардың қазіргі кәсіптермен практикалық танысуының тиімді нысандарының бірі ретінде үнемі өткізіліп тұрады. Алайда, барлық оқушылар оларға қатыса бермейді. Мәселен, оқушылардың 40% - дан астамы соңғы оқу жылында бір рет те мамандықтар жәрменкесіне қатыспаған. Сонымен қатар, қалалық мектеп оқушылары ауыл оқушыларына қарағанда мұндай іс-шараларға аз қатысады.

Кәсіби өзін-өзі анықтаудың тиімді әдістерінің бірі - оқушының жеке кәсіби жоспары, ол оқушыға өзінің дағдыларын, бейімділігін, қабілеттерін, мүмкіндіктерін талдауға, таңдаған мамандығын алуға болатын оқу орнын таңдауға көмектеседі. Мұндай жоспардың болуы, сарапшылардың бағалауында, мектептегі кәсіптік бағдарлау жұмысының сәттілігін көрсетеді.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бабаев Д.Д., Смагулов Е.Ж., Хаймұлданов Е.С. Математиканы оқытуда IT технологияларды қолданудың әдістемелік ерекшеліктері. ВЕСТНИК Жетысуского государственного университета имени И.Жансугурова. Серия «Математика и естественно-технические науки». Стр.11-15. Талдықорған, 2018
2. Ilyasov, D. F. Educational Technopark: New Opportunities for Improving the Quality of Education / D. F. Ilyasov, V. N. Kespikov, M. I. Solodkova, E. A. Kouzova, T. A. Danelchenko, A. V Koptelov, G. V. Yakovleva // Modern problems of science and education. - 2018. - № 5 .; URL: <http://science-education.ru/ru/article/view?id=25289> (access date: 10/14/2018).
3. Smagulov E.Zh., Smagulov B.E., Zheksenbay A.T. On the role of tasks in the formation and development of students' mathematical thinking. Proceedings of the international scientific - practical conference "PROBLEMS OF MATHEMATICAL EDUCATION IN THE INFORMATION SOCIETY", dedicated to the 85th anniversary of the doctor of pedagogical sciences, professor Burkit Baymukhanov, April 8, 2016. S.247-250. Almaty, 2016
4. Смагулов Е.Ж., Журсынболатова С.Б. ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ. ISSN 2073-333X МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ №7/1 2020 ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN М.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫ АРНАЙЫ КАФЕДРАСЫ Әбу-Насыр әл-Фарабидің 1150 жылдық мерей тойын атап өту аясында «ШЫМКЕНТ – ӨНДІРІС МЕКЕНІ ЖӘНЕ ҚАЙЫРЫМДЫ МЕГАПОЛИС» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы стр. 58-62, Шымкент, 2020

ӘОЖ 37.02

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ҮШТІЛДІЛІК: ШЫНДЫҚ ЖӘНЕ ПЕРСПЕКТИВАЛАР

Қабдолданова А.Т. магистрант, Алдабергенов Ә.Т. магистрант

Ғылыми жетекші: Жиембаев Ж.Т., п.ғ.к.

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

e-mail: jomart73@mail.ru

Бұл мақалада «Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар» пәнінің жоғары білім берудегі орны және қазіргі жағдайы айтылады. Еліміздегі жоғары білім беруде үштілдікке деген сұраныстың ұдайы өсіп келе жатқанын ескере отырып, пәннің оқытудағы сапаны арттырудағы, қол жетімділікті кеңейтудегі және оқытудағы рөлін қарастырамыз.

Тірек сөздер: Үштілді білім беру, Moodle платформасы, case-study әдісі, Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар

В данной статье раскрывается роль и современное качество преподавание предмета «Информационно-коммуникационные технологии» в высшем образовании. Учитывая неуклонный рост спроса на трехязычие в высшем образовании страны, мы рассматриваем роль предмета в повышении качества преподавания, доступности и обучении.

Ключевые слова: Трехязычие в образовании, платформа Moodle, метод case-study, информационно - коммуникационные технологии

This article reveals the role and modern quality of teaching the subject "Information and communication technologies" in higher education. Given the steady growth in demand for trilingualism in higher education in the country, we consider the role of the subject in improving the quality of teaching, accessibility and learning.

Key words: Trilingualism in education, Moodle platform, case-study method, information and communication technologies

Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін нығайтуда үштілділік идеясының маңызы зор. Үштілді білім беру - бұл уақыт талабы: болашақтың технологиялары ғылым мен инновациялардың үстем тілдерін меңгеру арқылы жаңа білімді меңгере алатын адамдарға ғана ашық.

Үштілділікке көшу процесі қазақстандық білім беру жүйесінде, оның ішінде жоғары білім беру жүйесінде 2016- 2019 жылға арналған ҚР Білім және ғылым мемлекеттік бағдарламасына және "бес институционалдық реформаны іске асыру жөніндегі 100 нақты қадам" Ұлт жоспарының 79-қадамына сәйкес біртіндеп, кезең-кезеңімен жүзеге асырылуда [1].

Жоғары білім берудің барлық мамандықтары бойынша оқу жоспарларына "Қазақ тілі" және "Шетел тілі", "Кәсіби қазақ тілі" және "Кәсіби-бағытталған шетел тілі" пәндері енгізілді.

Қазіргі уақытта І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті үштілділікке көшу бойынша жұмысы ҚР БҒМ жүзеге асырып жатқан Қазақстан Республикасының Білім және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы аясында жүзеге асырылуда. 2013 жылдан бастап 3 мамандық бойынша эксперименталды «көптілді оқыту бағдарламасы» жүзеге асырылуда. 2016 жылдың 1 қыркүйегінен бастап

"Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар" пәні бойынша барлық мамандықтағы студенттерді ағылшын тілінде оқыту басталды.

Оған негіз, университеттің ғылыми кеңесі қабылдаған " I. Жансүгіров атындағы Жетісу университетін дамытудың 2017 жылға арналған кешенді бағдарламасы" шеңберінде көптілді білім беру тұжырымдамасы әзірленді. Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың "Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік" атты Қазақстан халқына Жолдауында жоғары техникалық білім беру жүйесі алдында қойылған міндеттерді сөзсіз орындау бойынша шаралар көзделген.

Біз үш тілде білім беруді одан әрі дамытуды оқытудағы техникалық және бағдарламалық құралдарын неғұрлым кең таратумен байланыстырамыз. Бұл міндетті шешудегі ЖОО қызметінің негізгі бағыттары оқытушыларды, студенттерді TOEFL және IELTS халықаралық емтихандарын тапсыруға дайындау, үздіксіз оқыту шеңберінде корпоративтік клиенттермен жұмысты кеңейту болып табылады.

Қазақстанда үштілді білім берудің алдағы перспективаларын уақыт көрсетеді. Бірақ бұл міндетті түрде орындалады, өйткені студенттер мен жұмыс берушілер талап етеді. Оны алатын бакалаврлар, магистрлер және PhD докторлары мемлекеттік және ағылшын тілдерін кәсіби деңгейде меңгерген мамандар болады, бұл олардың жоғары бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етеді.

Қазіргі кезеңдегі қоғамның дамуы адам қызметінің барлық салаларында ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың үнемі өсіп келе жатқан рөлімен сипатталады. Бұл үрдіс бейімділік пен ұтқырлықтың артуына ықпал етеді, алайда ағылшын тілін білім мен іске асыру тәжірибесімен алмасудың халықаралық көзі ретінде білуді талап етеді, бұл әлемдегі IT саласының жаңа технологияларын бағдарлауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты соңғы жылдары Қазақстанда үш тілді білім беруге баса назар аударылуда. Бүгінгі таңда Қазақстандағы маман мемлекеттік тілді, біздің қазақ тілін, екінші - орыс тілін білуі тиіс, бұл біздің үлкен көршіміздің тілі және әлемдік аренаға шығу үшін қажет ағылшын тілі. Қазақстанның көптілді білім беру бағдарламасы кейбір пәндерді мемлекеттік, орыс және ағылшын тілдерінде оқытуды көздейді [2].

Уақыт талабына сай кез-келген білім беру АКТ болмаса жұмыс өнімділігі бола алмайды. Сондықтан жоғары оқу орындарының түлектеріне болашақ кәсіби мамандығына қажет ететін сауаттылық пен құзыреттілікті қамтамасыз етуі өте маңызды. Сонымен қатар, АКТ деңгейі университетке болашақ студенттердің көптеп келуіне де себеп бола алады.

Университет бойынша «Information and communication technologies» пәнін «Математика және информатика» кафедрасының оқытушылары барлық мамандықтың 1 курс студенттеріне дәріс оқиды. Барлық оқытушылардың халықаралық сертификаттар тізіміндегі IELTS INDICATOR және Duolingo English Test сертификаттары бар.

Сабақ белсенді оқыту әдістері арқылы moodle.qmu.kz сайтында Moodle платформасының көмегімен жүрді. Сабақ барысында студенттердің өткен оқу материалын игерудегі оң көзқарасын қалыптастыруға өзара көмек, педагогикалық талап және мейірімділік ықпал етті.

Студенттердің айтуы бойынша Moodle платформасында тәжірибелік және тесттік тапсырмаларды орындау болашақта кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру үшін негіз болатын өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жетілдіру дағдыларын дамытуға мүмкіндік берді. Студенттер жағдайлық есептерді шешуде case-study әдісі бойынша алғаш рет оқып-үйренді. Кері байланыс сауалнамасында студенттер аталған әдістің қиындығы қойылған тапсырманы талдау үшін теориялық білімді қолдануда, тәжірибелік шешімдерін және олардың алгоритмдерін таңдауда, шешу жолдарының ең тиімдісін таңдай білуде екенін көрсетті.

Алайда, қиындыққа қарамастан студенттер тапсырмаларды өте жақсы орындай білді және команда аралық әрекеттер мен коммуникативті дағдыларды дамытуда, баяндама қорғауда демонстрациялық материалдар түрінде есеп берді.

Аталған пәнді оқыту және ұйымдастыруды ағылшын тілінде өткізу студенттерге арналған әр түрлі көмекші қызметтер мен өнімдерді құру және басқару үшін пайдалы, мысалы, курстық жазбалар, аудиториялық материалдардың сандық жазбалары, пікірталас топтары, зертханалық құралдар мен зертханалық жұмыстар, дәріс жазбалары, кейіннен қарау және қайта қарау үшін тікелей дәрістер, курстардың нақты веб-сайттарына сілтемелер, онлайн оқулықтар, оқытушылар мен студенттер арасындағы кеңес алу үшін қосымша оқулар мен виртуалды зертханалық жұмыстарды пайдалану. Виртуалды кітапханалар – оларды қолдау студенттер үшін үлкен мүмкіншілік, өйткені олар қымбат оқулықтар, журналдар мен анықтамалық материалдарды сатып алу шығындарын азайтады.

Қазіргі уақытта Интернетте мұғалімдерге де, студенттерге де жазбаша тапсырмаларды басқаруға, плагиат тұзақтары мен авторлық құқықты бұзуды анықтауға және болдырмауға көмектесетін құралдар бар.

Оқытудағы АКТ-ның басты артықшылықтарының бірі-олар көрсетілетін білім беру қызметтерінің сапасы мен санын арттыруға мүмкіндік береді. Алайда, бұл үшін оларды тиісті түрде пайдалану керек.

Соңғы уақытқа дейін АКТ-ны дамыту үшін қолданғысы келетіндер саны күрт артып отыр. Алайда, ұялы телефон желілері қазіргі уақытта әлем халқының жартысына жуығы ұялы телефонға иелік етеді немесе оған қол жеткізе алады. Көптеген университеттер, әсіресе дамушы елдерде осы технологиядан қалай пайда табуға тәжірибе жасап жатыр. Сонымен бірге студенттер мобильді технологияны жеке мақсатта кеңінен қолданады (көбінесе дәрістер кезінде), ал олардың оқытушылары бұл технологияны оқыту мен оқуды жақсарту үшін қалай қолдануға болатындығы туралы сабақтарды дәріспен қатар зертханалық жұмыстарды мысалдар арқылы, күнделікті тұрмыста қолдану аясын мысалға ала отырып түсіндіреді [3].

Компьютерлердің қол жетімділігі мен Интернетке қол жетімділіктің үнемі кеңеюі бұлтты есептеулердің қол жетімділігін арттырды. Бұлтты есептеу немесе компьютер пайдаланушыларына онлайн режимінде қызмет көрсету деректер қоры сияқты қызметтерді және интернетке қосылған кез-келген компьютерден пайдаланушылар пайдалана алатын интернеттегі көптеген бағдарламаларды қамтиды.

Сонымен, жоғары оқу орнында «Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар» пәнін ағылшын тілінде оқытуға қатысты кейбір мәселелер әлі де бар. Оқытуда АКТ-ны қолданудың айқын артықшылықтары болса да, АКТ оқытуда студенттердің ағылшын тілін жетік білмеуі ең негізгі мәселе болып отыр. Екіншіден, бұл АКТ құралдарын сатып алу, орнату, пайдалану, техникалық қызмет көрсету және ауыстырудың жоғары құны. Пәннің оқу-әдістемелік кешенінің негізгі ережелері, мазмұнына қойылатын талаптар және әзірлеу тәртібі көрсетілген, пәндік-тілдік кіріктірілген оқыту әдістемелерінің бірі және шет тілі призмасы арқылы оқытуды ескере отырып, оқу сабақтарын сүйемелдеу қарастырылған.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Указ Президента РК №464 Государственная программа «Информационный Казахстан – 2020», 08.01.2013г.
2. ЮНЕСКО, ВДМО, «Образование в интересах людей и планеты: построение устойчивого будущего для всех», 2016г
3. Minocha, Shailey (2009) A Study on the Effective Use of Social Software by Further and Higher Education in the UK to Support Student Learning and Engagement. Final Report. <http://www.jisc.ac.uk/whatwedo/projects/socialsoftware08.aspx> [Accessed: 7Available at May 2009;
4. Isman, A., Yaratan, H. y Caner, H. (2014). How Technology is Integrated into Science Education in a Developing Country: North Cyprus Case. Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET, v6 n3, article 5.

УДК 37.02

НЕПРЕРЫВНОЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ДЛЯ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Касенов Б. Е., магистрант

Научный руководитель: Мальтекбасов М. Ж. д.п.н., профессор
Жетысуский университет им. И.Жансугурова г. Талдыкорган

E-mail: bekalek_92@mail.ru

В статье рассмотрены научные труды известных авторов о важности непрерывного обучения, о том, что человек должен получать образование на всех этапах своего развития и становления как личности.

Ключевые слова: непрерывное образование, развитие личности, деятельность преподавателя, модернизация образования.

Мақалада танымал авторлардың үздіксіз оқытудың маңыздылығы, адам өзінің дамуы мен тұлға ретінде қалыптасуының барлық кезеңдерінде білім алуы керек екендігі туралы ғылыми еңбектері қарастырылған.

Тірек сөздер: үздіксіз білім беру, тұлғаны дамыту, оқытушының қызметі, білім беруді жаңғырту.

The article examines the scientific works of well-known authors on the importance of continuous learning, that a person should receive education at all stages of their development and formation as a person.

Keywords: continuing education, personal development, teacher activity, modernization of education.

На сегодняшний день становится более очевидно, что на современном этапе развития общества экономическая мощь, национальная независимость и социально-политическая стабильность государства должны строиться не за счет какого-либо региона или отрасли промышленности, а прежде всего за счет сохранения, развития и мобилизации интеллектуального потенциала страны. Ведущая роль в решении этих проблем принадлежит знаниям, которые предназначены для своевременного принятия образцов прошлого опыта, отраженных в современном образовании. Важное условие превращения такой возможности в реальность - это развитие системы профессионального образования, ее непрерывность [1].

Одна из первоочередных задач, поставленных первым президентом в послании народу Казахстана «Казахстанский путь - 2050: единая цель, единые интересы, единое будущее», создание эффективной системы образования. Первый шаг к реализации этого поручения был сделан до выхода этого документа. Основой для этого стала стратегическая программа "Казахстан - 2030", объявленная в 1997 году в Республике Казахстан. Данная программа также определила общую стратегию «концепции развития образования Республики Казахстан до 2015 года», в которой обозначены основные направления, приоритеты, задачи и механизмы реализации государственной политики в сфере модернизации образования, в частности:

- совершенствование законодательной и иной нормативной правовой базы функционирования казахстанской модели образования на основе дальнейшей демократизации и участия общества в управлении образованием;

- развитие образования с учетом исторических, национальных, демографических, географических, экономических и культурных особенностей Казахстана;
- обновление содержания образования, учебного, учебно-методического обеспечения и материально-технической базы;
- создание национальной системы оценки качества образования;
- интеграция образования, науки и производства;
- создание механизмов привлечения сектора реальной экономики для повышения качества профессионального образования и обучения;
- совершенствование финансового, кадрового обеспечения системы образования, а также повышение социального статуса педагогических работников;
- интеграция в мировое образовательное пространство.

Среди вышеуказанных задач необходимо выделить задачи, касающиеся модернизации различных ступеней профессионального образования. В комментариях отечественных ученых рассмотрим термин «модернизация образования». Модернизация - это обновление и модернизация существующей системы образования [2]. С любой модернизацией образования возникает несколько проблем. Первое - сохранить то, что есть в существующей системе; второе - если что-то полезное для общества потерялось в образовании в прошлые годы, необходимо его восстановить; третье, основное - приведение системы образования в соответствие с потребностями общества. А в жизни казахстанского общества в последние годы происходят большие изменения: укореняется новая социальная система, в основе экономики лежат рыночные отношения, в результате чего появляются новые профессии, а к старым предъявляются новые требования.

По мнению Б. А. Абдикаримова [3], сегодня в обществе сложилась сложная ситуация, связанная с системой общего образования. Он делится двумя непримиримыми лагерями: одни – «реформаторы», вторые — «консерваторы». Принятые решения о будущем системы образования влияют на интересы всех групп общества и оказывают существенное влияние на судьбу страны. Поэтому каждое новое предложение должно пройти тщательную экспертизу и открыто обсуждаться со стороны научно-педагогического сообщества.

Таким образом, модернизация образования - это масштабная программа государства, в рамках которой необходимо разработать и реализовать план конкурентных мероприятий [1].

В основу модернизации образования в Республике Казахстан вошли такие понятия, как «непрерывное образование», то есть «обучение на протяжении всей жизни», которые рассматриваются как компонент социальной инфраструктуры общества и являются одним из приоритетных направлений индустриально-инновационного и социально-экономического развития страны.

Термин «непрерывное образование» (lifelong learning) впервые был использован и определен в 1968 году, он объединяет все мероприятия и ресурсы в области образования и направлен на достижение оптимального развития потенциальных способностей личности и процесса преобразования в обществе [4].

Основатель современных идей о непрерывном образовании Я. А. Комениус [5], в его педагогическом наследии есть ядро мыслей, отраженных в современной концепции непрерывного образования.

А. П. Владиславлев в своей монографии «Непрерывное образование: проблемы и перспективы» [6], например, предусматривает непрерывное образование взрослых, как форму образования. Непрерывное образование – это «систематически ориентированная деятельность ученых через приобретение и совершенствование знаний, умений и навыков в любой форме общеобразовательных и специальных учебных заведений, а также самовоспитание». Непрерывное образование означает для всех людей любого возраста возможность и необходимость обновления, пополнения и применения ранее полученных

знаний и навыков, постоянного расширения горизонта, повышения культуры, развития способностей, получения и совершенствования профессии, в конечном счете, получения новой специальности".

Г. П. Зинченко придерживается другого подхода, предусматривающего непрерывное философское образование. По его мнению, если в философии «непрерывность» означает целостность системы, то непрерывное образование призвано обеспечить «не только поэтапное, но и целостное развитие человека» [7]. Г. П. Зинченко считает, что непрерывное образование необходимо рассматривать, как фундаментальный принцип построения новой модели образования. Здесь должен стать фактором, создающим целостную систему, благодаря которому определяется режим деятельности различных образовательных структур: основной и параллельный; основной и дополнительный; государственный и общественный; официальный и неофициальный. В этом случае система образования должна быть мобильной, переменной, многофункциональной и взаимосвязанной [8].

По мнению Л. Коптева, непрерывное образование - это процесс получения дополнительного образования и формирования личности на протяжении всей жизни [9].

Раскрывая понятие непрерывного образования, С. Я. Батышев отметил, что он «направлен на обеспечение гармоничного развития каждой личности, индивидуализацию обучения, воспитание у каждого человека осознанной потребности в повышении уровня образования. Каждому обучающемуся должны быть созданы условия для получения необходимых ему знаний. В центре любого периода и уровня непрерывного образования и воспитания есть человек, личность, имеющая свои интересы» [10].

С точки зрения Б. С. Гершунского [11] непрерывное образование - это не простое механическое завершение действующей системы образования при усилении компенсирующих и адаптационных функций образования. По мнению ученого, предметом непрерывного образования является создание необходимых условий для всестороннего гармоничного развития человека независимо от его возраста, первоначальной профессии, специальности, места жительства, с обязательным учетом его особенностей, мотивов, интересов, ценностей.

Интересны взгляды польского ученого Ч. Кулисевица о сущности непрерывного образования. По его мнению, «непрерывное образование призвано подготовить людей к инновационному, альтернативному и всестороннему мышлению, гармоничному общению интересов личности и общества. Он не должен отставать, иметь компенсационный или высокоспециализированный характер; его следует рассматривать как полноценный компонент официального обучения и воспитания» [12].

Расширенное и объемное понимание сути непрерывного образования дают В.Г.Онушкин, Ю.Н.Кулюткин и характеризуют его как:

- условие (и процесс) постоянного развития личности как активного субъекта труда, познания, общения;
- реально функционирующую систему государственных и общественных учреждений, обеспечивающих возможность общеобразовательной и профессиональной подготовки человека с учетом общественных потребностей и его личных запросов;
- важнейший социально-педагогический принцип, отражающий современные общественные тенденции построения образования как целостной системы, направленной на развитие личности и составляющей условие социального прогресса [13].

Р. положение определяет 25 признаков, характеризующих непрерывное образование. По мнению исследователя, эти признаки можно рассматривать как результат первого фундаментального этапа научных исследований в этой области. Их перечень включает в себя следующие принципы: охват образованием всей жизни человека; понимание целостной системы образования, включающей основное, последовательное, вторичное, параллельное образование, объединяющее и объединяющее дошкольное воспитание, все его уровни и формы; развитие системы образования, за исключением

учебных заведений и центров дополнительного образования.; горизонтальная интеграция: дом-соседи-местная социальная сфера-общество-мир труда-средства массовой информации-рекреационные, культурные, религиозные организации и т. д.; связь между изучаемыми дисциплинами; связь между различными аспектами развития человека на определенных этапах жизни (физическая, моральная, интеллектуальная и т. д.); вертикальная интеграция: связь между отдельными этапами образования — дошкольными, школьными, внешкольными и т. д.; связь между различными уровнями и предметами в отдельных этапах жизни. ; среди различных социальных ролей, осуществляемых на определенных этапах жизненного пути человека; между различными качествами развития человека (такие свойства временного характера, как физическое, моральное, интеллектуальное развитие и т. д.); универсальность и демократия образования; возможность создания альтернативных структур для получения образования; общее и профессиональное образование; основное внимание к самоуправлению; акцент на самообразовании, самообразовании, самооценке; индивидуализация обучения. обучение в условиях различного поколения (в семье, обществе); расширение кругозора; междисциплинарный характер знаний, их качество; гибкость и разнообразие содержания, средства и методики, время и место обучения; динамичный подход к образованию-способность освоить новые достижения науки; совершенствование учебных навыков; стимулирование интереса к учебе; надлежащие условия для обучения и облегчение изменения социальных ролей на различных этапах жизни; признание и развитие системы собственных ценностей; сохранение и улучшение качества; развитие общества образования и обучения; «быть» и «делать»; системность принципов для всего образовательного процесса [10].

Анализ вышеприведенных подходов в понимании термина «непрерывное образование» позволяет сделать вывод, что основным направлением идеи непрерывного образования является сам человек, его личность, желание и способности и особое внимание уделяется их всестороннему развитию. Непрерывное образование связано как с необходимостью обновления и пополнения знаний, развития способностей, так и с приобретением новой специальности или профессии.

Поэтому термин «непрерывное образование» тесно связан с термином «непрерывное профессиональное образование», что понимается как целостная система, обеспечивающая получение, развитие, формирование и обновление профессиональных знаний, умений и навыков на протяжении всей жизни человека за счет внутренних потребностей при координации и координации деятельности всех видов учреждений на основе выбранной траектории индивидуального развития в современной педагогической науке и практике [14].

Таким образом, в основу модернизации непрерывного профессионального образования в Республике Казахстан концептуально заложены принципы по развитию процесса непрерывного образования, обеспечивающие преемственность его ступеней и профессиональную ориентацию обучающихся в соответствии с Законом Республики Казахстан «Об образовании», основными направлениями государственной программы «Образование», ежегодными посланиями президента страны народу Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Затынейко А.М. Многоуровневая подготовка специалистов транспортно-дорожного профиля: теория и практика. Монография. — Караганда: Изд-во КарГУ, 2013 — 226 с.
2. [ЭР]. Режим доступа://works.doklad.ru/
3. Абдыкаримов Б.А. Некоторые вопросы модернизации профессионального образования в Казахстане // Вестн. КарГУ. Сер. Педагогика. — 2005. — № 3 (39). — С. 5-10.

4. Бернет Н. ЮНЕСКО и образование: какими они должны быть? // Высшее образование России. — 2008. — № 11. — С. 111-118.
5. Коменский Я.А. Великая дидактика // Избр. пед. соч.: В 2 т. — М.: Педагогика, 1982. — Т. 1. — 576 с.
6. Владиславлев А.П. Непрерывное образование: проблемы и перспективы. — М., 1978. — 175 с.
7. Зинченко Г.П. Предпосылки становления теории непрерывного образования // Советская педагогика. — 1991. — № 1. — С. 81-87.
8. Бурдина Е.И. Теория и практика развития творческого потенциала педагогов в системе непрерывного многоуровневого педагогического образования: Дис. ... д-ра. пед. наук. — Караганда, 2007. — 335 с.
9. Коптев Л. Готовность к непрерывному образованию как мобилизация духовной целостности // Высшее образование в России. — 2008. — № 11. — С. 129-132.
10. Батышев С.Я. Профессиональная педагогика: Учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Ассоциация «Профессиональное образование», 1999. — 594 с.
11. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века. В поисках практико-ориентированных концепций. — М.: Совершенство, 1998. — 608 с.
12. Кулисевиц Ч. Основы общей дидактики. — М.: Педагогика, 1986. — 448 с.
13. Онушкин В.Г., Кулюткин Ю.Н. Непрерывное образование — приоритетное направление науки // Педагогика. — 1989. — № 2. — С. 89-90.
14. Шарый Л.Д. Инновации и образование // Сборник материалов конференции. Сер. «Symposium». Выпуск 29. — СПб.: Санкт-Петербургское филос. общ-во, 2003. — С. 375-377.

УДК 332

АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ БОЙЫНША ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІҢ БҮГІНГІ АХУАЛЫ

Касенова А.М., докторант

Ғылыми жетекші: Калдияров Д.А. э.ғ.д., профессор
І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: aibarshyn.kasenova@mail.ru

Қазіргі уақыттағы ҚР жеке кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың негізгі түрлері, жүйесі, мемлекеттік саясатты іске асырудың негізгі құралдары туралы айтылған. Халықаралық Қайта Құру және Даму Банкі мен Дүниежүзілік банк жүргізетін «Doing Business» есебі бойынша шағын және орта кәсіпкерліктің Қазақстанның жағдайы қарастырылды. «Қазақстандағы бизнесті жүргізу 2019» есебі бойынша ҚР аймақтары арасында 13 орынды иеленді. Бүгінгі таңда ҚР Үкіметінің кәсіпкерлікті дамытуда атқарылып жатқан шаралары, заңнаманы және реттеушілік ортаны жақсарту, шағын және орта кәсіпкерліктің экспортқа бағдарланған қызметін дамыту, қажетті ақпараттармен қамтамасыз ететін электронды портал қызмет жетілдіру, «Бизнесте арналған үкімет» қызметі және «Ақылды реттеу» қызметі көрсетілген.

Тірек сөздер: *шағын және орта кәсіпкерлік, мемлекеттік қолдау, қаржылық қолдау, бизнесті жүргізу, «Бизнесте арналған үкімет», жалпы ішкі өніміндегі шағын және орта кәсіпкерліктің үлесі.*

В статье говорится об основных видах, системе государственной поддержки частного предпринимательства в РК, основных инструментах реализации государственной политики. По отчету «Doing Business», проводимому Международным Банком Реконструкции и развития и Всемирным банком, было рассмотрено состояние малого и среднего бизнеса Казахстана. По отчету «Ведение бизнеса в Казахстане 2019» среди регионов РК занимает 13 место. На сегодняшний день Правительством РК предусмотрены меры, предпринимаемые Правительством РК в развитии предпринимательства, улучшение законодательства и регуляторной среды, развитие экспортоориентированной деятельности малого и среднего предпринимательства, совершенствование услуг электронного портала, обеспечивающего необходимую информацию, деятельность «Правительства для бизнеса» и услуга «Умное регулирование».

Ключевые слова: малый и средний бизнес, государственная поддержка, финансовая поддержка, ведение бизнеса, «Правительство для бизнеса», доля малого и среднего бизнеса в ВВП.

The article deals with the main types and system of state support for private entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan, the main tools for implementing state policy. According to the «Doing Business» report conducted by the International Bank for Reconstruction and development and the world Bank, the state of small and medium-sized businesses in Kazakhstan was reviewed. According to the report «Doing business in Kazakhstan 2019», it ranks 13th among the regions of Kazakhstan. To date, the Government of Kazakhstan provides for measures taken by the Kazakh Government in the development of entrepreneurship, improvement of legislation and the regulatory environment, the development of export-oriented activities of small and medium enterprises, improving the electronic services portal providing the necessary information, the activity of «Government to business» and «Smart regulation».

Key words: small and medium business, government support, financial support, doing business, «Government for business», the share of small and medium business in GDP.

Шағын және орта кәсіпкерлік - халықты жұмыспен қамтудың негізгі жолы. Кәсіпкерлік ахуалды жақсарту бойынша басты бағыттар мемлекеттік қолдау шаралары, заңнаманы жақсарту және реттеу ортасын жеңілдету болып табылады. ҚР Кәсіпкерлік Кодексіне сәйкес азаматтардың, оралмандардың және заңды тұлғалардың мүлікті пайдалану, тауарларды өндіру, сату, жұмыстарды орындау, қызметтер көрсету арқылы таза кіріс алуға бағытталған, жеке кәсіпкерлікке не шаруашылық жүргізу немесе мемлекеттік кәсіпкерлікке негізделген дербес, бастамашыл қызметі кәсіпкерлік болып табылады. Кәсіпкерлік қызмет кәсіпкер атынан, оның тәуекел етуімен және мүліктік жауапкершілігімен жүзеге асырылады. Жеке кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау жеке кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың мынадай негізгі түрлерін қамтитыны көрсетілген:

- қаржылық, мүліктік және инфрақұрылымдық қолдау;
- жеке кәсіпкерлікті қолдау мен дамытудың қаржы институттарын, мемлекеттік органдар жанынан жеке кәсіпкерлік проблемаларын зерделеу және оны дамыту ұсыныстарын әзірлеу жөніндегі ғылыми-зерттеу институттарын құруды және дамытуды қамтитын институционалдық қолдау;
- жеке кәсіпкерлікті ақпараттық-талдамалық, оқу-әдіснамалық, ғылыми-әдістемелік қолдауды қамтитын ақпараттық қолдау.

Жеке кәсіпкерлікті қаржылық және мүліктік қолдау деп – тауарлардың кепілдік берілген көлемін сатып алу, бюджет қаражаты есебінен қарыздар беру, екінші деңгейдегі банктер, ұлттық даму институттары және өзге де заңды тұлғалар арқылы кредит беруді ұйымдастыру, сонымен қатар, кредиттер және олар жасайтын лизинг мәмілелері бойынша сыйақы мөлшерлемесін субсидиялау, экономика салаларында әлеуметтік маңызы бар

жобаларды ұйымдастыру және іске асыру үшін мемлекеттік гранттар беру, микроқаржы ұйымдары беретін микрокредиттер бойынша сыйақы мөлшерлемесін субсидиялау, шығыстарды және шығындарды өтеу немесе субсидиялау, жеке кәсіпкерлік субъектілерінің кредиттеріне ішінара кепілдік беру, лизинг және т.б.[1,94].

Қазіргі уақытта шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау жүйесіне шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту бағытталған мемлекеттік нормативті-құқықтық актілер; шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау мен дамытуға бағытталған мемлекеттік қолдау жүйесін іске асыру үшін коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдардан құрылған, шағын және орта кәсіпкерлікке қолдау жүргізетін мемлекеттік инфрақұрылым және шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуға жауапты мемлекеттік институционалды құрылымы бар мемлекеттік аппарат жатады.

Мемлекеттік саясатты іске асырудың негізгі құралы ретінде, республикалық, өңірлік, салалық және жергілікті шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту бағдарламалары қызмет етеді. Кәсіпкерлікті қолдау «Бизнестің жол картасы», «Қарапайым заттар экономикасы» және «Еңбек» бағдарламалары шеңберінде жүзеге асырылады. Елімізде шағын және орта бизнес субъектілерінің құрылымы мынадай, шағын кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар 19,4 пайызды, орта кәсіпкерліктің заңды тұлғалар 0,2 пайызды, дара кәсіпкерлер 64,3 пайызды, шаруа немесе фермер қожалықтары 16,1 пайызды құрап отыр.

Халықаралық Қайта Құру және Даму Банкі мен Дүниежүзілік банк жүргізетін «Doing Business» есебінде шағын және орта отандық фирмалардың көзқарасы бойынша кәсіпкерлікті реттеу сұрақтары қарастырылады. Дамыған шетелдердегі алғашқа ондықты: Жаңа Зеландия -1 орын, Сингапур - 2 орын, Дания - 3 орын, Қытай, Гонконг, САР - 4 орын, Корей Республикасы - 5 орын, Грузия - 6 орын, Норвегия - 7 орын, АҚШ - 8 орын, Ұлыбритания - 9 орын, Македония – 10 орынды иеленеді де, Қазақстанға - 28 орын, ал Ресей Федерациясына - 31 орын тиген. Жаһандық көрсеткіштер тобы мен Әлемдік банктің экономикалық даму бойынша талдау департаменті әзірлеген «Қазақстандағы бизнесті жүргізу-2019» атты баяндамасында Қазақстанның 16 аймағындағы жергілікті компанияларының бизнестерін жүргізу тәртібімен әлемнің 189 елдің көрсеткіштерімен салыстыра отырып жасалған. Бұл үдеріс 2017 жылы сегіз аймақты ғана қамтыған болатын. Аталған жылы бизнесті жүргізу жеңілдігінің жинақталған көрсеткіші Нұр-Сұлтан қаласы бойынша 72,09 балды құрап, елімізде алдыңғы деңгейді көрсеткен. Төмендегі 1-ші кестеде көрсетілгендей, қалған аймақтардағы жергілікті компанияларының бизнестерін жүргізу тәртібі мынадай ретпен анықталған: Шымкент қаласы - 73,43 бал; Қарағанды облысы - 73,58 бал; ШҚО (Өскемен)- 76,33 бал; Павлодар облысы - 76,90 бал; Қостанай облысы - 78,41 бал; Ақтөбе облысы - 78,46 бал; Алматы қаласы - 80,64 бал.

Кесте-1. «Қазақстандағы бизнесті жүргізу 2019» есебі бойынша ҚР аймақтарына шолу

Р/н	Аймақтар	Бизнесті жүргізудің жеңілдігі		Рұқсат алу		Кәсіпорындарды тіркеу		Меншікті тіркеу		Электр желісіне қосылу	
		Жинақталған рейтинг (2019)	Бизнесті жүргізу жеңілдігінің жинақталған балы	Рейтинг	Бизнесті жүргізу жеңілдігінің балы	Рейтинг	Бизнесті жүргізу жеңілдігінің балы	Рейтинг	Бизнесті жүргізу жеңілдігінің балы	Рейтинг	Бизнесті жүргізу жеңілдігінің балы

1	Алматы қаласы	1	83,74	1	76,47	9	94,43	1	82,44	1	81,62
2	Маңғыстау обл.(Ақтау)	2	83,04	4	76,03	11	94,42	14	80,65	2	81,05
3	Ақтөбе облысы	3	81,67	9	74,59	2	94,44	6	80,77	3	76,89
4	Қызылорда облысы	4	81,52	2	76,24	8	94,43	6	80,77	6	74,64
5	Павлодар облысы	5	81,36	11	74,22	2	94,44	1	82,44	7	74,35
6	Атырау облысы	6	81,32	13	73,87	9	94,43	6	80,77	4	76,23
7	СҚО (Петропавл)	7	80,77	12	73,88	12	92,63	4	81,61	5	74,96
8	Қостанай облысы	8	80,75	7	74,99	5	94,43	6	80,77	10	72,81
9	Ақмола (Көкшетау)	9	80,48	3	76,07	14	92,46	4	81,61	12	71,79
10	Нұр-Сұлтан қаласы	10	80,38	8	74,80	1	94,56	14	80,65	13	71,51
11	БҚО (Орал)	11	80,27	15	72,75	2	94,44	6	80,77	8	73,13
12	Шымкент қаласы	12	80,18	16	72,59	6	94,43	6	80,77	9	72,92
13	Алматы облысы (Талдықорған)	13	80,06	5	75,99	15	91,14	14	80,65	11	72,46
14	Қарағанды облысы	14	79,40	10	74,54	7	94,43	6	80,77	16	67,86
15	ШҚО (Өскемен)	15	79,16	14	73,60	13	92,63	1	82,44	15	67,99
16	Жамбыл обл. (Тараз)	16	78,92	6	75,23	16	91,09	6	80,77	14	68,59

Дерек көзі: Жаһандық көрсеткіштер тобы мен Әлемдік банктің экономикалық даму бойынша талдау департаменті: «Қазақстандағы бизнесті жүргізу-2019» атты баяндамасынан

2019 жылы Құрылыс салуға рұқсат алу индикаторы бойынша Алматы облысының Талдықорған қаласы жоғары орынды иеленді, яғни 16 аймақтың ішінен 5-орынды, ал электр желісіне қосылу көрсеткіші бойынша позициясы әлдеқайда төмен, 16 аймақтың 11-і орны. Құрылыс салуға рұқсат алу кезінде Алматы облысы басқа өңірлермен озық тәжірибелерімен бөлісе алады, бірақ сонымен қатар басқа аймақтардың электр желілеріне қосылу саласындағы тәжірибесінен сабақ ала алады. Кәсіпорындарды тіркеу және меншікті тіркеу көрсеткіштерінің 14-і және 15-і орында болғандықтан, Алматы облысы 2019 жыл бойынша бизнесті жүргізудің жеңілдігі жағынан 16 аймақтың 13 орынын иеленді. 2016 және 2018 жылдары Қазақстанның сегіз аймағында орталық атқарушы органдардың бастамасымен және жергілікті деңгейде орындалған бизнесті жеңіл жүргізудің 24 реформасы тіркелгені анықталды [2,146].

Бүгінгі күні Қазақстанның Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметтеріне сәйкес, 2018 жылдың қорытындысы бойынша еліміздің жалпы ішкі өніміндегі шағын және орта кәсіпкерліктің үлесі 28,3%-ды, жедел деректер бойынша 2019 жылы ол 29,5%-ды құрағанынан байқауға болады. «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын бекіту туралы» ҚР Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығына сәйкес, 2025 жылға дейінгі стратегиялық жоспардың түйінді ұлттық индикаторлары 2021 жылы 30 пайызға, 2025 жылы 35 пайызға және 2050 жылы 50 пайызға қол жеткізілуге тиіс нысаналы нәтижелерді көрсетеді деп жоспарлануда. Қазіргі таңда бұл көрсеткіш дамыған шетелдерде Дүниежүзілік Банктің есептеулері бойынша ЖІӨ-гі шағын және орта кәсіпкерліктің үлесінің орташа мәні 62-63 пайызды құрайды. ЕАЭО елдері арасында шағын және орта кәсіпкерліктің ЖІӨ-дегі үлесі бойынша жоғары көрсеткіш Қырғыз Республикасында, яғни ол 39,3 пайызға тең [3,5].

Кесте-2. Алматы облысындағы шағын және орта кәсіпкерліктің 2020 жылдың 1-ші қаңтарына арналған негізгі көрсеткіштері

	Аудан, қала аттары	Тіркелген ШОК субъектілерінің саны, жыл соңына, бірлік	Белсенді ШОК субъектілерінің саны, жыл соңына, бірлік	ШОК жұмыспен қамтылғандар саны, жылына орта есеппен, адам	ШОК барлық субъектілерімен өндірілген өнім, млн. теңге
	Қазақстан Республикасы	1 603 839	1 318 518	3 252 889	6 528 027
	Алматы облысы бойынша барлығы	143 545	122 368	253 545	1 036 780
	Ақсу	3541	3202	5664	18281
	Алақөл	3822	3292	7915	42400
	Балқаш	2060	1758	3575	27279
	Еңбекшіқазақ	21742	19188	33384	90315
	Жамбыл	8222	7424	13342	47862
	Кеген	2568	2414	19228	19096
	Кербұлақ	3673	3353	5646	18312
	Көксу	3737	3470	5374	17766
	Қаратал	2667	2309	5062	13981
0	Қарасай	12865	14398	32 627	153 306
1	Панфилов	10002	9005	14026	44769
2	Райымбек	2826	2689	3266	15053
3	Сарқан	3436	2969	5656	11775
4	Талғар	13607	10807	178661	122 247
5	Ескелді	3261	2795	5270	15376
6	Ұйғыр	4948	4602	7239	17610
7	Іле	13977	10848	29393	207 367
	Аудандар бойынша барлығы	116954	104523	375328	882795
8	Талдықорған қ.ә.	14903	11657	30173	76128
9	Қапшағай қ.ә.	5799	4688	13267	61819
0	Текелі қ.ә.	1827	1500	3922	16038

Дерек көзі: ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті: Ресми статистика - Шағын және орта кәсіпкерлік

Республика бойынша белсенді ШОК субъектілерінің саны 1 318 518 бірлік, ал Алматы облысы бойынша 122 368 бірлікті, яғни 9,3 пайызды құрап отыр. ШОК жұмыспен қамтылғандар саны, жылына орта есеппен, 3 252 889 адам, Алматы облысы бойынша 253 545 адам (7,8 пайыз), ШОК барлық субъектілерімен өндірілген өнім 6 528 027 млн. теңге, облыс бойынша 1 036 780 млн. теңге (15,9 пайызды) құрағанын 2-ші кестеден көріп отырмыз. ШОК барлық субъектілерімен өндірілген өнімнен Іле ауданы - 207 367 млн. теңге, Қарасай ауданы - 153 306 млн. теңге, Талғар ауданы - 122 247 млн. теңгені құрап, алғашқы үштікке енді. Жылына орта есеппен, 178661 адамға Талғар ауданы, 32 627 адамға Қарасай ауданы, 33384 адамға Еңбекшіқазақ ауданы ШОК жұмыспен қамтып отыр. Жыл соңына,

Еңбекшіқазақ ауданында 19188 бірлік, Қарасай ауданынан 14398 бірлік, Іле ауданынан 10848 бірлік белсенді ШОК субъектілерінің саны тіркеліп отыр [4].

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту мақсатында елімізде бірқатар маңызды шаралар атқарылуда. Қажетті ақпараттармен қамтамасыз ететін электронды портал қызмет жетілдіру. Электронды порталда кәсіпкерлер, инвесторлар мен бизнеске қызуғушылық танытқан басқа да қатысушылар үшін маңызды ақпараттар: әлеуметтік-экономикалық дамудың негізгі көрсеткіштері, мемлекеттік қолдау шаралары және кәсіпкерліктің дамуы, еліміздің барлық өңірлері бойынша жүргізілген талдаулар туралы ақпараттарды ұсынады. Порталда бизнес-субъектілер туралы маңызды байланыстар және басқа да керекті ақпараттар берілген еліміздегі Кәсіпкерлердің бірыңғай реестрі орналасқан. Шағын және орта кәсіпкерлікке және кәсіпкерлік бастамасы бар халыққа мынадай: кәсіпкерлікті ақпараттық-талдамалық қамтамасыз ету; кәсіпкерлердің құзыреттерін дамыту және өнімділігін арттыру; іскерлік байланыстарды кеңейту функционалдық бағыттары бойынша мемлекеттік қаржылай емес қолдау көрсетілуде.

Кәсіпкерлерге қызмет көрсететін «бір терезе» қызметін жетілдіру. Елімізде сегізден астам даму институттары бар, оның ішінде, «Самұрық-Қазына» қорының құрамындағы бес институттарды қоса алғанда сертификаттаудан бастап, субсидиялаудан, грант беруден, сауда алаңына, факторингке, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға дейінгі барлық шараларды бизнес үшін біріктіре отырып, кәсіпкерге кеңес беретін, қызмет пен сервисті бірыңғай формат пен стандартта көрсететін бір терезе. «Бизнеске арналған Үкімет» дегеніміз, бұл «бір терезе» қағидаты бойынша бизнесті қолдау, дамыту мақсатын көздейтін кеңсе. «Бизнеске арналған үкімет» қызметі – қаржыландыру, сату, цифрлық қызмет, құқықтық сүйемелдеу мен құзырет тәрізді сұранысқа ие бизнес-сауалдардың біріккен жері. Бұл - мемлекет пен бизнестің бірыңғай қызмет көрсету қағидаты бойынша өзара іс-қимыл форматы. «Бизнеске арналған үкімет» бірыңғай офісінде кәсіпкерлер өз бизнесін дамыту, құзыретін артыру мен қаржыландыру мәселесі бойынша барлық қызметтер мен консультация алуымен қатар, «Даму» қоры, «Азаматтарға арналған Үкімет» мемлекеттік корпорациясы, мемлекеттік органдардың шоғырланған қызметін де пайдалана алады. Бұл қызметте ақпараттық жүйе арқылы e-gov, орталық органдар мен әкімдіктердің қызметін қоса отырып, уақыт шығынын азайтуға болады.

Ақылды реттеу құралын жетілдіру дамыған елдердің үздік практикасына сәйкес келеді. «Ақылды реттеу» - кәсіпкерлер үшін артық міндеттерді, тыйымдарды, шектеулерді қысқарту және бизнес үшін негізсіз шығындарды айқындау. «Ақылды реттеу» құралы бизнеспен өзара іс-қимыл жасаудың сервистік моделін, тәуекелдерді басқару жүйесінің автоматтандырылуын және ақылды қайта реттеуді қамтиды [5,26].

Шағын және орта кәсіпкерліктің экспортқа бағдарланған қызметін дамыта отырып, экспорттаушыларды қолдаудың жан-жақты тетіктерін жетілдіріп, барлық экспорттау шараларының бірыңғай әрі жүйелі үдеріске байланыстыру қажет. Қазақстандық шағын және орта кәсіпкерліктің экспорттағы үлесі дамыған елдердегі көрсеткіштерге қарағанда он есе төмен, яғни 25 пен 50 пайыз арасында болып отыр. Еліміздегі экспортқа бағдарланған кәсіпкерлердің айтарлықтай бөлігі сауда секторында, ал өзге дамыған елдерде керісінше өндіруші сектор болып отырғандығымен түсіндіріледі. Мысалы, Польша мемлекетінде шағын және орта кәсіпкерлікпен айналысатын 93 пайыз кәсіпорындары экспорттық қызметпен айналысады.

Бүгінгі таңда ҚР Үкіметінің кәсіпкерлікті дамытуда атқарылып жатқан шаралары, заңнаманы және реттеушілік ортаны жақсарту алдағы 5 жылда шағын және орта кәсіпкерліктің өсуіне ықпалын тереңдету; 2025 жылға қарай шағын және орта бизнесте жұмыс істейтіндер саны 4 млн адамға дейін жетуіне; шағын және орта ШОК-тың өнім шығару көлемі 35 трлн теңгені құрайтынына, айтып кеткендей, шағын және орта бизнестің ЖІӨ-дегі үлесі 2025 жылға қарай 35%-ға дейін артуына жағдай жасау. Бизнес жүргізу

шарттарын жақсарту Қазақстанның «Doing Business» рейтингінде 20-орынға ие болуын қамтамасыз ету болып отыр [6,26].

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. ҚР Кәсіпкерлік Кодексінің 2-ші және 93 баптары
2. Жаһандық көрсеткіштер тобы мен Әлемдік банктің экономикалық даму бойынша талдау департаменті: «Қазақстандағы бизнесті жүргізу-2019» атты баяндамасы
3. «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын бекіту туралы» ҚР Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығы
4. ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті: Ресми статистика: Шағын және орта кәсіпкерлік бөлімі
5. «Шағын және орта бизнес үлесін 50%-ға дейін арттыру - стратегиялық міндет» атты Ұлттық экономика министрі Р. Дәленовтың 25.02.2020 жылғы баяндамасы <https://egemen.kz/>
6. «Атамекен» Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасының ресми сайты: Кәсіпкерлікті дамытудың ұтымды 10 қадамы.

УДК 343.265

ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Ким В.А. студент 4-го курса

Научный руководитель: Актымбаев К.И., м.ю.н., ст.преподаватель
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г. Талдықорган

E-mail: k.aktymbaev@mail.ru

В данной научной статье приведен статистически-правовой анализ развития налоговой системы Республики Казахстан прошлого и настоящего для успешного развития в будущем данного института налогового права, взяв за основу опыт прошлых лет в данном направлении путем исследования и рекомендаций.

Ключевые слова: налоговая ответственность, налоговое право, правовой анализ.

Бұл ғылыми мақала ҚазКСР және Тәуелсіз Қазақстан кезіндегі салық жүйесі құқықтық-салыстыру анализі көрсетілген, яғни екі дәуірдің құқықтық жүйесін салыстыру барысында болашақтағы салық заңнамасына жағымды әсерін тигізетін өткен ғасырлардың тәжірибесін қолдана отырып дамытуға ұсыныстарын беру.

Тірек сөздер: қылмыстық жауаптылық, қылмыстық құқық, құқықтық анализ.

This scientific article provides a statistical and legal analysis of the development of the tax system of the Republic of Kazakhstan of the past and present for the successful development of this institution of tax law in the future, taking as a basis the experience of past years in this direction through research and recommendations.

Key words: criminal responsibility, criminal law, legal analysis.

Налоги – это неотъемлемая часть любого современного государства. В мировой практике налогами принято считать плату, принудительно взимаемую с физических и юридических лиц, которая является основным финансовым обеспечением деятельности государства [1]. Именно по данной причине в современном обществе от правильного

осознания того какой должна быть налоговая система зависит успех не только налогового законодательства, но и благосостояния страны в целом. В свою очередь, налоговая система современных государств имеет ряд характерных черт.

Во-первых, налоговая система должна быть стабильной.

Во-вторых, механизм сбора налогов должен быть упорядоченным, так как данное требование, упростит контроль за своевременностью и полнотой уплаты налогов.

В-третьих, налоговая система должна быть субординированна, как на местном, так и на общегосударственном уровне. Так как это исключает произвол в формировании ресурсов всех уровней, а также является гарантом их самостоятельного самоуправления.

В-четвертых, равноправие всех налогоплательщиков и единообразие налоговой политики.

В-пятых, данная система должна быть простой. Способ правильного упрощения значительно увеличит уровень понимания налоговой системы среди общественных масс.

Ещё одним немаловажным требованием является нейтральность системы налогообложения, которая способствует образованию гибкой налоговой системы. Более того, данное требование является действенным механизмом проведения экономической политики государства.

В большинстве стран мира, налоговые системы развивались поэтапно на протяжении многих лет. Однако в Республике Казахстан происходит иная ситуация. Налоговая система РК не может за один период перейти к полностью удовлетворительной и современной. Продвижение к этой цели должно осуществляться постепенно для того, чтобы дать время, как налогоплательщикам, так и налоговым организациям рассмотреть изменения по мере того как они вносятся. Ввиду того, что невозможно за один раз внести все изменения.

На данный момент выделяют 4 основных этапов становления налоговой системы в РК.

Первый этап (начальный этап) охватывает период с 1991 по 1994 года. В данный период формируются истоки налоговой системы.

Второй этап с 1995 по 2001 годы. Происходит выработка основных методологических и концептуальных основ становления налоговой системы, т.е. принятие основных ориентиров для дальнейшего развития.

Третий этап, охватывает период, начиная с 2001 и заканчивая 2008 годом. На этом этапе, правительством РК предпринимается попытка построения абсолютно новой налоговой системы, отвечающей требованиям капиталистической экономики. Происходит период активных налоговых реформ.

На последнем этапе производится снижение налоговой нагрузки, снижение административных барьеров, а также стимулирование несырьевого сектора экономики. Данный этап начинается с 2009 года и продолжается по сей день.

Начальный этап характеризуется становлением национальной налоговой системы путем использования разнообразных способов, инструментов и методов, таких как определенные виды налогов и их элементы для накопления средств государственного бюджета и поддержанием экономики страны в целом.

Так, основной упор Закона Республики Казахстан «О налоговой системе» от 25 декабря 1991 г. был направлен на упорядочение налогов, снижение инфляции и достижение макроэкономической стабилизации.

Второй этап (1995 -2001 гг.) становления и развитие национальной налоговой системы характеризуется достижением стабилизации экономики страны, созданием базиса для активной финансово - хозяйственной деятельности субъектов экономики, которая приводит к устойчивости налогооблагаемой базы и увеличению возможности решения государственных проблем. Экономическая стабилизация стимулирует развитие производства - коммерческой деятельности путем достижения определенного соотношения

между средствами, остающимися у налогоплательщиков и средствами, которые перераспределяются через налоговый и бюджетный механизмы и позволяют ориентироваться в капиталистической экономике.

Третий этап (1999 - 2001 гг.) связан с началом экономического роста, который характеризуется повышением таких показателей, как ВВП, ВНД. В этот период происходит бурный рост и расширение налогооблагаемой базы, которая ведет к увеличению налоговых поступлений в государственный бюджет. Новые налоговые отношения определяют необходимость перехода на новые принципы организации налогового регулирования и формирования государственного бюджета.

Основной характеристикой четвертого этапа (с 2009 по настоящее время) является упрощение налоговой системы в целом, а также повышением её эффективности. Данный период имеет следующие характерные особенности:

1. ясное экономическое понимание и юридическое оформление экономических проблем государства и налоговых инструментов для их решения.
2. четкое определение источников бюджетных средств и их использование.
3. определение основного направления и оценка эффективности финансирования социально - экономических программ, связанных с налоговой политикой РК.
4. организация наиболее эффективного использования имеющихся в распоряжении налоговых органов инструментов.
5. постоянно растущий профессионализм представителей законодательной и исполнительной власти.

В настоящий момент налоговая система Республики Казахстан имеет сформированную, законодательно обоснованную структуру, которая состоит из следующих компонентов:

1. Свод законов, регулирующих порядок и правила налогообложения, форм и методов их построения. Налоговое законодательство РК основывается на Конституции Республики Казахстан и Законе Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс), регулирующего властные отношения по установлению, введению и порядку исчисления и уплате налогов и других обязательных платежей в бюджет, а также отношения между государством и налогоплательщиком (налоговым агентом), связанные с исполнением налогового обязательства [2], а также нормативно правовых актов, принятие которых предусмотрено в кодексе.

2. Совокупность налогов. Совокупность налогов - законодательно установленный перечень всех действующих на данный момент в пределах территории страны налогов и других обязательных платежей в бюджет, с указанием их ставок, плательщиков и объектов обложения, условий и сроков выплаты, методологии расчета и учета – определено особенной частью Налогового кодекса. Совокупность видов налогов и других обязательных платежей в бюджет входящих в состав налоговой системы Республики Казахстан.

3. Система налоговых органов, которая осуществляет контроль за полнотой и своевременностью поступлений в бюджет налогов и других обязательных платежей. Данная система состоит из уполномоченного органа и его территориальных подразделений по областям, городам республиканского значения и столице, по районам, городам и районам в городах, а также межрайонных территориальных подразделений [2]..

Вышеперечисленные меры, предусматриваемые новым Налоговым кодексом, направлены на усиление конкурентоспособности налоговой системы Республики Казахстан на международном уровне, а также создание благоприятной почвы для выработки новых подходов в налогообложении, что в совокупности будет способствовать модернизации как экономики, так и государства в целом [3].

Проанализировав вышесказанное, можно сказать, что налоговая система - это законодательно установленный перечень всех действующих на данный момент налогов с указанием их ставок, плательщиков и объектов обложения, порядка, условий и сроков

выплаты, методологии расчета и учета, а также составляющих в совокупности систему управления налогами соответствующих административных положений [4]. Стоит отметить, что на сегодняшний день, несмотря на определенные достижения, налоговую систему РК необходимо долго усовершенствовать, внося все новые и новые изменения. Так как, наше государство только вступает на тернистый путь создания кардинально новой и усовершенствованной налоговой системы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона.
2. Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс) от 25 декабря 2017 года № 120-IV.
3. Сарсенбаев Н. Местные налоги // Вестник Налоговой службы Республики Казахстан. - 2009. - № 2 .
4. Оспанов М.Т. Гармонизация налоговых отношений. - Алматы. ТОО «Факсинформ».

ӘОЖ 347.6

ҚАЗАҚ ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛА ТӘРБИЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Кыдыркожанова Б. студент

Ғылыми жетекшісі: Садуақасова Л.Б. з.ғ.м., аға оқытушысы
I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: Kydyrkozhanovab@mail.ru

Мақалада, қазақ отбасындағы бала тәрбиесінің ерекшеліктеріне оның ішінде, бала тәрбиесіне байланысты әдет-ғұрыптарға оның дүниеге келген күнінен бастап жүргізілетін тәлім-тәрбиелік дәстүрлер мен жән-жоралғылар қарастырылған. Сондай-ақ, мемлекетіміздегі қазіргі кезеңдегі отбасындағы бала тәрбиесі мен бұрынғы кездегі тәрбиенің айырмашылығы, оның болашаққа қатысты болжамы талданған.

Тірек сөздер: отбасы, бала, тәрбие, ана, әке, салт-дәстүр

Статья посвящена особенностям воспитания ребенка в казахской семье, в том числе обычаям, связанным с воспитанием ребенка, традициям и обычаям, проводимым со дня его рождения. Кроме того, проанализированы особенности воспитания ребенка в семье на современном этапе в нашей стране и прежней жизни, ее прогноз на будущее.

Ключевые слова: семья, ребенок, воспитание, мать, отец, традиции

The article is devoted to the peculiarities of raising a child in a Kazakh family, including customs related to the upbringing of a child, traditions and customs held from the day of his birth. In addition, the features of raising a child in a family at the present stage in our country and the previous life, its forecast for the future are analyzed.

Key words: family, child, upbringing, mother, father, traditions

Еліміздің көркейіп өркениетті қатарына қосылып, халықаралық деңгейге шығуы бүгінгі ұрпақ бейнесімен көрінеді. Шығыс ғұламасының бірі болып саналатын Жүсіп Баласағұнның дастандарында отбасы тәрбиесіне қатысты көп айтылған. Мемлекеттің беріктігі тек ол билеуші қайраткерлерге, әділ заңға, күшті әскерге ғана емес, әр отбасының

беріктігіне байланысты екенін сипатайды. Оның ойынша, отбасы беріктігі жақсы жар таңдаудан басталады және өнегелі отбасында ғана өнгелі ұрпақ тәрбиеленеді.

Бүгінгі күннің талабы – білімді ұрпақ тәрбиелеу. Қазақстан Республикасының Конституциясында «Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу - ата - ананың табиғи құқығы әрі парызы» деп отбасының міндеті анық көрсетілген [1]. «Қазақстан - 2030» бағдарламасында балаларымызды алыс болашақта қандай сапада көруіміз керектігі туралы айтылған. Сонымен бірге, Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексі, әрбір отбасында өзінің ұрпағын тәрбиелеп, қатарға қосу міндеті жүктелген [2]. Сөйтіп, отбасының әуел бастан - ақ өзіне тән киелі міндетін орындау қажеттілігі бекемделе түсті.

Отбасы тұлғаның әлеуметтенуін қамтамасыз етеді, оның тәндік, моральдық және еңбектік тәрбиесіне болған мүмкіндіктерді мейлінше шоғырландырып, іске қосады. Қоғамның азамат мүшесі отбасыдан бастау алады, қоғам келбеті отбасыдан көрінеді. Отбасы бүкіл ғасырлар бойы адам баласы тәрбиесінің құралы болып келеді. Сондықтан ол адам үшін ең үлкен мәнге ие орта. Отбасы белгілі дәстүрлердің, жағымды өнегелердің, мұралардың сақтаушысы. Онда бала алғашқы рет өмір жолымен танысады, моральдық нормаларды игереді. Сондықтан отбасылық өмір жеке адамның азамат болып өсуінің негізі.

«Балалы үй базар, баласыз үй мазар», - деп ата бабамыз бұрыннан бері айтып келе жатқандай, үйде бала болмаса, ешқандай қызық жоқ. Әр үйдің шаңырағында бала болса, сол үйде береке, құт көп болады деп ойлаймын. Себебі, бала деген ата-аналарға берілетін үлкен сый болып табылады. Бірақ, сол баланы жақсы тәрбиелеп, болашаққа дайындау да оңай іс емес. Қай халықта да жұбайлар отбасын құрған соң, олар баласы болуын арман етеді. Себебі бала – өмірдің жалғасы, отбасының жеміс берер гүлі, ерлі-зайыптылардың тіреу діңгегі. Сондықтан да қазақ халқы «Бесіксіз үйде береке жоқ» деп ой топшылаған.

Бала тәрбиесіне байланысты әдет-ғұрыптарға баланың дүниеге келген күнінен бері жүргізілетін тәлім-тәрбиелік дәстүрлерден шілдехана, сүйінші, балаға ат қою, бесікке салу, қырқынан шығару, тілін дамыту, тұсау кесу, атқа мінгізу, сүндет тойынан бастап, қыз бала мен ұл баланы келешек отбасы – жанұя құруға, шаруашылыққа, өмірге, еңбекке бейімдеуге арналған азаматтық жөн-жоралғылар кіреді.

Отбасы тәрбиесі – көзделген нәтижеге жету мақсатында ата-аналар мен жанұя мүшелерінің тарапына жасалатын ықпал. Отбасының жетекшілік маңызы онда тәрбиеленіп жатқан адамның тән-дене және рухани дамуына әсер етуші ықпалдар мәні мен мағынасының тереңдігіне тәуелді келеді. Бала үшін отбасы бір жағынан – тіршілік қоршауы болса, екінші тараптан – тәрбиелік орта. Баланың алғашқы өмірі жағдайындағы отбасы ықпалы басқа жағдайлар мен кейінгі жас кезеңдерінде болатын ықпалдардан басымдау келеді. Зерттеу деректеріне сүйенсек, отбасы – бұл мектеп те, ақпарат көзі де, қоғамдық ұйымдар да еңбек ұжымы да, дос – жарандары да, отбасы – бұл әдеп пен өнер кілті де. Жанұя қандай болса, онда өсіп, ер жеткен адамда сондай.

Отбасы – тұлға қалыптастырушы бесік. Осыдан, «Азамат қалыптастырамын десең, бесігіңді түзе» - деп ұлы ғұлама М. Әуезов бекер айтпаған. Отбасы адамаралық қатынастар негізінде қаланады, бүкіл өмірге жетер еңбектік және әлеуметтік бағыт –бағдар түзіледі. Салт – дәстүр жалғастығын қамтамасыз ететін отбасы. Қаншалықты отбасы болса, тәрбие ерекшеліктері де соншалықты мол [3].

Өткен ғасырлардан бері, бала тәрбиесі ең үлкен мәселе мен міндеттің бірі болып табылады. Баланы тәрбиелеу ана құрсағынан басталады деп ой айтқандар көп. Шыныменде, баланы кішкентай кезінен бастап, жақсы білімге, жақсы тәрбиеге, үлкендерді құрметтеп, кішілерге ізетпен қарауды үйрету жөн.

Біздің ойымызша, қазіргі кезде бала тәрбиесі ең ауқымды мәселелердің бірі болып табылады. Әсіресе, біздің елімізде. Бұндай ойға келудегі мақсатым, қазіргі тәрбие мен бұрынғы тәрбиені салыстыру болып табылады.

Бұрынғы замандағы ата-бабаларымыздың тәрбиесі қазіргімен салыстырғанда жер мен көктей. Баланы лайықты тәрбиелеуге қазақтар тек олар 5-6 жасқа толғанда ғана шындап кіріскен. Осы кезде оларды жынысына қарай айыру негізінен стихиялық сипат алған. Бұл балаларды кішкентайынан біртіндеп шамалары келетін үй жұмыстарына тартудан көрінген. Ер балаларды жастайынан атқа мінігізіп, үйдегі еркектерге мал қарауға, өсе келе отбасының тірегі болуға, оларды барлық жағдаймен қамтуға үйретіп дайындаған. Ал, қыз балаларды инабатты, сыпайы, қарапайым, ата енесін құрметтейтін, болашақ жарын сыйлайтын жақсы келін болуға дайындады.

«Ер баланы алты жасқа дейін хандай көтер, сыйла. Алты жастан он алты жасқа дейін құлша жұмса. Он алты жасқа толғасын досындай сырлас, сыйлас» деген қазақтың ұлттық таным-түсінігінен ақ, қазақта ұл баланың тәрбиесіне өте үлкен көңіл бөлген. Ұл баланың тәрбиесі көбінесе әке қолында болған. Ұл балалардың өздеріне әке деген адам мықты қаһарман болып көрінеді. Себебі, үйдегі ауыр жұмыстың бәрін атқарады, көлік айдайды, отбасының мықты басшысы болып табылады. Сондықтан да, ұл балалар үлгі ретінде, ең бірінші өз әкелерін алады. Яғни, ұл баланың тәрбиесіне тікелей әкесінің мінез-құлқыда әсер етеды. «Оның әкесі немесе атасы жақсы кісі еді, көргенді бала екен, өнегелі жерден шыққан ғой» деп мақтау осыдан шыққан болар.

Қыз әуелде ана бауырында, отбасы тәрбиесінде болады. Оған ұлдан өзгеше тәрбие береді. Қыз тәрбиесінде білікті аналар қыздарын бір тізерлеп отыру, қалай болса, солай отырып-тұрмау; үнемі сіз-біз деп сөйлеу, тасыр мінез, кеселді сөзден аулақ болу; кісі бетіне, әсіресе, ер адамдардың бетіне қылымсып немесе тіке қарамау, тамақты ауыз толтыра асап, былшылдатып, шалшылдата шайнамау; ыдыс-аяқты жуғанда, жиғанда, сылдырлатпау; үлкен адамдар келгенде тұрып жол беру, аман-сәлем жасау; «шеше тұрып, қыз сөйлегеннен без» дейтін халық даналығын сақтау; көпшілік ортасында жыртақтап күлмеу, арын сақтау, ата-ананың рұқсатынсыз жөнсіз қыдырмау сияқты істерден егжей-тегжейлі тәрбие жүргізеді. Қазақ халқы қыздарын «үйдің құты, ауылдың көркі, береке-бірлік пен татулықтың ұйытқысы» деп ерекше құрметтеп, аялап, ардақтаудың арқасында, қазақ халқында ақыл-парасатымен ел билеп, ру-тайпа басқарған көсем, шешен, би, ел-жұрты аттарын қадір тұтқан қасиетті, аналарымыз көп болған. Мысалы, Айша Бибі, Баба әже, Домалақ Ана, Қызай ана, Абақ, Мұрын аналар... Қазақ халқының тәрбиесі қыздарды арлы болып, адамгершілігін биік ұстауға; өнерлі іскер болып, ар-абыройын таза ұстауға баулиды. Ерлерді қадірлеуге, құрметтеуге, отбасының ұйтқысы, перзенттерінің тәрбиешісі, ұстазы болып, адамдық арына дақ түсірмейтін өнегелі, үлгі-тағылымды адам болып есеюге баулиды.

Ал, енді қазіргі кездегі бала тәрбиесіне тоқталатын болсақ, қазақ халқында бұрынғы заманның тәрбиесінің түп-тамырлары бар. Бірақ заман өзгерсе, адам өзгереді демекші, әр адам жеке тұлға. Уақыт өткен сайын әр адамның ойы, ақылы, түсінігі өзгеріп отырады. Жиырма бірінші ғасыр, Біздің ойымызша қозғалыстағы ғасыр. Себебі, қазір ер адаммен қатар әйел адамда жұмыс істейді. Барлығы бір кішкене іс болсын, бірнәрсемен айналысады. Ал, бала тәрбиесіне көп уақыт бөле алмайды. Көбінесе, балаларға кішірек кездерінде, ата-аналарының қарауға уақыттары болмағандықтан, тәрбиеші жалдайды. Бөтен адам балаға өзінің жан бауырындай қарап, жақсы тәрбие бере қоймасы анық. Кейін, белгілі бір жасқа толғанда балабақшаға береді. Одан әрі мектеп. Осылайша, баланың отбасынан алатын тәрбиесі өте аз болып табылады. Егер жұмыс істемей, үйде баласына қарап отырған аналар болсада, балалары тек жыламаса екен деген сылтаумен оларға ұялы телефондарын беріп, ғаламтор желісінен пайдалы ма, пайдасызба мультфильмдер қосып беріп қояды. Ал, кішкентай балаларға бұл үлкен зиян алып келетіні ешкімнің ойында жоқ.

Қазіргі кезде, көп қыз балалар өздерін ер адаммен тең санап, оларды құрметтеуден қалды. Әрине, менің жеке ойым бойынша, қыз бала мен ер бала тең дәрежеде болу керек. Бірақ, бұрынғы дәстүрімізді сыйлай отырып, ер азаматтарға үлкен сыйластықпен, құрметпен қарау керек. Ал, ұл балаларға қатысты айтарым, олар қазіргі кезде өздерін төмен

санайтын секілді. Осындай жағдайларға қарап отырып, бұрынғы ата-бабамыздың ержүректілігі, сынбас қайраттай мінезі қазіргі жігіттерге бұйырмағанба деп те ойлаймын. Әрине, осының барлығы үй тәрбиесінен.

Осылайша, бұрынғы заман мен қазіргі замандағы отбасындағы бала тәрбиесінің айырмашылығын байқауға болады. Қазіргі тәрбие осал болып табылады. Осындай осал тәрбиеден кейін, біз елімізге қалай мықты, өзінің сөзіне берік, патриот ұрпақ дайындай аламыз?!

Қорытындылай келе, бала тәрбиесіне отбасы әрқашанда үлкен көңіл бөлсе екен. Себебі, бала тәрбиесінен маңызды ешнәрсе жоқ. Баланы тәрбиелеуге байланысты, болашаққа батыл, ержүрек патриот немесе өз күшіне сенбейтін осал ұрпақ әкелеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған Конституциясы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
2. Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518#z187>
3. Набиев Қ.Б. Азамат қалыптастырамын десең, бесігіңді түзе! Тәрбие.кз қазақ тіліндегі танымал отбасылық сайт // <https://www.tarbie.kz/28193>

ӘОЖ 343

ТЕРГЕУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЭЛЕМЕНТТЕРІНІҢ МАЗМҰНЫ

Қанат М. студент, **Ашимова Д.И.** з.ғ.м., аға оқытушы
І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: mekenaiks@mail.ru, dinastie_galiktdk@mail.ru

Мақалада тергеуді ұйымдастырудың негізгі құрылымдық элементтерінің мазмұны қарастырылған

Тірек сөздер: *криминалистикалық әдістеме, криминалистикалық тактика, тергеу, қылмыс*

В статье рассматривается содержание основных структурных элементов организации расследования

Ключевые слова: *криминалистические методы, криминалистическая тактика, расследование, преступление*

The article examines the content of the main structural elements of the organization of the investigation

Key words: *forensic methods, forensic tactics, investigation, crime*

Қазақстан Республикасының Конституциясымен бекітілген мемлекетіміздің ең қымбат қазынасы - адамды, адамның өмірін және құқықтары мен бостандықтарын [1] сақтау барысында Ішкі істер органдары Қазақстан Республикасының «Ішкі істер органдары туралы» Заңымен реттелген міндеттерге сәйкес қызмет етеді.

Аталмыш міндеттерге сай, қылмыстарды ашу мен тергеу үдерісінде тергеу органдары мен криминалды полиция аппараттарының өзара әрекеттестігін ұйымдастыру

нысандарының даму сатылары эволюциялық сипатқа ие. Жаңа нысандардың пайда болуы, тәртіпке сай, сол уақыттағы белгілі бұрынғыларын жоққа шығармайды, керісінше, олардың қатарына қосылып, ары қарай жетілдіруді қамтамасыз етеді.

Негізінде, тергеу бөлімдері мен криминалды полиция аппараттарының қылмыстарды ашу және тергеу үдерісіндегі біріккен немесе келісілген қызметінде жаңа ұйымдастырушылық құрылымдарды қолдану — қажетті және толығымен заңды жағдай. Себебі дұрыс ұйымдастырылған іс-қимылдар мен тактикалық операциялар жекеленіп жүзеге асқанына қарағанда, оларды бір қызметке неғұрлым біріктірген жағдайда тиімділік дәрежесі жоғарылайды және топ мүшелерінің құзыреті мен мүмкіндіктері арта түседі.

Қазіргі уақытта жедел-тергеу топтары түсінігінің қашан пайда болғанын, оны жеке ғалымдар мен тәжірибелік қызметкерлер қалай түсіне білгенін анықтау қиынға түседі.

И.Ф. Герасимовтың еңбектеріне сүйенсек, ұқсас топтар ең алғашында аудандық, қалалық ішкі істер органдарының кезекші бөлімдерінде нақты қылмыстарды ашу мен тергеу мақсатында құрыла бастаған. Қылмыстарды ашу мен тергеу мақсатында құрылған топтар тергеу-жедел немесе жедел-тергеу деп атала бастаған. Бұл еңбектерді түбегейлі зерттей келе, қолданыла бастаған атаулардың, негізінде, олардың мән, мақсатын және құрамын айқын көрсете білгенін байқауға болады [2, 786.].

Ұсынылған өзара әрекеттестік нысанын тәжірибеге енгізу көптеген оңтайлы нәтижелерге жеткізді:

Біріншіден, әр түрлі саладағы өзара әрекеттесуші қызметкерлердің құрамы реттеле түсті.

Екіншіден, жедел-іздігіру іс-шаралары мен тергеу іс-қимылдарының өзара келесілген жоспарларын бірігіп және жан-жақты өңдеу мүмкіндігі пайда болды.

Үшіншіден, әр түрлі жазбаша тапсырмаларды құжаттауға деген жауапты да сапалы көзқарас қалыптасты.

Төртіншіден, тергеудің топтық әдісінің барлық тиімді жақтары жоғары деңгейде қолданыла бастады.

В.А.Образцов құқық қорғау органдарының әр түрлі қызметтері мен бөлімдерінің талпыныстарын және мүмкіндіктерін қандай да міндеттерді бірігіп шешу мақсатында біріктіру — толығымен заңды және тиімді жаратылыс екеніне тоқталған.

Соңғы жылдар тәжірибесі қылмыстардың көптеген түрлерін ашу мен тергеу барысындағы жедел-тергеу топтарының тиімділігін, маңыздылығын және әмбебаптығын көрсетті.

Заң әдебиеттерде қылмыстарды ашу мен тергеу барысындағы тергеу органдары мен криминалды полиция аппараттарының өзара әрекеттесулерінің шартты нысандары жеткілікті жарық көрген, дәл осы себеппен біз оларға қайталай тоқталу қажеттілігінің жоқтығын байқаймыз.

Тергеушілер мен жедел іздігіру қызметкерлердің күнделікті қарапайым түрдегі өзара әрекеттесуіне қарағанда, жедел-тергеу топтары қызметінің ұйымдастырылу деңгейі қайда жоғары деңгейге ие, себебі алғашқысында ішкі істер органдарының қызметкерлері ұйымдастырылған тұрғыда бірікпей, әрқайсысы жеке түрде іс-қимыл жасайды да, өзара өте сирек ақылдасады.

Қылмыстарды тергеу-тергеушіден және анықтаушыдан ғылым мен техниканың жаңа жетістіктерін, сондай-ақ озық тергеу тәжірибесінің материалдарын зерделеу және қорыту негізінде әзірленген практикалық ұсынымдарды пайдалануды талап ететін күрделі және жауапты кәсіби қызмет.

Қылмысқа қарсы күрестің тиімділігі көп жағдайда қылмыстарды алдын ала тергеу сапасына негізделеді, бұл тергеудің толықтығын, қылмыстардың жоғары ашылуын, оларды жасауға қатысы бар барлық адамдарды анықтауды көздейді.

Қылмыстарды сапасыз тергеудің негізгі себептері мыналар болып табылады: дәлелдемелерді жинаудың негізгі бағыттарын анықтауда тиісті мақсаттылықтың болмауы;

бірқатар жағдайларда тергеудің жазбаша жоспарын жасауға формальды көзқарас; жеке нұсқаларды құрастыру және тексеру, жалпы нұсқаларды ауыстыру білмеу; тергеуді жоспарлаудың негізгі қағидаттарын сақтамау; жоспарлау техникасын, оның элементтері мен құрылымын әлсіз білу; қылмыстық істің мән-жайларын зерттеудің жан-жақтылығын, толықтығы мен объективтілігін бұзуға әкеп соқтыратын кінәлік.

Осы және басқа да кемшіліктерді болдырмау үшін қылмысты, тіпті күрделі емес қылмыстық істер бойынша тергеуді жоспарлау өте маңызды. Тергеуді дұрыс жоспарлау тергеушіге және анықтаушыға тергеу әрекеттерін белсенді, мақсатты және сапалы жүргізуге, қылмыстық іс бойынша қажетті дәлелдемелерді жинауға көмектеседі. Қылмыстарды тергеуді дұрыс ұйымдастыру әрбір қылмыстық іс бойынша жоспарлаусыз мүмкін емес [3].

Қылмыстарды тергеу-бұл қылмыстық іс жүргізу заңының өзінде салынған танымдық қызметтің түрі: 1) дәлелдеудің құқықтық құралдары және оның нысанасы; 2) тергеу әрекеттерін орындау тәртібі мен мерзімдері; 3) тактикалық амалдармен ұштасқан іс жүргізу шешімдерін қабылдау; 4) күрделі және көлемді қылмыстық істер бойынша тиісінше тергеу тобы мен анықтаушылар тобымен алдын ала тергеу және анықтау жүргізу.

Қылмыстарды тергеуді жоспарлау тергеушіден, анықтаушыдан кернеулі ақыл-ой еңбегін талап ететін ойлау процесі болып табылады. Оның мазмұны дедуктивтік және индуктивтік пайымдаулар, тергеудің осы кезеңінде қылмыстық істе бар дәлелдемелерді талдау, синтездеу және бағалау, осы негізде тергелетін оқиғаны тұтастай және оның жекелеген мән-жайларын түсіндіретін нұсқаларды құру, оларды тексеру жолдарын, қылмыстық істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті зерттеу үшін қажетті дәлелдемелерді жинау құралдары мен тәсілдерін айқындау болып табылады.

Қылмыстық істің мән-жайларын зерттеудің жан-жақтылығы мен толықтығы дәлелдеуге жататын мән-жайларға қатысты ұсынылған барлық нұсқаларды мұқият тексеруді, сондай-ақ осы мән-жайларды дәлелдемелерді бағалау ережелеріне сәйкес анықтауды білдіреді. Қылмыстық істің мән-жайларын зерттеудің объективтілігі тергеу процесіне алдын ала көзқарасты болдырмайды және тергеуші мен анықтаушыны жиналған дәлелдемелерді бағалауда және іс жүргізу шешімдерін қабылдауда бейтарап болуға міндеттейді.

Тергеуді жоспарлау қылмыстық іс бойынша объективті шындықты, яғни шын мәнінде орын алған жағдайларды анықтауға ықпал етеді. Ол: тергеудің дұрыс бағытын және оның жоғары сапасын; заңдылықты және тергеудің барлық басқа қағидаттарын сақтауды; техникалық-криминалистикалық құралдарды, тергеудің тактикалық тәсілдері мен әдістерін тиімді қолдануды; әрбір қылмысты ашуға және тергеуге күштің, құралдардың және уақыттың ең аз шығынын қамтамасыз етуі тиіс.

Егер тергеуді жоспарлау бойынша тергеушінің қызметін ажыратуға тырысса, онда бұл жерде бірқатар элементтер анық көрінеді. Мұндай элементтердің қатарына жатады:

- бар нақты деректерді зерттеу;
- нұсқаларды ұсыну;
- өткізуге жататын тергеу іс-әрекеттері мен ұйымдастыру іс-шаралары шеңберін, оларды жүргізу мерзімдері мен реттілігін, сондай-ақ орындаушыларды анықтау;
- тергеу барысында жоспарды түзету.

Қолда бар нақты деректерді зерделеуді тергеуші қылмыс белгілері бар оқиға туралы хабарлама алған сәттен бастап бастайды және тергеудің барлық кезеңі ішінде жаңа ақпараттың келіп түсуіне қарай жалғастырылады. Дәлелдемелерден басқа, тергеліп жатқан қылмысқа қатысты, оның ішінде жедел-ізвестіру көздерінен алынған басқа да нақты деректер зерделенеді және бағаланады. Осының негізінде болжамдар ұсынылады, өткізуге жататын тергеу әрекеттері мен ұйымдастыру іс – шаралары, оларды өткізу тактикасы, мерзімдері мен т.б. анықталады.

Жоспарды түзету қажеттілігіне қарай кез келген уақытта жүргізіледі. Жазбаша

жоспарға ішінара өзгерістер енгізген кезде оны тұтастай қайта жазу талап етілмейді, жоспар - бұл қандай да бір түзетулер енгізуге болатын жұмыс құжаты.

Тергеу жоспары қылмыстық іске тігілмейді: әдетте ол қадағалау өндірісінде не жеке сақталады. Қайта өңделген жоспарлардың бастапқы нұсқаларын ешбір жағдайда жоюға болмайды: оларды талдай отырып, қажет болған жағдайда тергеуді қиындатқан қателер мен пайдаланылмаған мүмкіндіктерді анықтауға және оны табысты аяқтау жолдарын белгілеуге болады.

Бұған дейін айтылғандай, тергеу басында іс бойынша жұмысты жоспарлау типтік нұсқалар негізінде жүзеге асырылады. Типтік нұсқаларға сүйене отырып, тергеуші өз жұмысының бағдарламасын оймен белгілейді және бастапқы тергеу әрекеттерін және басқа да қажетті іс-шараларды жүргізеді. Шұғыл іс-қимылдар кешені жүргізілгеннен кейін тергеуші жиналған материалды түсінеді және тергеудің толық жоспарын жасайды.

Ресми материалдар бойынша қылмыстық іс қозғалған кезде тергеуді жоспарлау схемасы - қылмыс белгілері бар оқиғалар туралы азаматтардың өтініштері мен хабарламаларынан, лауазымды адамдардың хаттарынан, баспасөз хабарламаларынан және ішкі істер органдарының жедел-ізвестіру қызметімен байланысты емес басқа да көздерден белгілі болады.

Өзге жағдай жедел-ізвестіру деректері бойынша іс қозғалған кезде байқалады. Мұндай жағдайларда тергеуші, әдетте, ең басынан бастап жасалған қылмыстың мән-жайын ғана емес, сондай-ақ тергеудің басында алуға болатын дәлелдемелердің көлемін және т. б. айқын көрсетеді.

Мұндай жағдайларда типтік нұсқаларда қажеттілік жоқ-қолда бар деректердің негізінде тергеуші жалпы, сондай-ақ жеке нақты нұсқаларды құра алады және тергеудің кеңейтілген жоспарын әзірлей алады. Сондықтан, егер іс қолда бар жедел-ізвестіру материалдарының негізінде қозғалса, тергеуші іс қозғалғанға дейін, іс қозғалатын түпкілікті шешім қабылданғаннан кейін, әдетте бұл іс бойынша жұмысты жоспарлайды.

Барлық қылмыстық істер бойынша алдын ала тергеу жүргізудің міндеттілігін- алдын-ала тергеп тексеру сатыларының жалпы шарттарының бірі. Жасалған қылмыстық әрекеттердің қоғамға қауіптілігі дәрежесінің болатынын, қылмыс субъектілерінің ерекшеліктерін, қылмыстық ізге түсу органның уәкілеттіктері көлеміндегі айырмашылықтарды ескерк отырып, заң шығарушы сотқа дейінгі қызметтің жоғарыда аталған екі нысанын көздеген:

1. алдын-ала тергеу (алдын-ала ізвестіру):
2. анықтау

Сотқа дейінгі қызметті тек осы екі нысанмен шектеу заңды органдарының құзіретін анықтап бөлуге болатын барлық іс жүргізу қырларын толық көлемде көрсете алмайды.

Сондықтан заң шығарушы әрбір нысан шегінде өз түрлерін ескерген: мысалы: алдын-ала ізвестіру мынадай түрлерде жасалады:

1. өзінің лауазымына қарай тек тергеушілер ғана жүргізілетін алдын ала тергеу. ҚР КПК-ң 64-бабының 1-бөлігіне сәйкес, лауазымды адамдар ,болып табылады. Тергеушілерге мыналар жатады: ішкі істер органдарының тергеушілер, ұлттық қауіпсіздік органдарының тергеушілері, салық полициясы органының тергеушілері:

- 2 ҚР КПК-ң 288-бабының 3-бөлігінде көзделген жағдайда анықтау органы жүргізетін алдын-ала тергеу.

Бұл анықтау органы сотқа дейінгі қызметіне алдын-ала жүргізуміндеті болып табылмайтын істер бойынша алдын-ала тергеп тексеру нысанында жасағанын білдіреді. Мұндай жағдайда алдын-ала тергеу мынадай анықтау органдары арқылы жасалады.(әскери) ішкі істер органы. Салық полициясы органдары кеден: органдары: әскери полиция органдары: әділет органдары: шекара қызмет органдары: мемлекеттік өртке қарсы қызмет органдары; ұлттық қауіпсіздік органдары. Анықтау органының алдын ала тергеу ісін жүргізу үшін мынадай негіздер болады. Қылмыс жасады деген сезік туған

адамның анықталмауы жалпы ереже бойынша оған қатысты алдын ала тергеу жүргізу міндетті емес: кәмелетке толмағандардың немесе дене яки психикалық кемістіктеріне болатын өздерінің қорғану құқықтарын жасай алмайтын адамның қылмыстар жасауы [4, 45 б.].

Сотқа дейінгі іс жүргізудің дербес нысаны ретінде анықтауда екі түрге бөлінеді.

1. алдын ала тергеу жүргізу міндеті болып табылатын істер бойынша анықтау. Бұл жағдайда анықтау органының ҚР КПК-ң 200-бабында белгіленген тәртіппен қылмыстық іс жүргізу және жедел іздестіру әрекеттерінің орындау ретінде анықталады. Бұл анықтау органы осындай істер санаты бойынша қылмыстық іс қозғауға және қылмыстың іздерін анықтап тиянатау жөнінде кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерін жүргізу құқығы дегенді білдіреді. Істі тергеушіге берген соң анықтау органы тек тергеушінің тапсыруымен тергеу іс әрекетін және жедел іздестіру шараларын жүргізеді.

2. алдын ала тергеу міндеті болып табылмайтын істер бойынша анықтау ҚР КПК-ң 285-бабына сәйкес осындай істер санаты бойынша анықтау материалдары істі сотта қорғау үшін негіз болып табылады. Анықтау сотқа дейінгі іс жүргізудің бірден бір мүмкін болатын нысаны жағдайда көрінетін қылмыс жасады деген сезікті адамды дәлелдеу міндетті шарты болып табылады. Тұтас алғанда, істердің осы санаты бойынша анықтау ҚР КПК-ң 37-тарауының нормаларында белгіленген ережелер бойынша жасалады.

Сотқа дейінгі іс жүргізудің нысандары мен түрлеріне қарай оның әр түрлі мерзімдер белгіленеді. Алдын –ала тергеу нысанындағы сотқа дейінгі іс жүргізу қылмыстық іс қозғалған күннен бастап 2 ай мерзімнен кешіктірмей аяқталуға тиіс. Аталған мерзімге қылмыстық іс қозғалған күннен бастап істі айыптау қоытындысы мен немесе медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы мәселені қарау үшін істі сотқа беру туралы қаулымен бірге прокурорға жіберген күнге дейінгі немесе іс бойынша іс жүргізуді қысқарту туралы қаулы шығарылған күнге дейінгі уақыт енгізіледі.

Заңда алдын ала тергеу мерзімін қылмыстық іс қозғалған күннен бастап есептеуді ескертудің маңызы мынада: тәжірибеде қылмыстық істі анықтау органынан тергеушіге, бір тергеушіден екіншісіне, бір қылмыстық ізге түсу органдарынан екіншісіне беруге тура келетін жағдайлар кездеседі. Осыған қарамастан, қылмыстық іс қозғалған күн алдын ала тергеудің іс жүргізу мерзімі аяқталатын бастапқы кезең болып табылады. Бұл анықтау органының бастапқы тергеу іс әрекеттерін жүргізуге пайдаланған уақыты да екі айлық мерзімге кіретінін білдіреді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

2. Учебник для вузов/И. Ф. Герасимов, Я. Л. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.; Под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина - 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Высш. шк., 2000. - 672 с.

3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі №231-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>

4. Ә. Исаев, А. Шакенов // Криминалистика және сот сараптамасы сұлба нысанында [Мәтін]: Оқу құралы. - Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 232 б.

УДК 343.265

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОГО АНАЛИЗА ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ПРОШЛОГО И НАСТОЯЩЕГО

Қаулыбек А.Е. студент

Научный руководитель: Болат А.А., м.ю.н., ст.преподаватель
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г. Талдыкорган

E-mail: alibekblato@mail.ru

В данной научной статье приведен статистически-правовой анализ освобождения от уголовной ответственности Республики Казахстан прошлого и настоящего для успешного развития в будущем данного института уголовного права, взяв за основу опыт прошлых лет в данном направлении путем исследования и рекомендаций.

Ключевые слова: уголовная ответственность, уголовное право, правовой анализ.

Бұл ғылыми мақала ҚазКСР және Тәуелсіз Қазақстан кезіндегі қылмыстық жауаптылықтан бастаудың құқықтық-салыстыру анализі көрсетілген, яғни екі дәуірдің құқықтық жүйесін салыстыру барысында болашақтағы қылмыстық заңнамасына жағымды әсерін тигізетін өткен жасырлардың тәжірибесін қолдана отырып дамытуға ұсыныстарын беру.

Тірек сөздер: қылмыстық жауаптылық, қылмыстық құқық, құқықтық анализ.

This scientific article presents a statistically legal analysis of the exemption from the criminal responsibility of the Republic of Kazakhstan past and present for the successful development of this institution of criminal law in the future, taking as a basis the experience of the past years in this direction through research and recommendations.

Key words: criminal responsibility, criminal law, legal analysis.

На сегодняшний день при стремительном развитии общества и его общественно моральных институтов, так же и стремительно развивается и правовая часть нашей цивилизации что и подразумевает постоянные реформы во многих сферах юриспруденции. Уголовная ответственность как одна из важнейших частей института уголовного права на данный момент является одним из самых концептуально-актуальных вопросов для ведения исследований. Несмотря на вполне успешное развитие и реформы уголовного права и его институтов в целом, применения и дальнейшее использование опыт и знания, а также имеющуюся информацию о прошлом уголовного права дает нам бесконечный ресурс для размышления и внедрения обновлений для улучшения правового состояния уголовной ответственности и уголовного права в целом.

Уголовный кодекс Казахской ССР от 22 июня 1959 года предусматривал следующие виды освобождения от уголовной ответственности:

а) вследствие истечения сроков давности привлечения к уголовной ответственности;

б) при совершении лицом в возрасте до восемнадцати лет преступления, не представляющего большой общественной опасности, с применением принудительным мер воспитательного характера;

с) при передаче материалов дела несовершеннолетнего на рассмотрение комиссии по делам несовершеннолетних;

д) в тех случаях, когда ко времени расследования или рассмотрения дела в суде

вследствие изменения обстановки совершенное виновным деяние потеряло характер общественно опасного или это лицо перестало быть общественно опасным;

- е) при замене уголовной ответственности мерами административного воздействия;
- ф) при передаче дела в товарищеский суд;
- г) при передаче лица на поруки.

В период перехода нашей страны к рыночным отношениям некоторые из видов освобождения от уголовной ответственности, которые были предусмотрены в уголовном кодексе 1959 года Казахской ССР претерпели изменения, а некоторые из них полностью утратили юридическую силу.

После вступления в силу с 1 января 2015 года нового Уголовного Кодекса РК в институт освобождения от уголовной ответственности были включены новые виды освобождения от уголовной ответственности, которые будут рассмотрены ниже.

Освобождение от уголовной ответственности по российскому уголовному праву представляет собой освобождение лица, совершившего преступление, но впоследствии утратившего свою прежнюю общественную опасность в силу ряда обстоятельств, указанных в уголовном законе, от применения к виновному со стороны государства мер уголовно-правового характера [1, 27].

В ряде случаев достижение целей борьбы с преступностью возможно без привлечения виновных лиц к уголовной ответственности или же при их осуждении, но с освобождением от реального отбывания наказания. В связи с этим в уголовном праве Казахстана устанавливаются институты освобождения от уголовной ответственности и освобождения от наказания. УК РК посвятил этим институтам две самостоятельные главы.

Как известно, наступление уголовной ответственности возможно только при наличии ее основания, т. е. при совершении деяния, содержащего все признаки состава преступления. Следовательно, и освобождение от уголовной ответственности возможно только тогда, когда преступное деяние имело место. Поэтому не относятся к рассматриваемым институтам освобождения от уголовной ответственности, например, случаи осуществления актов необходимой обороны, крайней необходимости, задержания преступника, случаи совершения общественно опасных действий невменяемым или малолетним, а также совершения действий, формально подпадающих под признаки какого-либо деяния, предусмотренного УК, но в силу малозначительности не представляющих общественной опасности [2].

Глава 5 УК РК, регламентирующая разные виды освобождения от уголовной ответственности, включает нормы об освобождении в связи с деятельным раскаянием (ст. 65), в связи с примирением с потерпевшим (ст. 68), в связи с изменением обстановки (ст. 70) и в связи с истечением сроков давности (ст. 71). Первые два вида освобождения от уголовной ответственности являются новыми. Освобождение от уголовной ответственности возможно и в порядке амнистии. УК РК предусматривает также самостоятельный вид освобождения от уголовной ответственности несовершеннолетних.

Среди актуальных проблем, возникших в процессе борьбы с преступностью, первостепенное значение имеет решение вопроса об эффективности уголовно-правовых мер борьбы с преступностью к лицам, совершившим преступления. Уголовно-правовые отношения могут реализовываться в различных формах, в том числе и связанных с освобождением лица от уголовной ответственности. Рассмотрим проблемы применения в каждом виде освобождения от уголовной ответственности [3, 21].

1. В связи с тем, что вероятность деятельного раскаяния со стороны виновных лиц в значительно большей мере зависит от кратности криминологического рецидива, а не от категории тяжести совершенного преступления, возникает еще не менее интересный, контрольный, вопрос: действительно ли деятельное раскаяние свидетельствует о пониженной общественной опасности виновного, и каков характер связи между ними? То есть, нужна проверка влияния деятельного раскаяния на процесс достижения целей

уголовной ответственности. По мнению А.З. Рыбака неверным выглядит указание в ст. 65 на саму утрату лицом общественной опасности. Никто и никогда этого установить не сможет, ведь «преступник - это не какая-то особенная дефектная личность, а одна из возможных линий развития событий». В этой связи следует обратить внимание на наметившийся сегодня формалистский подход к установлению признаков деятельного раскаяния при производстве по уголовным делам. Приведенный А.З. Рыбак анализ уголовных дел показал, что 42% явок с повинной не сопровождаются дальнейшим активным способствованием раскрытию преступления. В таких случаях виновные идут на сотрудничество с органами расследования, дают изобличающие себя показания, но в дальнейшем отказываются от данных на следствии показаний. Относительно этого можно сделать достоверный вывод об внушении явок с повинной сотрудниками расследования. Об этом может свидетельствовать и анализ материалов уголовных дел.

Так, Г. совершил кражу мобильного телефона и признан виновным в совершении преступления, предусмотренного п. «в» ч. 2 ст. 188 УК РК. В качестве смягчающего наказание обстоятельства суд сослался на явку с повинной. Однако, как следует из того же приговора, Г. по месту жительства характеризуется неудовлетворительно, не работает, проживает с родителями, в быту злоупотребляет спиртными напитками, привлекался к административной ответственности за появление в общественных местах в состоянии опьянения. Ранее судим к условной мере наказания, со стороны уголовно-исполнительной инспекции характеризуется отрицательно, сущность наказания не осознал, на проводимые беседы не реагирует, испытательный срок был продлен. Учитывая характеризующие виновного данные, возникают весьма серьезные сомнения относительно того, что данная им явка с повинной способствовала снижению общественной опасности его личности [4].

Еще интереснее ситуация, когда лицу не удастся до конца реализовать свой преступный умысел по причине пресечения преступления сотрудниками правоохранительных органов, и тем не менее при задержании подозреваемых с поличным оформляется явка с повинной. Так, П. и Л. похитили два отрезка рельс и с места происшествия попытались скрыться, однако были задержаны сотрудниками милиции, что не помешало судье в приговоре сослаться на смягчающее обстоятельство - явку с повинной.

Думается, что сделать вывод о том, утратило ли лицо общественную опасность или нет практически невозможно, как невозможно измерить и «опасное состояние» лица, еще не совершившего преступление. Конечно же, деятельно раскаявшееся лицо менее опасно (при прочих равных условиях) по сравнению с тем виновным, которое не сочло необходимым явиться с повинной, способствовать раскрытию и расследованию преступления, загладить причиненный преступлением вред. Однако стимулирование исправления виновного в данном случае не всегда достигает цели самого исправления виновного, оно лишь создает предпосылки для этого. Поэтому правильнее говорить не об исчезновении общественной опасности лица, а о ее понижении. Но, поскольку на момент принятия решения об освобождении отсутствуют какие-либо четкие критерии общественной опасности лица, кроме того, что впервые совершено нетяжкое преступление, ссылка на утрату лицом общественной опасности в ч. 1 ст. 65 УК РК является явно излишней.

2. Следует согласиться с В. В. Сверчковым в том, что одним из направлений повышения эффективности норм об освобождении от уголовной ответственности и наказания должно стать определение возможности такого освобождения с момента привлечения лица в качестве обвиняемого (на предварительном следствии). Если предварительное расследование проводится в форме дознания, освобождение от уголовной ответственности по не реабилитирующим основаниям необходимо связывать с вынесением обвинительного акта.

С учетом приведенного назревает необходимость предоставления правоприменителю возможности установления также своего рода испытательного срока

для виновного лица. Полагаем, что в случае совершения преступления небольшой тяжести этот срок может равняться 1 году, средней тяжести - двум годам с момента принятия решения об освобождении. Если в период испытательного срока лицо совершает умышленное преступление, производство по делу может быть возобновлено.

3. Как мы уже отмечали в представленной работе, освобождение от уголовной ответственности в связи с истечением сроков давности, является наиболее часто встречающимся основанием отмены судебных решений, влекущим прекращение производства по делу. Такая практика свидетельствует о том, что суды в сложных уголовных делах не всегда тщательно рассматривают преступления небольшой тяжести, срок давности привлечения к уголовной ответственности за которые составляет два года. Приведем пример из практики:

Рассмотрев в порядке надзора уголовное дело в отношении А. и Е., осужденных за совершение разбойного нападения и незаконное приобретение и хранение газового пистолета, Судебная коллегия указала следующее. Деяние, предусмотренное УК РК, относится к преступлениям небольшой тяжести. В соответствии со ст. 71 УК РК лицо освобождается от уголовной ответственности в связи с истечением сроков давности, если со дня совершения преступления, относящегося к категории преступлений небольшой тяжести, истекло два года. Сроки давности исчисляются со дня совершения преступления и до момента вступления приговора в законную силу. Поскольку на момент вступления приговора в законную силу со дня совершения осужденными преступления прошло более двух лет, уголовное дело в отношении них по УК РК подлежит прекращению [5].

Подобная ошибка допущена судом по делу по обвинению П. по ч. 1 ст. 109 УК РК, рассмотренное Карабулакским районным судом Алматинской области. Согласно приговору П. осужден за причинение тяжкого вреда здоровью по неосторожности. Основанием к отмене приговора послужило невыполнение судом требований закона, определяющего особенности уголовной ответственности несовершеннолетних. Как видно из материалов дела, на момент совершения преступления П. являлся несовершеннолетним. Совершенное им преступление, предусмотренное ч. 1 ст. 107 УК РК, относится к преступлениям средней тяжести, срок давности привлечения к уголовной ответственности по которым составляет шесть лет. Суд первой инстанции не учел, что в соответствии с УК РК предусмотренные законом сроки давности при освобождении несовершеннолетнего от уголовной ответственности или от отбывания наказания сокращаются наполовину. В связи с тем, что на момент рассмотрения дела судом установленные законом три года истекли, судебные решения в отношении П. надзорной инстанцией отменены и дело прекращено на основании УПК РК.

4. Кроме того, следственная практика свидетельствует, что отсутствие надлежащего контроля при прекращении уголовных дел в связи с истечением сроков давности зачастую лишает потерпевших права на возмещение вреда, причиненного преступлением, им вопреки УПК не разъясняется право требовать возмещения причиненного вреда в гражданском порядке.

5. Истечение сроков давности свидетельствует о нецелесообразности реализации уголовной ответственности и показывает относительную утрату общественной опасности совершившего преступное деяние лица, которая доказана его правомерным поведением в течение определенного времени - давностного (испытательного) срока. Применение УПК РК способно стать более эффективным, если на законодательном и правоприменительном уровнях принять ряд мер, например:

а. Внести изменения в ч. 2 ст. 71 УК РК: вместо слов «по каждому преступлению исчисляются самостоятельно» написать «за предыдущие преступления исчисляются заново - с момента совершения нового преступления».

б. Увеличить сроки давности уголовного преследования в связи с совершением лицом преступления небольшой или средней тяжести. Также предусмотреть увеличение

сроков давности за неоднократное преступное поведение в определенном процентном соотношении для соответствующих категорий преступлений и лиц, их совершивших, как то: при совершении нового умышленного преступления, при совершении нового тождественного или однородного преступления и т. д.

в. Снижение давностного срока применительно к несовершеннолетним преступникам представляется неоправданным, поскольку срок давности выполняет роль своеобразного испытательного периода. Он не должен превратиться в льготу по возрасту правонарушителя, но должен способствовать объективному анализу его поведения [6, 72].

6. Проблема УК РК, по мнению автора представленного исследования состоит в том, что условия, при которых и под которые возможно применение акта об амнистии, должны быть выработаны при непосредственном участии исполнительной и судебной ветвей власти, чтобы иметь возможность регулировать загруженность следственно-судебной и уголовно-исполнительной систем, мобилизовать население на преодоление тяжелого для страны времени, обеспечить формирование новых общественных отношений. В данной связи законодателю целесообразно модифицировать ныне действующую ст. 84 УК РК (либо разработать и принять федеральный закон РК об амнистиях), а соответствующим ведомствам - дать разъяснения о порядке ее применения. В дальнейшем норму об амнистии надлежит закрепить в главе УК РК «Освобождение от уголовной ответственности (наказания) в связи с применением иных мер воздействия».

Можно выделить следующие группы основных условий:

1. социально-демографические (- бытовые, - медицинские):

а) перспективная полезность лица для общества;

б) необходимость нахождения данного лица в среде правопослушных граждан в настоящее время;

2. объективно-поведенческие:

а) совершение лицом преступного деяния до момента вступления акта об амнистии в законную силу;

б) привлечение лица к уголовной ответственности (его осуждение) не связано с совершением тяжкого или особо тяжкого корыстного/насильственного преступления;

3. субъективно-поведенческое: проявление лицом позитивного поведения после совершения преступления;

4. уголовно-процессуальные [7, 78].

Нужно предусмотреть в соответствующих ведомственных руководящих разъяснениях судам, следователям ОВД и Следственного комитета РК, дознавателям указания о необходимости установления правоприменителями:

а) перспективной полезности лица для общества, складывающейся из реальной возможности трудоустройства, получения достаточного для право послушного проживания заработка, благоприятного социально-бытового устройства и т. д.;

б) необходимости нахождения данного лица в среде право послушных граждан (на свободе) в настоящее время, которая может быть вызвана состоянием его здоровья, бедственным положением семьи, наличием на иждивении виновного лица малолетнего ребенка, тяжело больного или немощного близкого родственника и т. д.;

в) проявления лицом позитивного поведения после совершения преступления посредством следующих фактических данных: добровольного возмещения причиненного преступлением вреда, заглаживания его иным образом (в том числе возмещения средств, затраченных на раскрытие и расследование совершенного лицом преступного деяния), явки с повинной, раскаяния, способствования раскрытию и расследованию преступления (наличия на момент применения акта об амнистии положительной характеристики личности, отражающей добросовестное соблюдение лицом режима отбывания наказания, его способность к исправительно-воспитательному воздействию) и т. д..

Все вышеприведенное указывает на снижение общественной опасности лица и совершенного им деяния. Способность виновных лиц к восприятию акта об амнистии как поощрения, возможность решения задач уголовного законодательства без применения уголовного наказания наверняка найдут отражение в ограничениях/обязанностях, налагаемых/возлагаемых на освобождаемых от уголовной ответственности (наказания) лиц в течение определенного испытательного периода. Отказ от назначения мер принудительного воздействия посредством акта об амнистии должен быть ступенчатым: вместо уголовных применять меры административного воздействия или заменять более суровые меры уголовно-правового воздействия менее суровыми, вместо административных мер применять меры общественного воздействия и т.д. Причем и те и другие, по возможности, - в совокупности с испытательным сроком [8, 19].

Таким образом, в правоприменительной практике института освобождения от уголовной ответственности существует ряд проблем. И, наверняка в представленном исследовании представлена только часть из них как то: отсутствие надлежащего контроля при прекращении УД в связи с истечением сроков давности, которое лишает потерпевших права на возмещение вреда; суд в сложных УД не всегда тщательно рассматривает преступления небольшой тяжести сроки давности за которые составляют 2 года и т.д. В представленном структурном элементе были показаны не только проблемы, но и затронуты предложения по совершенствованию, по мнению автора, законодательства института освобождения от уголовной ответственности. Далее будут рассмотрены предложения и перспективы развития исследуемого института.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Шишков С. Правомерен ли вопрос экспертам о соответствии несовершеннолетнего обвиняемого своему календарному возрасту? / С. Шишков // Законность. - 2009. - №9. - С.27-30.
2. Аликперов Х.Д. Освобождение от уголовной ответственности. - М.: Московский психолого-социальный институт, 2011. - 351 с.
3. Прошляков Д. Освобождение от уголовной ответственности в связи с истечением сроков давности. // Российская юстиция. 2015. №9. - 51 с.
4. Уголовный кодекс РК. – Алматы. «Юрист». 2017.
5. Тимейко Г. Повторность хищений как квалифицирующий признак // Советская юстиция.- 1962.- №7.- 17 с.
6. Кудрявцев В.И. Общая теория квалификация преступлений.- М.: «Стадия». 2009.- 304 с.
7. Пионтковский А.А. Учение о преступлении. – М.: 1961.- 690 с.
8. Experience and Opinions of Forensic Psychiatrists Regarding PTSD in Criminal Cases Автор: Cohen, Ziv E.; Appelbaum, Paul S. JOURNAL OF THE AMERICAN ACADEMY OF PSYCHIATRY AND THE LAW Том: 44 Выпуск: 1 Стр.: 41-52 Опубликовано: MAR 1 2016

ӘОЖ 33

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАСЫ

Мурат Д.М., магистрант

Ғылыми жетекшісі: Тлесова А.Б., э.ғ.к., доцент

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал қаласы

E-mail: mdm960920@gmail.com

Қазақстанның бәсекеге қабілетті елге айналуының басты ұшқыны ретінде экономиканы цифрландыру бағыты таңдалды. Осы бағыт цифрлық экономиканың жағдайы мен даму тенденциясы қарастырылып, цифрландырудың артықшылықтары көрсетіледі. Болашақта цифрландыру деңгейі компанияның тиімді дамуының басты айқындаушы факторына және оның әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттілігінің артықшылығына айналады. Әлемдік нарықтағы жетекші ойыншылар экономиканың барлық секторларында цифрлық құралдарды қарқынды енгізуде. Цифрлық экономиканы енгізу бизнес-процестердің тиімділігін арттыруға, шығындарды оңтайландыруға, активтердің кірістілігін арттыруға және инвестициялардың кірістілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: цифрландыру, инновация, цифрлық экономика, жаңа технология

В качестве главной искры превращения Казахстана в конкурентоспособную страну выбрано направление цифровизации экономики. В данном направлении рассматриваются состояние и тенденции развития цифровой экономики, отображаются преимущества цифровизации. В перспективе уровень цифровизации станет главным определяющим фактором эффективного развития компании и преимуществом ее конкурентоспособности на мировом рынке. Ведущие игроки мирового рынка активно внедряют цифровые инструменты во всех секторах экономики. Внедрение цифровой экономики позволит повысить эффективность бизнес-процессов, оптимизировать затраты, повысить доходность активов и повысить доходность инвестиций.

Ключевые слова: цифровизация, инновация, цифровая экономика, новые технологии

The direction of digitalization of the economy was chosen as the main spark of Kazakhstan's transformation into a competitive country. In this direction, the state and trends of the digital economy are considered, and the advantages of digitalization are displayed. In the future, the level of digitalization will be the main determining factor for the effective development of the company and the advantage of its competitiveness in the global market. Leading global market players are actively implementing digital tools in all sectors of the economy. The introduction of the digital economy will improve the efficiency of business processes, optimize costs, increase the return on assets and increase the return on investment.

Key words: digitalization, innovation, digital economy, new technologies

Соңғы онжылдықтарда әлем цифрлық технологиялар оны қалыптастырудың негізгі құралына айналатын жаңа типтегі экономикаға бет бұруда. Жеке және мемлекеттік секторлардың жұмысында ақпараттық технологиялардың рөлін кеңейту цифрлық мемлекетке көшу үшін негіз болып табылады. Цифрлық экономиканың болашағы және оны дамытудың жаңа парадигмасы ресурстарды ұтымды тұтынуға, планетаның экологиясын жақсартуға, адамзаттың өмір сүру ұзақтығын арттыруға және ғылым саласындағы зияткерлік базаны дамытуға бағытталуы керек. Технологиялар мен бизнес-үрдістер

саласындағы инновациялар мемлекеттердің экономикалық дамуы өсуінің жоғары қарқынын айқындай отырып, бәсекелестік күрестегі көшбасшы күшке айналды. Жетекші әлемдік сарапшылардың болжамдары бойынша 2025 жылға қарай әлемдік экономиканың 55% - ы цифрлық болады және мемлекетке, бизнес пен қоғамға тиімді өзара іс-қимыл жасауға мүмкіндік беретін экономиканы цифрландыру технологияларын енгізу барған сайын ауқымды әрі серпінді процеске айналып келеді.

Цифрландыру жөніндегі күш – жігер адами капитал белсенді дамып келе жатқан жаңа қоғамды құруға алып келе отырып, болашақтың білімі мен дағдылары ең жас кезінен бастап тәрбиеленетіндігін көрсетеді. Автоматтандыру және басқа да жаңа технологиялар есебінен бизнес жұмысының тиімділігі мен жылдамдығы артады, ал азаматтардың өз мемлекеттерімен диалогы қарапайым әрі ашық болады. Цифрлық революция біздің көз алдымызда болып жатыр. Бұл өзгерістер соңғы жылдары әртүрлі салаларда қолданылатын көптеген технологиялық инновациялардың енгізілуіне байланысты. Өндіріс және қосымша құнды алу тәсілдері түбегейлі өзгереді, адамдардың білімі мен еңбек дағдыларына жаңа талаптар пайда болады. Заттардың өнеркәсіптік интернеті икемді және ақылды өндіріс мүмкіндіктерін қолдана отырып, өндіріс салаларының болашағын қалыптастырады, өнімділіктің революциялық өсуін қамтамасыз етеді. Жасанды интеллект қаржылық қызметтер мен медицина сияқты консервативті салаларда да енгізілуде. 3D басып шығару технологиясы авиация, логистика, биомедицина және автомобиль өнеркәсібі сияқты салаларды трансформациялауға ықпал етеді. Блокчейнде ақша жүйесін жаһандық түрлендірудің барлық алғышарттары бар. Ауқымды деректер мен байланыстың жаппай қолжетімділігі жаһандық ауқымда жедел қарқынмен таралатын, олардың негізінде «бірлесіп тұтыну экономикасы» құрылатын факторлардың бірі болып табылады. «Физикалық активтер болмаған кезде бірлесіп тұтыну» сегментінің көшбасшы компаниялары капиталдандыру мөлшері бойынша балансында көп миллиардтық физикалық активтері бар дәстүрлі компаниялардың құнынан асып түседі [1, 76.].

Өзгеріс қарқыны артып келеді, бірақ бұл өзгерістердің бір бөлігі болу әлі кеш емес. Цифрландыру процесі бүгінде әлемнің барлық дерлік елдеріне қатысты. Сонымен қатар, әрбір ел цифрлық дамудың басымдықтарын өзі айқындайды. Қазіргі уақытта әлемнің 15-тен астам елі цифрландырудың Ұлттық бағдарламаларын іске асыруда. Қытай, Сингапур, Жаңа Зеландия, Оңтүстік Корея және Дания ұлттық экономикаларды цифрландыру бойынша озық елдер болып табылады. Қытай өзінің «интернет плюс» бағдарламасында цифрлық индустрияларды дәстүрлі индустриялармен интеграциялайды, арналармен Торонтода АКТ-хабқұрады, Сингапур «ақылды экономиканы» қалыптастырады, оның драйвері АКТ болады, Оңтүстік Корея «креативті экономика» бағдарламасында адами капиталды дамытуға, кәсіпкерлікке және АКТ жетістіктерін таратуға бағдарланады, ал Дания мемлекеттік секторды цифрландыруға назар аударады [2, 386.].

Қазақстанның Үкіметі мен мемлекеттік органдары ұзақ мерзімді экономикалық өсуді айқындауда қоғамды ақпараттандырудың және цифрлық технологияларды дамытудың маңыздылығын сезіне отырып, мемлекеттік саясаттың түйінді бағыттарының бірі ретінде осы саланы дамытуға белсенді қатысады. Ақпараттық қоғамға көшу үшін жағдай жасауға жасалған қадамдардың бірі 2013 жылы бекітілген «Ақпараттық Қазақстан-2020» мемлекеттік бағдарламасы болды. Ел экономикасын цифрлық трансформациялаудың негізі ретінде бұл бағдарлама мынадай факторлардың дамуына ықпал етті: ақпараттық қоғамға көшу, мемлекеттік басқаруды жетілдіру, «ашық және мобильді үкімет» институттарын құру, ақпараттық инфрақұрылымның корпоративтік құрылымдар үшін ғана емес, ел азаматтары үшін де қолжетімділігінің өсуі. «Ақпараттық Қазақстан-2020» мемлекеттік бағдарламасын іске асырудың үш жылының нәтижелері бойынша іс-шаралардың 70% - ы орындалды, нысаналы индикаторлар 40% - ға асыра орындалды. Алайда, АТ-ның жаһандық масштабтағы қарқынды дамуы өз ережелерін талап етеді және барабар және уақтылы реакцияны талап етеді. Сондықтан Қазақстан үшін келесі қадам –

ұлттық экономиканың, білім берудің, денсаулық сақтаудың негізгі салаларын, сондай-ақ мемлекеттің қоғам мен бизнестің өзара іс-қимыл саласын қайта құру процесіне дер кезінде бастамашылық ету. Алайда, ақпараттық технологиялардың жаһандық ауқымда қарқынды дамуы өз ережелерін талап етеді және Қазақстан «Цифрлық Қазақстан» жаңа мемлекеттік бағдарламасын әзірлей отырып келесі қадам жасайды [1, 9-126.].

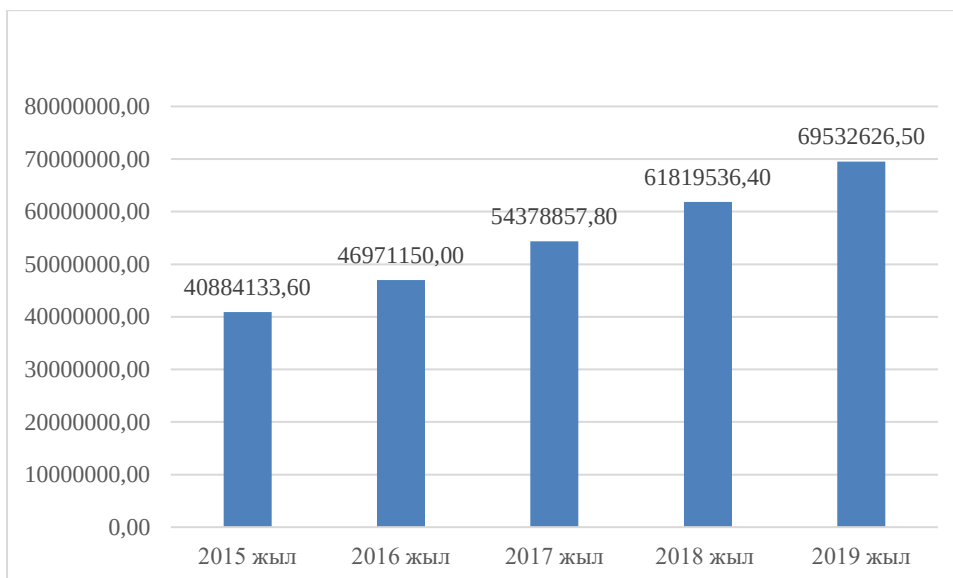
Жаңа мемлекеттік бағдарламаның негізгі мақсаты-тұрақты экономикалық өсуге қол жеткізу, экономика мен ұлттың бәсекеге қабілеттілігін арттыру, халықтың өмір сүру сапасын жақсарту үшін цифрлық экожүйені прогрессивті дамыту. Мемлекеттік бағдарламаны іске асыру төрт негізгі бағытта жүргізіледі:

- Цифрлық Жібек жолын іске асыру (бұл сенімді, қолжетімді, жоғары жылдамдықты және қорғалған цифрлық инфрақұрылымды дамыту)
- креативті қоғамды дамыту (бұл цифрлық экономика үшін құзыреттер мен дағдыларды дамыту, халықтың цифрлық сауаттылығын арттыру бойынша жұмыстар жүргізу, салалар үшін АКТ мамандарын даярлау)
- экономика салаларындағы цифрлық өзгерістер (бұл экономиканың түрлі салаларының бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін цифрлық технологияларды жаппай енгізу).
- проактивті мемлекетке көшу (бұл электрондық және мобильді үкімет жүйесін жетілдіру, мемлекеттік қызмет көрсету саласын оңтайландыру).

«Цифрлық Қазақстан-2020» мемлекеттік бағдарламасы ел экономикасын цифрлық трансформациялаудың іргетасы болып табылады. Жаңа технологияларды енгізу және олардың жаңа мамандықтарға енуі барлық қызметкерлерден үнемі біліктілігін арттырумен айналысуды талап етеді. Қалыптасқан жағдайды ескере отырып, мынадай бағыттар бойынша цифрлық дағдыларды ұзақ мерзімді дамыту қажеттігі туындайды [3, 156.]:

- кәсіби кадрлардың дағдыларын дамыту;
- жастар арасында жаңа технологиялар мен ғылымның тартымдылығын арттыру;
- шағын және орта бизнесті, мемлекеттік қызметкерлерді, қарттарды қоса алғанда, халықтың барлық топтары арасында цифрлық дағдыларды дамыту;
- өмір бойы оқу мүмкіндігін беру

Өнеркәсіптік революциялар жекелеген елдерге экономикалық өсуде керемет жетістіктерге жетуге және әлемдік экономикадағы көшбасшылар арасында орын алуға мүмкіндік берді. Елдің экономикалық жағдайын көрсететін негізгі макроэкономикалық көрсеткіштердің бірі мемлекеттің, ұлттың материалдық әл-ауқатын, сондай-ақ оның халқының өмір сүру деңгейін сипаттайтын ЖІӨ болып табылады. 1 – суретте Қазақстанның соңғы бесжылдығының ЖІӨ көрсеткіші қарастырылған.

1 сурет. Қазақстанның ЖІӨ көрсеткіші, млн теңге

Ескерту: www.stat.gov.kz деректері негізінде автормен жасалған

Соңғы бес жылдың мәліметтеріне көз жүгіртер болсақ, ЖІӨ жыл сайын өсіп келе жатқандығы байқалады. 2017 жылдан бастап «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы енгізіліп, 2018 жылы 2017 жылмен салыстырғанда жалпы ішкі өнімнің 7 440 678,6 млн теңгеге өскендігі көрініп отыр. Ал 2019 жылы 2018 жылмен қарастырғанда елдің жалпы ішкі өнімінде өсім байқалады.

Экономиканы цифрландыру негізгі қозғалыс екі бағыт бойынша болжанады: дамудың екі векторы бойынша қозғалыс – қолданыстағы экономиканы цифрландыру, яғни нақты сектордағы нақты жобалардан тұратын прагматикалық стартты қамтамасыз ету, экономиканың қолданыстағы салаларын, мемлекеттік құрылымдарды цифрландыру және технологиялық қайта жарақтандыру жөніндегі жобаларды іске қосу және цифрлық инфрақұрылымды дамыту.

Екінші бағыт – Болашақтың цифрлық индустриясын құру-ұзақ мерзімді орнықтылықты қамтамасыз ету, адами капиталдың даму деңгейін арттыру, инновациялық даму институттарын құру және тұтастай алғанда цифрлық экожүйені прогрессивті дамыту есебінен елдің цифрлық трансформациясын іске қосу.

Бұл тұжырымдаманың негізінде бес негізгі бағыт бар [4]:

1) Экономика салаларын цифрландыру – еңбек өнімділігін арттыратын және капиталдандырудың өсуіне әкелетін серпінді технологиялар мен мүмкіндіктерді пайдалана отырып, экономиканың дәстүрлі салаларын қайта құру.

2) Электрондық қызметтерді дамыту.

3) Цифрлық мемлекетке көшу-халыққа және бизнеске қызметтер көрсетудің инфрақұрылымы ретінде мемлекеттің функцияларын оның қажеттіліктерін алдын ала болжай отырып, қайта құру бағыты.

4) Цифрлық Жібек жолын іске асыру-яғни деректерді беру, сақтау және өндеудің жоғары жылдамдықты және қорғалған инфрақұрылымын дамыту.

5) Адами капиталды дамыту – жаңа болмысқа-білім экономикасына көшуді қамтамасыз ету үшін креативті қоғам деп аталатын қоғамды құруды қамтитын қайта құру бағыты.

ҚР цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі цифрландыру бойынша рейтингті құрады. Рейтинг көшбасшыларының қатарында Нұрсұлтан, Алматы және Орал қалалары болды, деп жазады ведомство сайты. Зерттеуге 14

облыс орталығы мен Республикалық маңызы бар 3 қала қатысты. Бағалау 11 түрлі бағыт пен 80 көрсеткіштен тұратын «Ақылды қалалар» эталондық стандарты негізінде жүргізілді. Олар Денсаулық сақтау, білім беру, ТКШ, көлік, экология, Әлеуметтік сала және т. б. салалардағы цифрлық бастамаларға қатысты болды. Атап айтқанда, рейтинг жасау кезінде әкімдіктердің мемлекеттік қызметтерін автоматтандыруға, үйлерде "ақылды" есептегіштердің болуына, тіркелген стартаптардың санына, зияткерлік көлік жүйелерін енгізуге, қоғамдық көлік мониторингі үшін қосымшалардың қолжетімділігіне және т. б. назар аударылды [4].

Цифрлық экономиканың болашағын түсіну үшін SWOT талдауы үлкен маңызға ие. Қазіргі уақытта SWOT талдауы Экономика мен басқарудың әртүрлі салаларында кеңінен қолданылады. Оның әмбебаптығы оны әртүрлі деңгейлерде және әртүрлі нысандар үшін пайдалануға мүмкіндік береді: өнімді, кәсіпорынды, бәсекелестерді, қаланы, аймақты және т.б. талдау. SWOT талдау технологиясы сипаттамадан тұрады: ішкі орта (күшті және әлсіз жақтарды бөлумен); сыртқы ортаны (мүмкіндіктер мен қауіптерді бөлумен) цифрландыру (1 кесте).

1 кесте. Экономиканы цифрландыру процесін SWOT-талдау

Цифрландырудың күшті жақтары	Цифрландырудың әлсіз жақтары
- қашықтықтан жұмыс істеу мүмкіндігі; - қолжетімді және еркін нарық; - төлемдерді жеңілдету; - экономиканың кез келген саласы осы салада қолжетімді; - қол жетімді деңгейден жоғары өнімділік деңгейі; - өзіндік құнды қысқарту; - қағаз құжат айналымы толығымен алынып тасталуы және электрондық енгізілуі мүмкін	- стратегиялық дамудың нақты бағытының болмауы; - бәсекелестермен салыстырғанда жоғары шығындар; - ассортименттің жеткіліксіздігі; - жаңа клиенттердің әлсіз ағыны
Цифрландыру мүмкіндіктері	Цифрландыру қаупі
- жаңа қажеттіліктерге қызмет көрсету үшін ассортиментті кеңейту сатып алушылар; - өз әзірлемелерін және ноу-хауды пайдалану; - жаңа географиялық нарықтарға таралу мүмкіндігі.	- жаңа бәсекелестердің пайда болу қаупі; - алмастырушы тауарларды сатудың өсуі; - нарық өсуінің баяулауы; - хакерлердің әрекеттері; - экономиканы әмбебаптандыру.
<i>Ескерту: дереккөзі автормен жасалған.</i>	

Цифрландыру барлық секторларға ықпал етеді және шикізаттық емес салалардың әлеуетін әртараптандыру және ашу, стартап-белсенділікті ынталандыру және жаңа салаларды ашу арқылы тұтастай алғанда Қазақстан экономикасы құрылымының өзгеруіне алып келеді.

Бұл ретте әртүрлі салаларда цифрлық технологиялардың әсер ету дәрежесі біртекті емес-Қазақстан экономикасының дәстүрлі салалары, оның ішінде шикізат секторы шеңберінде құн жасаудың ең үлкен әлеуеті болжанып отыр, бірақ электрондық саудада, ат-секторда және қаржы индустриясында құн жасаудың қағидаттық жаңа мүмкіндіктері ашылуда.

Біздің мемлекетіміз цифрлық сауаттылықты ілгерілету және деректер қауіпсіздігін қорғауды қамтамасыз ету жөнінде бастама көтеруі қажет. Барлық жерде жаңа технологияларды енгізу және цифрлық экономикаға таңдалған жол елдің мемлекеттік басқару органдарында, халықты жұмыспен қамту саласында жоғары тиімділік пен ашықтықты қамтамасыз етуге, сондай-ақ білім беру мен денсаулық сақтау саласындағы сапаны арттыруға мүмкіндік береді, инвестициялық ахуалды жақсартуға мүмкіндік береді

[5, 1236]. Осы салада жұмыс істейтін мамандар икемді ойлау қабілетіне және жаңа нәрсені жүзеге асыру қабілетіне ие болуы керек. Цифрландыру процесі жаңа инновацияларды, тұрақты жаңартуларды, жаңа білікті дағдылар мен кәсіби білімді талап етеді. Қазақстан бұл бағытта дұрыс жолды таңдады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 10 января 2018 г. Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции. Официальный сайт Президента РК. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.akorda.kz/> (дата обращения: 16.02.2018).
2. Парманова О.А. Интеграционные процессы и диверсификация производства в нефтегазовом секторе РК. International Scientific Review. № 1 (43), 2018. С. 77-80.
3. Государственная программа "Цифровой Казахстан", Государственная Программа с изменениями, внесенными постановлением Правительства РК от 20.12.2019 № 949.
4. <https://kapital.kz/tehnology/77003/chto-zhdet-tsifrovoy-kazakhstan.html>
5. Burganov R.A, Bystrov G.M., Burganov B.R. Study of the Development of Institutionalism in Electric-Power Industry // Mediterranean Journal of Social Sciences. 2015. Vol. 6, No. 4 S2. p. 562-565.

ӘОЖ 369.032

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ: АДАМ РЕСУРСТАРЫН ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫ

Мусина Т.С., аға оқытушы, Кенджасарова А.М., оқытушы
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдықорған

E-mail: musina_76@mail.ru

Мақалада шет елдердегі адам ресурстарын даму стратегиясы, атап айтқанда, адам ресурстарын жетілдіру арқылы мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту қарастырылады.

Тірек сөздер: Мемлекеттік басқару, адами ресурстар, орталық және шығыс Еуропа елдері, мемлекеттік қызмет, біліктілікті арттыру, стратегиялық менеджмент жүйесі.

В статье исследуется стратегия развития человеческих ресурсов в зарубежных странах, в частности модернизация системы государственного управления, путем совершенствования человеческих ресурсов.

Ключевые слова: Государственное управление, человеческие ресурсы, страны центральной и восточной Европы, государственная служба, повышение квалификации, система стратегического менеджмента.

The article examines the strategy of human resources development in foreign countries, in particular, the modernization of the public administration system by improving human resources.

Key words: Public administration, human resources, Central and Eastern European countries, civil service, professional development, strategic management system.

Қазіргі мемлекеттік басқаруға реформалар мен инновациялар тән. Орталық және Шығыс Еуропа елдеріндегі кешенді мәселелерді шешу үшін мемлекеттік құрылымдардың

тиімділігін, мемлекеттік аппараттың тұрақтылығын арттыруға және мемлекеттік институттарда жұмыс істейтін қызметкерлердің кәсібилігі мен жауапкершілігін арттыруға басты назар аудару керек. Адам ресурстары жүйесі - жаңа сападағы мемлекеттік басқару мекемесінің ажырамас бөлігі. Қазіргі жағдайда мемлекеттік басқарудың маңызды секторларының бірі оқыту болып табылады. Орталық және Шығыс Еуропа елдерінде білімді және білікті мамандардың көп болуына қарамастан, заңнама мен оқыту жүйесінің жетілмегендігі көбінесе оқытудың дамуына және мемлекеттік институттардың жұмысына кедергі келтіреді. Айта кетейік, мемлекеттік қызметшілерді даярлау мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру міндеттерінің бірі болып табылады, оның мақсаты мемлекет пен үкіметтік институттар қызметінің тиімділігін арттыру болып табылады. Алайда, мемлекеттік дамудың ұзақ мерзімді басымдықтары, оны жүзеге асыру жолдары мен кадрлар даярлау процесі жеткілікті үйлестірілмеген. Тиімді мемлекеттік қызмет құру және әкімшілік реформаны жүзеге асыру үшін кадрлар даярлау жүйесін ұдайы жетілдіріп отыру қажет. [1, 173б.].

Адам ресурстарды жетілдіру мемлекеттік басқару жүйесін жаңғыртудың ажырамас құрамдас бөлігі болып табылады. Мемлекеттік басқаруды жетілдіру модельдерін дайындау кезінде Батыс мамандары стратегиялық менеджмент жүйесін, "компания миссиясы" және "стратегиялық ойын жоспары" дайындауға ерекше назар аударады. Олар басқару элементтерін нақты ажыратады және олар институттың жалпы міндеті мен оны жүзеге асыру стратегиясын анықтайды. Ұтымды стратегияны әзірлеу үшін қолданылатын стратегиялық менеджмент жүйесі екі өзара тәуелді бөліктен тұрады: жобаны әзірлеу және оны жүзеге асыру стратегиясы. Бірінші қарастырылатыны, қызметтің тиімділігін анықтайтын факторларды анықтау, яғни басқарудың үш деңгейін талдау арқылы жүзеге асырылады: институттар мен олардың бөлімдері, адамдар және сыртқы орта. SWOT-талдау (күшті, әлсіз жақтары, мүмкіндіктері мен қауіптері) жобаның табысты қалыптасуына әкеледі. Идеал институт туралы нақты түсінікке ие бола отырып, басқару жұмысы оған назар аударады және мақсат- идеалға көшеді. Оған қол жеткізу үшін көп сатылы жүйе құрылады, оны жиналған, жүйеленген және бағаланған стратегиялық ақпаратты қамтитын құрылымдалған дерекқор ретінде қарастыруға болады. Жалпы мақсат кішігірім мақсаттарға және ауқымды мақсаттарға қол жеткізу кезінде маңызды болатын міндеттер жүйесін құруға арналған тармақтарға бөлінеді. Келесі кезеңде ұйым бөлімшелерінің іс-әрекеттері жоспарланған: бұл институттағы барлық қызметтердің міндеттеріне қатысты, ал әртүрлі деңгейлерде түпкілікті міндеттерге қол жеткізу үшін күш-жігер жұмсалады. Миссияны тұжырымдау стратегиялық менеджменттің бірінші кезеңін аяқтайды. Стратегияны жүзеге асыру оны жасаудан гөрі көп уақыт пен күш-жігерді қажет етеді. Жүйені іске асыру кезеңінде мақсатты басқару қызметі, Мемлекет, төлем және ынталандыру үшін жұмыс міндеттерінің кешені анықталады. [1, 57б.].

Бірқатар зерттеулерде, стратегиялық басқарудағы кезеңдердің басқа тізбегін ұсынады: сыртқы ортаны талдау, миссияны тұжырымдау және міндеттерді қою; қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін стратегияны әзірлеу; стратегияны жүзеге асыру; пайдаланылған стратегия тұрғысынан немесе оларға қол жеткізу әдістерімен алынған нәтижелерді бағалау және бақылау. Бұл мектептің өкілдері сыртқы ортаның жай-күйін құрылымдық талдау стратегияны жүзеге асырудың маңызды бастамасы деп санайды. Бұл мәселенің жаңа аспектілерін табуға мүмкіндік береді, менеджерлерді байыпты ойлауға және стратегиялық басқару әдістерінің кең спектрін қолдануға, кенеттен туындаған үлкен мәселелерді шешуге мәжбүр етеді. Институт қызметінің мәнін және оның функцияларын білдіретін миссия тұжырымдалады; ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді міндеттер қойылады. Стратегияны таңдауды институттың күшті және әлсіз жақтарымен, оның міндеттері мен қаржылық ресурстарымен, қызметкерлердің біліктілігімен және т.б. байланыстырған жөн. [3, 213б.].

Таңдалған саясатты іске асыру институтқа осы өзгерістердің шарттарын реттеуге мүмкіндік беретін бірқатар ішкі өзгерістерді бастайды. жағдайдың стратегиялық сипаттамасы: миссия және мақсаттар жүйесі. Кескін мен миссияны қалыптастырудың екі кезеңі де сыртқы және ішкі ортаның параметрлерін белгілейді, яғни мақсаттар жүйесін құрылымдауға және олардың уақтылы қол жеткізуіне негізделген стратегиялық сызықты көрсетеді («мақсаттар ағашы» салынады). Ал американдық модель - бұл стратегиялық дамудың сипаттамасы. Бұл теорияны стратегиялық дамудың ең толық рәсімделген процедурасымен ең жақсы деп бағалауға болады. [4].

Неміс мектебінің өкілдері стратегиялық дамудың басқа кезеңдеріне ерекше назар аударады: сыртқы және ішкі орта, маркетингтік құралдардың мақсаттары мен кешені. Неміс авторлары институттың кеңейтуге бағытталған саясаты оның мәдениеті мен философиясына байланысты екенін айтады. Институттың жоғары басшылығының жалпы мәдениеті мәселелерін шешу жолдары мен құндылықтар жүйесін анықтайды. Ресейлік менеджмент мектебінің өкілдері миссияның стратегиялық даму процесінің маңыздылығын атап өтеді. Ресейлік тәсіл институттың "экономикалық портфельді" жоспарлау секторын және жеке экономикалық одақтар саясатының дамуын жақсы талдайды. [5].

Ресейлік және неміс авторлары ауытқулардың себептерін анықтау және сыртқы ортадағы өзгерістерге икемді бейімделу үшін стратегиялық дамудың соңғы сатысында стратегиялық бақылауды жиі ұсынады [6].

Стратегияны жүзеге асыру стратегиялық даму әдіснамасының екінші кезеңі болып табылады. Сонымен, Б.Карлов барлық іс-әрекеттерді жедел және параллель жүзеге асырудың маңыздылығын атап өтеді. Ол институттың өзгертілген ұйымдық құрылымы персонал құрылымындағы, қызметкерлер санындағы және басқа параметрлердегі өзгерістерді тудырады деп мәлімдейді. Қызметкерлердің кәсіби құзыреті құрылымның ең қолайлы элементтерінің бірі болып табылады, өйткені ол институттың сәтті өмір сүруін анықтап қана қоймай, сонымен қатар жүзеге асырылатын шаралардың бүкіл кешеніне, мысалы, институттың имиджіне әсер ете алды. Көпшілік пікіріне сүйенсек, стратегия келесі құралдарды қамтиды: ұйымдық құрылым, байланыс және шешім қабылдау мүмкіндігі, басқару стилі, ынтымақтастық, басқарудағы өзгерістер және т.б. сонымен қатар персоналдың құзыреті, оның мотивациясы, ұйымдастырушылық мәдениеті және құндылықтар жүйесі, мақсаттары мен міндеттері. Бірқатар зерттеушілер стратегияны он кезеңнің жетінші кезеңінен бастауды ұсынады: сыртқы ортадағы жағдайды анықтау. Бұл өз стратегиясын практикалық қолданудың мысалы. Қолжетімді аналитикалық деректер институттың сыртқы ортадағы орнын анықтауға мүмкіндік береді. [7, 210б.].

Келесі кезеңде тұжырымдау, яғни нақты және негізделген тұжырымдалған мақсат іс-әрекетке бірдей нақты басшылық береді. Алайда жоспарлар, мақсаттар мен тұжырымдамалар адамдарды өмірге әкеледі.

Келесі стратегиялық кезең-адамдар арасындағы қарым-қатынасты құру. Дайындық жұмыстары аяқталды және тұжырымдама жасалып, деректер жиналғаннан кейін стратегиялық жоспарлау басталуы мүмкін. Қабылданған тұжырымдама мен жазбаша жоспарларға сүйене отырып, назар өзіңіздің әлеуетіңізді барынша пайдаланудың алғышарттарын қалыптастыратын пайдаланылмаған мүмкіндіктерге назар аударады.

Стратегиялық өзгерістерді жоспарлау процесінде стратегияны жүзеге асыруда мынадай элементтер ерекшеленеді: әрбір айқындалған мәселенің стратегиялық дамуы; жоспарлау және жоспарлау рәсімі, жоспарлауды жүзеге асыру, шешім қабылдау, қабылданған шешімді іске асыру, түпкілікті мониторинг және нәтижелерді бағалау.

Ең маңызды факторлардың бірі – басқару стилі және корпоративтік мәдениет-олардың барлығы стратегияны жүзеге асырғаннан кейін көрінеді және өзгерістердің тиімділігі мен стратегияны сәтті жүзеге асыру туралы сигнал береді. Ұйымдастырушылық стратегия мен шығындар институтты бірқатар басқа ұйымдардан шығарады және оған бәсекелестікте артықшылық алуға мүмкіндік береді. [8].

Адам ресурстарын басқару стратегиясын құру кезіндегі стратегиялық қадамдар тізбегі төмендегідей болуы мүмкін:

- адами ресурстар жүйесінің жай-күйіне мониторинг жүргізу;
- әкімшілік реформа және аталған реформа контексіндегі адами ресурстардың орны мен рөлі;
- адами ресурстар жүйесін жетілдіруге байланысты мәселелерді басқару деңгейлеріне сәйкес анықталады;
- адами ресурстар жүйесін дамыту стратегиясының мақсаттары мен басымдықтарын айқындау;
- адами ресурстар жүйесі стратегиясының дамушы моделі ұсынылады;
- адами ресурстар жүйесін жүзеге асыру тәсілі ұсынылады. Ол әкімшілік реформаның табысты факторы болуы;
- мемлекеттік институттар мен олардың персоналды басқару қызметіне басты міндет қою;
- мемлекеттік институттардың мамандарын оқыту, сондай-ақ мамандардың кәсіби біліктілігі және олардың жұмыс сапасы тұрғысынан бағалау жүргізу;
- ұйымдастырушылық формалар мен құрылымдарды дамыту және оларды қолдану;
- мемлекеттік қызметшілерге үздіксіз білім беру жүйесін дамыту.

Адами ресурстар жүйесінің стратегиясын анықтау және дамыту кезінде мақсатқа жетудің құны мен негізгі қағидаларын анықтайтын адам ресурстары жүйесін жетілдіру философиясын дамыту қажет. Ол сондай-ақ институттың және оның департаменттерінің мақсаттарын байланыстыра алады. Корпоративтік миссия институт қызметінің мәнін көрсетуі тиіс. Бөлімнің миссиясы баламаларды анықтауға және әртүрлі ықпал ету топтарының ұстанымдарын үйлестіруге мүмкіндік береді.

Алайда, Дж. Бризна, ең бастысы, бөлімнің миссиясы сыртқы ортаға, қоғамның мүдделеріне және әлеуметтік жауапкершілікке көзқарасты сипаттайды. Миссияны анықтау процесін екі кезеңге бөлуге болады: миссияны тұжырымдау және оны жүзеге асыру.

Мемлекеттік қызметтегі жұмыстың жоғары сапасы үшін алғышарттар адами ресурстарды басқарудың мемлекеттік саясатын дамыту және жүзеге асыру процесінде құрылады. Әкімшілік реформаны табысты жүзеге асыру және мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру үшін мемлекеттік басқару саласында қызметшілерді даярлаудың тиімді жүйесін құру қажет. Мемлекеттік қызметшілерді даярлау жүйесінің қазіргі жай-күйін талдау әкімшілік реформа шеңберінде осы жүйенің орны мен рөлін айқындауды қамтуға тиіс, проблемалар басқару иерархиясының деңгейлеріне сәйкес айқындалуға тиіс, адами ресурстарды дамытудың мақсаттары мен басымдықтары адами ресурстарды дамыту жүйесі ретінде біліктілікті үздіксіз арттырудың басты тәсілдері де тұжырымдалуға тиіс. [9].

Мемлекеттік қызмет саласындағы саясатты прогрессивті қамтамасыз ету және институттар мен мамандардың тиімді жұмысы үшін стратегияны жүзеге асыру сатысында мемлекеттік қызметшілердің біліктілігін үздіксіз арттыру жүйесін қалыптастыру қажет.

Мұндай жүйе келесі өзара байланысты элементтерді қамтуы керек:

- мемлекеттік институттар мен қоршауда жұмыс істеуге жарамды мамандарды бағалау жүйесі;
- мемлекеттік қызметтегі және мақсатты түрде оқыған адамдардың ұстанымдары мен функцияларын анықтауға жарамды мамандарды іріктеу жүйесі;
- оқуды жаңадан бастаған немесе мемлекеттік қызметті енді бастаған мамандарды бастапқы оқыту жүйесі;
- дамудың стандартты кешенін және әдейі біліктілікті дамытуды (жаңа білім мен дағдыларды алуға бағдарланумен қамтамасыз етіледі) қамтитын барлық деңгейлер мен лауазымдардағы біліктілік жүйесін дамыту);
- барлық деңгейдегі мемлекеттік қызметшілердің біліктілігін бағалау жүйесі;
- мемлекеттік қызметте жұмыс істейтін мамандардың біліктілігін арттыру жүйесі.

Мемлекеттік қызметшілерді даярлау стратегиясы жақсаруы және әкімшілік реформаның жалпы мақсатының және мемлекеттік басқару мен адам ресурстарын басқару саласындағы қызметтің имиджін жасау тұжырымдамасының құрамдас бөлігі болуы тиіс. Стратегиялық даму және оны жүзеге асыру моделі дайындалып, ұсынылды. Бұл процесс институттарға және олардың қызметкерлермен жұмыс жөніндегі бөлімдеріне нақты міндеттер қою арқылы, оның ішінде қолданыстағы ұйымдастырушылық формалар мен жаңаларын жасау арқылы жүзеге асырылуы керек. [10].

Адам ресурстарын басқару стратегиясын жүзеге асырудың басты шарты – мемлекеттік қызметшілердің біліктілігін үздіксіз арттыру жүйесі, ол мамандарды іздеудің және оларды іріктеу жүйелерінен, бастапқы даярлау мен біліктілікті арттырудан, мемлекеттік қызметшілердің біліктілігін бағалаудан және мамандарды қайта мамандандырудан тұрады.

Дамушы жүйе адам ресурстарын басқару саласындағы мемлекеттік саясаттың болуына мүмкіндік береді. Мемлекеттік қызметшілерді даярлау әкімшілік реформаның мәртебесін арттырып, табысын қамтамасыз етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Теория управления. Учебник / Под общ. ред. А.Л.Гапоненко, д.э.н., проф.; А.П.Панкрухина, д.э.н., проф. - М.: Изд-во РАГС, 2003. - 558 с.
2. Игнатов В.Г. Профессиональная культура и профессионализм государственной службы. - РнД: Издат. центр «MapT». - 2000.
3. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. Курс лекций. — М.: Юрид. лит-ра, 1997. -398 с.
4. Berman, E. M., Bowman, J. S., West, J. P., & Van Wart, M. R. Human resource management in public service: Paradoxes, processes, and problems. Sage, 2012
5. Wilson, J. P. International human resource development: Learning, education and training for individuals and organizations. Development and Learning in Organizations, 28(2) 2014.
6. Guest, D. E. Human resource management and performance: still searching for some answers. Human Resource Management Journal, 21(1), 2011, pages 3-13.
7. Управление персоналом государственной службы: Учеб.-метод. пособие. — М.: Изд-во РАГС, 2007. - 536 с. (20, 21)
8. Управление талантами: опыт бизнеса и государства. Отчет исследования – Москва, Ward Howell Talent Equity Institute, 2010, www.wardhowell.com/files/pdf/te-exclusive-2-ru.pdf
9. Клищ Н.Н. Показатели результативности на государственной службе // «Государственная служба» №3 (47), май-июнь, 2007.
10. Angela, V 2012, 'THE POSSIBILITY OF IMPLEMENTING TALENT MANAGEMENT IN THE PUBLIC SECTOR', *Management & Marketing*, 7, 2, p. 351, Supplemental Index, EBSCOhost

ӘОЖ 821

«АЛАСАПЫРАН» РОМАНЫНДАҒЫ КИІМ АТАУЛАРЫНА ҚАТЫСТЫ РЕАЛИЙЛЕР

Мухамадиева С.С. магистрант

Ғылыми жетекші: Сарбасова Қ.Б. ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: saniua_95@mail.ru

Мақалада ұлттық дүниетаным мен парасат арқылы қазақ халқының болмысына біткен төл мәдениетін, өз ана тілінде таныту қазіргі қазақ тіл ғылымында реалийлердің үлесіне тиіп отырғандығы айтылады. М.Мағауиннің «Аласапыран» романындағы киім атауларына қатысты реалийлерге талдау жасалынады. Сонымен қатар, ұлттық киім үлгілерінің атауларын реалий тұрғысынан қарастыруда өзіндік талдаулар жасалады.

Тірек сөздер: реалий, этнографизм, ұлттық киім-кешек, тарихи-мәдени реалийлер.

В этой статье говорится о культуре, которое входило в натуру казахского народа, через народное мировоззрение. Анализируется реалий, касаемые народным костюмам в историческом романе М. Магауина «Аласапыран».

Ключевые слова: реалий, этнографизм, народные костюмы, историко-культурные реалий.

This article talks about culture, which was part of the nature of the Kazakh people, through the people's worldview. The realities of folk costumes in the historical novel by M. Magauin "Alasapyran" are analyzed.

Key words: realities, ethnography, folk costumes, historical and cultural realities.

Біз қарастырып отырған “Аласапыран” роман-дилогиясы ХІХ ғасырдың 80 жылдары жарияланды. Роман нақты тарихи тұлға бас қаһарман Ораз-Мұхамед сұлтанның өмір жолы, бастан кешкен сергелденді тағдырына негізделген. Екі кітаптан тұратын шығарманың желісіне қазақ ханзадасы Ораз-Мұхамедтің шектес жатқан қазақ пен орысты байланыстырған тағдыры негізге алынған. Романның бірінші кітабында Қазақ Ордасы мен Ібір-Сібір жұртындағы саяси жағдай, ел билеген би-сұлтандардың өзара шиеленіскен тартыстары бейнеленсе, екінші кітапта аласапыранды толқынысы мол болған орыс еліндегі тарихи жағдайларды көрсеткен, яғни екінші кітабындағы сюжеттік желілер тұтастай орыс жерінде өтеді. Осы оқиғалардың бәрінің бел ортасында Ораз-Мұхамед жүреді. Оқиғалардың бәрі де соның көзімен беріліп, ой-толғаныстары монологтері арқылы көрініс табады. Сондай-ақ романда қамтылған уақыт аралығында қазақ жұртының тарихи қалыптасу жолдары осы ханзаданың айналасындағы әртүрлі оқиғалар арқылы әр қырынан суреттеледі. Кең, дархан қазақ даласында туып-өскен жас ханзаданың билік құру жолындағы алғашқы қадамдары, қалыптасу кезеңдері, Сібір өлкесіне сапар шегуі, осы арада орыс мемлекетінің воеводасы Данило Чулковтың қолына тұтқынға түсуі, одан Мәскеу қаласына жеткізілуі шығарманың прологі іспеттес. Романда Ораз-Мұхамед бұла өскен, өткір мінезді, алғыр, ақылды да шешен, өжет жігіт болып бейнеленеді. Әсіресе қазақ билеушілерімен тартысқан кезінде оның осы қасиеттері ерекше байқалады. Романның күрделілігі оның тарихи оқиғаларды көркем бейнелеп жеткізуінде ғана емес, мұнда бірде тура, бірде жанама түрде тарихта болған адамдардың

есімдері аталады. Қазақ тарихындағы Қадырғали бек Жалайри, Махметқұл, Сүйініш-Мұхамед оғлан, Құл-Мұхамед, Арыслан-Әли секілді тарихи шындықты танытуда өз орны бар тұлғалармен қатар орыс тарихындағы ірі тұлғалар бейнелері де суреттелген. Ділшат сұлтаным, Ай-шешек бегім, Алтын ханым, Өз ханым секілді әйелдер бейнелерінің өзі тұтас бір галерея жасайды. Аталған кейіпкерлердің сыртқы бейнесін, ішкі жан-дүниесін, мінез-құлқын әсерлі суреттеп, тілдің көркемдігін арттырып, оқырманға эмоционалды-экспрессивті әсер етеді. Осы тұрғыда Ғ.Мүсірепов те «Аласапыран» романын тарихи оқиғаларды қамтуы мен мазмұны жағынан құнды шығармалар қатарына жатқыза отырып мынадай пікір айтады: «Аласапыран» қазақ совет прозасының тағы бір үлкен мақтанышы. «Жақсы еңбек» дейтініміздің шеңберіне сыймайтын, ойы терең, тіл көркемдігін түгел меңгерген, шебер қаламынан ғана туа алатын қымбат қазына.

Мұхтар Мағауин қай шығармасында болсын еркін отырады. Тақырыптары ұсақ-ұлаң емес, бүгінгі күніміздің іргелі сауалдарына толымды жауап береді. Атүсті емес, терең жауаптар. Алған тақырыптарын терең зерттеп алатынын байқалады. Әсіресе, «Аласапыран» романын жазу үшін қанша архивті қопарғанына, қанша қалаларды кезгеніне таң қаласың. Мағауин Мұхтар орнықты дарын, үлкен талант [1, 23 б.]. М.Мағауиннің «Аласапыран» романында көзге бірден түсетін көркемдегіш құралдардың бірі – эпитет, теңеу, метафора. Эпитеттер әсіресе кейіпкер портретін беруде қолданылған. Мысалы, шығармада кездесетін арыстан кеуделі эпитеті арқылы Ысмайыл батырдың денесінің ірілігін ғана емес, мықты жүректілігін көрсетсе, қаршыға көз, қыран қабақты, суық өнді тіркестері оның ер мінезділігін танытады. М.Мағауиннің көріктеу құралдарды қолданудағы ерекше шеберлігі – адамның мінез-құлқын, адамдық қасиеттерін білдіру үшін де қолданады. Кейіпкер бейнесін жасауда көріктеу құралдарының ішінде әсіресе теңеудің қызметі ерекше. Теңеулер кейіпкердің сырт бейнесін, портретін беруде, жүріс-тұрысын суреттеуде жиі қолданылады. Жазушы кейіпкер портретін беруде теңеулерді сұрыптап, ұтымды қолданып, соның нәтижесінде сөз әсерін күшейтіп, кейіпкердің сыртқы бейнесін оқырманға әсерлі етіп суреттейді. Суреттеліп отырған кейіпкердің бет бейнесін, тұлға-тұрпатын көз алдымызға әкеліп, ол туралы дәл, нақты сипаттама берген. Кейіпкер бейнесін сомдауда метафоралардың да өзіндік рөлі бар. Жазушы М.Мағауин шығармаларында кейіпкер тілінде қолданылған метафоралар тілге бейнелілік, көркемдік берумен қатар ойды анық, дәл жеткізу қызметін де атқарады. Жазушы шығармаларында қолданылған метафоралардың бірқатары кейіпкердің көңіл-күйін, ішкі сезім тебіреністерін бейнелі жеткізуге де көмектеседі. Жазушы өз ойын дәл жеткізуде метафораларды ерекше бейнелілігімен қатар танымдық қызметін де айқындап қолданады. Сонымен қатар, бұл тарихи роман болғандықтан, шығармада қазақ халқының өмірін, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, болмысын, танымдық көрінісін бейнелейтін этномәдени лексика молынан кездесіп, олар ұлт тарихын айқындайтын ақпарат көзі болып табылады. Сонымен қатар, романда этнографизмдер қоры мол. Оларды семантикалық топқа жіктеуге мүмкіндік бар. Ж.Манкееваның киім атауларына қатысты лингвистикалық және этнографиялық зерттеулерінде этнографизмдерді – «сырт киім атаулары, үстінен киетін киім атаулары, іш киім атаулары, бас киім атаулары, әскери киім атаулары, аяқ киім атаулары, киімнің құрамдас қосымша бөліктерінің атаулары, киімге тағатын әшекей бұйым атаулары және киімнің маусымдық ерекшеліктеріне қарай аталуы» деп 9 түрге жіктейді [2, 65 б.]. Біз осы жіктеуді негізге ала отырып, романда кездесетін киім атауларын төмендегідей топтарға бөліп қарастырдық:

Киім атаулары: бешпент, қынама бешпент, камзол, көбе, ішік, шекпен, шытырма көйлек, қынама бешпент, т.б.

Бас киім атаулары: ер адамға тән бас киім атаулары – тақия, бөрік, тымақ, құлақшын, дулыға, қалтақ, жалбағай т.б.,

әйелдердің бас киімдері – шаршы, кимешек, жсаулық, күндік, жселек, сәукеле, шәлі, бүркеніш, бергек, сәлде, т.б.

Аяқ-киім атаулары: саптама, тізелік, бұтырлық, сақтиян етік, мәсі т.б.

Бірінші топта көрсетілген киім-кешек атаулары тілімізде этнографизмдер қатарынан танылып, халық мәдениетін тануға жол ашады. «Киім-кешек атаулары ұлттық, мәдени, тілдік, процестер туралы «ақпарат» беріп қана қоймайды, олар тілдік шығармашылықтың «тірі қазынасы» іспетті. Талғаммен салтанатты жарасқан қазақтың киімі ұлттық мәдениеттің жарқын көрінісі [2, 71 б.].

Аталған этноатаулардың ішінен ұлттық ерекшелікті танытатын, басқа тілге аударуға келмейтін этнографизмдер бар. Ол этнографизмдерді біз реалийге жатқызуымызға болады. Ал кейбір этноатауларды орыс тіліне немесе басқа тілдерге аударуға болады. Мысалы: *шапан-чапан, асық-альчик т.б.* Бұл сөздерден бөлек біз қарастырып отырған реалийлер қазақтың өмір салтына, мәдени, әлеуметтік және тарихи дамуына байланысты нысандарды атайтын сөздер немесе сөз тіркестері, олардың мағынасы басқа ұлт өкілдеріне таныс емес, оларға арнайы түсінік бермесе түсінбейтін, тек жуық мағынадағы сөздермен берілетін сөз бірліктері бар.

Жоғарыда көрсетілген этнографизмдердің ішінен біз реалий бірліктерді бөліп көрсете аламыз. Мысалы:

- **киім-кешек атаулары:** көбе, жалбағай, сәукеле т.б.
- **салт-дәстүрлер:** қалға сайлау, сауын айту, тоқымғар, т.б.
- **қару-жарақ атаулары:** тізелік, сақтиян етік, бұтырлық
- **тағам атаулары:** қазы, қымыз, т.б.
- **тұрмыстық зат атаулары:** шымши, кежім, тарантас, итарқа, т.б.

Себебі бұл бірліктердің басқа тілдегі шығармаларда тек түсінігі беріледі. Яғни, реалий дегеніміз, «реалий бір ұлттың әлеуметтік және тарихи дамуын, мәдениетін, тұрмысын сипаттайтын және басқа ұлт өкілдеріне жат сөздер» деп қарастырамыз; реалийлер ұлттық және тарихи колориттегі сөздер болып табылған соң, олардың басқа тілде сәйкестіктері болмайды, «аударманың негізгі теориясына» бағынбай, ерекше көңіл бөлгенді талап етеді [3, 55 б.]. Міне, реалийді танудың бір жолы осы аудармаға келіп тіреледі.

Қазіргі кезде реалийге айналған, ұлттық болмысымыз бен ұлттық танымымызды көрсететін сөздер этноатаулардың ішінде сақталғандықтан біз осы романның ішіндегі этноатауларды, соның ішінде киім-кешекке қатысты этноатауларды талдамақпыз. "Этностың шын мәнісіндегі болмысы мен дүниетанымы оның тек тілінде ғана сақталады" (Ә. Қайдар) деген қағидаға сәйкес этнографизмдер қатарынан орын алатын адамзат өркениетіндегі ұлттық мәдениеттің бір саласы киім-кешек атауларына танымдық, этнолингвистикалық тұрғыда талдау жасауда Ш.Уәлиханов, Ә.Марғұлан, С.Мұқанов, Ө.Жәнібеков, С.Қасиманов т.б. еңбектерімен қатар Р.Сыздық, Е.Жанпейісов, Ж.Манкеева, Т.Байжанов, А.Сейілхан, Қ.Қайрбаева т.б. еңбектерін назарға алдық. Жоғарыда келтірілген этноатаулардың жіктелуін біз романдағы ұлттық киім үлгілерінен, тұрмыстық зат атауларынан халықтың эстетикалық талғамын, әлеуметтік қатынасын, адамның жас ерекшелігін және әр кезеңдегі сұлулық пен әсемдік сипатын танимыз. Бұл қасиеттер мен көріністер бүгінде реалийлердің бойында сақталған. Ендеше, ұлттық киім-кешек атаулары реалийлерді танудың басты белгісі десек те болады.

Қазіргі қолданыста жоқ көйлек атауының түрі – шытырма көйлек. Бұл реалийдің көне тұрмыста қазақ қыздарының ерекше әсемдікті көрсетуде киген көйлегі екендігін мына мысалдар анықтайды.

Мұның алғашқысы – ханның үлкен шешесі, сұлтанның әжесі, - жас шамасы алтысқа жаңа ілінген, толықша, бірақ еңсегей, тығыз денелі, күш қайраты әлі бойында екені байқалатын өр кейіпті оқ бәйбіше – әулет-жұрағаты, ел-жұрт Әз-ханым атап

кеткен Байымбикем тізесін астына басып, мол тігілген қоңыр шытырма көйлегін төгілте, екі шынтағына қос жастық ала еркін жайғасыпты.

Көйлектің бұл атауын шытырма (з.е), шытырма (етістік) лексемаларына байланыстырып қарастырдық. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде «шытырма» – омырауға, бас киімге, түймелікке тағатын әртүрлі асыл тас, жылтырауық салынған салынған күміс әшекей деп түсіндіреді [ҚТС, 325].

Олай болса, шытырасы алтын көйлек, етегі алтынмен шытырланған көйлек мағынасын білдіреді деп ойлаймыз.

Романдағы Ай-Шешек бегім мен Ділшаттың киім-киісі арқылы қазақ әйелдерінің образын көре аламыз. *Сол жағында – басына оқалы тақия, үстіне күдері бешпент киіп, қынай бұған беліне сүйек қынапты шолақ қанжар таққан. Көшек, оң жағында-ақ түйенің түбітінен тоқылған қынама қамзол, шашықты қос етек көк торғын көйлек, шошақ төбелі биік құндыз бөрік киген, белін ақ күміс, көк березелі мәрмәр белдікпен буынған Ай-Шешек бегім.....*

Қайратты қолдарымен Ораз-Мұхамедті тізеден жоғары құшақтап бетін қызыл мақпал камзолдың етегіне Ділишаттың бар бітіс-болмысынан мейір, шапағат құйылып жатыр.

Қынама бешпент – белі бүгіліп, жиырылып, тігілген бешпент түрі. Киімнің түрі қыналып тігілуінің өзінде қазақ қыздарының сымбаттылықты көздеп, сыртқы сұлулықты киім арқылы да таныта білудің сыры жатыр.

Камзол – әйелдер киетін қысқа, әрі жеңсіз сырт киім [ҚТС, 505]. Осы жерде біз атап өтерлік жайт ұлттық киімдерде «алтын» сөзі тіркесті атаулар өте көп (алтын тон, алтын көйлек, алтын шапан, алтын ішік). Осы атаулардағы алтын сөзі – киімнің өте бағалы, қымбаттылығын, алтынмен айшықталғанын көрсетеді. Сонымен қатар, сол дәуірде өмір сүруші әлеуметтің тұрмыстық жағдайын да танытатындай.

Романдағы қынама бешпент, камзол реалийлері – жеңі қысқа қымбат матадан тігілген, салтанатқа киетін «төс камзолымен» ұқсас, «ертедегі әйелдер, еркектер киетін камзолдың белі қынамалы, жеңі шынтақты ғана келетін шолақ болған [ҚТС, 526 б.].

Жеке қолданыста «тон» этнографизм емес. Бірақ романда тонның мынандай түрлері аталады: күдері тон, жыртқы тон, қамқа тон. Аталған тон түрлерін жазушы бірде байлықтың, биліктің және кейіпкердің қоғамдағы орнын айшықтауда мақсатында қолданса, бірде мүлдем керісінше. Енді бірде, тон бағалы сыйлық ретінде жүріп, тонды сыйға тартып, сый-құрмет көрсетіліп жатқан адамның кім екенін, оның себебін көрсету үшін қолданады. Мысалы, мына үзіндіде кездесетін тон атауы сый-құрмет түрінде, бағалы сыйлық ретінде жұмсалады. *Тым құрыса құлақ мұрнын кеспестей, астына ат мінгізіп, үстіне тон жауып. Тіпті пәле-қазадан қорғар аз ғана жасауыл беріп, кері қайырады.*

Меркіт батыр, сен де жазықтысың – ініңе бар жабдығым мен тұлпарыңды тарт, үстіне оқапы тоныңды кигіз.

Сұлтан сүйінші сұраушы нөкердің астына ат мінгізеді, үстіне тон кигізеді.

Тон – байлықтың, дәулетті танытатын киім екені бәрімізге мәлім. Бірақ, мына жердегі тон ескіліктің, кедейліктің нышаны іспеттес берілген. *Кенет балалардың бірі бақыра жылады. Ең кішісі екен. Құлағын жоғалтып алыпты. Ересектері тон астын ақтара іздеп тауып берді.*

Кенет бір жақ іргеде әлдене жыбырлағандай көрінді. Жаға жыртық тон ба, ескі шапан ба, әйтеуір ретсіз үйіліп жатқан киімнен басқа ештеңе аңғармаған.

Ал, мына үзіндідегі тон атауы байлықтың, биліктің нысаны тәрізді беріледі. - *Сұлтан, отағасының меймандас көңіліне қандай төлеуің бар еді? – деп сұрады Әй-Шешек, бұлар оты сөнген қараша үйдің оң жақ іргесіне, бөстек пе, ескі тонның шалғайы ма, әйтеуір қабаттастыра салынған, жүні ұйысқан көк терінің үстіне киімшең қисайған соң. Үстінде ақ кіспен жұрындалған, өңіріне, жең ұшына көк*

жібек ою төгілген, күлгін қызғылтым түсті күдері тон, басында тымақ емес, қара ала ұшпақ бөрік. Енді осы келтірілген үзінділердегі тон және қамқа атауларының қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде берілуіне тоқталсақ. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде берілген анықтамасы мынадай: Тон — қой терісінен тігілетін қыстық жылы киім [ҚТС, 662 б.]. Және де тонның ең қымбаты «қамқа тон» деп аталады деп көрсетіледі.

Ұлттық дүниетаным мен парасат арқылы қазақ халқының болмысына біткен төл мәдениетін, өз ана тілінде таныту қазіргі қазақ тіл ғылымында реалийлердің үлесіне тиіп отыр. Осымен байланысты, негізінен М.Мағауиннің «Аласапыран» тарихи романы бойынша ұлттық киім үлгілерінің атауларын реалий тұрғысынан қарастыруда төмендегідей қорытындылар жасауға болады:

- этноатаулар мол кездеседі;
- этноатауларды лексика-семантикалық топтарға жіктеуге мүмкіндік бар;
- киім атауларына қатысты реалийлерді кейіпкерлердің қандай әлеуметтік

топқа жататындығын, сый-сияпатының құндылығын, бағасын білдіру үшін пайдаланған деп бағалауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Қазақ әдебиеті» газеті, 1984 жыл, 27 июль
2. Манкева Ж.А. Мәдени лексиканың ұлттық сипаты. – Алматы: Ғылым, 1997.
3. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. — М.: Международные отношения, 1980. — 342 с.
4. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008.

ӘОЖ 343.1

ПРОКУРОРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕРДІ ҚОСЫМША ТЕРГЕУ ҮШІН ҚАЙТАРУЫНЫҢ ПРОЦЕССУАЛЬДЫҚ НЕГІЗДЕМЕЛЕРІ

Нұрбек Д.Т. магистр, аға оқытушы, **Сатыбалдин А.Н.** студент
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: rufat.dana@mail.ru

Аталған мақалада прокурордың қылмыстық істерді қосымша тергеу үшін қайтаруының процессуалдық негіздемелері қарастырылған. Мақалада ресейлік заңгер ғалымдардың еңбектеріне де талдау жасалынған. Мақаланы жазу барысында Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесілік кодексі мен "Прокуратура туралы" Заңы негізге алынған.

Тірек сөздер: қылмыстық іс, процессуалдық негіздемелер, қосымша тергеу, дәлелдеу, айыпталушы, дәлелдемелер.

В данной статье предусмотрены процессуальные основания для возврата прокурором уголовных дел для дальнейшего расследования. В статье также анализируются работы российских ученых-правоведов. При написании статьи было основано Уголовно-процессуальный кодекс и Закон «О прокуратуре» Республики Казахстан.

Ключевые слова: уголовное дело, процессуальные основания, дополнительное расследование, доказательства, обвиняемый, доказательства.

This article provides procedural grounds for the prosecutor's return of criminal cases for further investigation. The article also analyzes the works of Russian legal scholars. When writing the article, the Criminal Procedure Code and the Law "On the Prosecutor's Office" of the Republic of Kazakhstan were founded.

Keywords: criminal case, procedural grounds, additional investigation, evidence, accused, evidence.

Процессуальдық заң нормаларына талдау жасау прокурордың қылмыстық істі анықтау мен алдын ала тергеу органдарына қосымша тергеу үшін қайтаруды қалпына келтірмейінше істі сотқа беру мен басты сот талқылауын жүргізуге мүмкіндік бермейтін қылмыстық, сондай-ақ қылмыстық іс жүргізу заңдарын бұзушылық негіздеме болып табылады деген қорытынды жасауға жағдай туғызады. Сипаты бойынша прокурордың қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтаруының негіздемесі болып саналатын заң бұзушылықтарды екі түрге бөлуге болады: материалдық-құқықтық сипаттағы негіздемелер (қылмыстық заң талаптарының бұзылуы) және процессуальдық сипаттағы негіздемелер (қылмыстық іс жүргізу заңының талаптарының бұзылуы).

Негіздемелерді бұлайша бөлу, анықтау, тергеу, прокуратура және сот органдары қызметтерінің бәрі де дәлелдеу жолымен жүргізілетіндігінен түсіндіріледі және сонымен бірге әр қызметтің өзінің әрбір қылмыстық іс бойынша анықтауға жататын мән-жайлардың жиынтығын көрсететін, мәселені дұрыс шешу мақсатындағы зерттеу нәрсесі болады.

Қылмыстық іс жүргізу құқығы ғылымында міндетті түрде анықтауға жататын мән-жайлар кез келген қылмыстық іс бойынша дәлелдеу нәрсесі ретінде қарастырылады және қарастырылып отырған негіздемелердің бірінші тобына прокурордың қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтаруы жатады.

Сонымен бірге атап өту керек, қылмыстық іс жүргізуде дәлелді нәрсесі өзіне тән қасиеттерге ие болады. Атап айтқанда, оны күдіктінің немесе айыптының қылығында қоғамға қауіпті әрекет болады. Атап айтқанда, оны күдіктінің немесе айыптының қылығында қоғамға қауіпті әрекет болады. Ең алдымен, бұл нәрсені зерттеудің шектелуі іс үшін басты дәрежедегі маңызы бар фактілерге қатыстылығына байланысты.

Сондықтан қоғамдық қауіпті және қылмыстық жазалауға жататын әрекеттерді сипаттайтын әрекеттер материалдық құқық нормаларымен қоршауға алынған. Қылмыстық құқықтың Жалпы бөлімі қылмыс ұғымына заңның уақыттағы және кеңістегі әрекеті, кінә және оның нысандары, қылмыстық жауаптылық басталатын жас шамасы, есі дұрыстылық, жауаптылықты жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар ұғымдарына анықтама берген. Қылмыстық құқықтың Ерекше бөлімі қылмыстың нақты құрамдары объекті, объективтік жақ, субъекті және субъективтік жақтармен сипатталатын мән-жайларды қарастырады. Бұл мән-жайлар өздерінің жиынтығы бойынша айыптау қорытындысымен сотқа жіберуге жататын қылмыстық істер бойынша дәлелдеу нәрселерін құрайды.

Егер ҚР ҚПК-нің 193-бабында қарастырылған қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтарудың негіздемелерімен ҚР ҚПК-нің 113-бабында көзделген дәлелдеуге көзделген мән-жайлармен салыстыратын болсақ, онда ең соңғы қорытындысына олардың арасында азаматтарды заңды және негізді түрде қылмыстық жауаптылыққа тартуды қамтамасыз ететін талаптардың бірыңғай жүйесіне келіп тірелетін байланыстардың бар екендігіне көз жеткіземіз [1].

Бұл мысалды Г.М.Миньковскийдің «анықтау алдын ала тергеу және соттық тергеу жүргізу кездеріндегі қылмыстық іс бойынша анықтауға жататын мән-жайлардың шеңбері бәрі бірдей» деген қорытындысы дәлелдегендей.

Осыдан келіп, егер қылмыстық іс бойынша дәлелдеуге жататын мән-жайлар анықталмаған болса, онда ол қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтаруға негіз болады деген қорытынды жасауға болады. Сондықтан материалдық-құқықтық сипаттағы негіздемеге, негізінен жеткіліксіз негізбен айып тағу немесе қосымша тергеумен ғана орны

толтырылатын қылмысты теріс емес жіктеу арқылы қылмыстық заңды бұзушылық жатады. Әрбір қылмыстық іс бойынша қозғауға себеп болған оқиғаның шын мәнінде болғаны сенімді түрде дәлелденуі тиіс. Егер осылардың бәрі анықталмаған болса онда тергеу толық тергелді деп айтуы мүмкін емес.

Тергеу мен анықтаудың толық еместігі – бұл іс бойынша дәлелдеме үшін маңызы бар дәлелдеу нәрсесі мен мән-жайларға жататын нақты жағдайлардың анықталмауы немесе жеткіліксіз зерттелуі.

Дәлелдеу нәрсесіне мән-жайлар мен іс бойынша дәлелдеу үшін маңызы бар мән-жайлар прокурордың айыпталушыны сотқа беру жөніндегі шешім қабылдауы кезінде және үкім шығару кезінде елеулі орын алды. Сөйтіп, алдын ала тергеу мен анықтаудың толық еместігі прокурордың қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтаруының елеулі түрдегі және іс жүзінде көп кездесетін (зерттелмеген қылмыстық істердің жалпы санының 70-80 пайызы) негіздемелерінің бірі болып саналады [2, 145-147б].

Толық еместік ұғымы тергеудің біржақтылығы мен объективті еместігі ұғымдарымен өте тығыз байланысты. Ғылымдағы осы ұғымдар туралы айтылғандардың бәріне де қосыла отырып, атап өтетініміз, біздің ойымызша, біржақтылық пен объективті еместілікті қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтарудың тікелей негіздемесі деп айтуға болмайтын сияқты. Тергеудің біржақтылығы мен объективті еместілігі тергеу жүргізудің сапалылығын сипаттайды және қылмыстық істі қосымша тергеу қайтару үшін процессуальдық негіздемелік мәнге ие болатын мән-жайлар туғызады. Мұндай тергеудің себептері объективті де (мысалы, кәсіби тәжірибесі жоқ адамды тергеу ісіне жіберуі), субъективті де болуы мүмкін. Мысалы, субъективті себептер тергеу органдары лауазымды адамдардың кінәні кез келген құралмен мойнына алдыруға бағытталған ағымдағы көзқарасы болып саналады. Мұнымен бірге тергеудің біржақтылығы мен объективті еместілігі, егер тергеу кезінде адамның қылмыс жасаған кінәсін мойындата алмау фактісі туындаған жағдайда істі қысқарту немесе үкімді кері қайтару сияқты маңызды шешімдерден кем емес басқа да шешімдер қабылдауға негіздеме болуы мүмкін. Алдын ала соттық тергеудің толық еместігі айыпталушының кінәлілігі немесе кінәлі еместігі туралы шешім қабылдау мәселесін көтеруге әсер ететін мән-жайлардың бәрі бірдей анықтала қоймағандықтан үкімді кері қайтаруға және істі қосымша тергеуге жіберуге негіздеме болып саналады.

Адамның қылмыс жасаудағы кінәлілігін анықтай отырып, бір мезгілде кінә анықталмаған жағдайда қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтаруға негіздеме бола алатын қылмыстық-құқықтық сипаттағы басқа да мәселелерді анықтаудың маңызы бар. Мұндай мән-жайлар ретінде іс-әрекеттің қоғамға қауіптілігі, кінәнің қасақана, абайсыздықтан сияқты нысандары, қылмысы үшін қылмыстық жауаптылыққа тартуға жататын жас шамасы, есінің дұрыстығы, қажетті қорғану немесе аса қажеттілік белгілерінің бар-жоқтығы, қылмыстық ниетінің орындалу дәрежесі, қылмысқа қатысу дәрежесі мен сипаты сияқты ұғымдар қатысады.

Айыпталушының кім екендігі туралы деректердің анықталмауының қылмыстық-құқықтық қана емес, сотісін жүргізудің негізгі мақсаты болып саналатын қылмыстық құбылыстардың ескерту мен олардың жолын кесумен бірге, оның сууына себеп болатын жағдайлардың тамырына балта шабу болғандықтан әлеуметтік-саяси мәнге де ие болады. Іс бойынша айыпталушының кім екенін сипаттайтын және анықтайтын деректер жеткілікті дәрежеде белгілі болмаған жағдайда, прокурор сотта осы мән-жайлардың еш нәрсеге қарамастан толық болуы үшін қосымша тергеу үшін қайтаруға міндетті.

Істі қайтаруға Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінде қарастырылған қылмыс құрамының қосымша белгілері: қылмыс жасау тәсілі, себебі, айыпталушының лауазымдық жағдайы негіздеме болып кіруі мүмкін. Мәселен, кейбір жағдайларда қылмыс жасау тәсілі ауырлатушы мән-жайлар болып саналатын болса, енді бір жағдайларда қылмыс құрамын

саралаушы белгілер болуы мүмкін. Себебі бір жағдайда ауырлатушы болса, енді бір жерде жеңілдетуші болады.

Қылмысты жасаудың себебі айыпталушының іс-әрекетінің қоғамға қауіптілігін бағалауға және дұрыс жіктеуіне мүмкіндік береді, оның үстіне кейбір істер бойынша себеп қылмыс құрамының қажетті белгісі болып саналады. Егер қылмыстың жасалу себебі анықталмаған немесе жеткілікті мәнде толық белгілі болмаса, «..... қылмыс себебінің дәлелденбеуі қылмыстың жасалған фактінің өзінің дәлелденбегендігіне әкеп соқтыратын болғандықтан» прокурормен іс міндетті түрде қайтарылады. міндетті [3].

Г.Н. Омеляненко да қылмыстың себебін басты сот талқылауында қалпына келтіруге болмайтын қылмыс құрамының субъективтік жағының белгісі болып табылатындықтан істің өткен сатысына қайтаруға негіздеме ретінде қарастырады.

Қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтаруға негіз ретінде бұл мән-жайларды міндетті түрде анықтау қажет болғандықтан анықтау немесе алдын ала тергеу барысында азаматтық талапты және іс бойынша мүлікті тәркілеуді қамтамасыз ету мәселелерінің түсініксіз қалуы да себеп болады, өйткені ол қылмысты жіктеуге әсерін тигізеді [4, 98-99б].

Сонымен бірге, адамды қылмыс жасады деп айыптау жеткілікті түрде негізді болған жағдайда ғана тергеуді толық деп тануға болатындығын атап өткен жөн. И.М. Гальпериннің пікірінше, тағылған айыптың жеткіліктілігі мен негізділігі төмендегі екі шартпен анықталады:

1. Істе айыпталушының кінәлілігі туралы сенімді жағдай туғызатын қажетті дәлелдемелер жиынтығының болуы;

2. Айыпталушының мойнына қылмыстық әрекеттің барлық фактілері артылған және қылмыстың жасалуына кінәлілердің бәрі де жауапқа тартылған жағдайда.

Дәл осындай көзқарасты бірақ бұдан гөрі толығырақ Л.Т. Ульянова: «дәлелдемелердің жеткіліктілігі» ұғымына «... алдын ала тергеу жүргізудегі қорытынды жасаудың негіздемесі үшін қажетті орын берілетін; жататын және сенімді іс жүзіндегі деректердің жиынтығы» деп анықтама береді.

Істегі тағылған айыпты негізді деп санау үшін қажетті дәлелдемелер жиынтығының жоқтығы немесе айыпталушының мойнына қылмыстық әрекеттің барлық фактілері артылмаса және қылмыстың жасалуына кінәлілердің бәрі де жауапқа тартылмаған жағдайда прокурордың істі қосымша тергеу қайтаруына негіз болып табылады.

Прокурордың дәл осыған ұқсас көзқарасы айып тағудың себептері жасалған қылмыстың іс жүзіндегі фактісіне сәйкеспеген жағдайда (орнына, уақытына, себебіне, кінәнің нысанына, адамды сипаттайтын деректеріне және басқаларына) не болған немесе болғалы тұрған қылмыстың жасалуына жағдай жасаған мән-жайларды анықтауға, соның ішінде әрекетінде қылмыстың құрамы бар тергеуге белгісіз адамды анықтауға тиісті шара қолданылмаған жағдайда болуы тиіс. Мәселен, есірткілік заттарды немесе сатуға және сатып алуға тыйым салынған заттарды алатын жерлерді анықтау бойынша шараның қабылданбау немесе айыпталушы ақпарат беруге бас тартқан қылмысқа қатысушыларды анықтау бойынша шараның қабылданбауы және басқалар.

Осыған байланысты, прокурордың нұсқауы қылмыстық жауаптылыққа жаңа адамды тарту үшін жеткілікті негіз бола ала ма деген сұрақ туындайды. Жаңа адамды тарту үшін прокурорда жоқ және болуы мүмкін емес жаңа фактілерді анықтау талап етілетіндіктен, жоқ, негіз бола алмайды деп есептейміз. Сондықтан мұндай жағдайда прокурордың нұсқауы іс жүргізуге соның ішінде жаңа нақты фактілерді анықтау мақсатында тергеу әрекеттерін жүргізуге арналған ұсынымдама сипатында ғана жүреді.

Сонымен, қорыта айтқанда, мақалада прокурордың қылмыстық істерді қосымша тергеу үшін қайтаруының процессуалдық негіздемелері жайлы теориялық мағлұматтар жан-жақты қарастырылды. Ең бастысы, мақалада қылмыстық істерді жүргізуде дәлелдемелердің толық болуы маңызды екендігі айғақталды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі // "Әділет" Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, 2020 жыл.
2. Г. М Миньковский Особенности расследования и судебного разбирательства дел о несовершеннолетних.-М.:Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1989.- 206 с.
3. Мусекенова Э.А. ҚР ҚПК бойынша қылмыстық істі қосымша тергеп-тексеру жүргізу үшін қайтару // Құқық және мемлекет 2017. № 1-2 (74-75). Б. 130-137.
4. Г.Н. Омеляненко Основания и процессуальный порядок возвращения судом уголовных дел на доследование: Автореф. дисс. . . канд. юрид. наук. Киев, 1988. - 24 с.
5. Қазақстан Республикасының «Прокуратура туралы» 2017 жылдың 30 маусымындағы Заңы // "Әділет" Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, 2020 жыл.

ӘОЖ 65

АЛАКӨЛ ДЕМАЛЫС АЙМАҒЫНА БАРАТЫН КӨЛІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Омарова Е. студент

Ғылыми жетекші: Касымова АМ. э.ғ.м., аға оқытушы
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: aiko_1990kz@mail.ru

Бұл мақалада Алакөл демалыс аймағына баратын көлік инфрақұрылымын жетілдіру мәселесі қарастырылады. Соңғы жылдары Алакөл жағалауы – демалушыларға таптырмас орынға айналды. Алакөлге алыс-жақын шетел азаматтары да келіп демалады. Алакөлде шешімін таппай жүрген жалғыз мәселе бар. Ол – жолдың жағдайы. Осы мәселені шешу жолдары мақалада толықтай қарастырылады.

Тірек сөздер: Туризм, жаңа технология, әлеуметтік желі, көлік инфрақұрылымы.

В данной статье рассматривается вопрос совершенствования транспортной инфраструктуры, идущей в зону отдыха Алаколь. В последние годы на побережье Алаколь отдыхают и граждане дальнего и ближнего зарубежья. В алаколье есть единственная проблема, которая не решена. Это- состояние дороги. Методы решения этой проблемы в статье рассматривается полностью.

Ключевые слова: Туризм, новые технологии, социальная сеть, транспортная инфраструктура.

This article discusses the issue of improving the transport infrastructure that goes to the Alakol recreation area. In recent years, citizens of far and near abroad also rest on the Alakol coast. There is only one problem in Alakol that has not been resolved. This is the state of the road. Methods for solving this problem are discussed in detail in the article.

Key words: Digital economy, tourism, new technologies, social network, transport infrastructure.

Алакөл (түрлі түсті көл) – Қазақстандағы сирек көлдердің бірі. Ол республиканың оңтүстік бөлігінде, Қытаймен шекарада орналасқан. Көл жағалаулары бірегей қара малта тастармен төселген. Алакөл көлінің суы теңіз суы сияқты құрылымға ие: сульфат-хлорид

натрий. Көл суы - жылы, судың орташа температурасы - 26 градус. Көл суы тері ауруларындағы пайдалы қасиеттерге ие: псориаз, экзема, нейродермит, есекжем – тәжірибеде дәлелденген, артрит және жүйке жүйесінің ауруларында жақсы емдік әсер етеді. Көлдiң керемет сулары сондай-ақ адамның жағдайын да жақсартады. Көл бойында отбасылық жағалау маңындағы демалыс үшiн қолайлы шарттар ұсынатын ондаған демалыс базалары және пансионаттар орналасқан. Көлдiң үлкен қалалардан алшақтығы да рөл атқарады. Алматыдан автобус немесе автокөлікпен 9-10 сағатта жетуге болады. Көктұма станциясына дейiн мамыр мен тамыз аралығындағы маусымда жүретiн арнайы чартерлiк поезбен 16 сағатта жетуге болады.

Алматы облысының көлiк географиясының қазiргi жағдайы бiркелкi емес, елдi мекендер арасындағы үлкен ұзындықпен және автомобиль жолдарының асфальт жамылғымен қамтамасыз етiлуiнiң төмен деңгейiмен сипатталады. Өңiрдiң тиiмдi географиялық жағдайы, салыстырмалы тегiс жер бедерi, бай табиғи-ресурстық базасының болуы көлiк инфрақұрылымын одан әрi дамытудың алғышарттары болып табылады. Бұл өз кезегiнде өңiр деңгейiнде ғана емес, жалпы ел деңгейiнде де әлеуметтiк-экономикалық дамудың басты басымдықтарының бiрi болып табылады.

Көлiк инфрақұрымын жетiлдiру абылс аумағына келетiн отандық және шет елдiк туристер санын арттыруға мүмкiндiк бередi. Аталған мiндеттi шешуге Нұрлы жол бағдарламасының аясында 2018 ылы басталған Талдықорған-Сарқан-Үшарал-Достық, Талдықорған-Матай-Лепсi-Ақтiлғай-Аягөз автомобиль жлдарын жағырту жобасының маңызы зор. 2022 жылы желтоқсанда толық пайдалануға бергеннен кейiн Балқаш, Алакөл жағалауындағы демалыс аймақтарына келетiн туристер саны екi есеге артып 1,5 миллион адамға жетуi тиiс.

Алакөл демалыс аймағына баратын көлiк инфоакұрылымының қазiргi жағдайы. Алакөл мен Жалаңашкөл көлдерiнiң суы мен шипалы балшықтарының химиялық құрамы мен емдiк қасиеттерi соңғы 20 жылда туризмнiң қарқынды дамуына ықпал еттi егер 2005-2006 тжылдары аталған көл жағалауына жыюына 200000 адам деалуға келсе 2019 жылы ол көрсеткiш 1000 000 дейiн жетiп орналастыру, тамақтандыру нысандарының саны бiрнеше есе өсiп қазiр Республикалық маңызы бар елiмiздiң танымал демалыс аймағына айналды

Шет елден және елiмiздiң басқа облыстарынан келген туристердi Алматы, Талдықорған, Үшарал қалаларының әуежайына келген туристерге рельсiз жолдармен жүру үшiн жеке автокөлiк құралын уақытша жалдау, Трансфер, қоғамдық көлiктi пайдалану түрiнде көлiк қызметтерi ұсынылады [2, 126.].

Алматы облысы мен Алматы қаласында туристер үшiн арнайы қозғалысты қамтамасыз заманауи тұрақты көлiк – автобустардың болмауы, Талдықорған-Үшарал-Көктұма автомобиль жолының нашарлығы, жол бойында қосымша қызмет көрсететiн тамақтандыру, орналастыру, сымсыз байланыс желiлерiнiң аздығы туризмнiң дамуына терiс әсер етедi.

2016 жылы Қырым Республикасының туристiк саласын дамыту туралы анықтамалық ақпаратқа сәйкес, Қырымдағы демалысты таңдау себептерiнiң арасы нда қызмет көрсету сапасы соңғы орында тұр, онда көлiк қызметi де маңызды рөл атқарады [1, 14 б.].

2018 жылдан бастап автомобиль жолдарының жаңғыртуға байланысты сапасының нашарлауы автокөлiкпен Алакөлге баратын туристер санын күрт кемiттi.

Темiржол көлiгiнде шет елдерден және елiмiздiң Ақтөбе, Атырау, Шыкент сыияқты қалалары мен алыс шеткi өңiрлерiнен демалуға келетiн туристерге темiржол вагондары мен ұшақтарда көрсетiлетiн тамақтандыру, тұрмыстық қызметтерi сапасының төмендiгi, көлiк құралдарында заманауи ауа баптағыштардың, Wi-Fi желiлерiнiң болмауы туристер санын күрт шектеуде.

Болашақта Алакөлді шет елдік және отандық туристерді тартатын Ыстыккөл сияқты халықаралық маманданған ірі демалыс аймағына айналдыру үшін Автобустар мен теміржол да Түркия мен Батыс Еуропадағы сияқты Интеллектуалды көлік жүйелері қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен автоматтандыру құралдарын көлік инфрақұрылымымен, көлік құралдарымен және пайдаланушылармен жүйелі түрде біріктіру кезек күттірмейтін өзекті мәселердің бірі болып отыр. Аталған жүйені дамыту көлік қозғалысының қауіпсіздігі мен тиімділігін, көлік жүргізушілері мен пайдаланушылары үшін жайлылықты арттыруға бағытталған.

Зияткерлік көлік құралдарын құру қолданыстағы көлік жүйелерін жаңғыртуға, ақпарат алмасудың бірыңғай жүйесін қалыптастыруға, пайдаланылатын құралдарды стандарттауға, байланыс және басқару рәсімдеріне негізделеді. Инновациялық технологияларды қолдана отырып жабдықталған көлік құралдары қауіпсіздікті арттырады, нақты уақыт режимінде көлік ағындарын бақылауға және реттеуге мүмкіндік береді.

Алакөлге келетін туристік ағынын арттыруда үшін әуе билетін сатып алуға тапсырыс беру кезінде турист Алакөлге кезде баратын қаланы көрсету қажет. Алынған ақпаратты талдау және синхрондау көлік құралының толық болмауы салдарынан қаржылық шығындарды азайтады, сондай-ақ жаңа автобустардың қозғалыс кестесін оңтайландыруға ықпал етеді.

Алакөл жағалауындағы демалыс аймағына баратын автобустар мен теміржол вагондарының көпшілігінің ескілігіне байланысты қазіргі экологиялық талаптарға сәйкес келмеуі туристерді тежейтін түркіжәйттардың бірі болып табылады. Жоғарыда аталған өзекті мәселелерді «Бизнестің жол картасы 2025» әсіпкелікті қолдау, «Нұрлы жол 2025» инфрақұрылымдауды дамыу бағдарламалары аясында оңтайлы шешу қажет [4,76 б.].

Көлікті дамыту – Алматы облысында заманауи және сапалы техникасыз шешілмейтін басым міндеттердің бірі. Тәжірибе көрсеткендей, бізде мұндай техника тек шетелдік қана емес, отандық өндірісте де бар. Автобустар экологиялық таза және заманауи болуы тиіс, бұл туристерге арналған заманауи көліктік қамтамасыз етудің болмауына байланысты проблеманы шешуге ықпал етеді. Жеткілікті ыңғайлы туристік ақпараттық орта өңірдің туристік бағдарламалары туралы ақпараттық ресурстардың жетіспеушілігі мен бытыраңқылығынан, сондай-ақ Интернет арқылы билеттерді алдын ала брондау және сатып алу мүмкіндігінен көрінеді. Ақпараттық қолдаудың төмен деңгейі Алматы облысында кіру және ішкі туризмнің дамуына кедергі келтіреді. Туристерді туристік бағдарламалар, Алакөл ауданындағы көрнекті орындар, сондай-ақ аумақтың ірі демалыс орындары туралы туристік көлікпен қамтамасыз ету аясында хабардар ету [3, 45 б.].

Көлік құралдарына заман талаптарына сәйкес жаңғырту және туристік жайлы ақпараттық орта құру арқылы Алакөл демалыс аймағында қалыптасқан өзекті мәселелерді шешу арқылы туризмді дамытуда жаңа деңгейге көтеруге болады. Атап айтқанда Үшарал әуежайындағы туристік ағымның оң динамикасын қалыптастыру өңірдегі туризмнің үлесін, одан түсетін табысты арттытуға ықпал етеді. Бұл зерттеліп отырған тақырыптың маңыздылығын және туристік индустрияның дамуын қиындататын әлеуметтік-экономикалық проблемаларды шешудің басымдылығын дәлелдейді.

Алакөл демалыс аймағында барлық қажетті, сондай-ақ бірегей туристік ресурстар бар, бірақ көліктік қолдаудың төмен деңгейі аймақтың әлеуетті мүмкіндіктерін іске асыруға кедергі келтіреді. Сондықтан көлікті дамыту Қазақстан Республикасының маңызды міндеті болып табылады, оны заманауи және сапалы техникасыз шешу мүмкін емес. Инновациялық технологияларды енгізу қауіпсіздігі мен жайлылығы жоғары экологиялық автобустарды пайдалануға мүмкіндік береді.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялармен өзара әрекеттесу кезінде туристер үшін көлік құралдарын ұйымдастыратын заманауи автобустар бар мәселелерді шешіп қана қоймай, сонымен қатар туризмнің дамуына тікелей әсер ететін Қырымның визит картасына айналады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Официальный сайт Министерства Транспорта и Коммуникаций Республики Казахстан. www.gov.kz
2. Гуляев В.Г. Туристские перевозки: Финансы и статистика, 1998.
3. Туризм инфрақұрылымы: Оқу құралы / Ү.Т. Көшкімбаева, Ә.С. Ақтымбаева.- Алматы: Қазақ университеті, 2012.- 208б.
4. Теміржол техникасы. Акустика. Рельстік көлік құралдарының ішіндегі шуды өлшеу [Мәтін]: Ресми басылым.- Астана, 2007.- (Қазақстан Республикасының мемлекеттік стандарты).

ӘОЖ 37.02

БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Оразбаева М.М. магистрант

Ғылыми жетекші: Мальтекбасов М. Ж. д.п.н., профессор
Жетысуский университет им. И.Жансугурова г. Талдыкорган

E-mail: orazbaeva1997@mail.ru

Мақалада танымал авторлардың қазіргі уақытта студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру әдістемелері мен оны жоспарлау, ұйымдастыру формалары және әдістері туралы ғылыми еңбектері қарастырылған.

Тірек сөздер: *Өзіндік жұмыс, шығармашылық ойлау, инновацияларды іс жүзінде игеру.*

В статье рассматриваются научные работы известных авторов о методах организации самостоятельной работы студентов и ее планировании, организационных формах и методах.

Ключевые слова: *Самостоятельная работа, творческое мышление, практическое освоение инноваций.*

The article deals with the scientific works of famous authors on the methods of organizing students' independent work and its planning, organizational forms and methods.

Keywords: *Independent work, creative thinking, practical development of innovations.*

Еңбек нарығының қарқынды өзгеретін қазіргі жағдайында үздіксіз кәсіптік білім беру үлкен мәнге ие болады. Бүгінгі таңда білікті кадрлар мен орта буын мамандарын даярлау өз бетімен білім алуға, өзін-өзі дамытуға қабілетті түлектерге бағытталған, бұл ақпараттық қоғам жағдайында оның тиімді кәсібилігі, іскерлік табысы, сондай-ақ мансаптық өсуінің басты факторы болып табылады. Отандық білім беру ХХІ ғасырдың талаптарына, қоғамның әлеуметтік және экономикалық қажеттіліктеріне, жеке тұлғаның сұраныстарына сәйкес білім беру жүйесін тұрақты дамыту тетігін құруға бағытталған.

Енді бұрын алған білімді пайдалану емес, жаңа идеяларды генерациялау және қолдану маңызды болып табылады. Бұл колледждерде кадрлар даярлауға қойылатын жаңа талаптардың пайда болуына әкеледі: жоғары құзыреттілікке ие болу, өз білімін үнемі толықтыра білу, шығармашылық ойлау, инновацияларды іс жүзінде игеру. Сондықтан студенттердің танымдық дербестігі заманауи жағдайда мамандарды дайындау сапасын жақсартудың шешуші алғышарттарының бірі болып табылады. Маман бастамашылық

танытуға, стандартты емес міндеттерді шешуге, өз дербес қызметінің нәтижелерін жоспарлауға және болжауға байланысты, оның кәсіби өсуі, әлеуметтік қажеттілігі және сайып келгенде оның бәсекеге қабілеттілігі.

Айта кету керек, мемлекеттік білім беру стандарттарын енгізумен өзіндік жұмыстың маңызы айтарлықтай артады, өйткені құзыреттілікті қалыптастырудың қажетті шарты білім алушыларды/студенттерді кәсіптік қызметке қосу болып табылады. Мұндай жағдайларда білім алушы өзін-өзі басқарудың біртұтас циклін іске асыруы тиіс: жағдайды талдау негізінде оның мақсатын қойғаннан бастап қызметті жүзеге асыру тәсілдерін таңдауға және оның нәтижелерін бағалауға дейін.

Өзіндік жұмыс – бұл арнайы оқу материалдары арқылы оқытушымен тікелей байланыссыз немесе оқытушымен басқарылатын оқу қызметінің түрі; ең алдымен оқытушының немесе оқулықтың, оқыту бағдарламасының талаптарына сәйкес студенттердің жеке жұмысын қарастыратын оқу процесінің ажырамас міндетті буыны.

Орта арнаулы білім берудің негізгі міндеті - өзін-өзі дамытуға, өздігінен білім алуға, инновациялық қызметке қабілетті маманның шығармашылық тұлғасын қалыптастыру. Бұл міндетті шешу тек оқытушыдан студентке дайын түрде білім беру арқылы мүмкін емес. Студентті білімді пассивті тұтынушыдан проблеманы қалыптастыра алатын, оны шешу жолдарын талдай алатын, оңтайлы нәтиже таба алатын және оның дұрыстығын дәлелдей алатын белсенді маман қажет. Қазіргі уақытта болып жатқан арнайы орта білім беру реформасы білім беру парадигмасынан білім беру парадигмасына көшумен байланысты. Бұл тұрғыда студенттердің өзіндік жұмысы (СӨЖ) білім беру процесінің маңызды нысаны ғана емес, оның негізі болуы тиіс деп мойындау керек [1, 226 б.].

Бұл білімді меңгерудің белсенді әдістеріне бағдарлауды, студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамытуды, жеке тұлғаның қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін ескере отырып, ағымнан жеке оқытуға көшуді көздейді. Бұл тек сағат санын дербес жұмысқа көбейту туралы ғана емес. Студенттердің өзіндік жұмысының рөлін күшейту колледжде оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыруды түбегейлі қайта қарауды білдіреді, ол оқу іскерлігін дамыту, студенттің өзін-өзі дамыту қабілетін қалыптастыру, алған білімді шығармашылық қолдану, қазіргі әлемдегі кәсіби қызметке бейімделу тәсілдерін дамыту үшін құрылуы тиіс.

Сонымен қатар өзіндік жұмыс, оны жоспарлау, ұйымдастыру формалары мен әдістері, нәтижелерді қадағалау жүйесі жоғары оқу орындарындағы білім беру тәжірибесіндегі ең әлсіз орындардың бірі және педагогикалық теорияның ең аз зерттелген мәселелерінің бірі болып табылады, әсіресе қазіргі білім беру жағдайына қатысты [2, 137-145 б.].

Өзіндік жұмыс іске асырылады:

1) тікелей аудиториялық сабақтар барысында - дәрістерде, практикалық және семинарлық сабақтарда, зертханалық жұмыстарды орындау кезінде.

2) сабақ кестеден тыс уақытта оқытушымен байланыста - оқу мәселелері бойынша консультацияларда, шығармашылық байланыстар барысында, берешектерді жою кезінде, жеке тапсырмаларды орындау кезінде және т.б.

3) кітапханада, үйде, жатақханада, кафедрада студенттің оқу және шығармашылық міндеттерін орындағанда [3, 49-62 б.].

Г. А. Зборовскийдің пікірі бойынша, өзіндік жұмысты ұйымдастыру, оған бөлінген оқу уақытының үлесін арттырғанда, студенттің өзіне елеулі және көрінетін оң өзгерістерді оның қандай да бір проблемалық жағдайларда нәтижелі әрекет ету қабілеттілігінде қамтамасыз етуі тиіс [4, 42-50 б.].

А.И.Зимняя өзіндік жұмысты мақсаттылықпен, ішкі мотивациямен және құрылымдықпен сипатталатын әрекет ретінде анықтайды. Бұл әрекеттің ерекшелігі - объект оны процестің өзінде де, нәтижесінде де түзету мүмкіндігіне ие. Өзіндік жұмысты орындау үшін талап етілетін қасиеттер мен дағдылар - бұл өзін-өзі танудың, рефлексияның, өзін-өзі

басқарудың және жеке жауапкершіліктің жоғары деңгейі. Сонымен қатар, өзіндік жұмыс өзін-өзі жетілдіру және өзін-өзі тану үдерісі ретінде студенттерге белгілі бір қанағаттанушылық сыйлайтындығын ескеру қажет [5].

Көптеген авторлар мотивация СӨЖ ұйымдастыруда маңызды рөл атқаратынын айтады. А.Г Молибог, О.В Петунин және басқалар сияқты басқа зерттеушілер өзіндік жұмыстың шығармашылық жағын ерекше атап өтеді.

Сонымен, А. Г Молибог өзіндік жұмысты көптеген элементтерден тұратын іс-әрекет ретінде қарастырады: дәріс кезінде оқу материалын шығармашылық қабылдау және түсіну, баяндамаларға, емтихандарға, сынақтарға дайындық, курстық және дипломдық жұмыстарды орындау [6, 140-146 беттер].

Қазіргі уақытта студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру әдістемесіне әртүрлі тәсілдер бар. Кейбір зерттеушілер өзіндік жұмысты студенттердің оқытушылар берген ақпаратты қабылдауы және өзіндік түсінуі ретінде қарастырады. Басқалары бұл құбылыстың мәнін тек сыртқы белгілермен ашады. Тағы біреулері өзіндік жұмысты өз бетінше алу және жаңа білімді терең түсіну, студенттердің өздері жұмыс ырғағын және қойылған сұрақтарды зерттеуге уақыт мөлшерлемесін белгілеу сияқты белгілер бойынша анықтайды [7, 314-бет]

Студенттердің білім берудегі тәуелсіздікке деген ынтасын арттырудың жетекші құралы-бұл студентке оның объектісі ғана емес, оқу процесінің субъектісі болуға мүмкіндік беру. Бұл әдіс студенттің дайын екендігіне, оның оқу процесі мен нәтижелері үшін жауапкершілікті өз мойнына алуға ниеті бар-жоғына қарамастан іске асырылуы тиіс [8].

Жаңа білім беру парадигмасына сәйкес мамандануына және жұмыс сипатына қарамастан, кез келген бастаушы маман іргелі білімі, кәсіби біліктілігі мен өз бейінінің іс-әрекетінің дағдысы, жаңа мәселелерді шешу бойынша шығармашылық және зерттеу қызметінің тәжірибесі, әлеуметтік-бағалау қызметінің тәжірибесі болуы тиіс. Білім берудің соңғы екі құрамдас бөлігі студенттердің өзіндік жұмысы процесінде қалыптасады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. А.Я. Айзенберг Самообразование: история, теория и современные проблемы / А.Я. Айзенберг. - М. : Высшая школа, 2011. - С. 226.
2. А. Вербицкий и др. Самостоятельная работа студентов: проблемы и опыт. //Высш. образование в России 2013, №2. - С. 137-145.
3. Л.Д. Воеводин Самостоятельная работа студентов над источниками-эффективное средство самообразования. //Вест. Моск. ун-та. Сер. И, Право,"- 2010, №4. - С. 49-62.
4. Н.М. Трофимова Самообразование и творческое развитие личности будущего специалиста / Н.М. Трофимова, Е.И. Еремина // Педагогика, 2011, № 2. - С. 42-50.
5. Зимняя И.А. Педагогическая психология. Москва: Логос, 2003.- С. 178
6. Вяткин Л.Г. Уровни познавательной самостоятельности студентов педагогических вузов. Актуальные вопросы региональной педагогики: сборник научных трудов. Саратов, 2002. – С.50-55
7. Хохоева Л.В. Роль самостоятельной работы в формировании академических компетенций // Вектор науки ТГУ. – 2012. – № 4(11). – С. 314–317.
8. Омелаенко Н.В. МЕТОДИКА И ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ // Современные наукоемкие технологии. – 2016. – № 2-3. –С. 538-542; URL:<http://topotechnologies.ru/ru/article/view?id=35669>

УДК 658

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА: НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ БИЗНЕСА

Орынтаев А.Н. магистрант

Научный руководитель: Илимжанова З.А. к.э.н., и.о. ассоциированный профессор
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

Email: aslan_oryntayev93@mail.ru

Мақала стратегиялық басқару құралдарын цифрлық экономиканың қарқынды дамуынан туындаған тез өзгереді сыртқы ортаға бейімдеу мәселелеріне арналған. Мақалада макро және микро деңгейлердегі цифрлық іскер ортаның негізгі тенденциялары, компанияның мүмкіндіктерін пайдалану тиімділігін арттыру мәселелері, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды белсенді пайдалануға негізделген бәсекелестік ерекшеліктері қарастырылған.

Тірек сөздер: цифрлық экономика, өндіріс, инновация, ақпараттандыру.

Статья посвящена проблемам адаптации инструментов стратегического управления компании к быстро меняющейся внешней среде, вызванной интенсивным развитием цифровой экономики. В статье рассмотрены основные тенденции изменения цифровой бизнес-среды на макро- и микроуровне, вопросы повышения эффективности использования внутреннего потенциала компании, особенности конкурентной борьбы, основанной на активном использовании информационных и коммуникационных технологий.

Ключевые слова: цифровая экономика, производство, инновации, информатизация.

The main problem of the article is adaption of the strategic tools to changing external environment caused by development of the digital economy. The article discusses new trends of digital business at macro and micro levels, the issues of increasing the efficiency of using the internal potential of the company, the features of the competition based on the active use of information and communication technologies.

Key words: digital economy, production, innovation, informatization.

Мир, который мы знаем, постоянно меняется, и одним из основных факторов является цифровая трансформация. По сути, цифровая трансформация - это не интернет-трансформация. Речь идет об использовании новейших технологий, чтобы делать то, что вы уже делаете, но лучше. В мировой экономике также происходит цифровая трансформация, и это происходит с головокружительной скоростью.

Итак, что такое цифровая экономика? Это экономическая деятельность, которая является результатом миллиардов ежедневных онлайн-соединений между людьми, предприятиями, устройствами, данными и процессами. Основой цифровой экономики является гиперподключение, что означает растущую взаимосвязь людей, организаций и машин, которая является результатом Интернета, мобильных технологий и Интернета вещей (*Internet of things* - далее *IoT*).

Цифровая экономика обретает форму и подрывает традиционные представления о структуре бизнеса, о том как фирмы взаимодействуют, и как потребители получают услуги, информацию и товары.

Цифровая экономика - это деятельность, в которой ключевыми факторами производства являются данные, представленные в цифровом виде, а их обработка и использование в больших объемах позволяет повысить эффективность, качество и

производительность в различных видах производства, технологиях, оборудовании, хранении, продаже, доставке и потреблении товары и услуги.

Экономические отношения и законы - предмет цифровой экономики. Отношения формируются в процессе производства, обмена, распространения и потребления научно-технической информации с помощью цифровых информационных технологий, и развитие этих процессов подчиняется экономическим законам.

Актуальность статьи обусловлена технологическими изменениями, которые вносят новые характеристики как в мировую экономическую систему и в экономику отдельных рынков и предприятий. Цифровые технологии привели к революции в бизнесе. Новая цифровая экономика основана на принципиально иных правилах, чем традиционная экономика. Хозяйствующие субъекты вынуждены работать в условиях постоянно меняющейся среды выживания, и развитие в таких условиях предполагает постоянную адаптацию бизнеса к динамично меняющейся среде на стратегическом и тактическом уровне.

Цель статьи - выявить влияние цифровых информационных технологий на бизнес и предложить способы ответа компании на вызовы цифровой экономики.

Цифровая экономика оказывает огромное влияние на производство, торговлю, транспортные и финансовые услуги, образование, здравоохранение, СМИ и т. Д. Технологии расширяют возможности людей и организаций в различных направлениях, предоставляют возможность для создания и распространения идей, разработки и внедрения инноваций в коммерческой деятельности.

Развитие информационной цифровой экономики неразрывно связано с процессом развития информационного рынка. Информационный рынок можно охарактеризовать как систему экономических, правовых и организационных отношений по купле-продаже интеллектуальной собственности на коммерческой основе.

С ростом информатизации и цифровизации общества, информационная индустрия начинает преобладать в экономике, производство становится все более инновационным и интенсивным. С каждым годом количество занятых в сфере информационных и коммуникационных технологий растет. Главный фактор, стимулирующий информатизацию общества в последнее десятилетие, является повышения доступности оборудования и программного обеспечения, развитие сетевых технологий. Существенное влияние на динамичное развитие информационного рынка оказал интенсивный рост бизнеса по разработке программных продуктов[1, 53стр.].

Развитие цифровой экономики привело к появлению нового вида конкуренции - гиперконкуренции. Системные элементы гиперконкуренции многоуровневность и многомерность, новые знания (компетенции), управляемость, динамизм, адаптивность, мобильность, новаторство, эффективность и т. д., которые определяют глобализационные преимущества мировых лидеров и технологически продвинутых транснациональных компаний. Информационный рынок использует специальные методы конкуренции ИТ-структур, выполняющих негосударственную функцию по разработке инновационных технологий производства, хранения, обработки и передачи информации для оптимизации бизнес-процессов организации.

На микроэкономическом уровне информационные и коммуникационные технологии (далее - ИКТ) позволяют предприятиям оптимизировать свои бизнес-процессы. На макроэкономическом уровне влияние ИКТ объясняет необходимость выбора новых направлений развития экономики государств и регионов, учитывающих тенденции мировой экономики, в том числе их использование.

Цифровая экономика способна преодолеть ряд ограничений, присущих традиционной экономике. Цифровые продукты могут копироваться и использоваться неограниченным количеством лиц, и они не теряют потребительских свойств, а при совместном использовании, эти свойства часто улучшаются. А материальные изделия не

могут использоваться одновременно несколькими людьми и подвержены износу в процессе эксплуатации [2, 58стр.].

На пример, интернет-магазины позволяют избежать ограничений по площадям, свойственным обычным торговым площадкам, а значит избежать ограничений и по широте ассортимента.

По мере возрастания влияния информации на менеджмент компании требуется дополнительное исследование способов ее использования. В настоящее время становится все сложнее решать организационные и управленческие проблемы компаний настраивая только бизнес-процессы. Цифровая экономика внесла ряд существенных изменений в деятельность компаний:

1. появление фактора производства информации, ставшего значимым ресурсом;
2. Увеличение производственных затрат, так как информация как товар и фактор имеет цену;
3. Снижение транзакционных издержек за счет использования ИКТ;
4. Повышение значения человеческого фактора во внедрении производства на базе ИКТ;
5. Снижение значимости фактора неопределенности за счет активного использования информационного ресурса.

В традиционной экономике основную роль во взаимоотношениях между производителем и покупателем играл производитель, так как ему принадлежала генерация продуктовых идей. Покупатель делал выбор из списка преимуществ, уже произведенных и предлагаемых производителем. В цифровой экономике современный покупатель имеет возможность стать участником процесса создания новой потребительской ценности, генерировать идеи для новых продуктов и услуг.

Тенденцию к более тесному взаимодействию с потребителем можно охарактеризовать как логический шаг производственных предприятий к изменению деловой среды. Производственные компании все активнее стали сотрудничать с потребителем (создание дизайна продукта, изготовление продукции по индивидуальному заказу, разработка нового функционала продукта и т. д.).

Концепция «открытых инноваций», разработанная Дж. Чезборо, также связана с изменениями, вызванными цифровой экономикой.[3, 120-122стр.] Открытые инновации можно наблюдать в процессе активного вовлечения потребителей в процесс создания инноваций, то есть компании используют не только внутренние идеи (идеи сотрудников), но и внешние (идеи потребителей). Знания - это стратегически важный актив в цифровой экономике. Они играют ключевую роль в устойчивом экономическом развитии компаний в различных отраслях. В связи с этим целесообразно формировать новые подходы к разработке стратегий развития бизнеса на основе современных инструментов и методов интеграции корпоративных знаний в систему управления компанией.

Развитие цифровой экономики оказывает значительное влияние на внутреннюю и внешнюю бизнес-среду. В сфере информационных и коммуникационных технологий происходят кардинальные изменения, которые отражаются на разных направлениях деятельности компании.

Интернет позволяет даже новым и крошечным компаниям продавать свою продукцию по всему миру. Компании могут возникать и быстро расти при относительно небольших капиталовложениях. Информационные технологии помогают снизить затраты и значительно повысить производительность и продуктивность практически во всех секторах экономики [4, 63стр.].

Положение компаний на рынке в цифровой экономике усложняется, растут риски и неопределенность в принятии стратегических решений. Эта ситуация связана с нестабильными условиями из-за динамических изменений на технологическом уровне, роста конкуренции, влияния государства на экономику [5, 118стр.].

Технологические изменения, присущие цифровой экономике, создают новые рыночные правила ведения бизнеса как для производителей, так и для покупателей. В цифровой экономической среде компаниям необходимо постоянно искать новые конкурентные стратегии и повышать эффективность конкуренции.

Чтобы выжить и развиваться в новой среде, компаниям следует повышать свою компетенцию в области цифровых информационных технологий.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Агафонов В.А. Стратегия инновационного развития региона / В. А. Агафонов // Аудит и финансовый анализ. - 2017. - No 1. – С. 337-348.
2. Айвазян Н.Р. Формирование рациональной структуры региональной экономики как основной фактор социально-экономического развития / Н.Р. Айвазян // Региональная экономика: теория и практика. – 2008. -No 34 (91). – С. 20-25.
3. Chezboro Open Innovation. Creation of profitable Technologies – m.: Generation, 2007. – 336 S
4. Roco M., Bainbridge W. (eds) . Converging Technologies for Improving Human Performance: Nanotechnology, Biotechnology, Information Technology and Cognitive Science. Arlington, 2004. <http://www.transhumanism-russia.ru/content/view/498/116/ednref1>
5. Цифровая экономика и внешнее Четверикова. Дмитрий Перетолчин. (2017)] // YouTube. 25 июля 2017 г. URL: <http://www.youtube.com/watch?v=PiFveIu5-8U> / (дата обращения: 25.02.2018).

УДК 80

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫХ ВКЛЮЧЕНИЙ В БРАЧНОМ ОБЪЯВЛЕНИИ

Рысдаулетова Б.Т. магистр, старший преподаватель
Жетысуский университет имени И.Жансугурова, г.Талдыкорган

В статье рассматриваются главные функции интертекстуальных включений в брачном объявлении, а также функции, которые проявляются непостоянно.

Ключевые слова: интертекстуальные включения, интерфигуральность, аллюзия, метафора, импликация, адресат, адресант.

Мақалада некеге тұру туралы хабарландырудағы интермәтіндік қосылыстардың негізгі функциялары және сирек кездесетін функциялар туралы айтылады.

Тірек сөздер: интермәтіндік қосындылар, интерфигурализм, тұспалдау, метафора, импликация, адресат, адресант.

Present article describes the most important functions of marriage announcements intertextual inclusions. The casual functions are also mentioned in the article.

Key words: intertextual inclusions, interfigurality, allusion, metaphor, implication, addressee, addressee.

Интертекст в брачном объявлении имеет целый ряд особенностей, которые направлены на сообщение некоторой информации, а также на создание художественного образа. Отдельные функции интертекста, свойственные художественному дискурсу, актуализируются и в текстах брачных объявлений, претерпевая, однако, определенную трансформацию.

В ходе исследования объявлений удалось выявить главную и частотную функцию, а также непостоянные функции интертекстуальных включений. Опишем их последовательно.

Главной функцией, которую интертекстуальные включения реализуют в брачном объявлении, является **характерологическая функция**. Она состоит в том, что интертекстуальные включения служат средством самохарактеристики или/и характеристики адресата, потенциальной/-го спутницы/-ка жизни. При этом предметом характеристики могут быть внешние или/и внутренние, нравственные, качества субъекта.

Одно из основных средств актуализации данной функции – использование имен персонажей из известных произведений художественной коммуникации в качестве номинации отправителя или адресата. Интертекстуальность проявляется при этом как интерфигуральность, т.е. имена персонажей из одного текста переносятся на имена субъектов в другом тексте. Покажем это на следующем примере:

Ищу изящную *Кармен*, способную разделить мою страсть к экстремальным путешествиям, детям, музыке, лошадям из вестернов и концертам Моцарта, нестандартно мыслящую, для которой телесная нежность и близость является ежедневным эликсиром и обладающей львиным сердцем, которое хочет быть избаловано [3, №34].

В данном объявлении используется аллюзия на героиню оперы «Кармен» с целью характеристики адресата: имя Кармен имплицитно передает внешнее качество женщины, красоту, и внутренние качества: гордость, темперамент.

Особенностью интертекстуальных включений – «имен персонажей» при реализации ими характерологической функции является то, что они функционируют как *метафоры*, поскольку имя персонажа переносится на другого субъекта (отправителя или адресата брачного объявления), транспонируя на него одновременно качества данного персонажа, за которыми в сознании носителей языка стоят определенные качества человека. Благодаря использованию имен персонажей отправитель достигает, таким образом, краткости (обычно используется одно слово), образности и получает возможность охарактеризовать качества субъекта не прямо, а *имплицитно*, так как метафора, как известно, является одним из средств создания имплицитных смыслов [1, 10]. Это показано и в приведенном выше примере, где имя Кармен используется как метафора красоты, гордости, темперамента адресата, создавая импликацию и обеспечивая краткость и образность при обозначении отправителем качеств адресата.

Альтернативным средством актуализации **характерологической функции** в брачном объявлении являются *высказывания друзей автора объявления или просто окружающих автора людей о нем самом*. Данный вид интертекстуальных включений не является частотным, однако он интересен тем, что в отличие от фигур позволяет осуществить характеристику отправителя (преимущественно такие высказывания используются при характеристике адресанта, а не адресата) не посредством определенного образа, и, следовательно, не имплицитно, а описательно, путем перечисления конкретных качеств данного субъекта, т.е. эксплицитно. Покажем это на следующем примере:

По словам моих друзей, *Я сердечная, умная, способная строить отношения, симпатичная, самостоятельная, очень успешная женщина с чувством юмора*. Хотите познакомиться?! [2, №18].

Высказывания друзей автора письма выполняют характерологическую функцию, поскольку в нем названо много положительных качеств отправителя объявления. Благодаря данному интертекстуальному включению характеристика адресанта осуществляется не образно, а описательно.

Необходимо отметить, что привлечение высказываний друзей с целью самохарактеристики в брачном объявлении вызвано, с одной стороны, этическими причинами: отправитель может не решаться из скромности сам восхвалять себя – а с другой стороны, высказывания других людей отражают объективность суждения о качествах

отправителя, поскольку это суждение не самого отправителя, а взгляд человека со стороны. Высказывания друзей реализуют, таким образом, важную прагматическую функцию, придавая правдивое звучание названным качествам, которые не являются субъективным суждением автора объявления о себе самом.

Завершая рассмотрение проявления характерологической функции посредством интертекстуальных включений в брачном объявлении, отметим, что эта функция может состоять не только в конкретной характеристике качеств отправителя или адресата, но всегда имеет проявление в широком смысле слова: сам выбор предтекста или способ использования отправителем интертекстуального включения (например, создание с его помощью юмористического эффекта, применение оригинальной формальной трансформации предтекста и т.д.) может характеризовать автора объявления с определенных сторон. Так, использование высказывания известного писателя или философа, которое не является известным, свидетельствует о начитанности, образованности автора брачного объявления (при этом использование такого предтекста в сообщении отправителя может быть продиктовано именно желанием показать свою начитанность, образованность). Приведем пример:

Если жизнь – это манускрипт (П.Остер), включите мои наброски: разносторонние интересы, 40 лет жизненного опыта, академическая профессия, скульптура, чувство юмора и способность к восхищению [3, №26].

Здесь автор объявления использует в начале текста высказывание писателя П.Остера, показывая этим, с одной стороны, свою начитанность и образное мышление, с другой, в способе использования данного высказывания проявляются творческие способности автора, поскольку он метафорически, в креативной форме представляет свои данные как манускрипт жизни.

К непостоянным функциям интертекстуальных включений относятся:

1. Юмористическая функция: эта функция обычно не является самостоятельной, но реализуется при актуализации других функций. При этом юмористический эффект часто возникает благодаря неожиданным формальным трансформациям предтекста, а также за счет контрастности исходного и принимающего контекстов. Например:

Кто не звонит, тот не выигрывает!

Главный выигрыш: любовь и уважительное партнерство с привлекательной спортивной женщиной, естественна, чувственна, увлекается культурой, путешествиями, природой, жизнерадостна. Имеют право на участие: противоположности с морщинками от смеха и духовно развитым форматом [3, №12].

Автор этого объявления оригинально использует аллюзию на пословицу «Кто не рискует, тот не пьет шампанское», применяя, во-первых, формальную трансформацию с целью семантического приспособления интекста к ситуации брачного объявления, вследствие чего возникает ее новый смысл: «кто не звонит, тот не выигрывает!» Во-вторых, автор строит далее весь текст на основе содержания интертекстуального включения как рекламу конкурса, главным выигрышем которого является он сам (Главный выигрыш: любовь и уважительное партнерство с привлекательной спортивной женщиной...; Имеют право на участие...). Употребление интертекстуального включения с целью придать юмористический оттенок тексту объявления характеризует отправителя как человека, наделенного чувством юмора; применение оригинальной формальной трансформации свидетельствует о творческих способностях автора текста; наконец, почти любое интертекстуальное включение говорит о незаурядности автора объявления и его творческом потенциале.

2. Функция обозначения цели отправителя при поиске партнера, например:

Совершенно нескучная, привлекательная женщина в своих лучших зрелых годах, стройная, образованная, творческая, любит бродить у моря, в лесу слов и по дороге

нежности, ищет для этого интересного спутника. Цель: «...чтобы день становился ночью, а ночь казалась днем» («Замок Грипсхольм») [3, №47].

В данном объявлении цель при поиске партнера обозначается с помощью цитаты из произведения К.Тухольского «Замок Грипсхольм»: целью является большая, страстная любовь (день становится ночью, а ночь днем).

3. Контактоустанавливающая функция. Данная функция является важной для брачного объявления как жанра. В широком смысле слова она свойственна каждому брачному объявлению как относящемуся к объявлениям контактоустанавливающего характера. В этом смысле представляется, что все интертекстуальные включения в брачных объявлениях направлены в конечном итоге на реализацию этой функции, поскольку, используя их, отправитель стремится повысить привлекательность текста, представить себя как творческую, незаурядную личность, вызвать, таким образом, к себе интерес и побудить адресата ответить на объявление, вступив в контакт с автором объявления. Однако, говоря о реализации интертекстуальными включениями контактоустанавливающей функции, мы понимаем ее более узко, а именно, как прямое обращение отправителя к адресату, содержащееся в самом интексте или осуществляющееся с его помощью, с целью установления с читателем контакта в начале коммуникации и мгновенного сближения с ним, максимального приближения его к себе. Приведем пример:

Здравствуй, очаровательная Золушка, ищущая неземной любви! Доблестный рыцарь из страны Иллюзий увезет Вас на белом коне в волшебный мир исполняющихся грез, оживших сказочных героев и безмерного счастья. У рыцаря все в порядке, хорошая внешность, ученая степень, свой бизнес, достаток [2, №27].

Здесь контактоустанавливающая функция заключается в обращении отправителя к адресату, где избранная форма глагола подчеркивает подспудную близость к женщине и стремление выделить всю полноту ее обаяния. Высказывание «Здравствуй, очаровательная Золушка» вносит определенный личностный компонент, ориентированный на контактоустановление.

Таким образом, интертекстуальные включения в брачном объявлении полифункциональны. Важно, что, какую бы функцию они не реализовывали, они всегда способствуют характеристике адресата в широком смысле слова и, таким образом, характерологическая функция в ее широком понимании является макрофункцией интертекстуальных включений в брачном объявлении. Кроме того, реализуя конкретные функции, все интертекстуальные включения придают эмоциональную или логическую выразительность высказыванию отправителя и повышают, таким образом, привлекательность текста. Это способствует достижению конечной цели отправителя, привлечению внимания адресата к его личности, поскольку интертекстуальные включения свидетельствуют о незаурядности автора объявления и его характеристике.

Исследование функций интекстов в брачном объявлении позволяет сделать важный вывод о том, что интертекстуальность участвует как в оформлении обязательных элементов содержательной структуры брачного объявления (характеристика отправителя и адресата, указание цели потенциального знакомства), так и факультативных (например, обращение к адресату).

ЛИТЕРАТУРА:

1. Арнольд И.В. Статус импликации в системе текста // Интерпретация художественного текста в языковом вузе (Методика исследования): Межвуз. сб. науч. трудов – СПб., 2003. – С.83-90.
2. Городская неделя. – 2018, №18, 27.
3. Караван. – 2018, №12, 26, 34, 47.

ӘОЖ 332.01

АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНДЕГІ ШАҒЫН КӘСІПкерлікті мемлекеттік қолдау ерекшелігі

Сапаров Е.К.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: eldar_saparov@mail.ru

Мақалада агроөнеркәсіптік кешеннің өңірлік экономика үшін маңыздылығы және осыған байланысты мемлекеттік қолдау шаралары қарастырылады. Сонымен қатар, өңірлік агроөнеркәсіптік кешен экономикасының ерекшелігіне тоқталады.

Тірек сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау, өңірлік агроөнеркәсіптік кешен, өңірлік аграрлық саясат, мемлекеттік қолдау, Алматы облысы агроөнеркәсіптік кешені

В статье рассматривается значение агропромышленного комплекса для экономики региона и меры государственной поддержки в этой связи. Кроме того, специфика экономики регионального агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, государственная поддержка малого бизнеса, региональный агропромышленный комплекс, региональная аграрная политика, государственная поддержка, агропромышленный комплекс алматинской области.

The article discusses the importance of the agro-industrial complex for the regional economy and measures of state support in this regard. in addition, the specifics of the economy of the regional agro-industrial complex.

Keywords: agro-industrial complex, state support for small businesses, regional agro-industrial complex, regional agricultural policy, state support, agro-industrial complex of almaty region

Агробизнес – рынок жағдайында дамып келе жатқан экономиканың негізгі салаларының бірі. Ол ауыл шаруашылық өнімдерін өндіруге және оны дайын тауар ретінде шығару үшін қажетті ресурстар шығарудан бастап түпкі өнім - өнеркәсіп шикізаттары мен азық-түлік өнімдерін соңғы тұтынушыға дейін жеткізіп беретін үлкен бір жүйе.

Аграрлық саланың негізгі буыны – агробизнесі дамыту, өндірістің тиімділігін арттыру нарықтық механизмді игерумен тікелей байланысты. Ауыл шаруашылығы мемлекеттік кәсіпорындарын жекешелендіру процесінде өндірістік ресурстардан пайдалары бар шаруалар шаруашылықты дербес жүргізіп, еңбек нәтижесінің жемісін өздері көруге талпынады. Еліміздің аграрлық секторы дәл осы сатының бел ортасымен жылжуда.

Бүгінгі таңда ел экономикасын дамытудың басты ынталандырушысы шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың жай-күйі мен басымдылығы саналады. Агроөнеркәсіптік кешен ұлттық экономиканың стратегиялық маңызды кешені болып табылады, осыған байланысты шағын және орта кәсіпкерлікті агроөнеркәсіптік кешенінде дамыту тұтастай алғанда мемлекеттің, атап айтқанда, әрбір өңірдің азық-түлік қауіпсіздігін шешудің басым бағыты болып табылады.

Ауыл шаруашылығындағы шағын кәсіпкерліктің өзіндік ерекшеліктері мен қиыншылықтары бар. Атап айтқанда: жыл бойына азық-түлікке үнемі сұранысы бар өнім алудың маусымдық сипатына байланысты, бұл табыс алудың тұрақсыздығынан және оның өндіріс цикліне тәуелділігінен, өндірістің салалық, шаруашылық ішілік және өңірлік

мамандануының едәуір тереңдеуінен, өндіріске, өңдеуге, тасымалдауға, сапаны сақтауға кешенді тәсілдің қажеттілігінен көрінеді [1]. Әсіресе, тез бұзылатын өнімдер, сондай-ақ қызмет нәтижелерінің ауа-райы жағдайларына тәуелділігі қиындық туғызады.

Қазіргі уақытта көптеген экономикалық дамыған елдердің аграрлық саясатының негізгі мазмұны әртүрлі субсидиялар мен жеңілдіктер арқылы аграрлық секторды мемлекеттік қолдау болып табылады. Кейбір елдерде ауыл шаруашылығына мемлекеттік қаржы салымы оның өнімінің нарықтық құнынан 1,5-2 есе артық. Ауыл шаруашылығы мен тамақ өнеркәсібін мемлекеттік қолдау, оның ең ірі экспорттаушылары болып табылатын елдерде: АҚШ-та, Канадада, ЕО елдерінде азық-түлік өндірісін күрт арттыруда негізгі рөл атқарды [2].

Қазақстанда бүгінде шаруашылық жүргізудің үш негізгі нысаны бар: ауыл шаруашылығы кәсіпорындары (ірі шаруашылықтар), фермерлік/шаруа қожалықтары (орта шаруашылықтар) және жеке қосалқы шаруашылықтар (ұсақ шаруашылықтар). Ірі шаруашылықтар заңды тұлғалар болып табылады, ал фермерлік шаруашылықтар ұйымдық-құқықтық нысаны бойынша жеке кәсіпкерлер болып табылады және заңды тұлғалар болып табылмайды. Жеке қосалқы шаруашылық шаруашылық-экономикалық нысан ретінде алынып тасталды (заңды тұлғалар емес), бірақ соған қарамастан олар ауыл шаруашылығы өнімдерінің, әсіресе мал шаруашылығы өнімдерінің маңызды өндірушілері болып қала береді [3].

Ауыл шаруашылығы саласындағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің 15% 4-ін ірі кәсіпорындар құрайды және олар ауыл шаруашылығы мақсатындағы барлық жерлердің 50% - ға жуығын өңдейді. Ірі шаруашылықтар негізінен тәлімі егіншілік қолданылатын елдің солтүстік өңірлерінде шоғырланған. Негізінен бұл өңірлерде дәнді және майлы дақылдар өсіріледі. Соңғы 5-7 жылда солтүстік өңірлерде мал шаруашылығы белсенді дамып келеді, атап айтқанда, мемлекеттің қолдауымен ауыл шаруашылығы жануарларының тұқымдық құрамы өзгертілуде.

Мемлекет тарапынан ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерін жалпы мемлекеттік деңгейде де, өңірлік деңгейде де қолдаудың маңызы зор. Әрбір өңір табиғи-экономикалық, өндірістік, әлеуметтік және экологиялық ішкі жүйелері бар өндірістік-экономикалық шаруашылық жүргізуші субъектінің белгілері мен құрамдас бөліктері бар дербес шаруашылық жүргізуші бірлікті білдіреді. әр аймақтың көрші аймақтармен динамикалық байланысы бар және олар бірге елдің әлеуметтік-экономикалық жүйесінің иерархиялық құрылымын құрайды.

Қазақстан Республикасы субъектілері деңгейінде департаменттер аграрлық саясат пен стратегияны іске асырумен, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметін үйлестірумен, мақсатты аймақтық бағдарламаларды әзірлеумен, ұйымдастырушылық-экономикалық тетікті жетілдірумен, азық-түлік нарығын қалыптастырумен, бақылаумен және т. б. айналысуы керек.

Өңірлердің аграрлық саясаты елдің жалпы аграрлық саясатының бір бөлігі бола отырып, мақсаттары мен қағидаттарының ортақтығын болжайды. Елдің аграрлық саясатының міндеттері - аймақтардың басым көпшілігі үшін және әр жеке аймақтың даму ерекшеліктері және биоклиматтық әлеуетімен анықталады. Экономикалық қатынастарды мемлекеттік реттеу аймақтық АӨК әлеуетін толық пайдалану арқылы шаруашылық қызмет субъектілерінің дербестігін барынша іске асыру үшін жағдай жасауға мүмкіндік береді. Аймақтық аграрлық өзгерістерді талдау тәжірибені қорытындылауға, негізгі бағыттарды анықтауға және оларды жүзеге асырудың экономикалық құралдарын бағалауға бағытталған.

Мемлекеттік қолдау шараларының қатарына енгізілуге тиіс:

- шаруа-фермер қожалығы және жеке қосалқы шаруашылықтарды жер-ипотекалық несиелеу;
- жер нарығын ұйымдастыру;

- ауыл шаруашылығы өнімдерін сатып алу бағаларын реттеу;
- аграрлық бизнестегі тәуекелдерді сақтандыру.

Тікелей қолдау өңір экономикасына тікелей қаржылық құюды, не өңірлік шығыстарды төмендететін салықтық және өзге де жеңілдіктер беруді көздейді. Орталық аймақтарға, ең алдымен, нарықтық құны бар жергілікті меншік нысандарын аймақтық меншікке өтеусіз негізде беру арқылы көмектеседі. Өңірлер мемлекеттік бюджеттен өтемақыны қажет етпейтін субвенция түрінде, сондай-ақ бюджеттен тыс қорлардан қаражат алады. Сонымен қатар, мемлекеттік бюджет өңірлік кіші бағдарламаларды қамтитын мақсатты мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыруға қаражат бөледі, бюджетке беретін түсімдердің бір бөлігін азайтуға әкелетін салықтық, кедендік және басқа да жеңілдіктер белгіленеді.

Жанама қолдау - мемлекеттік бюджеттің немесе бюджеттен тыс қорлардан қаражатты аймақта орналасқан мемлекеттік меншіктің салалық объектілеріне жұмсалуды. Мемлекеттік қаржыландыру көздері аймақтық шығындарды несиелендіреді. Өңір экономикасын қолдауға және көтеруге ықпал ететін инвестициялар бөлінеді. Аймақ экономикасын қолдау мен өсуге ықпал ететін инвестициялар бөлінеді. Аймақтарға несиелер мен инвестициялардың түсуін жеңілдету үшін мемлекеттік деңгейдегі кепілдіктер, кепілдік механизмдері қалыптасуда, орталық аймақта орналасқан жергілікті нысандарды, кәсіпорындарды, мекемелерді күтіп ұстауды өз мойнына алады.

Алматы облысына "Жұмыспен қамтудың жол картасы" жобаларын жүзеге асыру үшін 2020 жылға 109,2 млрд теңге бөлінді. Биыл 65 мың жұмыс орнын құру жоспарлануда. Жалпы 977 жоба қаржыландырылады, оның 429-ы-әлеуметтік-мәдени саладағы жобалар, оның ішінде мектептер мен ауруханалар салу, жолдарды жөндеу. "Бизнестің жол картасы-2025" бағдарламасы бойынша Алматы облысының республикалық бюджетінен 9 млрд теңгеден астам қаржы бөлінді. Бұл соманың 4,1 млрд теңгесі пайыздық мөлшерлемені субсидиялауға, 1,3 млрд теңгесі ішінара кепілдендіруге қарастырылған. Сондай-ақ, жаңа бизнес – идеяларды іске асыру үшін жалпы конкурс бойынша 72 млн теңгеден 5 млн теңгеге дейін, жас кәсіпкерлер үшін 50 млн теңгеге дейін мемлекеттік гранттар беру көзделген. Инженерлік-коммуникациялық инфрақұрылымды дамытуға 3,6 млрд теңге бағытталады, оның ішінде 1,4 млрд теңге-жергілікті бюджеттен бірлесіп қаржыландыру [4].

Тағы бір қолдау шарасы әлеуметтік маңызы бар өнімдердің бағасын сақтауға және жергілікті өндірушілерді қолдауға бағытталған. "Жетісу" ӘКК ірі сауда желілерімен және ауыл шаруашылығы өндірушілерімен шарттар жасасты. Бұл құжат компания айналым қаражатын банктік кепілге алады және белгіленген бағамен әлеуметтік маңызы бар өнімдердің болуын қамтамасыз етуі керек деп болжайды. Ол үшін облыс бюджетінен 1 млрд теңге бөлінді. Облыс билігі қажет болған жағдайда осындай соманы қосымша бөлетінін атап өтті.

Инвестиция тарту бойынша да жұмыстар жүргізілуде. Сингапур, БАӘ, Нидерланды, Қытайдан бизнесмендерді тарту арқылы бірқатар кәсіпорындар іске қосылады деп күтілуде. Бір күнге құны 4,4 млрд теңге болатын майлы дақылдарды өңдейтін зауыт ашу жоспарлануда. Сонымен қатар, "Еңбек" бағдарламасы аясында Алматы облысының жобаларына жеке инвестициялар биыл 367,6 млрд теңгені құрайды. Бұл қаражат 75 жобаға жұмсалмақ.

"Даму" Қорының өңірлік филиалы мен облыстық атқарушы органдар өздерінің қолдау бағдарламаларын ұсынады. Солардың бірі - "Жетісу"шағын және орта кәсіпкерлікті қаржыландырудың өңірлік бағдарламасы. Жергілікті бюджеттен 500 млн теңге бөлінді, осынша қаржыны қор қамтамасыз етеді. Дағдарысқа қарсы шаралар аясында Президент жариялаған бірқатар саладағы компаниялар үшін салықтық жеңілдіктер кәсіпорындарға айтарлықтай қолдау көрсетеді. Бұдан басқа, компаниялар банктік кредиттер және микроқаржы ұйымдарының қарыздары бойынша төлемдерді кейінге қалдыруды пайдалануда.

Барлық дамыған елдер мемлекеттік қолдау арқылы ауыл шаруашылығы секторын дамытуда, өйткені бұл салада экономикалық тұрғыдан қосылған құн төмен. Сондықтан Қазақстан Республикасының әлемдегі дамыған елдердің қатарына кіруі үшін экономиканың агроөнеркәсіптік секторын дамыту қажет.

Мемлекет АӨК-тің инновациялық дамуына назар аударуы керек, өйткені инновация арқылы ғана біз мемлекетті ауыл шаруашылығы дақылдары мен мал тұқымдарының, жаңа технологиялардың, прогрессивті ұйымдастырушылық-экономикалық модельдердің, заманауи ақпараттық технологиялардың және басқа да инновациялардың жақсартылған сорттарымен қамтамасыз ете отырып, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру мен өңдеудің тиімді технологияларын қолдануды үйренеміз. Проблеманың тағы бір шешімі ауыл шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігін арттыру және басым бағыттарда азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мемлекеттік бюджеттен қаржы бөлуі шарт.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Лопухова М. А., Крупнова А. А. Современное состояние и тенденции развития предприятий малого предпринимательства // Молодой ученый.-2016.- № 8.- С. 578.
2. Колодина, Е. А. Государственная поддержка малого предпринимательства в сфере сельского хозяйства в Иркутской области / Е. А. Колодина, К. Н. Батаев.-Текст : непосредственный // Молодой ученый.-2018.- № 7 (193).-С. 68-71.-URL: <https://moluch.ru/archive/193/48344/> (дата обращения: 05.10.2020).
3. Проблемы устойчивого развития аграрного сектора Республики Казахстан в условиях вступления в ВТО/ Под ред. О.Сабдена; М-во образования и науки РК, Ин-т экономики. - Алматы: Ин-т экономики МОН РК, 2006. - 38 с.
4. Проблемы АПК Казахстана: а воз и ныне там // Информационно-аналитический центр. <http://www.ia-centr.ru>. 25.08.2018.

ӘОЖ 631

АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНЕРДЕГІ ШАРУАШЫЛЫҚ СУБЪЕКТІЛЕРДІҢ ТИІМДІ ИНТЕГРАЦИЯСЫН АРТТЫРУ ТЕТІКТЕРІНІҢ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Сейдахметова А.А. докторант

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

Бұл мақалада өңірлік агроөнеркәсіп кешенді қалыптастыруды жоспарлаудың ерекшеліктері қарастырылған. Өңірлік АӨК құрылымдарын дамытудың ауыл шаруашылығындағы маңыздылығы, модернизациялау ерекшеліктері мен механизмдерінің жеткіліксіз зерттелінуі тақырыптың өзектілігін арттыра бермек.

Тірек сөздер: *кәсіпорын, бәсеке, экономика, дағдарыс, өндіруші, өңір, нарық, табыс, қаржы, реформа*

В этой статье рассматриваются особенности регионального агропромышленного планирования. Недостаточное изучение важности развития сельского хозяйства в сельском хозяйстве, особенностей и механизмов модернизации повысит актуальность темы.

Ключевые слова: *предпринимательство, конкуренция, экономика, кризис, производитель, регион, рынок, доход, финансы, реформа*

This article deals with the features of regional agro-industrial planning. Insufficient study of the importance of agricultural development in agriculture, modernization features and mechanisms will increase the relevance of the topic.

Key words: enterprise, competition, economy, crisis, producer, region, market, income, finance, reform

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың биылғы Жолдауында агроөнеркәсіп кешенін жан-жақты және қарқынды дамыту жолдары нақтыланды. Әрине елімізде ауыл шаруашылығын жүргізу және ұйымдастыру үлгілері әбден қалыптасқаны белгілі.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының Президентінің жолдаулары мен мемлекеттік даму бағдарламаларымызда отандық өндірушілер мен барлық әлеуметтік қызметтегі тұлғалардың аясында бәсекеге қабілетті болу мақсаты атап көрсетіледі. Қазіргі кездегі дүниежүзіндегі экономикалық дағдарыстар, халықаралық сауданың әрқилы жағдайларға ұшырауы елімізге де теріс әсерлерін тигізді. Осындай халықаралық экономикалық қатынастарда Қазақстанның дамуы отандық өндірушілер мен кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігіне байланысты болып табылады. Осы бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатындағы мемлекеттік іс-шаралардың бірі - өңірлерде кластерлік жүйелерді іске асыру көзделіп, бұл өз кезегінде аймақ экономикасын тұтастай көтеретіндігі анықталып, жүзеге асырылу үстінде.

Қазақстан Республикасының агорөндірістік кешендерін тұрақты дамытудың кешенін бекіту туралы» «2013–2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында агорөндірістік кешендерді дамыту бағдарламасы» (Агробизнес — 2020) [1]. Қазақстандағы АӨК қалыптастырудағы жүйелік мәселелер, тез өзгертін сыртқы ортадағы әлеуметтік-экономикалық жүйелерді құрудың объективті заңдарын, аймақтардағы АӨК кіші салаларының бәсекеге қабілеттілігін арттыру құралдары мен тетіктерін әзірлеуде жетілдіруді талап етеді. Қазақстан аймақтары өз аумағында, инвестицияларды орналастыру үшін бәсекеге түседі. Бұл, өз кезегінде, АӨК кіші салаларындағы кластерлер арасындағы бәсекелестікті дамытады. Аймақтар арасында және аймақ ішінде ынтымақтастықты дамытудың тетігі кластерлерді дамыту, ол ұзақ мерзімді перспективада бизнестің бәсекеге қабілеттілігінің кепілі болып табылады. Кластерлік тәсіл аймақтық және аудандық деңгейде аграрлық секторды дамыту траекториясын құруда өте тиімді болуы мүмкін. Әр түрлі өндірістік құрылымдар арасында, қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды пайдалану, инновациялық тәсілдерді, мемлекеттік және жеке бизнестің әріптестік қағидаттарын қалыптастыру жолымен тік және көлденең тұрақты байланыстарды құру, Қазақстандық АӨК өндірістік бәсекеге қабілеттік деңгейіне қол жеткізуге мүмкіндік береді. АӨК кластерлік технологияны пайдалануға жарамды, мұның негізін шетелдік тәжірибеге сүйіне отырып, мысалы АҚШ-тың Калифорния штатындағы шарап қабылдау кластері, Франциядағы шарап-коньяк кластері, Данияның сүт кластері, Швейцариядағы ірімшік кластері, Канада мен АҚШ-тың астық кластерлерін айта айтамыз. Кластерлік тәсіл экономикасы дамыған елдердің қарқынды дамуына ықпал етті, аумақтық кеңістіктерде тағы бір ресурсты ұйымдастырып шоғырландырды, олардың бәсекеге қабілеттілігін одан ары арттырды. Әлемдік тәжірибе, кластерлік тәсілді пайдалану, инновациялық кәсіпкерліктің перспективалық бағыты болып табылатынын көрсетеді. 1997 жылы Еуропадағы экономикалық ынтымақтастықты нығайту туралы Декларацияда, еуропалық интеграцияның маңызды бағыттарының бірі кластерлерге негізделген, жаңа өндірістік жүйелерді қалыптастыруды көрсеткен [2].

Еуропалық Одақ, кластерлік тәсілді жалпы өңірлердің, салалардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру, болашақта инновациялық әлеуетін арттырудағы негізгі құралы ретінде қарастырады. Кластерлік технологияларды АӨК дамытуға пайдалану мүмкіндіктерін бағалағанда, олардың ерекшелігін ескере отырып, міндетті жүйелі тәсіл қолданылуы тиіс. Әлеуетті кластерлік құрылымдарды айқындау барысында, олардың

экономикалық жай-күйін және олардың болашақтағы жұмысының қалыптасуын бағалау қажет.

Көптеген отандық ғалымдар аймақтық агрокластерлерге көп кезеңдік сызбамен зерттеулер жүргізгенде ұстанымы: бірінші кезекте аймақаралық және ұлттық деңгейлерде аймақтық АӨК-дің салаларының маңыздылығына баға беріледі. Егерде осы салалар анықталған болса, белгілі бір ортада бірегей бәсекелестік артықшылықтарын болуын растайды және ол гипотетикалық тұрғыдан аймақтық АӨК кластерлердің болуын болжауға мүмкіндік береді (мысалы, Оңтүстік Қазақстан мақта-тоқыма кластері) Екінші кезеңде өңірдегі АӨК дамытудың жалпы үрдістері талданады. АӨК қосалқы салаларының перспективалы кластерлік технологияларды қолдану тұрғысынан, өндірістің жылда ұлғайуы, немесе өндіріс көлемінің тұрақтылығы, қалыпты рентабельділік, еліміздің өзге аймақтарға елеулі өнім көлемін өткізу қарастырылады. Үшінші кезеңде кластердің өзекті кәсіпорындары нақты салалардың басшылары анықталады. Есепке сандық көрсеткіштер (жалпы өндіру көлемі, ірі көлемдегі экспорт) және сапалық (мал өнімділігі, ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі) алынады. Кластердің басқа интеграциялық нарық субъектілерінің нысандарынан іргелі айырмашылық, олардың арасындағы міндетті бәсекелестік болып табылады. Сондықтан да кәсіпорынның бір кластерге тиесілі екендігін анықтайтын нышандар, олар үшін ең маңызды ерекшеліктерінің бірі, ортақ бәсекеге қабілетті өріс- кластердің әрбір мүшесі — бұл оның таңдаған құқықтық нысаны бойынша жұмыс істейтін толық ойыншы болып табылады. Нақты кластерге тиесілі болған басқа белгілер, ортақ нарықтық инфрақұрылым (несиелік институттар, ақпараттық және кеңестік қызметтер, аудит фирмалар және т. б.) ортақ бизнес серіктестердің, бірлескен ғылыми зерттеулердің арнайы мамандарды дайындайтын ортақ оқу орындарының болуы болып табылады. Төртінші кезеңде кластерлердің көлденең және тік қатынастарын құрайтын өзекті кәсіпорындар талданады. Осы талдаудың негізгі міндеттері — кластер мүшелерінің арасындағы қарым-қатынастардың нақты кеңістіктегі орналасу шекараларын анықтау, кластерге қатысушылар арасындағы сапаны (орнықтылығын) анықтау. Картаның бесінші кезеңінде нақты кластердің шекарасы көрсетіледі. Картографиялық негіз тек географиялық ақпараттық ғана қамтымауы тиіс, сондай-ақ кластер қамтыған аумақтағы ресурстың ахуалы да қамтылуы қажет. Алтыншы қадамда, кластердің бәсекелестік артықшылықтарына кешенді талдау жүргізіледі, SWOT- күшті және әлсіз жақтарының талдауы, нақты басқару шешімдерін дайындауға мүмкіндік береді. Соңғы қорытынды жетініші қадамда, аймақтағы АӨК кластерлік даму стратегиясын іске асыру шаралары әзірленеді. Белгілі болғандай, мемлекеттік құзырлы органдар кластерлік тәсілді аймақтағы АӨК қолдануда таразылау қажет. АӨК –дер кластерлеу кез келген инновация сияқты- бұл қауіпті қадам, аймақтық құзырлы органдардың өздеріне белгілі дәрежеде жауапкершілік алады. Кластерлік тәсіл, кез келген басқа әдістеме сияқты, аймақтық АӨК үшін, елеулі нәтижелер әкелуі мүмкін, егер ол кеңейтілген мәнмәтінге жазылса, экономикалық өркендеудің өңірлік стратегияларды неғұрлым кең тұрғыдан дамытады.

Қазақстан экономикалық үдерістерді реттеуде мемлекеттің маңызды ролі бар ел, ал ауыл шаруашылығы «көрінбейтін қол» арқылы нарықта барлығын өз орнына қоятын сала емес. Ауыл шаруашылығы өте мардымсыз дәрежеде өзін-өзі реттейді, АӨК бәсекеге қабілеттілігін арттыруда, бұл салаға құзырлы органдардың басқада сапалы түрде қарым-қатынасын, көзқарасын талап етеді. Қазақстан Республикасының Үкіметі және және жергілікті билік органдары басышылықты өз қолдарына алу керек. Қазақстанда агрокластерлерді құру мынадай қағидаттарға негізделуі тиіс: саланың техникалық қайта жаңғырту үшін жағдай жасау, нақты коммерциялық тетіктердің негізінде инвестициялар тарту, инновацияның технологиялық тұрғыдан да басқару тұрғысынан да қолдану, бұл міндетті түрде кластердің субъектілерінің тұрақты дамуына және олардың аймақтық және ұлттық деңгейде бәсекеге қабілеттілігін тұрақты дамуын қамтамасыз етеді. Аймақта қолайлы іскерлік жағдаят қалыптасуы қажет. Сыбайлас жемқорлықтың етек алмауы,

экономикалық қылмыстардың болмауы, құзырлы органдардың бизнестің заңды негізінде «көлеңкелі» сызбаларды қолданбай жүргізілуіне қызығушылығының болуы қажет. Сонымен қатар жергілікті билік агрокластерді қолдау қажет, немесе мемлекеттік реттеу керек, немесе кластерге (мемлекеттік-жекеменшік әріптестік) тікелей қатысуын қолдауға тиіс. Ауыл шаруашылығы саласында отандық өнімдердің бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі, өндірістің экономикалық тиімділігінің мардымсыздылығы және инфрақұрылымының дамымауы әсерінен Қазақстанның агроөндірістік кешендерінде, кластерлік жүйені пайдаланудың қажеттілігі туындайды. Елімізде, астық, сүт, мақта-тоқыма, жеміс-жидек пен көкөніс және т. б. кластерлерін қалыптастырудың ұйымдастырушылық және экономикалық алғышарттары бар [3].

Қазақстанның ДСҰ-ға енуі бәсекеге қатаң талаптар қояды, жалпы мақсаттарға жету үшін, жеткізу тізбегін басқарудың тиімді жүйелерін пайдалануды талап етеді, сапаны сақтай отырып, бәсекеге қабілетті бағаны қамтамасыз етуде қатаң талаптарды орындауды талап етеді. Өнімдерді өндіру, қызмет және орау технологиясы үдерістерінде негізгі маңыздылық инновацияға беріледі.

Агроөнеркәсіп кешені дамуының басты бағыттары негізінен алғанда ұйымдық және технологиялық мазмұнда болды. Алайда, оларды жүзеге асыру үшін экономикалық және әлеуметтік-құқықтық жағдайлар қажет. Сондықтан да қазіргі уақытта шын мәніндегі экономикалық тәуелсіздікке және шынайы азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізу, агробизнесті дамыту үшін экономикалық реформаларды дамыту және кеңейту қажеттілігі туып отыр.

Әрине, нарықтық экономика заңмен тыйым салынбайды қызметтің кез келген түрімен айналысатын іскерлердің бостандықтағы қарым-қатынастарына негізделеді. Агроөнеркәсіптік кешен үшін мемлекеттік реттеу жағдайында ғана шешілетін мәселелері ерекше бөлігі болып табылады. Олардың қатарында шаруашылық жүргізу нәтижелерінің адам бақылауына көнбейтін табиғи және әсіресе ауа райы жағдайларына тәуелді болуымен өндіріс қоры мен қызмет көрсетудің бағалық конъюнктурасымен анықталатын ауыл шаруашылық өндірісінің төмен рентабельділігін, ірі, бірақ өзін-өзі баяу ақтайтын күрделі қаржыны игеру қажеттілігін және басқа факторларды айтуға болады.

Сонымен бірге мемлекеттік ұйымдардың агробизнеске шамадан тыс араласуы жағымсыз жағдайларға алып келуі мүмкін. Сондықтан да, мемлекеттік реттеу ең қажетті шаралармен шектелуі тиіс. Олардың қатарына мыналар жатады:

Нарықтық қатынастарды дамытуға ынталандыратын заң мен нормативтік актілер жасау және қабылдау жолымен құқықтық базаны қалыптастыру және олардың жүзеге асырылуы мен орындалуына бақылау жасау;

- Баға белгілеу, салық салу, қаржылық-несиелік қарым-қатынас, қамсыздандыру және басқа мәселелерді дұрыс шешуді қарастыратын аграрлық саясатты жасау және жүзеге асыру;

- Агроөнеркәсіп өндірісін тұрақтандыру, тауар өндірушілердің табысын қолдау және ғылым мен техниканың жетістіктерін кеңінен пайдалану есебінен өндірістің сапалық қайта құрылуын жеделдету үшін жекелеген салалар мен аймақтарды дамыту жөніндегі мемлекеттік құрылымдық саясатты жүзеге асыру;

- Халықаралық экономикалық және ғылыми-техникалық ынтымақтастық саласындағы қызметті үйлестіру;

- Ауыл шаруашылық және жер ресурстарны бөлу, жер реформасын жүзеге асыру;

- Шаруалардың әлеуметтік қорғалу жүйесін агроөнеркәсіп кешенінде әлеуметтік саясатты реттеу;

- Шаруалардың зейнетақысының қамтамасыз етілуіне, тұрғын үй, әлеуметтік-мәдени және тұрмыстық құрылысқа қатысу, ауылдық жерлерде фермерлік үлгідегі шағын елді мекендерді дамыту, республиканың аз табысын тұрғындарын мемлекеттік бюджет

есебінен азық-түлікпен қамтамасыз ету, ауыл шаруашылық өндірісінен босап қалған еңбекке жарамды тұрғындарды еңбекпен қамту және басқа проблемаларды шешуге қатысу;

- Ғылыми зерттеу, селекциялық және асылдандыру ісін қаржыландыру және ұйымдастыру, ғылым мен техника жетістіктерін өндіріске енгізу;

- Ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілерді ауылшаруашылығы өнімдерін өндіру мен өткізу жөніндегі шынайы ақпаратпен қамтамасыз ету;

- Азық-түлік пен ауыл шаруашылығы шикізатының мемлекеттік ресурсын қалыптастыру;

- Табиғи ресурстарды пайдалануға, қоршаған ортаның жай-күйі мен қауіпсіздік техникасын сақтауға, азық-түлік сапасына бақылау жасау, санитарлық бақылау, жерге орналастыруға, өсімдіктерді қорғауға және ветеринарлық жағдайға бақылауды жүзеге асыру;

- Жекешелендіруге жатпайтын мемлекеттік ауыл шаруашылық кәсіпорындарын басқару;

Агробизнеске заңдық қызмет көрсету және оларды құқықтық тұрғыдан қорғау.

Ауыл шаруашылығы өнімі рыногын мемлекеттік реттеу басым жағдайда бағалық, қаржылық, несие және құқықтық құралдарды пайдалану арқылы экономикалық әдіспен жүзеге асырылады.

Селолық өндірушілер табысын қолдау мақсатында өнімді өткізу мен жеңілдік несиелерге жол ашуды қамтамасыз етуге кепілдік беретін ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлеріне сауда және сатып алу операциялары қарастырылған. Сондай-ақ, биржалар болашақ өнімді сатып алуға ауыл шаруашылық (өндірушілермен келісім-шартқа отырған жағдайда) фьючерстік сауда-саттық тегеріші пайдаланылады. Мұндай фьючерстік операциялардың артықшылығы тауар өндірушілер өнім алғанға дейін процентсіз несиелерді пайдалана алатындығында жатыр.

Экономиканың аграрлық секторындағы несие саясаты АӨК өте төмен табыстылықты есепке алады. Сондықтан да ол төмендегі арналар бойынша бағытталуы тиіс:

- ауыл шаруашылығын несиелендіретін банкілер қызметін ұйымдастырушы ерекше мемлекеттік несиелік институттар құру;

- меншік және шаруашылық жүргізу тәсіліне қарамастан барлық ауылшаруашылығы өндірушілерін өнім жинағанға дейін өнімнің тауарлық бөлігіне 50%-ке дейінгі көлемде, өнім жинау кезеңінде 20%-ке дейінгі көлемінде пайызсыз қаржы, сондай-ақ несиелендірілетін объектілердің басқа түрлеріне азайтылған несиелік қаржы (10%-ке дейін) алуға жол ашуды қамтамасыз ету;

- несиені қамтамасыз етуге төмендетілген талап орнату;

- коммерциялық банкілерге қарыздарын қайтаруға кепілдік беру;

- ауыл шаруашылығына несие беретін банкілерге бағалы қағаздар шығару құқын беру және олардың эмиссиясы мен айналымы үшін ерекше қолайлы жағдай жасау (эмиссия жөніндегі жеңілдіктер ауыл шаруашылық несиесіне қажетті қаржылық ресурстарды арзандатуымен қатар тез жинақтауды жеделдетеді);

- несиелік қаржыны төмендетілуі мен қарыздың қайтарылмауынан туындаған шығындарды жабу үшін ауыл шаруашылық несиесін ұйымдастыруды мемлекеттік қаржыландыру [4].

Ауыл шаруашылығына деген мемлекеттің салық саясаты өзінің фискальдық мәнін жоюы керек. Салықтың түрлері мен мөлшерін анықтаған кезде тікелей салық салу жолымен жеңілдетілген салық салу есебінен жүзеге асырылатын олардың ынғаландырушы функцияларына ерекше назар аударылуы қажет.

Белгілі бір ауданда бір шағын зауыт салып сол ауыл тұрғындарына белгілі бір бағада сүтті сатып алып оны шағын зауытта өндеп қала дүкенлеріне сату. Жақсы жақтары ауыл

халқының күн көрісін көтеріп, қала халқын таза ауылдық өніммен қамтамасыз ету. Тұтынушыға жақын болғандықтан тауар бағасы арзан және пайдалы өнім болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Есполов Т.И., Белгібаев К.М., Сулейменов Ж.Ж. Аграрная экономика./Учебное пособие/-А: « КазНАУ » 2005-320 с.
2. Е. Серова, И. Храмова и др., сб. Продовольственная безопасность страны: аграрно-экономический аспект, Институт экономики переходного периода, М., 2001- С.137
3. Курганбаева Г., Куанова Г., Калиева Д. Агропродовольственный сектор Республики Казахстан: тенденции и перспективы развития, КИСИ, Алматы, 2002, С.156
4. Калиев Г. Аграрная реформа в Казахстане: история, современность, перспективы – Алматы: РНИ “Бастау”, 2011 –232 с.

УДК 519.6:517.977.56:629.764

ЦИФРОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ РЕСУРСЫ В ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ РАБОТЕ НА БАЗЕ ЖЕТЫСУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА им. И. ЖАНСУГУРОВА

Серикова С.М. магистрант

Научный руководитель: Смагулов Е.Ж.д.п.н., профессор
И.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

Бұл жұмыстың мақсаты - білім беру саласындағы компьютерлік технологиялар туралы теориялық және практикалық білімнің негізгі тармақтарын көрсету, атап айтқанда Жетісу университетінің базасында кәсіптік бағдар беру жұмысы. И.Жансүгірова.

Жұмыстың негізгі міндеті - оқушылар мен олардың ата-аналарын цифрлық білім беру ресурстарының ерекшеліктерімен және қажеттіліктерімен таныстыру. Үнемі бәсекелес және дамып отыратын нарықтық жағдайда мансаптық жолды анықтау цифрлық дәуірге бейімделудің күрделі мәселесіне айналады. Цифрлық білім беру ресурстарын пайдалану - кәсіптік бағдар беру жұмысының тиімділігін арттыратын, жастарға моральдық-психологиялық қолдау көрсететін, оларды мамандықты еркін, өз бетімен таңдауға дайындайтын, болашақ мамандығын таңдау аясын кеңейтетін, олар үшін одан әрі білім алу мүмкіндігін ашатын фактор.

Тірек сөздер: *ақпараттық технологиялар, интернет-технологиялар, мультимедиялық технологиялар, қолданушы интерфейсі, электронды оқыту, IT архитектурасы, бағдарламалау.*

Цель данной работы заключается в демонстрации основных моментов теоретических и практических знаний компьютерных технологий в области образования, а именно профориентационной работе на базе Жетысуского университета им. И. Жансугурова.

Основной задачей работы является ознакомление учащихся и их родителей с особенностями и требованиями, предъявляемыми цифровыми образовательными ресурсами. В постоянно конкурирующей и развивающейся рыночной среде определение карьерного пути становится сложным вопросом умения адаптироваться в цифровую эпоху. Использование цифровых образовательных ресурсов является фактором, который повышает эффективность профориентационной работы, оказывает моральную и психологическую поддержку молодежи, подготавливает к свободному,

самостоятельному выбору профессии, расширяет круг выбора будущей профессии, открывает перед ними возможность дальнейшего образования.

Ключевые слова: информационные технологии, интернет технологии, мультимедийные технологии, пользовательский интерфейс, электронное обучение, IT-архитектура, программирование.

The purpose of this work is to demonstrate the main points of theoretical and practical knowledge of computer technologies in the field of education, to be certain career guidance in Zhetysu University named after I. Zhansugurova.

The main task of the work is to familiarize students and their parents with the features and requirements of digital educational resources. In a constantly competing and evolving market environment determining a career path becomes a complex issue of adapting to the digital environment. The use of digital educational resources is a factor that increases the effectiveness of career guidance work, provides moral and psychological support to young people, prepares them for a free, independent choice of a profession, expands the range of choice of a future profession, opens up the opportunity for further education for them.

Key words: information technology, Internet technology, multimedia technology, user interface, e-learning, IT architecture, programming.

Целью данной работы показать основные моменты теоретических и практических знаний компьютерных технологий в области образования, а именно профориентационной работе на базе Жетысуского университета им. И. Жансугурова.

Основной задачей работы является ознакомление учащихся и их родителей с особенностями и требованиями, предъявляемыми цифровыми образовательными ресурсами, показать методы и принципы организации, моделирования и анализа.

Следовательно, необходимо перечислить преимущества ИКТ:

- Перспективы развития ИКТ (Perspectives of ICT development)

Перспективы развития в сфере ИТ рынка: развитие свободного программного обеспечения. Формирование экосистемы ИТ предпринимательства и поддержка малых стартап компаний. Программы акселерации и инкубации. Развитие необходимой инфраструктуры электронных платежей и логистики. Перспективы развития Е-технологий.

- Основные направления развития ИКТ.

Пользовательский интерфейс, как средство человеко-компьютерного взаимодействия. Юзабилити (usability) интерфейсов. Исторические этапы его развития: интерфейс командной строки, текстовый интерфейс, графический интерфейс. Физические и ментальные характеристики пользователя. Этапы разработки пользовательского интерфейса. Виды тестирования интерфейсов (тестирование пользователей). Перспективы развития интерфейсов.

- Интернет технологии (Internet Technology)

Введение в Интернет-технологий. Архитектуры Клиент-сервер и равный-к-равному. Структура Web. Web-сервер и веб-приложения. Объектная модель документа (Document Object Model). HTTP. XHTML. CSS. JavaScript и Ajax. CMS. Взаимосвязь с базами данных. Фрэймворки. XML. Веб-сервисы. Сервис-Ориентированная Архитектура. Процесс разработки программного обеспечения. Безопасность. Инъекции и перекрестные атаки на сайт.

- Мультимедийные технологии (Multimedia technologies)

Представление текстовой, аудио, видео и графической информации в цифровом формате. Базовые технологии для сжатия информации. 3-D представление виртуального мира и анимация. Инструменты разработки мультимедийных приложений. Использование мультимедийных технологий для планирования, описания бизнес-процессов и их визуализация.

Информационные технологии в профессиональной сфере. (IT in professional sphere. Industrial ICT.)

Программное обеспечение для решения задач специализированной профессиональной сферы. Современные ИТ-тренды в профессиональной сфере: медицина, энергетика и т.д. Использование поисковых систем и электронных ресурсов в профессиональных целях. Вопросы безопасности в индустриальных информационно-коммуникационных технологиях. Автоматизированные компоненты производственного процесса.

E-технологии. E-образование. Социальные сети. (E-technology. E-business. E-Learning. Social networks. E-gov.)

Электронное обучение: архитектура, состав и платформы. Электронные учебники и интеллектуальные обучающие системы. Электронное правительство: концепция, архитектура, сервисы. Электронно-цифровая подпись. Форматы реализации электронного правительства в развитых странах.

Перспективы развития ИКТ (Perspectives of ICT development)

Перспективы развития в сфере ИТ рынка: развитие свободного программного обеспечения. Формирование экосистемы ИТ предпринимательства и поддержка малых стартап компаний. Программы акселерации и инкубации. Развитие необходимой инфраструктуры электронных платежей и логистики. Перспективы развития E-технологий.

Сейчас цифровые образовательные технологии занимают значимое место при определении профессиональных интересов и личностных особенностей, углубленном изучении необходимых для выбранной специальности предметов, проведении профессиональных проб, повышении мотивации к выбранной профессии и трудовой деятельности в целом. Поскольку рынок труда представляет собой конкурентную и постоянно развивающуюся среду, определение карьерного пути становится сложным вопросом умения адаптироваться в цифровую эпоху и понять какие навыки и специальности будут пользоваться большим спросом, а какие не имеют потенциала и в скором времени уйдут с рынка труда.

Очень важно при таких быстрых изменениях не чувствовать себя дезориентированным, а наоборот постараться изменить свое мышление и воспользоваться возможностями, которые предлагают новые технологии и сосредоточить внимание на правильных навыках, которые повысят шансы на трудоустройство и помогут преуспеть в новой технически подкованной рабочей среде.

Использование цифровых образовательных ресурсов в профориентационной деятельности поможет вывести рабочую среду на принципиально новый уровень, который будет учитывать и тенденции развития современного образования, и индивидуальные особенности обучающихся в рамках развития их профессионального самоопределения и личностного потенциала. Использование индивидуальных цифровых профилей в профориентационной деятельности со школьниками обеспечит высокую эффективность для профессионального самоопределения старшеклассников при условии личностно-смысловой вовлеченности каждого учителя, психолого-педагогического сопровождения обучающихся на всех этапах профориентационной деятельности, ИКТ-компетентности всех участников образовательного процесса.

Технологические инновации открывают множество новых возможностей и карьерных путей, но так же есть и обратная сторона у этого процесса. Это не ново что со временем некоторые профессии устаревают: машины заменяют мышечную силу, так же как технологии берут на себя рутинные и автономные задачи.

Так какие же навыки и профессии будут востребованы в ближайшем будущем? Это будут профессии связанные с информационными технологиями: программирование, разработка приложений, IT-архитектура, менеджмент проекта, администрирование баз данных, веб-разработка и многое другое.

Информатика – одна из фундаментальных областей научного знания, изучающая информационные процессы, методы и средства получения, преобразования, передачи, хранения и использования информации, стремительно развивающаяся и постоянно расширяющаяся область практической деятельности человека, связанная с использованием информационных технологий.

Информатика способствует формированию современного научного мировоззрения, развитию интеллектуальных способностей и познавательных интересов школьников; освоение информационных технологий необходимо школьникам, как в самом образовательном процессе, так и в их повседневной и будущей жизни.

Предполагается, что информационные технологии будут использоваться наравне с "мелом и ручкой" при изучении всех дисциплин. То есть это так называемая "информационная грамотность". В настоящее время преподавание информатики невозможно себе представить без использования различных компьютерных учебных курсов, электронных учебников и книг, мультимедийных энциклопедий, тренажеров различных видов, контролирующих систем для автоматизированного тестирования.

Но одной лишь цифровой грамотности может быть недостаточно. Использование творчества в деловой среде еще не утратило своей значимости. Способность думать нестандартно и создавать новые идеи и интересные концепты все еще востребовано в рабочей среде. Также важно развивать познавательную ловкость, способность адаптироваться к сложным вопросам и решать проблемы по мере их возникновения - это всегда будет высоко цениться в любой деловой среде. Профессии как терапевт, консультант, психолог не легко заменить технологиями, поскольку машины не смогут заменить эмоционального общения, поэтому навыки межличностного общения будут всегда востребованы. Будут востребованы люди, которые умеют идти в ногу с любыми изменениями, происходящими в отрасли; быстро принимающие решения; имеющие гибкое мышление для адаптации к постоянно изменяющимся условиям работы.

Одним из важных ресурсов профориентационной работы становится Интернет. Всемирная сеть позволяет решить задачу профессионального самоопределения комплексным образом: прохождение комплексного тестирования, получения рекомендаций, изучение сайтов вузов, которые предлагают описания профессий, игровые формы получения информации о профессиях и многое другое. В сети очень много информации о рейтингах тех или иных вузов, востребованности их выпускников, форумах, на которых обсуждается качество образования вузов. В довершение всего, глобальная сеть становится не только информационно объединяющей сетью, но и образовательной. Очень много бесплатных онлайн платформ, где можно обучаться школьным и специальным дисциплинам, программированию, языкам, а так же, получить сертификат о прохождении тех же курсов.

В целом, использование ИКТ является фактором, который повышает эффективность профориентационной работы, оказывает моральную и психологическую поддержку молодежи, подготавливает к свободному, самостоятельному выбору профессии, расширяет круг выбора будущей профессии, открывает перед ними возможность дальнейшего образования.

В целях повышения эффективности и результативности профориентационной работы с обучающимися общеобразовательных организаций следует проводить мероприятия с применением современных информационно-коммуникационных средств (мультимедийные презентации, видеоролики, онлайн конференции по профориентации), направленные на обсуждение проблем перспективного развития профессий и рынка труда. Необходимо предоставлять информацию не только о различных профессиях, но и информацию, связанную с такими аспектами, как особенности профессиональной деятельности, содержание профессионально-квалификационных характеристик, условия

труда в той или иной профессиональной области, специфика взаимодействия в трудовом коллективе и т.д.

В последнее время Интернет становится всё более насыщенным и доступным для использования информационным источником. Однако нужно заметить, что эта информация имеет свойство быстро изменяться или устаревать и постоянно нуждается в уточнении. Большой объём информационных материалов по вопросам образования и профориентации может стать серьёзной проблемой в работе педагогов, психологов, но и помочь старшеклассникам и их родителям оптимально решать вопросы, связанные с обучением в школе и подготовкой к поступлению в ВУЗ.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бабаев Д.Д., Смагулов Е.Ж., Хаймулданов Е.С. Математиканы оқытуда IT технологияларды қолданудың әдістемелік ерекшеліктері. ВЕСТНИК Жетысуского государственного университета имени И.Жансугурова. Серия «Математика и естественно-технические науки». Стр.11-15. Талдықорган, 2018

2. Ilyasov D. F. Educational Technopark: New Opportunities for Improving the Quality of Education / D. F. Ilyasov, V. N. Kespikov, M. I. Solodkova, E. A. Kouzova, T. A. Danelchenko, A. V. Koptelov, G. V. Yakovleva // Modern problems of science and education. - 2018. - № 5 .; URL: <http://science-education.ru/ru/article/view?id=25289> (access date: 10/14/2018).

3. Smagulov E.Zh., Smagulov B.E., Zheksenbay A.T. On the role of tasks in the formation and development of students' mathematical thinking. Proceedings of the international scientific - practical conference "PROBLEMS OF MATHEMATICAL EDUCATION IN THE INFORMATION SOCIETY", dedicated to the 85th anniversary of the doctor of pedagogical sciences, professor Burkit Baymukhanov, April 8, 2016. S.247-250. Almaty, 2016

4. Смагулов Е.Ж., Серікова С.М., Жаукумова Ш.С. ЦИФРОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ РЕСУРСЫ В ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ РАБОТЕ НА БАЗЕ ЖЕТЫСУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА им И. ЖАНСУГУРОВА. ISSN 2073-333X МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ №7/1 2020 ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN М.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫ АРНАЙЫ КАФЕДРАСЫ Әбу-Насыр әл-Фарабидің 1150 жылдық мерей тойын атап өту аясында «ШЫМКЕНТ – ӨНДІРІС МЕКЕНІ ЖӘНЕ ҚАЙЫРЫМДЫ МЕГАПОЛИС» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы стр. 302-305 Шымкент, 2020

УДК 8

РЕЛИГИОЗНЫЕ ИСКАНИЯ Ш.КУДАЙБЕРДЫУЛЫ И Л.ТОЛСТОГО КАК ТЕОЛОГИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ОЧЕЛОВЕЧИВАНИЯ ЧЕЛОВЕКА

Тойматаев Д.Б. к.ф.н, Рахипова С.К. к.ф.н.

Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдықорган

Предлагаемая статья «Религиозные искания Ш.Кудайбердыулы и Л.Толстого как теологическое обоснование очеловечивания человека» представляет попытку сравнительного анализа этических воззрений двух святых. Авторы в данной статье приводит мысли и примеры мировосприятия Шакарима и Л.Толстого. Статья носит нравственный, воспитательный характер. На основе анализа творчества двух мыслителей замечен призыв, где каждый должен стремиться к достижению идеала, пусть даже и не дойдёт до цели, но находится на верном пути - залог успеха.

Нравственные нормы и правила поведения не должны быть чем-то внешним, они должны стать глубоко личностными качествами растущего человека и только в этом случае выполняют своё назначение.

Ключевые слова: религия, мировосприятие, теология, человек, этика

Бұл мақалада Ш.Құдайбердіұлы мен Л.Толстойдың салыстырмалы түрдегі діни-этикалық ілімдері ұсынылған. Осы күндегі адамды адам қылу мәселесі өзекті мәселелердің бірі екені айдан анық, сондықтан адамды ізгілік тұрғысынан тәрбиелеуді ұмытпаған жөн. Авторлар осы мақалада Шәкәрім мен Л.Толстойдың дүниетанымына мысалдар келтіреді. Мақала адамгершілік және тәрбиелік сипатта. Екі ойшылдың шығармашылығын талдау негізінде шақыру байқалады, мұнда әркім мақсатқа жетпесе де, мұратқа жетуге ұмтылуы керек, бірақ дұрыс жолда болу - табыстың кепілі. Моральдық нормалар мен мінез-құлық ережелері сыртқы нәрсе болмауы керек, олар өсіп келе жатқан адамның терең жеке қасиеттеріне айналуы керек және осы жағдайда ғана олар өз мақсаттарын орындайды.

Тірек сөздер: дін, әлемді қабылдау, теология, адам, этика.

The proposed article "Religious searches of Sh. Kudaiberdyuly and L. Tolstoy as theological substantiation of humanization of man" is an attempt at a comparative analysis of the ethical views of the two saints. The authors in this article give thoughts and examples of the worldview of Shakarim and L. Tolstoy. The article is of a moral and educational nature. Based on the analysis of the creativity of two thinkers, a call is noticeable, where everyone should strive to achieve the ideal, even if it does not reach the goal, but being on the right path is the key to success. Moral norms and rules of behavior should not be something external, they should become deeply personal qualities of a growing person, and only in this case they will fulfill their purpose

Key words: religion, perception of the world, theology, man, ethics

Теологическое обоснование очеловечивания человека – это не только религиозное искание, как у Толстого, так и у Шакарима, а ни что иное, как искания этические. Сравнивая Льва Толстого и Шакарима Кудайбердыұлы необходимо подчеркнуть трагичность последнего, которая, казалось бы, так сильно контрастирует с гармонией и «полноводностью» толстовского мироощущения. Пускай для большинства это покажется парадоксальным – Шакарим, несомненно, фигура столь же трагичная, как Толстой. Возможно, даже в большей степени, хотя и по-своему. Достаточно вспомнить их боль разрыва между собственными идеями и обстановкой, в котором они жили. Даже поверхностный взгляд на семидесятые годы убеждает, что обращение к религии - явление в ту пору самое необыкновенное, даже расхожее. По принятой схеме общественная жизнь и общественная мысль этого десятилетия «возглавляется» социальными радикалами – с их крайним ответвлением, «Народной волей». Считается само собой разумеющимся, что социальные радикалы – сплошь атеисты. Между тем это явное упрощение.

Впрочем, религиозность некоторых радикалов – лишь слабый отголосок того религиозного напряжения, которые характерны именно для семидесятых годов. Это касается и «народа», который обнаружил значительно большую, чем прежде, склонность к сектантству, к молоканству, штунде и т.д.

В семидесятые годы религиозно-философским творчеством занимается все больше философов, среди них Н.Ф.Федоров, Ф.М.Достоевский, Вл.С. Соловьев, В.А.Пашков. В Казахстане это – М.Жумабаев, Ж.Аймауытов, М.Дулатов, А.Байтурсынов. Ясно, что Толстой и Шакарим не одиноки, что смятение их духа – эпохальная примета. В те времена в России всякая гуманитарная деятельность возводится до уровня религии. Жрецы, в том числе и Лев Толстой, получили как-никак православное воспитание, а православие, как и все монотеистические конфессии, исходит из того, что лишь ему принадлежит Истина.

Писательская корпорация сознательно или бессознательно воспринимала себя в качестве псевдоцеркви. Но члены корпорации не признавали верховенства Доброго Пастыря, они были именно жрецы, то есть причетники языческих культов, и поклонялись разным истуканам. Скорее всего Толстой не понимал, что вера и культура – феномены принципиально различные – его душа была бы спокойнее, и он не произнес бы горьких слов: «Люди мне опротивели, и сам себе я опротивел, и я понял, что вера эта – обман». При беседе Толстого с митрополитом Макарием было понятно, что молитвы церкви помогают лишь тем, которые прежде смерти жили так, чтобы по смерти все это могло быть для них полезным. Потому что для отошедших без веры и без общения в таинствах напрасно совершаются ближними дела того благочестия, залога которого они не имели в себе, когда находились здесь. Толстой с полным основанием спрашивает: для чего тогда молитвы, разве бог не разберет, без этих адвокатов, зачем церкви и жертвы? Он понял, что это все всего лишь повод к собиранию копеек.

Шакарим обращается к религии, так как теологическое миропонимание выступает у него как одна из трех истин. Осмысливая это, он пишет:

...Пәнші дейді: «қайда тәңірі? »
Дінші дейді: «менде тұр! »
Екеуі де сөзге нанды,
Таза ақылдан жоқ сұрақ.
Пәнші нанды бес сезімге.
Дінші адасты жолынан. [1].

Здесь диалог ученого и теолога, где ученый вопрошает: где же всевышний? Теолог отвечает, что Он в нем. При таком раскладе ученый поверил в пять своих чувств, а теолог же сбился с пути.

По Шакариму, «причинные истоки всего существующего – в безмерности познания, могущества и искусности творца». Эта мысль сама по себе заслуживает внимания, так как во времена Шакарима в Казахстане не успела еще получить широкого распространения какая-нибудь устойчивая теория сотворения мира, а сознание человека призывало, как и почему возник окружающий мир и какую значимость он имеет. Религиозный вопрос у него, в сравнении с Толстым, тесно связан с наукой. И не только поэтому ответ на этот вопрос должен был непременно ориентировать личность на праведное поведение и добрые дела, добрые не для Бога, а для сотворенного им мира и самого человека. Как подлинному ученому Шакариму свойственно уважение к научной критике и самокритичность. Он всегда принимает углубленный аргумент и признает погрешность, как бы это ни было неприятно. Возможно возражение, что эти черты – просто честность, правдивость, уважение к истине, самокритичность – относятся скорее к диапазону нравственности. Однако, Шакарим Кудайбердыұлы доказывает неразрывность науки от нравственности. Нравственные качества ученого – неперемное условие результативности его поисков. Уважение казахского философа к истине не имеет ничего общего с идолопоклонством, фетишизацией истины. Истина для него опора и источник дальнейшего познания, и уважение к ней органично сочетается с готовностью в любой момент пересмотреть свое отношение к добытой ранее истине, уточнить, развить ее, если того требуют факты и логика. Наиболее отчетливо необходимость знания выступает в выборе средств реализации нравственных намерений. Пусть человек имеет самые лучшие намерения и, руководствуясь ими, совершает какие-либо действия. Происходит материальный процесс, в котором человек неизбежно воздействует на окружающую среду, на других людей. Процесс этот имеет свои объективные, от воли и желаний человека не зависящие, закономерности. Поэтому незнание объективной связи явлений и результатов действий сводит на нет любые добрые намерения, а порой приводит и к совершенно нежелательным результатам. Если мы признаем, что нравственность без добрых дел пуста, то мы должны также признать, что она пуста без знания, поскольку без знания немыслимы

добрые дела. Шакарим материалистический объясняя мир, не отрицал божественного начала мира, подтверждением может являться стихотворение в духе Лукреция «Природы вещей». В этом заключается глубокий смысл, потому как, простого человека времен казахского мыслителя, творившего на стыке двух веков, и отсталый в целом народ невозможно было вывести к высотам цивилизации и культуры прямым путем научного образования. Предполагался другой подход, обусловленный уровнем развития его бытия и сознания. В то же время, движимый гуманистическими идеями, он критиковал догмы шариата, критиковал религиозную косность, фанатизм, осуществляя новые реформы в исламском учении, стремился обратить его во благо казахов и в целом среднеазиатских народов. Он совершает хадж в Мекку не для того, чтобы приобрести звание «хаджи», а чтобы, изучив религиозную философию и собственными глазами увидев святыню мусульман, обрести истину для себя: «...Осы оймен Мекке барғанмын, әртүрлі кітап алғанмын. Ақылға сыймас жалғаным, Алмадым сынаң келгенде...». Летом 1879 года Толстой посещает Мекку православных – Киево-Печерскую лавру, посещает прославленного схимника Антония. Ничего там на него не произвело никакого впечатления. Он увидел в Кмеве сплошной обман, чинопочитание, подмену веры предрассудками и суеверием, хотя на большее он не надеялся, так как был настроен скептически. Смотрел пристрастными глазами человека, готового к борьбе, что он называл лжеверой. Увиденное и услышанное в Киеве укрепило его еретическое настроение. В отличие от Шакарима он побывал и в Троице-Сергиевой лавре, где беседовал с наместником лавры Леонидом Кавелиным, встречался в Москве с митрополитом Макарием (Булгаковым) и викарным архиереем Алексием (Лавровым-Платоновым). После чего больше укрепился в своем убеждении и благодарил Бога за то, что он находится в состоянии борьбы и страдания. Сколько бы раз его не убеждали прочитать православное догматическое богословие, чтобы укрепить его в православной вере, он прежде убеждался в противном. Безусловно, Толстой считал христианство самой главной и истинной религией, потому что в ней сходятся все вероисповедания. И это обстоятельство представляется важным, ибо это зерно будущего единения людей, которые исповедуют разные веры. Приблизившись к пятидесяти годам Лев Толстой, по мнению окружающих, больше стал задумываться о «душе», стал смиреннее и мягче. Он стал чаще ездить в церковь – вставал рано, ездит по праздникам к обедне. Хотя такое подчеркнутое отношение к обрядовой стороне православия, при всей несомненной искренности порывов Толстого, не свидетельствовало о духовном перевороте. В июле 1877 года он побывал в Оптиной пустынь, беседовал со старцами - был доволен. Но старцы так и не угадали подноготной Толстого, подспудных и стремительных центробежных течений, на которые они никак не могли повлиять. Нет спокойствия, он переживает жесточайший религиозный кризис. Этот период его религиозных исканий не долго длился. Ревностно исполняя обряды, он «смирал свой разум и подчинял себя тому преданию, присущее всему человечеству». Цель благая и высокая; алчные телесные жертвы, неудобства и лишения должны были послужить нравственному очищению. Но автоматически подчинять себя смирению Толстой был не в состоянии. В нем победило рациональное аналитическое начало, теперь он невольно стал приглядываться к обрядам, языку церкви и с негодованием отбросил всю эту фальшь и самообман. Позже вовсе перестал ходить в церковь и стал бестактно высмеивать обряды и церковные службы. В его жизни укрепление духа религиозности обернулось враждой с православной церковью и еретический продолжался до конца своей жизни. «Я хочу понять так, чтобы всякое необъяснимое положение представлялось мне как необходимость разума же, а не как обязательство поверить. Что в учении есть истина, это мне несомненно; но несомненно и то, что в нем есть ложь, и я должен найти истину и ложь и отделить одно от другого» [2], пишет Лев Толстой в своей «Исповеди», где его поддерживает Шакарим: «Истину человек видит и воспринимает не просто глазами, а глазами разума...» [3]. Истина дана человеку не в чувствах, а в разуме, так как только разуму доступна сущность

мироздания. Сущность человека - в знании истины. У Шакарима три истины. И эти три истины заключаются в признании беспричинной причины – Создателя, бессмертия души и совести как ее субстанции. Истина открывает человеку новые возможности и позволяет ставить новые цели. Но истина не лежит на поверхности и может быть обнаружена только путем специального анализа. Поиски истины, стремление дойти до нее и руководствоваться ею в своих решениях оказывается важнейшим моментом нравственной позиции. Нравственность отдельного человека включает нравственное сознание и нравственное чувство. Если сознание без чувства холодно и недействительно, то чувство без сознания слепое. Подлинная нравственность личность – это сознательная нравственность, то есть способность человека осознать не только непосредственные мотивы своих действий, стремлений и желаний самих по себе, но также их соотнесенность с некоторой системой понятий о должном и не должном, добре и зле. У Льва Толстого и Шакарима Кудайбердиева есть определяющая черта нравственности и характеризуется она как безусловная императивность. Пока человек рассуждает, взвешивает, оценивает свой возможный поступок, эта черта нравственного сознания не выявляется. Но вот наступает момент, когда надо действовать. И тогда нравственно воспитанный человек подчиняется глубокому внутреннему импульсу, требованию, которое представляется ему безусловным и которое противостоит любым рационалистическим доводам. И Шакариму и Толстому время велело поступать так, что это будет выгодно для них и в то же время не принесет никакого вреда другим, и время от времени они как будто соглашались со всеми доводами, но в последний момент говорят: «Нет». Вполне очевидно, что здесь в действие вступило то, что называют велением совести. Эта та категория, которая объединяет двух мыслителей. Нравственные нормы и правила поведения не должны быть чем-то внешним, они должны стать глубоко личностными качествами растущего человека и только в этом случае выполняют своё назначение. Значит, главная цель нравственного воспитания и самовоспитания, согласно Шакариму, - необходимость формирования в человеке внутренней потребности к активному утверждению в себе высокой морали, духовности, религиозности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Шәкәрім. Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: «Атамұра», 2003. – 118 б.
2. Толстой Л.Н. Исповедь. В чем моя вера? – Ленинград.: Издательство «Художественная литература», Ленинградское отделение, 1991., с 110.
3. Кудайбердиев Ш. Три истины.- Алматы., 1991., с 39.
4. А. Милтс. Совесть // Этическая мысль. Москва., 1990., с. 274-275.

ӘОЖ 330.16

КӘСІПКЕРЛІК УНИВЕРСИТЕТ - БІЛІКТІҢ, БИЗНЕСІҢ, БІЛІМ МЕН ҒЫЛЫМНЫҢ ӨЗАРА ҮЙЛЕСУІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ МОДЕЛІ РЕТІНДЕ

Тулешова Г.Б.

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: tuleshova_04@mail.ru

Мақалада "үштік спираль" инновациялық моделі шеңберінде мемлекеттің, бизнестің және білім беру саласының өзара іс-қимылына арналған мәселелер қаралды. Бұл модель зияткерлік қызмет нәтижелерін нарыққа шығаруға әкеледі, ал билік, бизнес және университет арасындағы әріптестік кез келген елдің инновациялық жүйесінің негізгі элементтері болып табылады.

Тірек сөздер: кәсіпкерлік университет, "үштік спираль" инновациялық моделі, бизнес пен білім беру, экономикалық білім

Рассмотрены вопросы, посвященные межсекторному взаимодействию государства, бизнеса и сферы образования в рамках инновационной модели «тройной спирали». Контур этой спирали приводит к выведению на рынок результатов интеллектуальной деятельности, а партнерства между властью, бизнесом и университетом являются ключевыми элементами инновационной системы любой страны.

Ключевые слова: предпринимательский университет, инновационная модель "тройная спираль", бизнес и образование, экономическое образование

Issues related to intersectoral interaction between the state, business and education in the framework of the "triple helix" innovation model are considered. The contour of this spiral leads to bringing the results of intellectual activity to the market, and partnerships between government, business and universities are key elements of any country's innovation system.

Keywords: entrepreneurial University, innovation model "triple helix", business and education, economic education

Ұйымдастырушылық құрылым сферасындағы басқару ғылымы университеттерге "институционалдық" білім ретінде әлсіз әсер етіп, оның орнына кәсіпорындарға және олардың тиімділігіне баса назар аударды. Бұл процестер ХХІ ғасырдың басында университеттер коммерциялық сектордағы кәсіпорындардың жағдайына ұқсас жағдайға тап болған кезде өзгерді, бұл өмір сүру туралы көптеген сұрақтар туғызды. Білім беру нарығындағы жағдай проблемалардың шамадан тыс жүктелуімен, ресурстардың шектеулілігімен, ЖОО-ның ішкі ортасының өзгеруімен, оның ерекшеліктерінің күрделенуімен, университеттер алдында жаңа міндеттердің пайда болуымен сипатталады, олардың шешімі жеке басының өмір сүруіне және сақталуына бағытталған. Ең алдымен, өңірлерде салмағы мен маңызы бар, әдетте, гуманитарлық білім беретін шағын формадағы жеке университеттер проблемаларды бастан кешірді.

Әлемдегі алдыңғы қатарлы елдердің тәжірибесіне сүйенсек, ғылымда инновацияны енгізудің қажетті шарттарының бірі - университеттердің рөлін жоғарылату. Аталған көзқарасты көптеген ғалымдар толығымен жүзеге асыру мүмкін екендігін алға тартуда. Генри Ицковиц пен Лойет Лейдесдорф жасаған үштік спираль моделі (Triple Helix) университеттің бизнеспен және мемлекетпен қарым-қатынастың көшбасшысы ретіндегі басымдылыққа негізделген. «Үштік бұралым (спираль)» тұжырымдамасына сәйкес, жаңа идея мен технологияларды қалыптастыру және оны өндіріске енгізуде ЖОО-дары бірінші орында болу қажет. Г.Ицковицтің «Үштік үйлесім: университет – кәсіпорын - мемлекет. Инновациялық қызметте» атты кітабында «кәсіпкерлік университет» - өнеркәсіпті жоғарылатудың негізгі өзегі, яғни бұл жаңа өндіріс пен жұмыс орындарын құру, экономикалық тұрақтылық деп атап көрсетеді. Модель авторларының пікірінше, бүгінде екінші академиялық революция жүріп жатыр. Білім беру мен ғылыми зерттеулер жүргізуден басқа университеттер үшінші миссияны - ғылыми және технологиялық білімді, соның салдарынан инновацияларды құру арқылы экономикалық дамуда белсенді ойыншы болуды жариялады [1].

"Үш спираль" бойынша инновациялық даму моделі үш негізгі элементті қамтиды:

1. ғылыми білімге негізделген қоғамда өндіріспен және Үкіметпен өзара іс-қимылда университеттердің рөлін күшейту тән;

2. үш институт (Университет, Бизнес, Білік) ынтымақтастыққа ұмтылады, бұл ретте инновациялық құрауыш мемлекеттің бастамасы бойынша емес, осы өзара іс-қимылдан туындайды;

3. дәстүрлі функцияларға қосымша олардың әрбір үш институты "басқасының рөлін ішінара өзіне алады". Дәстүрлі емес функцияларды орындай алатын институттар инновацияның маңызды көзі болып саналады.

Университет тек білім беру ұйымы ретінде ғана емес, жаңа білім беретін мекеме ретінде қарастырылады. Үштік спиральді модельге сәйкес кәсіпкерлік университеттің ерекшеліктері:

- Тәжірибеде қолдану және тәртіптік даму үшін жасалынатын және таратылатын білімді капиталдандыру. Білім - бұл әлеуметтік-экономикалық дамудың негізі, бұл университеттің барлық функцияларының қоғамдағы маңыздылығының өсуін білдіреді.

- Университет бизнес және үкіметпен тығыз байланыста болуы шарт;

- Кәсіпкерлік университет - бұл басқа институционалдық салаларда қалыптасқан және оларға тәуелді құрылым емес, салыстырмалы түрде тәуелсіз институт;

- Тәуелсіздік пен өзара тәуелділік қағидаларының арасындағы қақтығыс белгілі бір жерде және белгілі бір уақытта қоғам шындығына сәйкес келетін будандастырылған формалардың пайда болуына әкеледі;

- Рефлексивтілік кәсіпкерлік университеттің сипаттамасы ретінде ішкі жаңаруға және университеттің бизнеспен және мемлекетпен байланысын қайта қарауға әкеледі

Американдық зерттеуші Дж. Репке кәсіпкерлік университетке келесідей міндеттер жүктелуі тиіс деген қортынды жасайды:

- кәсіпкерлік іс-әрекеттерді айқын, әрі ашық көрсете білуі керек;

- университеттің оқытушылары, білімгерлері, қызметкерлері кәсіпкерлер болуы тиіс;

- университет пен қоршаған орта арасындағы өзара әрекеттер университет және оған жақын аймақтардың «өзара түйіндесуіне» алып келуі тиіс [2].

Кәсіпкерлік университет - бұл ғылым, білім және инновациялық технологиялар арасында жаңа тепе-теңдікті құруға мүмкіндік беретін Зерттеу университетінің моделін жүзеге асырғаннан кейінгі келесі қадам - кәсіпкерлік. Ресей әзірге мұндай университеттерді құрудың бастапқы жолында. Соңғы бірнеше жыл ішінде біртіндеп елімізде кәсіпкерлік университеттерін құру бағдарламасы дәйекті түрде іске асырылуда. Қазіргі уақытта дайындық кезеңі аяқталды және осы бағдарламаны іске асыру кезеңі басталды. Дегенмен, қазірдің өзінде осы саладағы алғашқы оң нәтижелердің пайда болуын атап өтуге болады облыс. Мемлекеттің қарастырылып отырған салаға белсенді қатысуы қазіргі заманғы ел басшыларының осы саланы дамытуға мүдделілігін көрсетеді.

Кәсіпкерлік университет, жаңа инновациялық даму моделі ретінде, яғни ғылым, білім және биліктің жаңа балансы ретінде қарастырылады. Кәсіпкерлік университет – ол жоғары оқу орны, онда үш сфера қызметіне сәйкес жүйелі түрде – білімді іздестіру, жаңа қызмет түріне бастамашылық ету жолымен – оқытуды және білімді тәжірибеге сүйене түбегейлі өзгерту, ішкі ортаны өзгеру арқылы сыртқы ортаның өзара байланысын түрлендіру. Мәселен, жоғары оқу орнында жаңа модульдік өзгерістердің нәтижесі ретінде білім беру сапасының көшбасшы позициясы үшін жоғары бәсекелестікке, экономикалық тиімділік пен статустық рентабелділікке ұмтылу, білім беру институттарының тұтынушыларға бейімделуі, яғни мемлекет, университет, жұмыс берушілердің үйлесімді қызметін атауға болады. Әрине, мұндай жағдайда қаржыландыру көздерін іздестіру қажеттілігі туындайды. Қаржыландыру көздерінің басым болуы білім беру саласындағы ЖОО-ның бәсекеге қабілеттілігі мен сыртқы орта жағдайындағы тұрақтылығына байланысты айқындалады.

Білімге негізделген қоғамда "инновация" ұғымы өзгертіліп, "инновациядағы инновация" деген жаңа ұғым пайда болады, бұл инновациялық процесті қайта құру мен оңтайландыруды және олардың алға басуын ынталандыратын орта құруды білдіреді [3]. Бұл әлемдік инновациялық қоғамдастықтың назарын ең перспективалы ұйымдастырушылық жүйелердің бірі ретінде "үштік спиральдар" моделіне аударды.

Қызметі білімге негізделген қоғам құрудың өзектілігін жариялайтын біздің еліміз үшін жаңару мен инновациялық даму процесінде әр түрлі әлемдік тәжірибені белсенді қолданған жөн.

Зерттеу университеттерін оларды басқа жоғары оқу орындарынан ерекшелейтін маңызды аспектісі - білім мен ғылымдағы халықаралық ынтымақтастық, шетелден кадрлар (оқытушылар да, студенттер де) тарту.

Аймақтық "үштік спираль" білім кеңістігінен, өзара келісім мен инновациядан шығады. Білім кеңістігі аймақтық өсу үшін "сыни масса" түрінде құрылым жасайды, ғылыми және зерттеу ресурстарын технологиялық идеяларды тудыруы мүмкін жеке тақырыпқа шоғырландырады. Бұл ресурстар белгілі бір деңгейге жетіп, аймақтық дамуға әсер етуі мүмкін. Инновациялық кеңістік дегеніміз - аймақтық дамудағы олқылықтарды толтыру мақсатында жаңа ұйымдар құру немесе ескілерін жаңаға бейімдеу, оларды көбінесе келісімге келу кезеңінде ғана анықтауға болады. Жаңа «аралас» ұйымды құру әрекеті ресурстар мен адамдарды біріктіретін және "үштік спираль" аясында жұмыс істейтін қоғамдық қозғалысқа ұқсас.

Аймақтық кеңістік инновацияның жағдайын жақсарту үшін бірлесіп жұмыс істейтін және аймақтық "үштік спиральды" құрайтын мемлекеттік ұйымдардың, өнеркәсіптік кәсіпорындардың және ғылыми мекемелердің (зерттеу университеттерінің) жиынтығынан тұрады. Өңірлік кеңістіктегі осы үш негізгі элемент аймақтағы бизнесті дамыту процесінде ерекше рөл атқарады. Егер бір элемент болмаса немесе қатысудан жойылса, онда оның рөлін басқалар алады. Индустриалды қоғамда университет оқытылған жұмысшыларды дайындайды және іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулермен айналысады, бірақ өндіріске технологиялар трансфертіне сирек қатысады [4]. Білімге негізделген қоғамда зерттеу университеті құрылады, ол "білімді капиталдандыруды" академиялық мақсат ретінде қою арқылы кеңейтілген рөл атқара бастайды. Осыған сүйене отырып, аймақтық "үштік спираль" моделіндегі зерттеу университеттерінің мақсаты – ғылыми-технологиялық кешенді дамыту және зерттеу жүргізу, экономикаға технологиялар трансфері және университет айналасында инновациялық компаниялар белдеуін қалыптастыру есебінен оны қажетті адами ресурстармен қамтамасыз ету. Осылайша, университеттің үшінші миссиясы пайда болады – аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуында белсенді ойыншы болу.

"Үштік спираль" моделі негізінде өңірлерде бірегей, табысты инновациялық жүйелердің пайда болуының негізі ретінде мемлекеттің (негізінен жергілікті және өңірлік билік органдарының), бизнес пен университеттердің өзара іс-қимылы мен бірлескен дамуы табысты зерделенеді. Кейбір авторлар атап өткендей, "үштік спираль" моделі жалпы инновация саласындағы ұлттық саясаттың моделі емес. Біздің пікірімізше, бұл, ең алдымен, өңірлік экономикалық дамудың моделі, бұл өңірдің базалық салаларын инновациялық негізде жаңғырту мүмкіндіктерін анықтау үшін оның тұжырымдамалық ережелерін пайдалануға мүмкіндік береді. "Үш спираль" моделі білімге негізделген өңірлік экономиканы құрудың тиімді құралы болып табылады. Сонымен қатар, осы модельді іске асырудың сәттілік өлшемі қолданыстағы аймақтық кәсіпорындардың дәрежесін арттыруда жаңа технологияларды қабылдайды және қолданады.

Шаруашылық жүргізудің нарықтық моделі бизнестің, мемлекеттің және университеттердің оқшау жұмыс істеуіне негізделген. Мұндай модельдегі компаниялар тек нарықтық қатынастармен байланысты, мемлекет нарықтағы сәтсіздіктердің орнын толтырады, университеттер білім беру қызметтерін ұсынады және ғылыми зерттеулермен айналысады. АҚШ-та үш спираль моделінің дәл осы нұсқасы негізгі ерекшеліктерде жүзеге асырылды деп саналады. Мұндай модельдің әртүрлі елдердегі жұмысының өзіндік ерекшеліктері бар. Мәселен, Ұлыбританияда соңғы жылдары модель негізінен өңірлік саясатты іске асыру арқылы мемлекеттің, университеттер мен бизнестің күш-жігерін біріктіруге бағытталған. Университеттерде шоғырланған зерттеу құрылымдарынан басқа,

Ұлыбританияда медициналық және биологиялық ғылымдардан бастап инженерлік-техникалық, экономикалық, әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдарға дейінгі академиялық бағыттар бойынша зерттеулерге жыл сайын 3 миллиард фунт стерлинг инвестициялайтын жеті ғылыми кеңес жұмыс істейді. Зерттеу кеңестерінің әрқайсысы мемлекеттің, университеттер мен бизнестің қатысуымен әзірленген, 5 жылдан астам басымдықтарды белгілейтін өзінің стратегиялық жоспарын жариялайды.

АҚШ-та үштік спираль моделі жоғарыда аталған үш институционалды саланың өзара әрекеттесуінен гөрі инновациялық дамудың күрделі механизмімен жүзеге асырылады. Мұнда шағын старт-ап компанияларды, венчурлық капиталистерді, кәсіпкерлерді және салалық қауымдастықтарды атап өтуге болады [5].

Ұсынылған шараларды іске асыру отандық ғылымды қажетсінетін өнімдер нарығын дамыту және жоғары мектепті ресурстық қамтамасыз ету бойынша елеулі қадам жасауға мүмкіндік береді, ел экономикасын жаңғыртуға үлес қосады. Өркениетті нарықты қалыптастыру оның барабар әлеуметтік базасын – өркениетті өндірушілерге қолдау көрсетуді: тиісті қызмет түрлері мен кәсіптерді басымдықпен қолдауды; нарықтың жаңартылатын шикізат ресурстарын сарқып алмастан, қоғамға пайда әкелетін секторларын дамытуды көздейді. Сондықтан, университеттердің кәсіпкерлік қызметін дамыту ғылымды нарыққа бейімдеу үшін ғана емес, сонымен қатар отандық нарыққа өркениетті көрініс беру үшін де қажет

Қорыта айтқанда, кәсіпкерлік университеттерді құру – Қазақстан ЖОО үшін де күттірмейтін міндет. Бұл объективті қажеттілік екендігі айқын, сондықтан университеттердің де, мемлекеттік органдардың да қызығушылығы жақын арада ойдағыдай шешімін табады деп үміттенуге толық негіз береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Тулешова Г.Б., Бимендиева Л.А. Кәсіпкерлік университет – ЖОО-ның жаңа инновациялық даму моделі ретінде // РОӘК ОӘБ отырысы аясындағы «Университеттердегі білім беру бағдарламаларының экспорттық әлеуетін және бәсекеге қабілеттілігін арттыру» атты 47-ші ғылыми-әдістемелік конференциясының материалдары, Қазақ университеті баспасы, 2017
2. Ицковиц Г. Модель тройной спирали// Инновационная Россия, №4, 2011.
3. Ситенко Д. А. Создание инноваций как основа стратегического развития экономики Казахстана. // Теория и практика инновационного менеджмента: отечественный и зарубежный опыт. – Караганда. - 2013, 45 с.
4. Казанцев А.К. Инновационное развитие университетов: аналитический обзор ведущих российских вузов. Санкт-Петербургский государственный университет Высшая школа менеджмента НАУЧНЫЕ ДОКЛАДЫ, № 6 (R)–2012 Санкт-Петербург 2016.
5. Сидорова А. А., Румянцев Н. А. Предпринимательские университеты: сущность и тенденции развития [Электронный ресурс]. Электрон.дан. – URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2430627

УДК 000.00

ШЕТ ЕЛДЕГІ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ЭТНИКАЛЫҚ БІРЕГЕЙЛІГІ (Қытай, Моңғолия қазақтары негізінде)

Хуанган Ө. «Рухани жаңғыру» ғылыми-білім беру орталығының
кіші ғылыми қызметкері, оқытушы, магистр, **Калелова Ж.У.** оқытушы, магистр
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: Onerbek_86@mail.ru Kalelova1991@mail.ru

Жаһандану жағдайындағы қоғамдық өзгерістердің ықпалы әлемнің әртүрлі халықтарына әртүрлі әсер етуде. Сондай өзгерістердің ішінде шет елде тұрып жатқан этникалық қазақтарда бар. Қанишалықты алыс жақта өмір сүрседе атамекендері Қазақстанға деген жүректері ерекше толқитыны сөссіз.

Тірек сөздер: диаспора, этникалық бірегейлік, репатриант, Моңғолия, ұлы көш, ұлттық құндылық.

Влияние общественных преобразований в условиях глобализации оказывает различное влияние на различные народы мира. Среди таких изменений есть этнические казахи, проживающие за рубежом. Как бы они далеко не жили из родины все равно их сердца всегда особо бьются к родине Казахстану.

Ключевые слова: диаспора, этническая идентичность, репатриант, Монголия, великая кочеводство, национальные ценности.

The impact of social transformations in the context of globalization has a different impact on different peoples of the world. Among these changes are ethnic Kazakhs living abroad. No matter how far they live from their homeland their hearts always beat especially for their homeland Kazakhstan.

Key words: Diaspora, ethnic identity, repatriate, Mongolia, great nomadism, national values.

Шетелде тұратын қазақтар негізінен бәрі отансүйгіш болып келеді. Мұның астында үлкен сыр бар. Өйткені жат елде тұрудың астында көрінбейтін сағыныш болады. Шет елде тұрып жатқандықтан ол жақтағы қазақтар өздерінің ұлттық бірегейлігін бағалайды және оны өмірлік қағидалардың бірі ретінде қабылдайды. Замануи дамудың лебі Қазақстан мен шетелде тұрып жатқан қазақтардың бәріне бірдей әсер етуде.

Қытай халық республикасындағы қазақтар өздерінің ұлттық бірегейлігін бағалайды және оны өмірлік қағидалардың бірі ретінде қабылдайды. Моңғолия қазақтарының мінездері, рухтары, өмірге деген қызығушылықтары ерекше қарапайым.

Жаһандану жағдайындағы қоғамдық өзгерістерге сәйкес, бүгінгі таңдағы Қытайдағы қазақтардың тіршілік көзі, рухани өмірі қаншама күрделі болғанымен олардың болашақ ұрпақ алдында қол қусырып қарап отырмай, қазақы табиғи ерекшеліктері бар өз өмірлерін жасауда. Ал Моңғолия жерінде орналасқан қазақтардың кешегі аға буын ұрпағы өз ұрпақтары үшін қан төгіп қоныстанған болатын, ал бүгінгі ұрпақтары тер төгіп еңбек ете жүріп ерекше диаспоралық мәдениет қалыптастырды. Бұл жақтағы қазақтардың сыры мен қыры әлі де толық ашыла қойған жоқ.

«Моңғолия қазақтары бүгінгі таңдада көшпенді өмір сүреді. Маусымдық ауа райына байланысты, қыста қыстауға көшеді. Бұл үшін таудың ығында жекелеген «ыстық үй»-деп атайтын үйлер салынған жерлер бар. Жаз мауысымында кигіз үй тігіп «қырға» шығады. Бұл жақтағы қазақтар құратын кигіз үйдің көбісі «мұңғұл үй» болып келеді.

Негізі, бұрын Баян-Өлгей мен Ховда халқының көбісі киіз үймен жайлап, күзеп, қыстап жүрген болса, оның біразы қазіргі таңда отырықтанып бара жатыр. Жалпы түгелдей отырықтанып отырмайды, әсіресе жаз жайлауда үш-төрт ай бойы киіз үй тігіп, бие байлайды. Кигіз үйдің оң жағында бүркіт отырады тұғырымын. Бұл көрініс жиі кездеседі, осы бір дала қыранына деген қызығушылықпен сүйіспеншілік әрбір қазақтың үйінен біленді. Кез-келген кигіз үйдегі ошақта құрт қайнатылып, сүт пісіріліп жатады. Былайша айтқанда, кәдімгі ерте-кездегі қазақтардың тұрмыс-тіршілігі сол қалпында бұзылмай сақталған деуге болады.

Күн салқындап, шөп сарғайып, күздің қара суығы сезіле бастағанда, жайлауда жатқан жұрт артынып-тартынып күзеуге көшеді. Күзеуде қауырт жұмыс басталады. Қыстың қорасы жөнделеді, жылына бір рет ғана шабылатын шабындықтардан аздап болсада шөп алынады. Қыстау үйлер тастан немесе кірпіштен салынады. Ағаш бұл елде өте аз, сондықтан оны көп қолдана алмайтын. Ал қазіргі таңда Ресейдің Алтай өлкесінен тасып әкелудің қол жетімдігіне байланысты, көптеге тұрғын үйлер ағаштан салынуда. Бұндай көріністі Баян-Өлгей қаласынан көп көруге болады. Тұлба сұмын мен Қобда сұмын ауылдарының маңында қызыл кірпіш шығаратын шағын зауыттар бар. Сол аймақтың тұрғындары мүмкіндігінше баспаналарын сол кірпіш зауыттарда қызмет атқара отырып салып алған.

Мен сұхбаттасқан Баян-Өлгей қазағы Сыдық ақсақал «немерелерім бесінші сыныпқа дейін сабақты ана тілінде оқиды. Ал кейін орта буынға ауысқанда қосымша моңғол, ағылшын, орыс тілі қосылып кіріп, жоғарғы буынға өткенде көп сабақтар моңғол тілінде өтеді. Бірақ, бұл Моңғолиядағы қазақ жастарының ана тілінде сөйлеуіне еш кедергі емес дейді. Кішкентай балалар қазақ балабақшаларына барып, тәлім-тәрбие алады екен. Бір қызығы Баян-Өлгейдегі бала бақшалардың бәрі тек қазақ тілінде тәрбиелейді. Бұл өз кезегінде бесіктен шыққан балаға тұнық қазақи тәрбие беруіміздің үлкен бастамасы болып отыр. Ал бүгінде білім қуып, Моңғолиядан Қазақстанға аттанған қазақ жастары аз емес екенін атап өтті. Айтуынша, дені оқуын тәмамдағаннан кейін, атақонысында тұрақтап қалады екен. Қазақстанға келгеніміз дұрыс деп ойлаймын. Келешекте елдің дамуына тамшыдай болса үлес қосқандары дұрыс қой.

Осы жағынан келген кең қолтық мұңғыл мемлекетіне алғысымыз шексіз. Өйткені біз Қытайдағы қазақтармен салыстырғанда ешқандай саяси қысым көрмей кең өмір сүрудеміз»-деп сөзін қортындылады.

Бүгінде Моңғолиядағы көп қазақ Қазақстанға көшіп келуді армандайды. Оныңда өзіндік себебі бар, әр отбасының келешек ұрпағы қазақ елінде білім алып, осы елде тамыр жаяды деген ойдан туындаған болса керек. Атажұртынан жырақта жүрген кез-келген қандасымыз қазақ еліне көшуді үнемі ойлап жүретінін жасырмады. «Өзге елде қанша жерден бай бол, батыр бол, кезінде ата-бабамыздың қаны төгілген Ұлы қазақ өзіне тартып тұратыны белгілі дүние. Біздің тарихи Отанымыз, ұлы еліміз бар деп ойлап жүреміз»- деп өз ойын білдірді.

Моңғолия қазақтарының ұлтаралық мәселеде алаңдаушылығы аздап болсада байқала бастағандай, өйткені қазіргі таңда Моңғолия қазақтарының жағдайы, тұрмыс-тіршілігі жақсы. Алаңдауға еш себеп жоқтай көрінеді. Экономикалық, рухани жағынан ешқандай саяси да руханида қыспақ жоқ. Ресей және Қытаймен шекаралас болғандықтан, алыс-беріс, сауда-саттық үшін бұл елге жиі барып келуде де шектеулер жоқ.

Сыдық ақсақалдың баласы Сыдықұлы Асылбектің айтуынша қазір Қытайға барып келген кейбір адамдар «енді ол елге баруға болмайды екен» - деп жатыр. Бақылау тексеріс күшейіп кеткен, айтуларынша, қалта телефонның іші-сыртына дейін ақтарып барып өткізеді. Бірақ та, Моңғолия қазақтарына қысым көрсетіп жатқан жоқ қой. Біз сауда жайымен барып келеміз»-деп құтыламыз дейді. Бұдан шығатын тағы бір ой-тұжырым Моңғолиядағы қазақтарға алаңдайтын мәселе болатын сияқты. «Қытайдағы қазақтың басынан кешіп жатқан дүниелерін көріп, біздегі адамдар «ертең сол саясатты мұңғұл

мемлекеті де бізге жасауы мүмкін ғой»-деп қобалжығаны рас. Сондықтан да олар қазақ еліне қоныс аударғысы келеді. Әйтпесе, моңғол жерінде жан баға алмай, күн көре алмай отыр деген сөз емес. Келешегі үшін, артынан ерген бала-шағасы үшін алаңдайды. Ертен баласы ержеткенде «әке-шешеміз неге бізді қазақ еліне жеткізіп кетпеген»-деп өкпе-реніш айтуы мүмкін деп ойлайды. Сол себепті қазір көбі Қазақстанға алдымен балаларын жіберіп, соңын ала өздері келіп, орналасып жатқан жағдайлар жиілеп келеді.

Жалпы тұрғылықты елді мекендер бойынша жергілікті әкімшілік атауларыда қызық сұмын, баг (бақ) яғни шағын аудан болып кете береді. Негізінен қазақтар мекендейтін аймақ Баян-Өлгий (Бай-Өлке , Байбесік) аймағы 1940-шы жылы 8 (тамыз) айында Моңғол Республикасының кіші құрылтайының (пленум) шешімімен орнаған болатын.

Баян-Өлгий аймағы батыс Моңғолияда орналасқан. Алтай тауының сілемдерімен Қытаймен, солтүстігінде Сийлхэм жотасында ресейдің Алтай Республикасымен, шығысында Увсы аймағымен, оңтүстігі Ховда аймағымен шектеседі. Аталған жерлерде этникалық қазақтар көп кездеседі. Және де қазіргі таңда осында өмір сүріп келеді [1].

Бүгінгі Қытайдағы қазақтар қоныстанған Шынжаң өңірін айтар болсақ ол қытай жазбаларында тарихқа «Батыс өңір» деген атпен қалған. Қытай хандықтары мен ғұндардың арасында болған ұзақ жылдарға созылған талас -тартыс пен қантөгіс нәтижесінде қытайлар ырықты орынға шығып, ғұндар біртіндеп батыс өңірге қарай шегінеді, әрі бүгінгі Дұңхуаң және Іле өңірін мекендеген үйсін тайпаларымен де белгілі қарым-қатынаста болады. Қытай тарихи естеліктерінде қазақтар жөніндегі деректер алғашында, Қытайдың батыс аумағында (Шынжаң өңірінде) моңғолдардың ойрат тайпалық одағының құрамындағы жоңғарлардың күшейіп шығуы, әсіресе жоңғарлардың мықты билеушісі Батұр Қонтайшының дәуірінде, оның қол астында болуды қаламаған торғауыттардың XVII ғасырдың 30-жылдарында батысқа көшуі қазақ даласын басып өтіп, Еділ-Жайық (Орал дариясы) өңіріне баруына қатысты жазылады да, содан тартып 1750-жылдарда Чиң хандығы үкіметінің әскер шығарып жоңғар ақсүйектерінің бүлігін тыныштандырғанға дейінгі жүз жылдан артық уақытта жалғаса береді.. [2].

1993 жылы Батыс Моңғолия электрожелісінің Хандгайты-Улаангом бөлігі арқылы Ресейдің Сібір БЭЖ-не қосылған. Қазіргі таңда бұл электрожелісі сұмындарға (селоарға) қосылған. Барлық сұмындарда 24 сағат бойы тоқ көзімен қамтылғанын ерекше айта кеткен жөн. Аймақта азық-түлік комбинаты, шикізат өңдеу цехтары, құрылыс материалдарын өңдейтін заводтар көптеп жұмыс жасап жақсы дамып келеді. Хотгор көмір кені аймақ халқын көмірмен қамтиды. Баян-Өлгий аймағында вольфрам, полиметал, мыс, алтын, күміс, караметалдың рудалары бар. Баян-Өлгий қаласында әуежай жұмыс істейді. Үш әуе компанияның ұшақтары тұрақты түрде жолаушылармен жүк тасымалдайды.

2015 жылдың соңына қарай аймақ тұрғындарының жалпы саны 101,8 мың және өткен жылмен (2014жыл) салыстырғанда 8,6%-ға өсті. 1000 адамға шаққандағы туу 29.0%, таза өсім 23.4%, 2016 жылмен салыстырғанда туу 5.5% азайып, таза өсім 8.2%-ға қосылған. Халық санының 36.3%-ын 15 жасқа дейінгі балалар, 4.6%-ын 60 жастан асқан қарттар құрайды. Аймақтың халық санының 59.1%-ы 15-63 жас аралығында болғаны еңбек жұмысына жарамды екенін көрсетеді. Осы жылы 262 адам көшіп келіп, 1328 адам көшіп кеткен. Олардың 822-сі Қазақстанға қоныс аударған [3].

Баян Өлгей аймағы бойынша жалпы 43 білім беру мектебі бар. Олардың 38-і қазақ тілінде, екеуі моңғол және тыва тілінде білім береді. Өлгей қаласында 12 жылдық бес орта мектеп, Дарын, Білге-Тегін орта мектебі, Бастама мектебі, Зайд мектебі, Моңғол -Түрік біріккен лицейі, Қобда университетінің филиалы жұмыс жасайды [4].

Моңғолия Республикасының Баян-Өлгий аймағынан 10 жылдық орта мектепті бітіруші жастар Ел астанасы Уланбатор қаласындағы жоғарғы оқу орындарында және Ховда аймағындағы Педагогикалық Университетте оқуын жалғастырып мамандық иеленеді. Моңғолиядағы қазақ жастары АҚШ-тың 10 жоғарғы оқу орнында, Жапония, Қытай, Корей, Түркия, Египет, Пакистан, Ресейдің Иркутск, Свердловск, Санк-Петербург,

Томск, Москва, Украинаның Киев, Харьков, Литва, Эстон, Өзбекстанның Ташкент, Қырғызстанның Бишкек, Индияның Дели, Қазақстанның Талдықорған, Павлодар, Астана, Алматы, Өскемен, Шымкент, Қарағанды, Түркістан қалаларындағы жоғарға оқу орындарында оқып білім алып келеді, бүгінде жалғасуда [5].

1970-жылдан бастап Қазақ телевидениясының барлық бағдарламаларын тамашалауға қол жеткізді. Әсіресе тәуелсіздік алғаннан кейінгі Қазақстан каналының «Балапан» бағдарламасы жас ұрпақты тәрбиелеудегі еңбегі аса үлкен болды. Моңғолиядағы қазақ бүлдіршіндері қазақтың әдеби тілінде жазып, сөйлеуге, қазақ мәдениетін игеруге өзін қазақ деп сезінуге баулыды. Балапан бағдарламасының әсерінен жас ұрпақтар қазақтың рухани құндылықтарын бойына сіңіріп, ұлттық мақтанышын тудыруға қуатты әсер етті. Бұл моңғолия қазақ жастарының Қазақ еліне деген сүйіспеншілігін арттырып, Қазақстанда өзгенің отаны ретінде сезінуге тәрбиеледі. Ұлтқа деген жастардың сүйіспеншілігін орнықтырды.

Мұндай мүмкіндікке қол жеткізу ең әуелі Моңғолия мемлекетінің ұлттар саясатының дұрыс қалыптасқанын көрсетеді. Онымен қатар Қазақстан интелегенциясының үкіметінің шетелдегі қазақтарға байланысты саясаты дұрыс басталғанын көрсетеді. Сондай-ақ Моңғол Ұлттық Радиосының аймақтық бөлімшесінің қазақ тіліндегі бір сағаттық бағдарламасы таратылады. Аймақ орталығында 4FM радио станциясы, Қазақ тілінде «Дербес», «Наз», «МНВ Баян-Өлгий» телеарналары, KAZNEWS, BAIOLKE web порталдары жұмыс жасайды. Аймақ көлемінде ұялы байланыстың халықаралық стандартына сай Mobicom, G-mobile, Unitel, Skytel операторлары бар.

Қазақстанға 1993 жылдан бері «Ұлы көштің» нәтижесінде 150 000 адам қоныс аударған статистикалық сан хабар таратылған. Олардың ішінде Ұлт рухын көтеріп, ұлттық тарихын, рухани мәдениетін бұдан 3000 жылдан бастап зерттеп, зерделеп жүрген белгілі түрколог ғалым, Халықаралық Келал Ататүрк атындағы тарих Құрымының (академик) мүшесі доктор, профессор Қаржаубай Сартқожаұлы, доктор, профессор Зардыхан Қиянатұлы, Мемлекеттік Қазақстан ҒА-ның мүшесі корреспондент мүшесі Дәрбетхан Сұрағанұлы, ақын Солдатхан Орайханұлы, Имашхан Байбатырұлы сияқты ағаларымыздың еңбегін ерекше айтуымыз керек [3.93].

Осылайша Моңғолияда тұратын қазақтар Моңғолдардан кем емес, керісінше артық деңгейде өмір сүреді. Әлем өркениетпен қалыспай білім алып, қазіргі заманғы техника технологины меңгеріп ХХІ ғасырға аяқ басты.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Баян-Өлгий аймгийн статистикийн хэлтэс [https://www. bayanulgii. Adebiportal@gmail.com](https://www.bayanulgii.Adebiportal@gmail.com)
2. Жәди Шәкенұлы. Қытай қазақтары 2016 жыл
3. Қиянатұлы З. Жылаған жылдар шежіресі. – Алматы: «Мерей», 1995. – 298 бет.
4. Баян-Өлгей Қазақ радиосына 40 жыл . Уланбатыр. 2009
5. Баян-Өлгий аймгийн статистикийн хэлтэс [https://www. bayanulgii. Adebiportal@gmail.com](https://www.bayanulgii.Adebiportal@gmail.com)

ӘОЖ 37.02

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ДАМУЫ

Чалматаева М.Б. магистрант

Ғылыми жетекші: Жанатбекова Н.Ж.п.ғ.к., қауымдастырылған профессор м.а.
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: chalmataeva_97@mail.ru

Мақалада Қазақстандағы инклюзивті білім беруді дамыту жолдары қарастырылған. Жалпы білім беретін мектептерде мүмкіндігі шектеулі балаларға қосымша көмек көрсету жолдары ұсынылып, олардың қоғамдық өмірге белсене араласуларында, өздерінің құрдастарының қатарына қосылуларында, сондай-ақ, білім алу барысында туындайтын қиындықтардан шығу жолдары қарастырылған.

Тірек сөздер: инклюзивті білім беру, мүмкіндігі шектеулі балалар, білім беру, дамуында кемшіліктері бар оқушылар.

В статье рассмотрены пути развития инклюзивного образования в Казахстане. В общеобразовательных школах предлагается оказание дополнительной помощи детям с ограниченными возможностями, их активное участие в общественной жизни, вхождение в число своих сверстников, а также выход из трудностей, возникающих в процессе обучения.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с ограниченными возможностями, учебный процесс, дети с недостатками в развитии.

The article considers the ways of development of inclusive education in Kazakhstan. General education schools offer additional assistance to children with disabilities, their active participation in public life, joining their peers, as well as getting out of difficulties encountered in the learning process.

Keywords: inclusive education, children with disabilities, educational process, students with developmental disabilities.

Қазақстан Республикасының "Білім туралы" Заңында: "инклюзивті білім беру - ерекше білім алуға деген қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, мүмкіндігі шектеулі балалардың сапалы білім алуы үшін білімге тең қол жеткізуді қамтамасыз ететін процесс", ретінде қарастырылған.

Инклюзивті білім беру туралы ҚР-ның заңдарынан көруге болады:

"Барлығының сапалы білім алуға құқықтарының теңдігі; әрбір адамның зияткерлік дамуын, психофизиологиялық және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, халық үшін барлық деңгейдегі білімнің қолжетімділігі" мемлекеттік саясаттың қағидаты болып (Заңның 3-бабы 3-тармағында) бекітілген болатын;

"Мемлекет инклюзивті білім беру мақсаттарын іске асыра отырып, мүмкіндігі шектеулі азаматтардың білім алуы үшін арнайы жағдайларды қамтамасыз етіп, дамуының бұзылуын қалпына келтіріп түзету үшін және білім берудің барлық деңгейлерінде әлеуметтік бейімделуді қамтамасыз ету үшін " мемлекеттік кепілдіктер (Заңның 8-бабы 6-тармағында) бекітілген [1].

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында мүмкіндігі шектеулі балаларға білім берудің жаңа тұжырымдамалық тәсілдері қарастырылып, қалыпты дамып келе жатқан құрдастарымен

бірге дамуында ауытқулары бар балаларды интеграцияланған оқыту және тәрбиелеу идеяларын тәжірибеге енгізуі айқындалған [2].

Инклюзивті білім беру – бұл өзімен қатарлас жеткіншектермен бірге қарапайым жалпы білім беретін мектептерде ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту процесі болып табылады. Бірақ инклюзивті білім беру-барлық балалар үшін білім берудің бірдей қол жетімділігін және барлық балалардың әртүрлі қажеттіліктеріне бейімделу тұрғысынан жалпы білім беруді дамытуды білдіретін интеграцияның неғұрлым кең процесі ретінде қарастырылған. Яғни, білім беру процесінде баланың даму қажеттіліктері мен қажеттіліктеріне тікелей бейімделеді.

Білім беру үдерісіне мүмкіндігі шектеулі балалардың тұрғылықты жері бойынша жаппай орта мектептерге енгізілуі, еліміздің қазіргі таңдағы білім берудің жаңа тәсілі болып табылады [3].

Мысал ретінде төмендегі жағдайларды қарастырсақ болады:

Мектепте мүмкіндігі шектеулі балалар үшін оқытудың арнайы жағдайларын жасау;

Арнайы педагогтарды: логопед, дефектолог, психологтың қажетті психологиялық-педагогикалық қолдауын ұсына отырып, барлық орта мектеп сыныптарындағы мүмкіндігі шектеулі оқушыларға білім беру;

Мүмкіндігі шектеулі балаларды өз орталарына қабылдауға оқушылар, педагогтар мен ата-аналар ұжымын даярлау арқылы, мүмкіншілігі шектеулі балалар үшін білім алуларына қолайлы болып табылатын және ақыл-ойларын дамытудың ең жоғары деңгейіне қол жеткізуге, сондай-ақ, мүмкіндігі шектеулі баланы әлеуметтік оңалтуға және оның қоғамға белсене қатысып, ықпал етуіне мүмкіндік туғызады.

Біздің елімізде инклюзивті білім беру жүйесін дамыту мақсат ғана емес, ол сонымен қатар мектепке дейінгі, кәсіптік және қосымша білім беру жүйесіндегі түбегейлі өзгерістерді талап етеді. Бүгінгі таңда инклюзивті білім беру үшін бірнеше кедергілерді атап өтуге болады:

орта мектеп педагогтерінде мүмкіндігі шектеулі балалардың психофизикалық дамуының ерекшеліктері мен білім беру және түзету процесін ұйымдастырудың әдістері мен технологиясы туралы түсініктердің болмауы;

мектептің педагогикалық ұжымының арнайы дайындығының болмауы;

пандустардың, лифтілердің, медициналық жабдықтардың (оның ішінде қашықтықтан білім алу үшін арнайы жабдықталған оқу орындарының болмауы).

Бұл қиыншылықтарды шешу үшін Б.Б.Алтынсарин атындағы Ұлттық ғылыми-практикалық Түзету педагогикасының орталығымен инклюзивті білім беруді қамтамасыз ету үшін нормативтік-құқықтық базаларды дайындаған болатын. Оларды атап өтер болсақ:

білім беру жүйесінде инклюзивті білім беруді дамыту үшін ұйымдастырушылық жағдайлар жасалды (арнайы жабдықтармен жабдықтау т.б.);

инклюзивті білім беруді қамтамасыз ету жөніндегі ресурстық орталықтар құрылды (мысалы, психологиялық-педагогикалық түзеу кабинеттері);

білім берудің жеке бағыттарын, жеке оқу жоспарларын қолдана отырып, білім беру процесінің құрылымы мен мазмұнының тиімділігі қарастырылып, мүмкіндігі шектеулі оқушылармен кәсіптік бағдарлаумен және кәсіби даярлау бойынша жұмыстар жүргізіле бастаған болатын.

Қазақстанда инклюзивті білім беруді дамыту - бұл инклюзивті қоғамға алғашқы қадам болып табылады. Қазіргі кезде білім беру ұйымдары мен мемлекеттік органдарының негізгі зерттеу объектілерінің негізінде, инклюзивті білім беру мәселелері қазіргі кезде көптеген әлеуметтік институттардың негізгі мәселесіне айналып отыр.

Инклюзивтік білім беруде саласында қандай мәселелерге назар аударғанымыз дұрыс. Біріншіден, инклюзивті білім беру саласында қандай мамандардың жұмыс жасағаны дұрыс, олар нені білулері керек деген сұрақтарға жауап іздегеніміз дұрыс болар. Инклюзивті білім беру саласында жұмыс жасайтын педагогтар мен білім беру

мекемелерінің басшыларына қойылатын талап пен сұраныстың қатандығын күшейту керек деп ойлаймын.

Инклюзивті білім беретін педагогтердің міндеттері:

- мүмкіндігі шектеулі оқушылардың ата-анасымен мұқият жұмыс істеуі;
- мүмкіндігі шектеулі оқушыларға түсіністікпен қарауы;
- мүмкіндігі шектеулі оқушылармен барынша көп жұмыс жасау арқылы, олардың

алға қойған мақсаттарына жеткізу арқылы, дамуында ауытқушылығы жоқ балалардың қатарына қосу үшін қолдан келгенше көмек тесу т.б.

Жыл сайын жалпы білім беретін мектептерде білім алатын мүмкіндігі шектеулі балалардың саны айтарлықтай артып келеді, өйткені инклюзивті білім беру саласы жыл санап даму үстінде. Инклюзивті білім дамымаған кезде, көптеген мүмкіндігі шектеулі балалар білім алмай, үйлерінде ата-анасының қарамағында болған еді. Ал қазіргі заман талабына сай, бұл мәселенің де шешімі табылып, үйде отырған мүмкіндігі шектеулі оқышылар өз құрдастарының қатарына қосылып, жалпыға бірдей, жоғары сапада білім алуда. Бұл еліміздегі инклюзивті білімнің даму барысындағы жетістігі деп білем.

Инклюзивті білім беру әдіснамасы арқылы инклюзивті білім беруге енгізілетін өзгерістер нәтижесі неғұрлым тиімді болса, онда барлық мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алулары неғұрлым тиімді әрі сәтті боларына сенімім мол. Ол үшін біз мүмкіншілігі шектеулі балалардың жағдайлары мен ерекшеліктерін ескере отырып, тәжірибе барысында мұқият болғанымыз дұрыс.

Инклюзивті білім беру инклюзивті қоғамның қадамы ретінде қарастырылады және сапалы білім беруді көздейді. **"«Біз мүмкіндігімізше өмір сүреміз, ал олардың өмір сүруіне біз қалай көмек тесеміз».** Бұл рифма – инклюзияның барлық мағынасын ашады деген ойдамын. Еліміздің жарқын болашағынан зор үміт күттіретін азаматтарымыздың болашағы үшін аянбай еңбек етіп, қолдан кегенше көмек көрсететін болсақ, мүмкіндігі шектеулі балалардың мүмкіндігін молайтып, армандарына қол жеткізулеріне септігімізді тигізетінімізге сенімім мол.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы 27.07.2007. № 319-III
2. Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 11 шілдедегі "Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы " заңы. № 343
3. Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері. ҚР БҒМ 01.06.2015 ж. № 348 бұйрығы

УДК 330.34.01

ББК 06.58.55

ВОПРОСЫ УРОВНЯ И КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Шарипова А.К. магистрант

Научный руководитель: Гиззатова А.И., доктор экономических наук, доцент
Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова, г. Уральск

E-mail: Alfia_r.98@mail.ru

Статья посвящена анализу данных, характеризующих уровень и качество жизни населения страны. В статье представлен анализ показателей, характеризующих уровень жизни населения Республики Казахстан. При этом исходили из того, что уровень жизни

характеризует общее благосостояние народа, потребление каждым человеком материальных, культурных, социальных благ и услуг в совокупности с условиями, обеспечивающими возможность удовлетворения действительных его потребностей. Качество жизни при этом означает удовлетворенность населения своей жизнью и жизненными условиями, исходя из его реальных различных потребностей и интересов.

Ключевые слова: качество жизни населения, респондент, уровень жизни, региональное развитие.

Мақала ел халқының өмір сүру деңгейі мен сапасын сипаттайтын мәліметтерді талдауға арналған. Мақалада Қазақстан Республикасы халқының өмір сүру деңгейін сипаттайтын көрсеткіштерге талдау берілген. Сонымен бірге, өмір сүру деңгейі халықтың жалпы әл-ауқатын, әр адамның нақты қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігін қамтамасыз ететін жағдайлармен бірге материалдық, мәдени, әлеуметтік тауарлар мен қызметтерді тұтынуын сипаттайды. Бұл жағдайда өмір сапасы халықтың нақты қажеттіліктері мен мүдделеріне сүйене отырып, олардың өмірі мен өмір сүру жағдайларына қанағаттануын білдіреді.

Тірек сөздер: халықтың өмір сүру сапасы, респондент, өмір сүру деңгейі, өмірлік даму.

The article is devoted to the analysis of data describing the level and quality of life of the country's population. The article presents an analysis of indicators that characterize the standard of living of the population of the Republic of Kazakhstan. At the same time, we assumed that the standard of living characterizes the General well-being of the people, the consumption of material, cultural, social goods and services by each person, together with the conditions that ensure the ability to meet their actual needs. Quality of life means that the population is satisfied with their life and living conditions, based on their real various needs and interests.

Key words: quality of life of the population, respondent, standard of living, regional development.

В экономической науке наиболее одной из часто используемых категорий является понятие «уровень жизни». В общем виде под этой категорией подразумевается уровень обеспеченности населения необходимыми материальными благами и услугами, совокупность условий и показателей, характеризующих меру удовлетворения основных жизненных потребностей людей (материальных и духовных потребностей). При ограниченных, задаваемых стоимостью жизни в прошлом и настоящем периодах, а также природой обитания [1].

Уровень жизни населения как социально-экономическая категория, характеризует общее благосостояние народа, потребление каждым человеком материальных, культурных, социальных благ и услуг в совокупности с условиями, обеспечивающими возможность удовлетворения действительных его потребностей. При этом удовлетворенность населения своей жизнью и жизненными условиями, исходя из его реальных различных потребностей и интересов определяется как качество жизни [2].

С целью изучения уровня жизни населения республики, мы провели анализ результатов обследования домашних хозяйств, представленных Казахстанским институтом стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан [3]. Исследования, проведенные по анкете «Качество жизни населения» показывают, что 60% респондентов (по субъективной оценке) удовлетворены своей жизнью в целом, при этом в сельской местности удовлетворенных значительно больше (69,3%), чем в городской (54,4%). Мужчин удовлетворенных своей жизнью больше, чем женщин - 61,8% и 58,5% соответственно (рис. 1).

По сравнению с аналогичным обследованием предыдущего года, уровень удовлетворенности жизнью респондентов значительно увеличился (в 2019 г. - 56,6%).

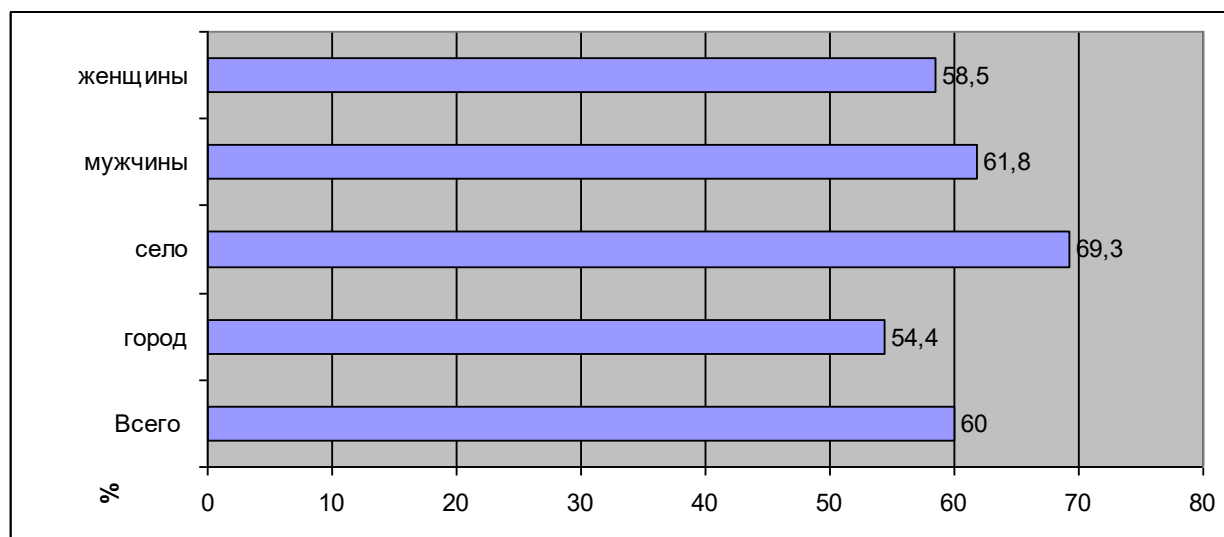

Рисунок 1 – Удовлетворенность населения Республики Казахстан своей жизнью в 2019 г.

Изучение данных по удовлетворенности населения своим здоровьем показало, что 48,5% респондентов – удовлетворены и 46,5% - частично удовлетворены. С увеличением возраста опрашиваемых, снижается доля удовлетворенных своим здоровьем. Среди респондентов в пенсионном возрасте таких в 2,8 раза меньше, чем среди возрастной группы 15-17 лет.

Изучение данных о моральной поддержке показало, что более половины респондентов (57,4%) - уверены в моральной поддержке родственников или знакомых, при этом мужчины и женщины почти единодушны во мнении, что при необходимости получают моральную поддержку (57,6% и 57,3% соответственно).

Объемом своего свободного времени удовлетворены только 44,3% респондентов и 50,9% - частично удовлетворены. Объемом своего свободного времени не удовлетворены 3,7% и 1,1% - затруднились ответить на данный вопрос.

При исследовании качества предоставляемых государственных услуг было выявлено, что из предложенного перечня поставщиков основных государственных услуг, более всего респонденты удовлетворены качеством услуг предоставляемых Центрами скорой медицинской помощи - 46% опрошенных.

В исследуемом году повысился уровень удовлетворенности респондентов качеством услуг, предоставляемых полицией на 1,8% и составил - 38,2%.

На вопрос об изменении своего благосостояния 9,7% респондентов отметили, что оно не изменилось, 36,4% респондентов отметили, что оно улучшилось.

Исследования, проведенные институтом стратегических исследований, показали что 68,8% респондентов считают, что по уровню материального обеспечения (достатка) они относятся к среднему уровню обеспеченности, 0,4% респондентов отнесли себя к низкому по уровню обеспеченности, 0,3% респондентов отнесли себя к высокому уровню обеспеченности.

Уровень удовлетворенности респондентов своим финансовым положением в текущем году повысился на 21,3 процентных пункта и составил - 35,9%.

По другому важному показателю – возможностью самостоятельно приобрести жилье - 18,3% респондентов удовлетворены этой возможностью, 46,6% - частично

удовлетворены, 22,7% опрошенных указали, что удовлетворены поддержкой государства в предоставлении жилья (улучшении жилищных условий).

При исследовании мнения респондентов о нехватке денег или невозможности оплатить аренду или ипотечные платежи, было выявлено, что у 55,6% респондентов не было таких случаев, у 38,2% - не было арендных платежей или ипотечных займов, 4,4% - отметили, что один раз имели такую трудность и 1,8% испытывали трудности по оплате за аренду и ипотечные платежи более двух раз.

Доля респондентов, отметивших, что все члены домашних хозяйств имеют возможность позволить себе две пары подходящей зимней и летней обуви, составила 73,9%, 19,6% указали, что испытывали трудности в этом и 6,5% отметили, что для них данная проблема не является актуальной.

При ответе на вопрос о возможности хотя бы раз в месяц встречаться с друзьями/семьей (родственниками) для совместных встреч - 44,1% респондентов отметили, что имеют такую возможность, 43,8% - не могли это себе позволить, 12,1% указали, что данная проблема является неактуальной.

Изучение материалов исследований, проведенных Казахстанским институтом стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, показывает, что о своем перспективном будущем положительно думают 37,4% респондентов, предполагают, что будет улучшение в будущем 36,4%, и лишь 0,2% респондентов думают, что будут жить хуже[3].

ЛИТЕРАТУРА:

1. <http://www.who.int>.
2. [http:// stat.kz](http://stat.kz).
3. Уровень и качество жизни в Казахстане: современное состояние и основные тенденции /Под ред. Шаукеновой З.К., - Астана: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 2018. -104

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ

Баймырзаев Қ.М. АЛҒЫ СӨЗ.....	3
Bekhammetova A. FORMATION OF ANTI-CORRUPTION CULTURE	5
Molzhigitova Zh.K. FORMATION OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN'S INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES	7
Абдильдинова Л.Б., Касимова Н.Б. ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ЛЕКЦИЯНЫҢ ТҮРЛЕРІ, САБАҚТА ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ	10
Абдуғали І. САНДЫҚ ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ОНЫҢ ТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСЫНА ӘСЕРІ	14
Абишев Ш. БОЛАШАҚ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МОДЕЛІНДЕГІ СОТ ЖҮЙЕСІН РЕФОРМАЛАУ	19
Айтимов Б.Ж. МИКРОБИОЛОГИЯЛЫҚ НЕМЕСЕ БАСҚА ДА БИОЛОГИЯЛЫҚ АГЕНТТЕРМЕН НЕМЕСЕ УЫТТЫ ЗАТТАРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ КЕЗІНДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛАПТАРДЫ БҰЗҒАНЫ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚ.....	24
Айткулова С.Н. ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ АПК В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	30
Акболатов Ж.С. АНАЛИЗ ОПЫТА ВНЕДРЕНИЯ КОМПЬЮТЕРА В ОБУЧЕНИЕ	35
Амирова Б.К. ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДІҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ АНАЛИЗІ	38
Баймырзаева М.К. РОЛЬ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ И ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МЕТОДА БИЗНЕС- ОБРАЗОВАНИЯ	43
Байтаракова Б.Д. О ВЛИЯНИИ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ НА РАЗВИТИЕ ТРАНСПОРТНОЙ ОТРАСЛИ	46

Беркінбаева Е.Е. ТУРИЗМ ЖӘНЕ ҚОНАҚЖАЙЛЫЛЫҚ НАРЫҒЫНДАҒЫ БАЛАМАЛЫ ОРНАЛАСТЫРУ ҚҰРАЛДАРЫ: AIRBNB ОНЛАЙН ПЛАТФОРМАСЫ МЫСАЛЫНДА	52
Гаджиев Ф.А. РОЛЬ ОПРЕДЕЛЕНИЯ РИСКОВ В ПЛАНИРОВАНИИ ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ	57
Даулиева Ғ.Р. ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚОЛ ЖЕТІМДІ САПАЛЫ БІЛІМ: КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ЖАҢА БУЫНЫН ДАЙЫНДАУ БАҒЫТТАРЫ	62
Есейқызы Ұ., Есейқызы А., Қаратас Ж.М. ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ ГЕЙМИФИКАЦИИ	66
Жанайсова Ж.Е. АДАМИ КАПИТАЛДЫ ДАМУДАҒЫ БИЗНЕС-БІЛІМ БЕРУДІҢ РӨЛІ	71
Жеңіс А.Е. ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ	75
Жунусова Г.А. АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІН ДАМУ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МҮМКІНДІГІ РЕТІНДЕ	79
Журсынболатова С.Б. ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ АТА – АНАЛАРЫНА КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	82
Қабдолданова А.Т., Алдабергенов Ә.Т. ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ҮШТІЛДІЛІК: ШЫНДЫҚ ЖӘНЕ ПЕРСПЕКТИВАЛАР	85
Касенов Б. Е. НЕПРЕРЫВНОЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ДЛЯ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ	89
Касенова А.М. АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ БОЙЫНША ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІҢ БҮГІНГІ АХУАЛЫ	93
Ким В.А. ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	99
Кыдырқожанова Б. ҚАЗАҚ ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛА ТӘРБИЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	102

Қанат М., Ашимова Д.И. ТЕРГЕУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЭЛЕМЕНТТЕРІНІҢ МАЗМҰНЫ	105
Қаулыбек А.Е. СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОГО АНАЛИЗА ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ПРОШЛОГО И НАСТОЯЩЕГО	110
Мурат Д.М. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАСЫ	116
Мусина Т.С., Кенджасарова А.М. МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ: АДАМ РЕСУРСТАРЫН ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫ	121
Мухамадиева С.С. «АЛАСАПЫРАН» РОМАНЫНДАҒЫ КИІМ АТАУЛАРЫНА ҚАТЫСТЫ РЕАЛИЙЛЕР	126
Нұрбек Д.Т., Сатыбалдин А.Н. ПРОКУРОРДЫҢ ҚЫЛЫСТЫҚ ІСТЕРДІ ҚОСЫМША ТЕРГЕУ ҮШІН ҚАЙТАРУЫНЫҢ ПРОЦЕССУАЛЬДЫҚ НЕГІЗДЕМЕЛЕРІ	130
Омарова Е. АЛАКӨЛ ДЕМАЛЫС АЙМАҒЫНА БАРАТЫН КӨЛІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ	134
Оразбаева М.М. БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗЫ	137
Орынтаев А.Н. ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА: НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ БИЗНЕСА	140
Рысдаулетова Б.Т. ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫХ ВКЛЮЧЕНИЙ В БРАЧНОМ ОБЪЯВЛЕНИИ	143
Сапаров Е.К. АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНДЕГІ ШАҒЫН КӘСІПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ ЕРЕКШЕЛІГІ	147
Сейдахметова А.А. АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНЕРДЕГІ ШАРУАШЫЛЫҚ СУБЪЕКТІЛЕРДІҢ ТИІМДІ ИНТЕГРАЦИЯСЫН АРТТЫРУ ТЕТІКТЕРІНІҢ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ	150

Серикова С.М. ЦИФРОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ РЕСУРСЫ В ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ РАБОТЕ НА БАЗЕ ЖЕТЫСУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА им. И.ЖАНСУГУРОВА	155
Тойматаев Д.Б., Рахипова С.К. РЕЛИГИОЗНЫЕ ИСКАНИЯ Ш.КУДАЙБЕРДЫУЛЫ И Л.ТОЛСТОГО КАК ТЕОЛОГИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ОЧЕЛОВЕЧИВАНИЯ ЧЕЛОВЕКА	159
Тулешова Г.Б. КӘСІПкерлік университет - биліктің, бизнестің, білім мен ғылымның өзара үйлесуінің инновациялық моделі ретінде ..	163
Хуанган Ө. ШЕТ ЕЛДЕГІ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ЭТНИКАЛЫҚ БІРЕГЕЙЛІГІ (Қытай, Моңғолия қазақтары негізінде)	168
Чалматаева М.Б. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ДАМУЫ	172
Шарипова А.К. ВОПРОСЫ УРОВНЯ И КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ..	174

«ЭКОНОМИКА. БИЗНЕС ЖӘНЕ БІЛІМ»
атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

9 қазан

МАТЕРИАЛЫ
республиканской научно-практической конференции
«ЭКОНОМИКА. БИЗНЕС. ОБРАЗОВАНИЕ»

9 октября

Компьютерлік қалыптаушы – Жепенова Г.М.
Мұқабының дизайні – Айдарбеков Р.А.

(Тапсырыс беруші файлынан басылды)

Басуға қол қойылды 26.10.2020 ж.
Өріп түрі «Times New Roman». Қалыбы 60x84/8. SvetoCopy қағазы
Таралымы 45 дана. Ш.т.б. 22.75. Тапсырыс № 00309
І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Баспа бөлімі
040009, Талдықорған, Жансүгіров көшесі, 187а

(Распечатано с файла заказчика)

Подписано в печать 26.10.2020 г.
Гарнитура «Times New Roman». Формат 60x84/8. Бумага SvetoCopy.
Тираж 45 экз. У.п.л. 22.75. Заказ № 00309
Издательский отдел Жетысуского университета им. И. Жансугурова.
040009, Талдыкорған, ул. Жансугурова, 187а